

ISSN: 1303-3123
E-ISSN: 2458-7982

OSMANLI BİLİMİ ARAŞTIRMALARI STUDIES IN OTTOMAN SCIENCE

Cilt / Vol. 20 - Sayı / Issue 2 - 2019

Kapakta bir parçası görülen bilimsel alet, Ay ve Güneş tutulmalarının tarihini önceden belirlemeye yarayan bir 'tutulma hesaplayıcısı'dır. Philippe de la Hire tarafından tasarlanan bu aletin bir örneği, J. B. Nicolas Bion'un Paris'teki dükkânında Osmanlı Devleti'nin Fransa Sefiri Said Efendi için 1741 yılında üretilmiştir. Bu bilimsel alet 2010 yılında İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Bilim Tarihi Bölümü'nün logosu olarak kabul edilmiştir.

Aletin tamamının çizimi için bkz. Feza Günergun, "The Ottoman Ambassador's curiosity coffer: Eclipse prediction with De La Hire's 'machine' crafted by Bion of Paris," in *Science between Europe and Asia: Historical Studies on the Transmission, Adoption and Adaptation of Knowledge*. Eds. F. Günergun & D. Raina (Dordrecht, Heidelberg, London, New York: Springer, 2010), 117. Aletin grafik çizimi, N.Bion'un eserindeki çizime dayanılarak Atilla Bir ve Mustafa Kaçar tarafından yapılmıştır. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*'nın kapak tasarımı Kaan Ata tarafından gerçekleştirilmiştir.

Osmanlı Bilimi Araştırmaları

TÜBİTAK-ULAKBİM tarafından SBVT için ve EBSCOhost ve DOAJ tarafından taranmakta ve indekslenmektedir.

Studies in Ottoman Science is currently indexed by
TÜBİTAK-ULAKBİM, EBSCOhost and DOAJ.

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Bilim Tarihi Bölümü'nün yayın organı olan *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 1995 yılında yayına başlamıştır. Türkiye'de bilim tarihi alanında yayımlanan ilk akademik dergidir. Dergide, bilim, teknoloji ve tıp tarihini inceleyen araştırma makaleleri, araştırma notları, katkı, çeviri yazılar, kitap ve bilimsel toplantı tanıtımları yer alır. Yazılar Türkçe, İngilizce, Fransızca ve Almanca olarak yayımlanır.

An official publication of the **Department of the History of Science, Faculty of Letters, Istanbul University**, *Studies in Ottoman Science* was founded in 1995. It is the oldest academic journal in its field in Turkey. The journal welcomes original research articles, research notes and addendum on the history of science, technology and medicine composed in Turkish, English, French and German. Articles in translation, book reviews as well as reports of scientific meetings in the field are also accepted.

1. BİLİM TARİHİ. 2. BİLİM - OSMANLI İMPARATORLUĞU. 3. BİLİM TARİHİ - TÜRKİYE. 4. TIP TARİHİ - TÜRKİYE. 5. TEKNOLOJİ TARİHİ - TÜRKİYE. Kongre Kütüphanesi (Library of Congress) Sınıflandırma Numarası: Q 1-295

Dergide yer alan yazılardan ve aktarılan görüşlerden yazarlar sorumludur.
Statements and opinions expressed in papers published in this journal are the responsibility of the authors alone.

Ocak ve Temmuz aylarında, yılda iki sayı olarak yayımlanan uluslararası, hakemli, açık erişimli ve bilimsel bir dergidir.
This is a scholarly, international, peer-reviewed, open-access journal published biannually in January and July.

Sahibi / Owner

İstanbul Üniversitesi / *Istanbul University*

Yayın Sahibi Temsilcisi / Representative of Owner

Hayati Develi

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul, Türkiye

Sorumlu Müdür / Director

Gaye Şahinbaş Erginöz

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul, Türkiye

Yazışma Adresi / Correspondence Address

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Bilim Tarihi Bölümü,
Balabanağa Mah. Ordu Cad. No. 6, Laleli, Fatih, 34134 İstanbul, Türkiye

Telefon / Phone: +90 (212) 440 00 00 / 15978

E-mail: oba@istanbul.edu.tr

<http://oba.istanbul.edu.tr>

Yayıncı Kuruluş / Publishing Company

İstanbul Üniversitesi Yayınevi / Istanbul University Press
İstanbul Üniversitesi Merkez Kampüsü, 34452 Beyazıt, Fatih / İstanbul, Türkiye
Telefon / Phone: +90 (212) 440 00 00

Baskı / Printed in

İlbey Matbaa Kağıt Reklam Org. Müc. San. Tic. Ltd. Şti.
2. Matbaacılar Sitesi 3NB 3 Topkapı / Zeytinburnu, İstanbul, Türkiye
www.ilbeymatbaa.com.tr
Sertifika No: 17845

DERGİ YAZI KURULU / EDITORIAL MANAGEMENT BOARD

Baş Editör / Editor-in-Chief

Feza Günergun – İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul, Türkiye – fezagunergun@yahoo.com

Yazı Kurulu Üyeleri / Members of the Editorial Management Board

İdris Bostan – İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul, Türkiye – ıdrisbostan@gmail.com

Mehmet Canatar – İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul, Türkiye – mehmetcanatar@yahoo.com

Sevta Kadioğlu – İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul, Türkiye – kadioglusevta@gmail.com

Arzu Terzi – İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul, Türkiye – arzuterzi@mynet.com

Gaye Şahinbaş Erginöz – İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul, Türkiye – gayesah@gmail.com

Meltem Kocaman – İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul, Türkiye – kocamanmeltem@gmail.com

Dil Editörleri / Language Editors

Dorian Gordon Bates – İstanbul Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksek Okulu, İstanbul, Türkiye

Alan James Newson – İstanbul Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksek Okulu, İstanbul, Türkiye

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Ackermann, Silke – Oxford University History of Science Museum, Oxford, UK – silke.ackermann@hsm.ox.ac.uk

Ageron, Pierre – Université de Caen Normandie Laboratoire de Mathématiques, Caen, France – pierre-marc.ageron@unicaen.fr

Ágoston, Gábor – Georgetown University in Qatar, Department of History, Doha, Qatar – agostong@georgetown.edu

Aktar, Mustafa – Boğaziçi Üniversitesi Kandilli Rasathanesi ve Deprem Araştırma Enstitüsü, İstanbul, Türkiye – aktar@boun.edu.tr

Ata, Kaan – İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul, Türkiye – kaan_ata@yahoo.com

Bir, Atilla – Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul, Türkiye – atilabir@gmail.com

Brentjes, Sonja – Max-Planck-Institut für History of Science (MPIWG), Berlin, Germany – brentjes@mpiwg-berlin.mpg.de

Bret, Patrice – Centre Alexandre-Koyré, membre honoraire, Paris, France – patrice.bret@yahoo.fr

Crozet, Pascal – Université Paris-Diderot & Laboratoire Sphere (CNRS), Paris, France – crozet@univ-paris-diderot.fr

Couto, Dejanirah – Ecole Pratique des Hautes Études en Sciences Sociales, Paris, France – dejanirahcouto@gmail.com

Çökelez, Aytekin – İstanbul Teknik Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, İstanbul, Türkiye – cokelez@itu.edu.tr

Değer, Özkan – İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi, İstanbul, Türkiye – ozdeger@istanbul.edu.tr

Dölen, Emre – Marmara Üniversitesi Eczacılık Fakültesi emekli öğretim üyesi, İstanbul, Türkiye – emredolen@gmail.com

Etke, Şeref – Uzman Hekim, Emekli, T.C. Sağlık Bakanlığı, İstanbul, Türkiye – serefetke@gmail.com

Fazlıoğlu, İhsan – Medeniyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul, Türkiye – ihsanfazlioglu@gmail.com

Georgeon, François – Directeur de recherche émérite au CNRS, CETOBaC, Paris, France – georgeon@ehess.fr

Görkey, Şefik – Marmara Üniversitesi Tıp Fakültesi, İstanbul, Türkiye – sgorkey@marmara.edu.tr

Günergun, Feza – İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul, Türkiye – fezagunergun@yahoo.com

İpbüker, Cengizhan – İstanbul Teknik Üniversitesi İnşaat Fakültesi, İstanbul, Türkiye – ipbuker@itu.edu.tr

Kaçar, Mustafa – Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul, Türkiye – mustafa.kacar@gmail.com

Kadioğlu, Sevtap – İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul, Türkiye – sevtap@istanbul.edu.tr

Küçük, Harun – University of Pennsylvania School of Arts and Sciences, Philadelphia, USA – kucuk@sas.upenn.edu

Kırimer, Neşe – Anadolu Üniversitesi Eczacılık Fakültesi, Eskişehir, Türkiye – nkırimer@gmail.com

Kocaman, Meltem – İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul, Türkiye – kocamanmeltem@gmail.com

Kuriyama, Shigehisa – Harvard University Radcliffe Institute for Advanced Study, Cambridge, MA, USA – hkuriyam@g.harvard.edu

Martykanova, Darina – Universidad Autónoma de Madrid Faculty of Philosophy and Letters, Madrid, Spain – darinamartykanova@yahoo.es

Nicolaidis, Efthymios – National Hellenic Research Foundation, Athens, Greece – efnicol@ie.gr

Sertöz, Ali Sinan – Bilkent Üniversitesi Fen Fakültesi, Ankara, Türkiye – sertoz@bilkent.edu.tr

Şen, Ahmet Tunç – Columbia University, Department of History, New York, USA – ats2171@columbia.edu

Topdemir, Hüseyin Gazi – Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Muğla, Türkiye – topdemir@hotmail.com

Toprak, Zafer – Koç Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, İstanbul, Türkiye – ztoprak@ku.edu.tr

Unat, Yavuz – Kastamonu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Kastamonu, Türkiye – yunat@kastamonu.edu.tr

Varlık, Nühket – Rutgers University School of Arts & Sciences-Newark, New Jersey, USA – varlik@newark.rutgers.edu

Vlahakis, George – Hellenic Open University, Patra, Athens, Greece – gvlahakis@yahoo.com

Yağcinkaya, Alper – Ohio Wesleyan University Sociology and Anthropology Department, Delaware, OH, USA – mayalcin@owu.edu

Yıldız, Sara Nur – Max-Planck-Institut für History of Science (MPIWG), Berlin, Germany – saranuyildiz@gmail.com

Zorlu, Tuncay – İstanbul Teknik Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, İstanbul, Türkiye – zorlu@itu.edu.tr

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Araştırma Makaleleri / Research Articles

Auf den Fussspuren eines deutschen Geowissenschaftlers in Istanbul
(1915-1918): Prof. Dr. Walther Penck 1

*In the Footsteps of a German Geoscientist in Istanbul (1915-1918): Prof. Dr. Walther
Penck (Abstract)*

*Bir Alman Yerbilimcinin İstanbul'daki Ayak İzleri (1915-1918):
Prof. Dr. Walther Penck* 41

Mehmet Namık Yalçın, Gerhard Walther Penck

Mekteb-i Harbiye Nazırlarından Matematikçi Mehmed Emin Paşa'nın
Biyografisine Giriş 59

*An Introduction to the Biography of Mehmed Emin Pasha, a Mathematician and
Director of the Military Academy, Istanbul (Abstract)*

Atilla Polat

Osmanlı ve Cumhuriyet Türkiye'sinde Eczacı Kalfalarının Örgütlenme
Girişimleri (1912-1949) 75

*Pharmacy Assistants' Endeavours in Establishing Vocational Associations
in Ottoman and Republican Turkey (1912-1949) (Abstract)*

Eyüp Talha Kocacık, Emre Dölen

Osmanlı Donanması Askerlerinin Tayyarelerde Görevlendirilmek Üzere
Yetiştirilmesi 103

Training of Ottoman Naval Soldiers to be Employed in Airplanes (Abstract)

Derya Geçili

Araştırma Notu / Research Note

Note sur le dessin du système de Copernic dans le manuscrit Kandilli 403 115

Kandilli 403 Yazmasındaki Kopernik Sistemini Temsil Eden Şekil Üzerine Not (Öz)

Pierre Ageron

Katkı / Addendum

Müderriş Şükrü [Sayan (1884-1943)] 127

Professor Şükrü [Sayan (1884-1943)] (Abstract)

Ali Y. Baltacıoğlu

Yayın Tanıtımları / Book Reviews

Prof. Dr. Remziye Hisar'ın Anıları ve Görüşlerini İçeren Yeni Bir Kitap Hakkında
Düşünce ve Katkıları 133

Emre Dölen

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Yayın Tanıtımları / Book Reviews

Osmanlı Biliminin Tartışmalı Bir Yorumu Üzerine..... 147
Atilla Polat

Kimya Tarihi Konusundaki Bir Kitap Üzerine Eleştiriler 157
Emre Dölen

Bilimsel Toplantılar / Scientific Meetings

Botanik Araştırmalarının Türkiye'deki Tarihine Bir Katkı: Ulusal Botanik
Bahçeleri, Arboretumlar, Herbaryumlar, Botanik Bahçeleri Çalıştay
(Düzce, 2019) 163
Gönenç Göçmengil, Feza Günergün

Seminerler, Konferanslar, Ziyaretler, Buluşmalar / Seminars, Conferences, Visits, Meetings

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Bilim Tarihi Bölümü 2018-2019
Seminer, Konferans, Ziyaret ve Buluşmaları..... 171
Bilim Tarihi Bölümü

Öğrenci Etkinlikleri / Student Activities

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Bilim Tarihi Bölümü V. Öğrenci
Kongresi (İstanbul, 10 Mayıs 2019)..... 181
Ahmet Sanıyar, Burcu Buyurman, Elif Çınar Esatoğlu

İstanbul Üniversitesi Bilim Tarihi Bölümü Öğrencileri "Cezeri'nin
Olağanüstü Makineleri" Sergisinde..... 185
Elif Çınar Esatoğlu

Auf den Fussspuren eines deutschen Geowissenschaftlers in Istanbul (1915-1918): Prof. Dr. Walther Penck*

In the Footsteps of a German Geoscientist in Istanbul (1915-1918): Prof. Dr. Walther Penck

Mehmet Namık Yalçın¹ , Gerhard Walther Penck²

*Bu makale, yazarların "İstanbul'da Bir Alman Bilim Adamının Ayak İzleri (1915-1918): Prof. Dr. Walther Penck" başlığı ile İstanbul Üniversitesi'nde Jeoloji'nin 100. Yılı Sempozyumu'nda (21-23 Ekim 2015) sundukları bildirinin genişletilmiş şeklidir.

¹İstanbul Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Jeoloji Mühendisliği Bölümü Emekli Öğretim Üyesi, İstanbul, Türkiye

²Leiter des Stadtplanungsamtes, Stadtverwaltung, Albstadt, Deutschland

ORCID: M.N.Y. 0000-0002-4542-1218;
G.W.P. 0000-0002-3736-1163

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Mehmet Namık Yalçın,
İstanbul Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi,
Jeoloji Mühendisliği Bölümü Emekli Öğretim
Üyesi, İstanbul, Türkiye
E-mail/E-posta: mny@istanbul.edu.tr

Başvuru/Submitted: 16.03.2019

Revizyon Talebi/Revision Requested:
11.04.2019

Son Revizyon/Last Revision Received:
30.04.2019

Kabul/Accepted: 02.05.2019

Online Yayın/Published Online: 03.07.2019

Atıf/Citation:

Yalçın, Mehmet Namık und Penck, Gerhard
Walther. "Auf den Fussspuren eines deutschen
Geowissenschaftlers in Istanbul (1915-
1918): Prof. Dr. Walther Penck." *Osmanlı Bilimi
Araştırmaları* 20, 2 (2019): 1-58.
<https://doi.org/10.26650/oba.540893>

KURZFASSUNG

Universitätsdozent Dr. Walther Penck aus Leipzig wurde im Oktober 1915 an die Universität Istanbul als ordentlicher Professor der Mineralogie und Geologie berufen. Zusammen mit Hamit Nafiz Bey (Pamir), der ihm als Assistent beiseite gestellt wurde, hat er das Geologisch Mineralogische Institut der Universität Istanbul gegründet. Penck und Hamit Nafiz Bey fingen sofort an, einen neuen und modernen Lehrplan auszuarbeiten und zugleich die ersten geologischen Forschungsarbeiten auszuführen. Nach drei Jahren ging Prof. Penck zusammen mit seiner Familie nach Deutschland, um sich wegen seiner Malariaerkrankung weiterbehandeln zu lassen. Er konnte aber nicht wieder zurückkehren, da erst die chaotischen Umstände der Nachkriegszeit und dann die Regelungen der Alliierten es nicht zugelassen haben. Dieser Artikel wurde verfasst, um diese Periode der Geschichte der Geologie in der Türkei zu beleuchten und mit Hilfe von Dokumenten aus dem Familienarchiv Penck gewisse Einschnitte aus dem Leben eines deutschen Gelehrten und seiner Familie in Istanbul darzustellen.

Schlüsselwörter: Istanbul Darülfünunu, Geologisch-Mineralogisches Institut, Prof. Dr. Walther Penck, Geschichte der Geologie in der Türkei

ABSTRACT

Privat Dozent Dr. Walther Penck was among the German scholars invited to Istanbul in 1915 within the framework of reforms aiming to improve education at Istanbul Darülfünunu (Istanbul University). He was appointed as Professor of Geology and Mineralogy and, together with his assistant Hamit Nafiz (Pamir), he founded the Institute of Geology and Mineralogy which marks the beginning of systematic education and research in geology in Turkey. Penck returned to Germany in the summer of 1918 to have treatment for malaria. His attempts to return to Turkey failed, however, due both to the chaotic conditions of the war and the capitulation regulations of the allied powers who had prohibited all German activities within the Ottoman Empire. Based on documents kept in the Penck Family Archives, this paper will try to shed light upon unknown and/or little known aspects of the three years (1915-1918) he spent in Istanbul.

Keywords: Istanbul Darülfünunu, Institute of Geology and Mineralogy, Prof. Dr. Walther Penck, History of Geology in Turkey

Walther Penck
(1888-1923)

Wir gedenken seines Wirkens mit Dank und Respekt.
Katkıları için teşekkür ve saygıyla.
Photo/Fotoğraf (Penck Familienarchiv/Aile Arşivi)

Einleitung

Die nähere Zusammenarbeit zwischen dem Osmanischen Reich und Deutschland nicht nur im militärischen, sondern auch in vielen anderen Bereichen, die vor dem ersten Weltkrieg anfang und auch während des Krieges sich intensivierten, reflektierte sich auch in den Reformierungsbestrebungen des Hochschulwesens im Osmanischen Reich. Demzufolge wurden im Jahre 1915 Akademiker aus den deutschen Universitäten berufen, um an der Universität Istanbul (Istanbul Darülfünunu) die Studienprogramme, die seit 1900 an der Universität gelehrt wurden, zu reformieren.

Als Folge dieser Anstrengungen sind im Jahre 1915, 15 deutsche Akademiker aus Deutschland und drei Deutsche, die sich bereits in Istanbul aufhielten, an der Universität Istanbul als Professoren berufen worden. In den Jahren von 1916 bis 1918 sind weitere sieben hinzugekommen, so dass die Gesamtzahl der deutschen Professoren sich auf 25 erhöht hat.¹

Universitätsdozent Dr. Walther Penck aus Leipzig war unter den 18 Professoren und wurde im Oktober 1915 an die Universität Istanbul als ordentlicher Professor der Mineralogie

¹ Emre Dölen, *Istanbul Darülfünunu'nda Alman Müderrisler* (Istanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2013), 78-84.

und Geologie berufen worden. Zusammen mit Hamit Nafiz Bey (Pamir, 1893-1976), der ihm als Assistent beiseite gestellt wurde, hat er das Geologisch Mineralogische Institut der Universität Istanbul gegründet. Prof. Penck und Hamit Nafiz Bey fingen auch sofort mit den Lehr- und mit Forschungsarbeiten an. Prof. Penck reiste nach drei Jahren erst im Jahre 1918 nach Deutschland zurück, um sich wegen der Folgen einer Malariaerkrankung behandeln zu lassen. Er konnte aber nicht wieder zurückkehren, da erst die chaotischen Umstände der Nachkriegszeit und dann die Regelungen der Alliierten es nicht zugelassen haben.

Es ist bereits einiges über Walther Penck und über Einschnitte aus seinem Leben publiziert worden.² In dem Vorwort seines Buches *Die Morphologische Analyse*, das nach seinem Tode von seinem Vater Albrecht Penck (1858-1945) veröffentlicht wurde, ist sein Leben und von Kadioğlu³ und Dölen⁴ seine Tätigkeiten und Publikationen an der Universität Istanbul detailliert geschildert worden. Aber Einzelheiten seiner Berufung und des sozialen Lebens der Familie Penck in Istanbul waren nicht bekannt, da das Familienarchiv der Penck Familie dies bezüglich noch nicht zugänglich war. Der Enkel von Walther Penck und einer der Autoren dieses Artikels, Herr Gerhard Penck, der an den Feierlichkeiten des hundertjährigen Jubiläums der Gründung des geologischen Instituts der Universität Istanbul teilnahm, ermöglichte den Zugang zu vielen Dokumenten und Fotos aus dem Familienarchiv.⁵ Dieser Artikel wurde verfasst, um diese Periode der Geschichte der Geologie in der Türkei zu beleuchten und gewisse Einschnitte aus dem Leben eines deutschen Gelehrten und seiner Familie in den Kriegsjahren in Istanbul darzustellen.

In diesem Artikel werden hauptsächlich diese drei Jahre zwischen 1915-1918 von Professor Walther Penck, der Gründer der systematischen und institutionellen Geologie-Ausbildung (Studium) in der Türkei, angesprochen. Aber zum Zweck eines kompletten Bildes werden gewisse Aspekte der Vor- und Nachphase von diesen drei Jahren auch kurz dargestellt.

- 2 Albrecht Penck, "Vorwort," in *Die Morphologische Analyse*, Walther Penck (Stuttgart: Verlag von J. Engelhorn, 1924), VII-XVII; Franz Kossmat, "Walther Penck†," *Zentralblatt für Mineralogie Geologie und Paläontologie* (1924): 123-127; Ilse Seibold und Eugen Seibold, "Walther Penck 1921: Plaene für eine deutsche Pazifik-Expedition," *International Journal of Earth Sciences-Geologische Rundschau* 84, (1995): 860-864; Sevtap Kadioğlu, "Walther Penck'in Türkiye'deki Çalışmaları," *İstanbul Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Yerbilimleri Dergisi* 20, 1 (2007): 1-18; Emre Dölen, *İstanbul Darülfünunu'nda Alman Müderrisler* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2013); M. Namık Yalçın, "100. Yılın Hikâyesi-İstanbul Darülfünunu Arziyat Dar-ül Mesaisi'nden İstanbul Üniversitesi Jeoloji Mühendisliği Bölümü'ne (1915-2015)," in *İstanbul Üniversitesinde Jeoloji-Bir Asırlık Geçmiş*, M. Namık Yalçın (Hrsg) (İstanbul: Gürsoy Grup Kültür Yayınları No.4, 2015), 11-31; M. Namık Yalçın, Hayrettin Koral, Hüseyin Öztürk, Atiye Tuğrul, Timur Ustaömer, Hasan Emre, und Mehmet Keskin (Hrsg), *İstanbul Üniversitesinde Jeoloji'nin 100. Yılı - Emeği Geçenler, 1915-2015* (İstanbul: Bilfen Yayıncılık, 2017).
- 3 Kadioğlu, "Walther Penck'in," 3-9.
- 4 Dölen, *İstanbul Darülfünunu'nda Alman*, 313-334.
- 5 Yalçın, "100. Yılın Hikâyesi," 12-17; Mehmet Namık Yalçın und Gerhard Walther Penck, "İstanbul'da Bir Alman Bilim Adamının Ayak İzleri (1915-1918): Prof. Dr. Walther Penck," *İstanbul Üniversitesi'nde Jeoloji'nin 100. Yılı Sempozyumu Bildiri Özleri Kitabı, 21-23 Ekim 2015, İstanbul-Türkiye* (İstanbul: AYA Kitap 93, 2015), 5-8; Yalçın ua., *İstanbul Üniversitesinde Jeoloji'nin*, 9-11.

Diese Darstellung wird in den folgenden Abschnitten erfolgen: “Vor Istanbul”, “Berufung zur Universität Istanbul”, “Lehr- und Forschungstätigkeiten”, “Soziales”, “Nach Istanbul”.

Vor Istanbul

Walther Penck wurde am 30 August 1888 als Sohn von Professor Dr. Albrecht Penck und Ida Ganghofer-Penck (1863-1944) in Wien geboren, wo er auch aufwuchs. Schon als Kind hat er mit Hilfe von seiner Mutter Griechisch, Latein und Englisch gelernt. Er wurde bereits im Gymnasium von seinem Lehrer Prof. Dr. Paul Pfurtscheller mit der Wichtigkeit und den Grundsätzen der Beobachtung in Naturwissenschaften vertraut gemacht. Es war eins von den Grundsteinen seiner späteren Erfolgsleistungen, dass er so früh den Unterschied zwischen “Schauen und Sehen” in Naturbeobachtung von einem Meister lernen konnte. Im Bewusstsein dessen hat Penck sein Buch “*Die Morphologische Analyse*” mit dem folgenden Vermerk an seinen Vater und an seinen Gymnasial- Lehrer gewidmet:

“Meinen beiden Lehrmeistern in der Naturbeobachtung, Albrecht Penck und Paul Pfurtscheller”.

Sein Interesse an den Bergen fing auch früh an (Abb. 1). Schon als Teenager hatte er in den Alpen mehrere Dreitausender und als er 20 Jahre alt war den Gipfel des Mont Blanc (4180 m) bestiegen.

Abbildung 1. Walther Penck im September 1911 beim Besteigen von Tschagerjoch Rosengarten (Penck Familienarchiv)

Resim 1. Walther Penck 1911 yılı Eylül ayında Tschagerjoch Rosengarten tırmanışında mola sırasında (Penck Aile Arşivi).

Die Erfahrungen im Bergsteigen, die er schon als Kind und als Jugendlicher gemacht hatte, kamen ihm in seinem späteren Berufsleben immer zugute. So konnte er zum Beispiel mit der kartographischen und geologischen Kartenaufnahme im Nordwesten von Argentinien in einem sehr schweren Gelände mit großem Erfolg zurechtkommen. Nach dem erfolgreichen

Gymnasial-Abitur, fing er im Jahre 1907 in der Universität Berlin mit dem Studium der Naturwissenschaften an, wo sein Vater bereits vor einem Jahr als Professor berufen worden war. Er setzte sein Studium in den Vereinigten Staaten von Amerika (USA) fort, da er im Jahre 1908 seinem Vater folgte, der als Kaiser-Wilhelm Professor nach Newyork zur Colombia Universität gesandt wurde. Auf der Rückreise nach Deutschland besuchte er zusammen mit seinem Vater Kalifornien, Hawaii, Japan, China und Sibirien, wo er im Gelände als junger Student viele neue und einmalige Kenntnisse erwarb. Bei der Beobachtung des Lava-Sees im Krater von Kilauea Vulkan in Hawaii entschied er, Geologe zu werden.⁶ Er setzte sein Studium in Berlin für weitere zwei Semester fort und im Jahre 1909 begann er die Geologie des Gebietes Predazzo (Italien) zu studieren und die Gesteinsproben aus diesem Gebiet zu untersuchen. Da Berlin für weitreichende geologische Interessen keinen geeigneten Boden bot, wechselte Penck im Jahre 1910 nach Heidelberg, beendete seine Untersuchungen über Predazzo und promovierte dort darüber Ende 1910 bei Salomon Calvi (1868-1941). Nach der Promotion ging er nach Wien, um seine Kenntnisse in Geologie zu vertiefen, wozu er bei Professoren wie Eduard Suess (1831-1914), Karl Diener (1862-1928), Othenio Abel (1875-1946) und Friedrich Becke (1855-1931) die besten Möglichkeiten hatte.⁷

Im Frühjahr 1912 bekam er eine Berufung von der “Direccion General de Minas, Geologia é Hidrologia” in Argentinien. So fing er dort am 6 Juli 1912 als Staats-Geologe an und wurde mit der Aufgabe betraut, den Südrand der Puna de Atacama geologisch zu erforschen. In diesem topographisch und höhenmäßig schwer zugänglichen Gebiet existierten sogar keine topographischen Karten. Dank seiner besten Schulung in den Alpen meisterte Penck diese große Aufgabe in weniger als zwei Jahren, wobei er für ein Gebiet von 12 000 km² topographische und geologische Karten fertigte (Abb. 2).

Abbildung 2. Walther Penck musste während der Geländearbeiten in den Jahren 1912-1914 im Gebiet Puna de Atacama öfters zelten (Penck Familienarchiv).

Resim 2. Walther Penck 1912-1914 yılları arasında Arjantin'in kuzeybatısında Puna de Atacama bölgesindeki arazi çalışmaları sırasında çoğunlukla çadırda konaklamak zorunda kalmıştır (Penck Aile Arşivi).

6 Penck, “Vorwort,” X

7 Penck, “Vorwort,” X

Im Juni 1914 kehrte er für einen Urlaub nach Deutschland zurück. Sechs Wochen danach brach der erste Weltkrieg aus und die Rückreise nach Argentinien war ihm verwehrt. Er meldete sich sofort als Kriegsfreiwilliger zum Militärdienst. Da die Einberufung zum Militär erst im Herbst 1914 stattfand, nutzte er in der Zwischenzeit die Möglichkeit mit seiner Arbeit “Der Südrand der Puna de Atacama (NW Argentinien) - Ein Beitrag zur Kenntnis des andinen Gebirgstypus und zur Frage der Gebirgsbildung” an der Universität Leipzig zu habilitieren. Noch im Herbst heiratete er Anna Lampert (Abb. 3), die Tochter des Direktors des Naturhistorischen Museums in Stuttgart, die er in seiner Zeit an der Heidelberger Universität kennengelernt hatte. Ab Februar 1915 war er direkt an der Front im militärischen Einsatz (Abb. 4). Seine mutigen Leistungen im Front-Gebiet im Elsass trugen ihm bald das Eiserne Kreuz II ein. Während dieser Zeit ereignete sich im mehrere tausend Kilometer entfernten Istanbul (Konstantinopel) eine Reihe von Geschehnissen, die bald seinen Lebensweg ändern werden.

Abbildung 3. Anna (Aenny) Lampert im Jahre 1912 als Studentin der Naturwissenschaften an der Universität Heidelberg (Penck Familienarchiv).

Resim 3. Anna (Aenny) Lampert 1912 yılında fen bilimleri öğrencisi olduğu Heidelberg Üniversitesi'nde (Penck Aile Arşivi).

Abbildung 4. Walther Penck (in der Mitte) im Jahre 1915 an der Front im Elsass (Penck Familienarchiv).

Resim 4. Walther Penck (ayaktakilerden ortadaki) 1915 yılı başlarında cephede (Penck Aile Arşivi).

Berufung zur Universität Istanbul (Istanbul Darülfünunu)

Die enge Zusammenarbeit mit Deutschland, die bereits vor dem Ersten Weltkrieg anging und sich verstärkt entwickelte, erreichte im Jahre 1915 seinen Höhepunkt, als das Osmanische Reich auf der Seite der Zentralmächte in den Krieg einzog. Infolge dessen nahm der deutsche Einfluss, nebst den militärischen Angelegenheiten in vielen Bereichen unter anderem auch im Sinne einer Reform des Hochschulwesens, zu. Es wurde im Bildungsministerium unter der Leitung von Ahmet Şükrü Bey (1875-1926) ein Beirat gebildet, bei dem Prof. Dr. Franz Schmidt (1874-1963) den Vorsitz inne hatte. Dieser Beirat wurde gebildet um im ganzen Schulwesen des osmanischen Reiches grundsätzliche Reformen durchzuführen. Der Beirat wurde zusätzlich damit beauftragt, eine Reihe Deutsche Professoren einzuladen, um sie an die einzige Universität des Reiches in Istanbul (Darülfünun-i Osmani) zu berufen und mit ihnen die Hochschulreform zu realisieren. Nachdem es ausdiskutiert und entschieden wurde, in welchen Bereichen Professoren eingeladen werden sollten, unternahm Prof. Schmidt in Deutschland die nötigen Schritte. Mit Hilfe von deutschen Behörden und vor allem mit Hilfe des preußischen Bildungsministeriums wurden die jungen Professoren und Dozenten, die kontaktiert werden sollten, festgelegt. Einige weitere Einzelheiten und Dokumente dieser Phase sind von Dölen publiziert worden.⁸

8 Dölen, *Istanbul Darülfünunu'nda Alman*, 78-84.

Am 4. August 1915 schrieb Prof. Dr. Schmidt an Penck einen Brief und fragte ihn, ob er mit einer Berufung an die Universität Istanbul einverstanden wäre. Weiterhin bat er um eine telegraphische Antwort in drei Tagen nach dem Erhalt des Briefes (Abb. 5). Penck war im Schützengraben an der Front und bekam den Brief am 8. August. Nach einer mühsamen Phase konnte er seine positive Entscheidung mitteilen. Es folgten die Formalitäten auf der osmanischen Seite und nachdem auch vom Sultan die Bestätigung kam, wurden für 11 deutsche Gelehrte, so auch für Penck, die die erste Gruppe bilden sollten, die Verträge vorbereitet.⁹ Am 22. September 1915 teilte die osmanische Botschaft in Berlin Penck mit einem Brief mit, dass die Formalitäten abgeschlossen, der Vertrag vorbereitet und von dem Bildungsminister unterschrieben worden sei. Weiterhin wurde er gebeten den Vertrag zu unterschreiben (Abb. 6). Penck reiste von der elsässischen Front nach Berlin und unterschrieb den Vertrag am 30. September 1915 (Anhang 1). Danach kehrte er zurück zur Front und verabschiedete sich dort am 6. Oktober 1915, um über Berlin nach Istanbul zu reisen. Am 14. Oktober 1915 trat er in Istanbul als Ordentlicher Professor der Mineralogie und Geologie in den Dienst ein. Die Urkunde, ausgestellt von dem Generaldirektoriat der Universität Istanbul am 13. Dezember 1915, belegt, dass er an der Universität Istanbul als Professor der Mineralogie und Geologie tätig sei (Abb. 7). Hiermit war die Berufung abgeschlossen.

9 Dölen, *İstanbul Darülfünunu'nda Alman*, 79.

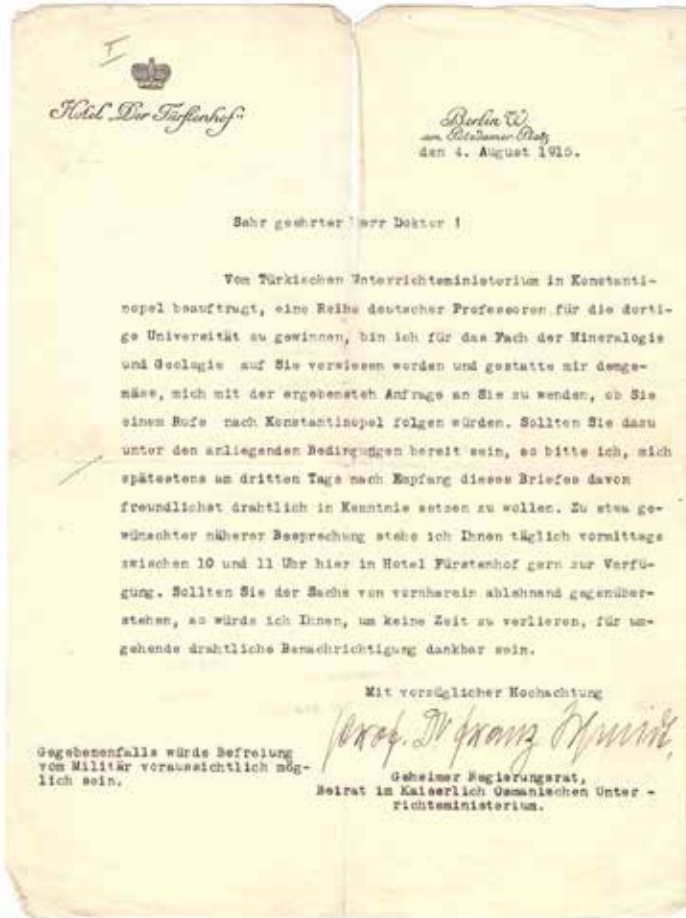

Abbildung 5. Der Brief von Prof. Dr. Franz Schmidt an Walther Penck mit der Fragestellung, ob er an einer Berufung an die Universität Istanbul als Professor der Mineralogie und Geologie interessiert sei (Penck Familienarchiv).

Resim 5. Prof. Dr. Schmidt'in Penck'e 4 Ağustos 1915 tarihinde yazdığı ve İstanbul'daki üniversiteye Mineraloji-Jeoloji Profesörü olarak atanma konusunda düşüncesini sorduğu mektup. (Penck Aile Arşivi).

Der Fürstehof Otelı

Berlin Potsdamer Platz
4 Ağustos 1915

Sayın Doktor!

İstanbul'daki Osmanlı Maarif Nezaretince, bir dizi Alman profesörü oradaki üniversiteye kazandırmak üzere görevlendirilmiş bulunmaktayım. Mineraloji ve jeoloji bilim dalı için siz önerilmiş olduğunuzdan, İstanbul'daki üniversiteye Profesör olarak atanmayı kabul edip etmeyeceğiniz sorusunu tarafınıza yönelmek için kendimi izinli saydım. Ekteki koşullara bağlı olarak bu daveti kabul etmeye hazır olduğunuz takdirde beni, bu mektubun elinize geçmesinden en geç üç gün sonra, lütfen telgrafla haberdar etmenizi rica ederim. Daha ayrıntılı bir görüşme

arzu ettiğiniz takdirde, hergün öğleden önce saat 10 ve 11 arasında Fürstenhof Otelinde memnuniyetle hazır olacağım. Bu konuya en baştan ilgi duymayacak olmanız durumunda, zaman kaybetmemek amacıyla, beni hemen telgrafla bilgilendirirseniz müteşekkir olurum.

Eğer sözkonusu ise, askerlik görevinden muaf tutulmanız muhtemelen mümkün olacaktır.

En derin saygılarımla

İmza [Franz Schmidt]

Geheimer Regierungsrat,*

Osmanlı İmparatorluğu Maarif Nezareti Danışma Kurulu

*Geheimer Regierungsrat: Alman hükümetine rapor veren kurulu (Geheimer Rat) ortaklaşa oluşturan ve en yüksek tavsiyede bulunan görevlilerin ünvanı.

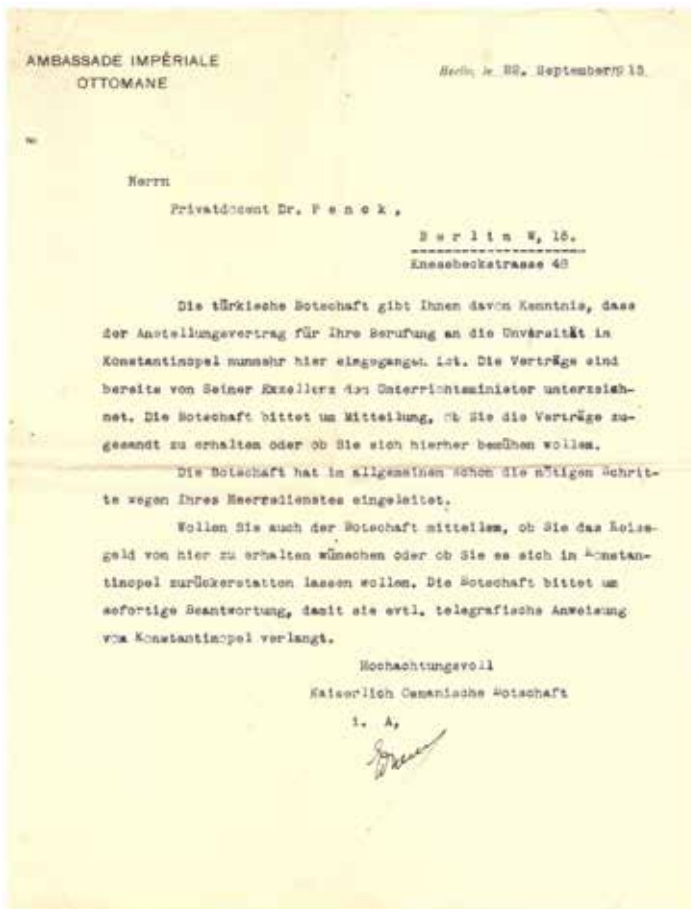

Abbildung 6. Der Brief der Botschaft des Osmanischen Reiches in Berlin an Penck, mit der Aufforderung zur Unterschrift des Vertrages (Penck Familienarchiv).

Resim 6. Osmanlı İmparatorluğu Almanya Büyükelçiliği'nin Penck'i sözleşmeyi imzalamaya davet eden mektubu. (Penck Aile Arşivi).

Osmanlı İmparatorluğu Büyükelçiliği

Berlin, 22 Eylül 1915

Bay Üniversite Doçenti [Privat Dozent] Dr. Penck,

Berlin W, 15,
Knesebeckstrasse 48

Türk Büyükelçiliği, İstanbul'daki üniversiteye atanmanız bağlamındaki sözleşmenin Büyükelçiliğimize ulaştığını bildirir. Sözleşmeler Ekselansları Maarif Nazırı tarafından imzalanmıştır. Büyükelçiliğimiz, sözleşmelerin gönderilmesini mi arzu ettiğiniz veya şahsen buraya mı geleceğiniz hususunda bilgi vermenizi rica eder.

Büyükelçiliğimiz, askerlik göreviniz bağlamındaki gerekli işlemleri başlatmış bulunmaktadır. Büyükelçiliğimize, seyahat giderlerinizi burada mı almayı, yoksa İstanbul'da mı ödenmesini arzu ettiğinizi bildirebilir misiniz? Büyükelçiliğimiz, gerektiğinde İstanbul'dan telgrafla talimat alabilmek için acil cevabınızı rica eder.

Saygılarımızla,

Osmanlı İmparatorluğu Büyükelçiliği
İmza

Abbildung 7. Die Urkunde, ausgestellt von dem Generaldirektoriat der Universität Istanbul am 13. Dezember 1915, belegt, dass Penck an der Universität Istanbul als Professor der Mineralogie und Geologie tätig sei (Penck Familienarchiv).

Resim 7. Penck'in İstanbul Darülfünunu Fünun Fakültesi'nde Mineraloji ve Jeoloji Müderrisi olduğunu belirten yazı (Penck Aile Arşivi).

Darülfünun Müdüriyet-i Umumiyesi

Aded 662

Almanyalı Penck Beyin İstanbul Darülfünunu Fünun Fakültesi Madeniyat ve İlm-i Arz müderrisi bulunduğunu mübeyyin işbu vesika mirimumileyhe ita kıldı.

1 Kanunuevvel 331 [14 Aralık 1915]

Mühür: İstanbul Darülfünunu

Lehr- und Forschungsaktivitäten

Als Folge der Berufungen, die in vier Gruppen stattfand, haben 18 deutsche Gelehrten, hier von 15 aus Deutschland und drei aus Istanbul, am Anfang des Wintersemesters 1915 an der Universität Istanbul mit der Lehr- und Gründungsarbeiten begonnen.¹⁰ Das Gruppenbild dieser 18 deutschen Gelehrten in der Illustrierten Zeitung, Leipzig, Nr. 3800 im Jahre 1916, das bereits einigemal publiziert wurde,¹¹ ist in der Abbildung- 9 zu sehen. Dabei handelt es sich um das Exemplar aus dem Familienarchiv, bei dem die einzelnen Personen von Penck handschriftlich markiert sind (Abb.8).

Abbildung 8. Die deutschen Gelehrten, die im Herbst 1915 an der Universität Istanbul im Dienst waren. Dieses Foto ist im April 1916 in der *Illustrierte Zeitung Leipzig* Nr. 3800 erschienen. Stehend von links nach rechts; Dr. Gustav FESTER (Technische Chemie), Dragoman der Botschaft Dr. Erich NORD (Europäisches bürgerliches Recht), Dr. Walther PENCK (Geologie), Dr. Erich LEICK (Botanik), Dr. Georg ANSCHÜTZ (Pädagogik und Psychologie), Prof. Dr. Friedrich GIESE (Ural-Altäische Sprachen), Dr. Fritz ARNDT (Anorganische Chemie), Prof. Dr. Carl Friedrich LEHMANN-HAUPT (Geschichte der altorientalischen Völker), Prof. Dr. Boris ZARNIK (Zoologie), Generalkonsul Dr. Heinrich MORDTMANN (Methodologie der Geschichte), Dr. Anton FLECK (Finanzwissenschaft). Sitzend von links nach rechts; Dr. Gotthelf BERGSTRASSER (Vergleichende semitische Sprachwissenschaft), Prof. Dr. Walther SCHÖNBORN (Öffentliches Recht), Dr. Erich OBST (Geographie), Prof. Dr. Günther JACOBY (Philosophie), Dr. Kurt HOESCH (Organische Chemie), Prof. Dr. Friedrich HOFFMANN (Volkswirtschaft), Dr. Eckhard UNGER (Archäologie) (Penck Familienarchiv).

Resim 8. 1915 ders yılında İstanbul Darülfünunu'nda göreve başlayan Alman öğretim üyeleri ve dalları. Fotoğraf Nisan 1916'da *Illustrierte Zeitung Leipzig*, No.3800'de yayımlanmıştır.

10 Emre Dölen, *Türkiye Üniversite Tarihi 1 - Osmanlı Döneminde Darülfünun (1863-1922)* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2009), 473-475; Dölen, *İstanbul Darülfünunu'nda Alman*, 78-84.

11 Dölen, *Türkiye Üniversite Tarihi 1*, 475; Dölen, *İstanbul Darülfünunu'nda Alman*, 84; Yalçın, "100. Yılın Hikâyesi," 12.

Ayakta duranlar soldan sağa; Dr. Gustav FESTER (Sınai Kimya), Elçilik tercümanı Dr. Erich NORD (Avrupa Medeni Hukuku), Dr. Walther PENCK (Jeoloji), Dr. Erich LEICK (Botanik), Dr. Georg ANSCHÜTZ (Pedagoji ve Psikoloji), Prof. Dr. Friedrich GIESE (Ural-Altay Dilleri), Dr. Fritz ARNDT (Anorganik Kimya), Prof. Dr. Carl Friedrich LEHMANN-HAUPT (Eski Doğu Halkları Tarihi), Prof. Dr. Boris ZARNİK (Zooloji), Başkonsolos Dr. Heinrich MORDTMANN (Tarih Metodolojisi), Dr. Anton FLECK (Maliye). Oturanlar soldan sağa; Dr. Gotthelf BERGSTRASSER (Karşılaştırmalı Semitik Dil Bilimi), Prof. Dr. Walther SCHÖNBORN (Kamu Hukuku), Dr. Erich OBST (Coğrafya), Prof. Dr. Günther JACOBY (Felsefe), Dr. Kurt HOESCH (Organik Kimya), Prof. Dr. Friedrich HOFFMANN (Kamu İktisadi), Dr. Eckhard UNGER (Arkeoloji) (Penck Aile Arşivi).

Sechs von diesen 18 Gelehrten hatten bereits den Titel Professor, den sie bereits in Deutschland erworben hatten. Die anderen hatten nur habilitiert und erlangten den Titel als Professor mit der Berufung an die Universität Istanbul. Sechs von diesen Gelehrten, inklusive Penck, waren an der Naturwissenschaftlichen Fakultät eingestellt. Die sind die Professoren Penck, Leick, Zarnik, Arndt, Hoesch und Fester (Abb. 9).

Abbildung 9. Eine Gruppe von Professoren und anderen Mitarbeitern der Naturwissenschaftlichen Fakultät der Universität Istanbul im Garten von Zeynep Hanım Konağı. Fünf deutsche Professoren sind mit dabei. Sitzend von l. nach r. [Gustav] Fester, [Kurt] Hoesch, [Walther] Penck, [Fritz] Arndt, Dekan Said Bey [Gelenbevioğlu], Direktor Mazhar [Hüsnü] Bey, [Boris] Zarnik, “?”. Zweite Reihe von l. nach r.; Şevket Bey, Susi Bey [Suzi Osman Bleda], “?”, Samuel Sion, “?”, Akif Bey [Dr.], Hamit Nafiz Bey [Pamir]. Die Namen der einzelnen sind auf der Rückseite des Fotos von Penck handschriftlich vermerkt. Für die Personen bezeichnet mit “?” und für die in der 3. und 4. Reihe sind keine Namen genannt worden. Die Vornamen in eckigen Klammern sind von den Autoren eingesetzt worden (Penck Familienarchiv).

Resim 9. İstanbul Darülfünunu Fünun Fakültesi öğretim üye ve yardımcılarından bir grup Zeynep Hanım Konağı bahçesinde. Fünun Fakültesinde görev alan Alman öğretim üyelerinden beşi bu

fotoğrafta ön sırada görülmektedir. Oturan ilk sıra soldan sağa; [Gustav] Fester, [Kurt] Hoesch, [Walther] Penck, [Fritz] Arndt, Dekan Said Bey [Gelenbevioglu], Mazhar Bey [Dârülfünun Ulûm-ı Tabîiyye ve Riyâziyye şubeleri müdürü Mazhar Hüsnü], [Boris] Zarnik, “?”. İkinci sıra soldan sağa; Şevket Bey, Suzi Bey [Suzi Osman Bleda], “?”, Samuel Sion, “?”, Akif Bey [Dr.], Hamit Nafiz Bey [Pamir]. Kişilerin isimleri Penck’in fotoğrafın arkasına kendi el yazısıyla eklediği notlardan alınmıştır. “?” işaretli kişiler ile 3. ve 4. sıradakilerin isimleri belirtilmemiştir. Köşeli parantez içindeki bilgiler yazarlar tarafından eklenmiştir (Penck Aile Arşivi).

Die fachliche Arbeit an der Universität begann enthusiastisch, da die anfänglichen vom deutschen Beirat im Unterrichtsministerium Geheimrat Prof. Dr. Schmidt für die deutschen Professoren ideal gezeichneten Voraussetzungen seinen Vorstellungen von der Arbeit in Istanbul entsprachen. Zitat aus dem Brief von Walther Penck an seine Frau Aenny Penck am 25.11.1915, Istanbul, Pera: *“Mein Optimismus hat sich bestätigt: wir bekommen Institut, Assistent und Mittel.* Zitat aus dem Brief von Walther Penck an seine Frau Aenny Penck am 28.11.1915, Istanbul, Pera: *Die Freiheit des Lehrens wurde uns bis zu einem gewissen Grad zugesichert. Die Deutsche Methode durch Ministerialbeschluss angeordnet. Das bedeutet praktische Übungen, zum Teil in Form von Exkursionen”.*

Penck und Hamit Nafiz Bey, der ihm assistierte, fingen sofort an, einen neuen und modernen Lehrplan auszuarbeiten und zugleich das eigentliche Institut zu gründen. In dem neu gegründeten Institut der Geologie und Mineralogie (İlm-i Arz ve Maâdin Dârü’l-mesâisi) (Abb. 10) fanden die ersten Vorlesungen statt. Ab dem Frühjahr 1916 begann er auch mit Exkursionen und Forschungsarbeiten um Istanbul und am Bosphorus.

Die Reform der Istanbuler Universität war zwar durch den Unterrichtsminister Şükrü Bey angeordnet, aber der chronischen Finanzknappheit des Unterrichtsministeriums geschuldet, lagen Intention und Realisierungsmöglichkeit der Reform auseinander. Hier muss man wissen, dass damals zwei grundlegend unterschiedliche Universitätssysteme aufeinander trafen. Das eher schulisch geprägte osmanische System, das entsprechend ministerieller Weisung eingeteilt war in 3 Klassen mit festem Stundenplan und bis zu 40 Vorlesungen pro Woche mit jährlichen Versetzungsprüfungen. Es war zugeschnitten auf eine Art Staatsexamen, um die Befähigung zum Staatsdienst zu erhalten. Zitat aus dem Brief von Walther Penck an seine Frau Aenny Penck am 03.12.1915, Istanbul, Pera: *“Die innere Zusammengehörigkeit der Fächer spielt keine Rolle; der Student ist in der Fakultät, nicht in der Universität eingeschrieben. Es kann also z.B. der Geologe gar keine Geographie hören, denn letztere gehört zur literarischen Fakultät”.* Auf der anderen Seite das deutsche System, das damals 1915 eher auf eine wissenschaftliche Laufbahn ausgerichtet war. Mit einer Mischung aus Vorlesungen, Übungen und Exkursionen zur Erlernung wissenschaftlicher Methoden für Forschungszwecke.

Penck schaffte es auch, das osmanische Studien-System so abzuändern, dass für die Vorlesungen die Klassen zusammengelegt wurden. Auch bereicherte er seine Vorlesungen mit Anschauungsmaterial aus der vorhandenen und von ihm geordneten geologischen Sammlung und ergänzte seine Lehre durch Exkursionen mit seinen Studenten in die nähere Umgebung. Für die jährlichen Versetzungsprüfungen arbeitete er eine für die Lehrinhalte passende Prüfungsordnung aus und in einer mehrmonatigen Ferienarbeit hatte er seine Geologie Vorlesungen in Buchform gebracht. Zitat aus dem Brief von Walther Penck an seinen Vater Albrecht Penck am 10.12.1916, Istanbul, Bebek: *“Das Lehrbuch, ist unumgänglich nötig, [damit] die Studenten ein Buch [haben] nach dem sie arbeiten können. [Es basiert] auf praktischer Grundlage [und] wendet sich an Schüler, Lehrer und die Gebildeten [gleichermaßen, damit alle merken, dass Geologie einen verwertbaren Nutzen hat]. Kurz, es ist alles daran, organisiert und in Schwung gebracht zu werden. Mein Einfluss auf die Studenten ist überraschend groß. Nicht nur, dass sie Anschauung gewinnen, sehen lernen, sie haben auch alle spontan angefangen, deutsch zu lernen”*. Dass seine Studenten *“sehen lernen“* war für Penck höchste Freude und Bestätigung der Effektivität seiner Lehre.

Von Penck wurden in unterschiedlichen Semestern folgende Vorlesungen gehalten: Allgemeine Geologie-I, Allgemeine Mineralogie (Kristallographie), Allgemeine Mineralogie-II, Allgemeine Geologie-II, Paläontologie der Invertebrata.¹² Zugleich konnte mit Hilfe seines Vaters Albrecht Penck, der Rektor der Universität Berlin und durch die Große Unterstützung des Bildungsministers Ahmet Şükrü Bey (1875-1926) ein kleines Museum mit Sammlungen von Gesteinen, Fossilien und Erzen hergerichtet werden. Bemerkenswert war die Ausstattung der Bibliothek mit mehr als 5 000 Nummern durch die großzügige Hilfe von deutschen und österreichischen wissenschaftlichen Anstalten.

Weiterhin wurde ein geräumiges altes Herrenhaus (Konak) im Stadtteil Vefa, nahe der naturwissenschaftlichen Fakultät, gemietet und als ein eigenes Institutsgebäude hergerichtet. Die Renovierung des Gebäudes im Einklang mit Penck's Anweisungen war sehr wahrscheinlich im Herbst 1916 fertig. Penck schrieb nämlich in einem Brief an seinen Vater am 17. Dezember 1916; *“Dies ist der erste Brief, den ich in meinem Institut schreibe...”* (Abb. 10).

12 Kadioğlu, “Walther Penck’in,” 5

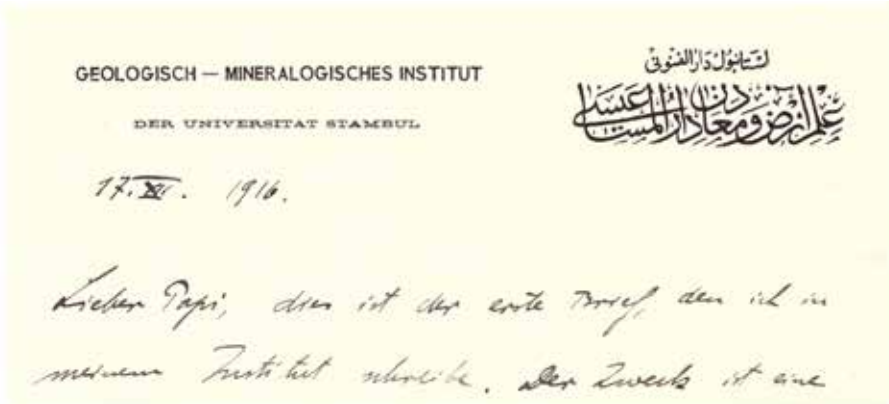

Abbildung 10. Der Anfang des Briefes mit dem Logo des Instituts, den Penck am 17. Dezember 1916 an seinen Vater schrieb. Demgemäß kann man annehmen, dass das Institut seit Dezember 1916 in dem Herrenhaus Abdülkerim Paşa Konağı, das als Institutsgebäude hergerichtet wurde, untergebracht war (Penck Familienarchiv).

Resim 10. Abdülkerim Paşa Konağı'nın İlm-i Arz ve Maâdin Dârü'l-mesâisi binası olarak düzenlenmesinin ardından Enstitünün faaliyetlerine Aralık 2016 tarihinden itibaren bu binada devam edildiğini gösteren Penck'in babası Albrecht Penck'e Enstitünün antetli kağıdına yazdığı mektubun başlangıcı (Penck Aile Arşivi).

Die Beiträge von Penck zur Lehre an der Universität waren nicht beschränkt auf Vorlesungen in der naturwissenschaftlichen Fakultät. Wie es aus dem Vertrag aus dem Jahr 1917 mit der Agrarhochschule in Halkalı-Istanbul (Abb. 11) zu sehen ist, begann er auch dort mit Geologie- und Mineralogie Vorlesungen. Eine Stunde der drei Wochenstunden war für praktische Übungen vorgesehen. Es ist bemerkenswert, dass man schon damals die Bedeutung der Geologie für die Agronomie bemerkt hatte.

<u>تذکره</u>	<u>Vortrag</u>
<p>در کلاس با عنوان زمین‌شناسی و تاریخچه زمین‌شناسی در ایران در تاریخ ۲۰/۱۲/۱۳۲۸ در محل کلاس</p>	<p style="text-align: right;">۲۰ ۱۹۱۲ ۲۱ ۱۹۱۲</p> <p>Professor Penck geht aus dem Kaiserlich-Ottomanischen Ackerbau- ministerium am folgenden Vortrag aus:</p>
<p>۱) در خصوص زمین‌شناسی و تاریخچه زمین‌شناسی در ایران سابقه از دوره اول تا عهد ساسانی و سلاجقی و تیموری و صفوی و قاجاری و پهلوی و کنونی</p>	<p>1) Professor Penck hält Vorlesungen über Mineralogie und Geologie an der Ackerbauhochschule von Mekka und zwar wöchentlich drei Stunden von eine Stunde auf Übungen entfällt.</p>
<p>۲) در خصوص زمین‌شناسی و تاریخچه زمین‌شناسی در ایران در خصوص زمین‌شناسی و تاریخچه زمین‌شناسی در ایران</p>	<p>2) der beim nötigen Lehrmittel werden bereitgestellt werden.</p>
<p>۳) در خصوص زمین‌شناسی و تاریخچه زمین‌شناسی در ایران در خصوص زمین‌شناسی و تاریخچه زمین‌شناسی در ایران</p>	<p>3) Das Seminar trägt monatlich ۲۰ Lfg (jährlich ۲۰۰ Lfg)</p>
<p>۴) در خصوص زمین‌شناسی و تاریخچه زمین‌شناسی در ایران در خصوص زمین‌شناسی و تاریخچه زمین‌شناسی در ایران</p>	<p>4) Die Seminararbeiten und Seminar- prisen werden mit den öffentlich be- kanntgegebenen Preisen an der Uni- versität abgemessen. Im Falle, dass Seminararbeiten nicht bestehen wird eine Neuabnahme Professor Pencks für die Dauer des Semesters vorgezogen, wenn er hierfür Gründe</p>

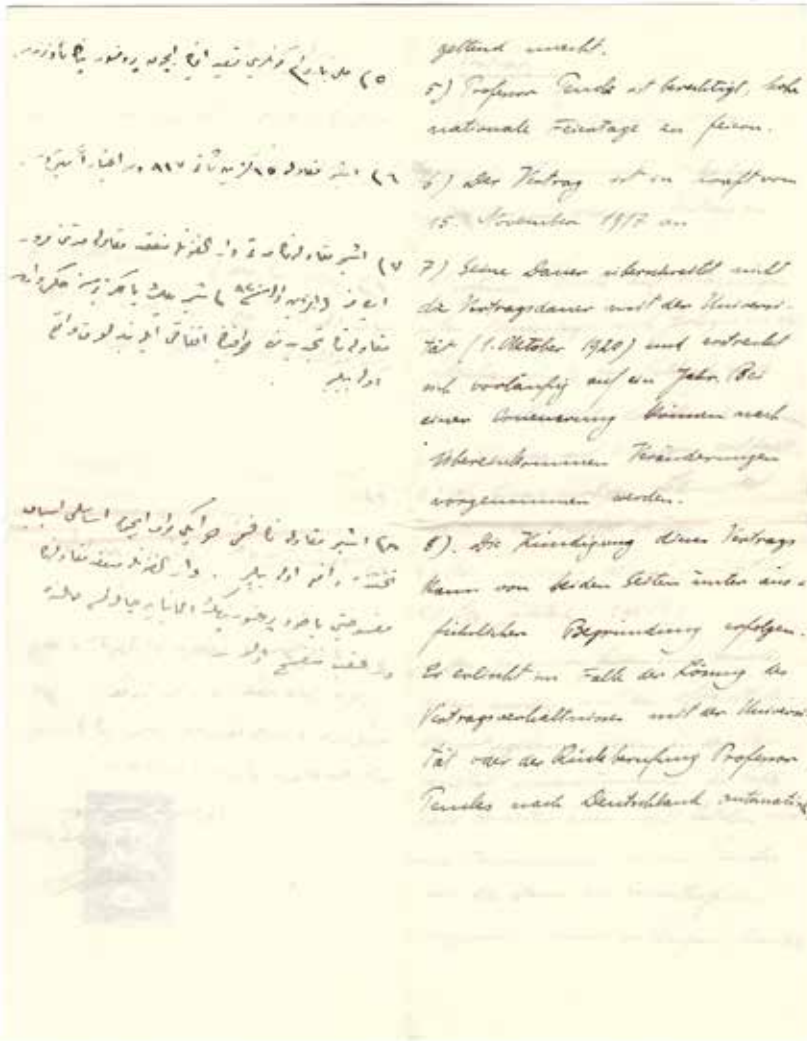

Abbildung 11. Der Vertag zwischen dem Agrarministerium und Walther Penck, der die Anstellung von Penck an der Agrarhochschule regelt (Penck Familienarchiv).

Resim 11. Walther Penck ve Ziraat Vekâleti arasında Penck'in Halkalı Yüksek Ziraat Mektebi'nde ders vermesini düzenleyen sözleşme (Penck Aile Arşivi).

Wie bereits erwähnt wurde, hatte man sofort auch mit Forschungsarbeiten angefangen. Als die geologische Kartierungsarbeiten und Untersuchungen im und um Bosphorus andauerten, hat Penck sich auch mit der Geologie und Geomorphologie das Uludağ Massivs in Bursa befasst.¹³ Bereits im Jahre 1916 wurde Penck beauftragt, das Gebiet der Dardanellen für

13 Kadioğlu, "Walther Penck'in," 6; Dölen, *Istanbul Darülfünunu'nda Alman*, 313-317.

eventuelle Kohlevorkommen zu untersuchen. Er und Hamit Nafiz Bey haben die Studie in kurzer Zeit erstellt und die Ergebnisse publiziert. Unter den Umständen des ersten Weltkriegs brauchte man sowohl für Arbeiten im Gelände, als auch für die nötigen Erlaubnisse die Unterstützung des Militärs. Das Dokument ausgestellt von der Kommandantur der Dardanellen und das Schreiben bezüglich der Forschungsreise mit Studenten von Istanbul nach Antalya bezeugen dies (Abb. 12 und 13). Es soll erwähnt werden, dass der Beitrag von Hamit Nafiz (Pamir) sowohl zu Lehrtätigkeiten als auch zu Forschungsarbeiten groß war. Da die näheren Einzelheiten darüber bereits von Dölen,¹⁴ Yalçın¹⁵ und Pamir¹⁶ veröffentlicht sind, werden die hier nicht wiederholt. Diese Eigenschaften von Hamit Nafiz sind von Penck wie im Folgenden erläutert worden. Zitat aus dem Brief von Walther Penck an seine Frau Aenny Penck am 03.12.1915, Istanbul, Pera: *“..bedeutsam ist, dass ich einen ganz vortrefflichen, klugen, gebildeten, aufgeklärten Assistenten habe, der mineralogisch gebildet ist und äußerst gewinnend erscheint. Er hilft mir schon viel im Verkehr mit den türkischen Behörden und Kollegen, macht Eingaben und Referate für mich. Sicher werde ich mit ihm das Institut entfalten können. Hoffentlich wird er bald Militär frei.....”*

Abbildung 12. Der Ausweis ausgestellt von der Kommandantur Dardanellen (Penck Familienarchiv).

Resim 12. Çanakkale Komutanlığı'na verilmiş Kimlik Belgesi (Penck Aile Arşivi).

Jeoloji Profesörü Penck Yüksek Kumandanlığımızın talebi üzerine jeolojik incelemeler yapmak üzere beraberindeki bir tercümanla birlikte askeri bölgede bulunmaktadır.

Tüm mercilerinden, kendisine engel olmadan geçiş izni vermeleri ve olanaklar ölçüsünde yardımcı olmaları istenmektedir.

Mühür ve İmza

14 Dölen, İstanbul Darülfünunu'nda Alman," 313-334.

15 Yalçın, "100. Yılın Hikâyesi," 12-17.

16 Hamit Nafiz Pamir, "Ord. Prof. Hamit N, Pamir'in teşekkürü," *Türkiye Jeoloji Kurumu Bülteni* 10, 1-2, (1966): 26-30; Hamit Nafiz Pamir, "Türkiye'de yerbilimleri öğretiminin tarihçesi," *Yeryuvarı ve İnsan* 4, 4, (1979): 6-10.

Çanakkale

Bahr-ı sefid boğazı kumandanlığı

Coğrafya muallimi Penk tedkikat-ı fenniye de bulunmak üzere karargâh-ı umuminin müsaadesiyle buraya gelmiş olup mevkii-i müstahkem mıntikasında bulunmaya mezdur. Kendisine muavenet-i lazimedede bulunularak mürur uburuna mümanaat olunmaması teknil makamattan rica olunur. Maiyetinde bir tercüman bulunacaktır.

Mühür [Bahr-i sefid boğazı kumandanlığı]

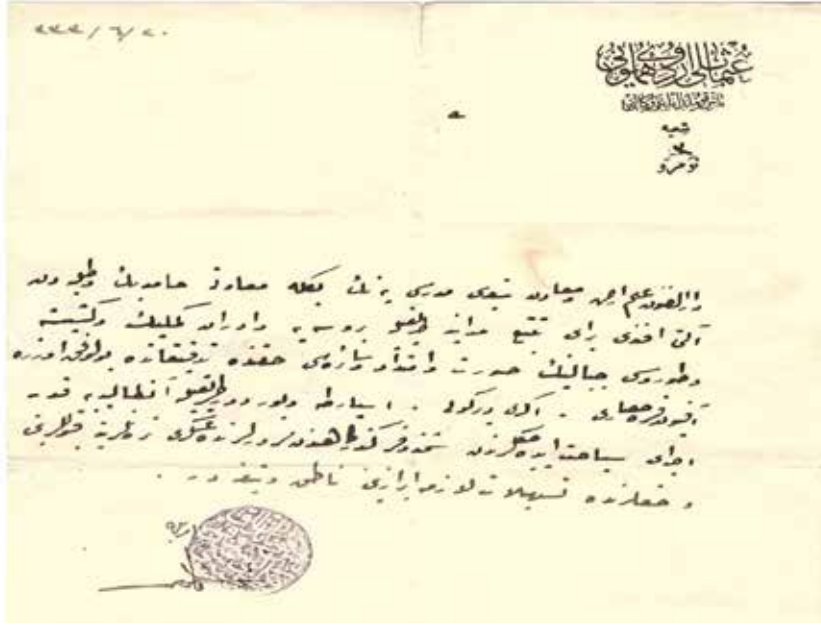

Abbildung 13. Das Schreiben des Generalkommandantur des ottomanisch-kaiserlichen Heeres, das für Penck, Hamid Nafiz Bey und sechs Studenten während ihrer Forschungsreise in das Taurus Gebirge jegliche Hilfeleistungen auffordert (Penck Familienarchiv).

“Der Professor der Geologie und Mineralogie der Universität Istanbul Herr Penck und sein Assistent Hamid zusammen mit sechs Studenten sind für einen Monat unterwegs über Mudanya nach Bursa und von dort nach Gemlik und Keşiş (Uludağ), um die Formen und Ausdehnung des Taurus Gebirge zu erforschen. Sie werden über Afyonkarahisar, Eğridir-See, Isparta und Burdur bis Antalya weiterreisen. Hiermit wird darum gebeten, dass es ihnen ermöglicht wird, die militärischen Züge zu benutzen und weiterhin ihnen alle mögliche Hilfe zu gewähren”.

Resim 13. Penck, Hamit Nafiz ve altı öğrencinin Toroslara yaptıkları inceleme gezisi sırasında askeri trenleri kullanmaları ve gerekli yardımın yapılmasını belirten belge (Penck Aile Arşivi). “Osmanlı ordu-i hümayunu başkumandanlığı vekaleti

Darülfünun İlm-i Arz ve Maâdin müderrisi Penk beyle muavin Hamid bey ve talebeden altı efendi bir ay tetebbu Mudanya tarihiyle Bursa’ya ve oradan Gemlik ve Keşiş ve Toros cibalinin suret ve imtidad ve sairesi hakkında tetkikatta bulunmak üzere Afyonkarahisar, Eğridir gölü, Isparta ve Burdur tarihiyle Antalyaya kadar icra-yı seyahat edeceğinden şimendifer güzergâhından mürurlarında askeri trenlerine kabullerini ve haklarında teshilat-ı lazime ibrazını natık vesikadır.”

Die Forschungsarbeiten, die in den Jahren 1915-1918 ausgeführt wurden, sind entweder schon in dieser Zeit oder kurz danach veröffentlicht worden. Vier Artikel wurden in Istanbul publiziert. Zwei davon in der Zeitschrift der Naturwissenschaftlichen Fakultät der Universität Istanbul und jeweils ein Artikel in der Zeitschrift der Agrar Hochschule in Halkalı und im Muallim Dergisi. Im Ausland sind von Penck über die Geologie der Türkei acht Artikel veröffentlicht worden. Sowohl die Artikel über die Geologie der Türkei, als auch die Sonstigen sind von Kadioğlu und von Dölen ausführlich erläutert.¹⁷ Daher werden seine Veröffentlichungen hier nicht weiter diskutiert. Die Tatsache, dass er in dieser relativ kurzen Zeit von 1916 bis 1919 so viel publiziert hat und fast alle davon sich auf eigene Forschungsarbeiten beruhen, zeigt, dass er ein sehr fleißiger und produktiver Wissenschaftler war.

Eine weitere Sache lag Walther Penck am Herzen. Schon vor der Ankunft in Istanbul, bekundete er der türkischen Regierung sein Interesse an einer geologischen Landesaufnahme und dass diese durch eine geologische Landesanstalt, eine staatliche Institution, vollbracht werden könnte. Ziel war es für die Türkei eine nutzbringende Übersicht der verwertbaren Bodenschätze zu erhalten. Der Widerstand gegen das Projekt war enorm. Zitat aus dem Brief von Walther Penck an seinen Vater Albrecht Penck am 10.12.1916, Istanbul, Bebek: “*[Man] Weiß hier im Lande von Geologie nur das, dass Europäer kamen, Minen entdeckten, Geschäfte machten, und die Türkei das Nachsehen hatte. Das muss anders werden! Solange dies Misstrauen herrscht, kann eine wirtschaftlich so notwendige Landesuntersuchung nicht durchgeführt werden*”. Den Vorbehalt versuchte er durch seine wissenschaftlichen Veröffentlichungen zu begegnen. Zitat aus dem Brief von Walther Penck an seinen Vater Albrecht Penck am 25.06.1916, Istanbul, Bebek: “*der [Bericht über die Geologie der] Dardanellen ist wichtig, weil er den Anlass gibt, vor der Öffentlichkeit [...] die Notwendigkeit [und] den Nutzen der geologischen Erforschung zu demonstrieren. [...] Als nämlich der Plan auftauchte, dass das Land wirtschaftlich untersucht, d.h. inventarisiert werden sollte, da war auch eine geologische Überblicksuntersuchung vorgesehen. [Und man denkt] an eine geologische Erforschung der Türkei unter meiner Leitung. Das lehrt den Erfolg meiner türkischen Artikel*”.

Aus dem sozialen Leben

In diesem Abschnitt werden Einblicke in das soziale Leben von Penck und seiner Familie in diesen in Istanbul verbrachten drei Jahren gegeben. Diese Einblicke aus dem Leben eines ausländischen Gelehrten und seiner Familie werden auch die damaligen Umstände in Istanbul gewissermaßen reflektieren.

Penck war fasziniert von dem Land, in das er berufen wurde. Zitat aus seinem Brief an seine Frau Aenny Penck am 24.11.1915 Istanbul, Pera: “*Es packt einen ja sofort, wenn man*

17 Kadioğlu, “Walther Penck’in,” 6-9; Dölen, *İstanbul Darülfünunu’nda Alman*, 313-334.

die Stadt und dies Leben sieht: hier kann man leben, hier fühlt man sich wohl. Zitat aus dem Brief von Walther Penck an seine Frau Aenny Penck am 01.12.1915, Istanbul, Pera: *Das Gewirr steiler Gassen in Stambul, die überaus interessant und anziehend sind, weil sie malerische „Bilder aus dem Morgenlande“ bieten. Ein Durchblick schöner als der andere, reizende Häuser; buntes Getriebe, wie Perlen, stets belohnt durch unvergleichliche Genüsse an Kunst oder Landschaft.* Zitat aus dem Brief von Walther Penck an seine Frau Aenny Penck am 11.01.1916, Istanbul, Pera: *Eine Brandstätte – wie so viele in der Stadt! – zieht zum Meer hinab. Unbehindert schaut man darüber weg zu den Bergen Kleinasiens hinüber”.*

Die Familie Penck hatte als Wohnort den Stadtteil Bebek ausgesucht. Das Herrenhaus (Konak) Heizer an den Hügeln von Bebek mit Blick auf den Bosphorus, das sie mit geliebten Möbeln und türkischen Teppichen geschmackvoll ausstatteten, war das Domizil für Walther Penck, seine Frau Aenny und seinen im September 1915 neugeborenen Sohn Helmut (Abb. 14). Wie es auf der Visitenkarte von Penck zu sehen ist, befand sich Konak Heizer in der Kilise Sokağı (die Kirchengasse) und war nach dem damaligen Konsul der USA in Istanbul, Herr Oscar S. Heizer (1869-1956), benannt.¹⁸ Namensgebend für die Kirchengasse war sehr wahrscheinlich die auch heute noch existierende Griechisch Orthodoxische Kirche Ayios Haralambos. Bebek war damals ein sehr kleiner Wohnort, der sich vom Meer aus entlang der heutigen Straße İnşirah (Bebek Yokuşu) hoch zu den Hügeln ausstreckte (Abb. 15). Bebek war ziemlich weit entfernt von den Stadtteilen Lâleli und Vefa in der Altstadt, wo sich jeweils die Fakultät und das Institut befanden. Sehr wahrscheinlich benutzte Penck ein Schiff, wie in der Abbildung 16, das von Eminönü nach ähnlichen Ortschaften am Bosphorus unter anderem auch nach Bebek, fuhr.

18 Yalçın, “100. Yılın Hikâyesi,” 13-15; Yalçın ua., *İstanbul Üniversitesinde Jeoloji'nin*, 11.

Abbildung 14. Das Herrenhaus (Konak) Heizer in Bebek, das Wohnhaus von Walther, Aenny und Helmut Penck (der Vater von Gerhard Penck, dem Co-Autor dieses Artikels) (Penck Familienarchiv).

Resim 14. Penck Ailesi'nin ikamet ettiği Bebek'deki Heizer Konağı. Önde Penck'in eşi Aenny ve henüz bir yaşlarında olan oğulları Helmut Penck (bu makalenin yazarlarından Gerhard Penck'in babası) görülmektedir (Penck Aile Arşivi).

Abbildung 15. Auf der Ansichtskarte von Abdullah Freres Bebek vor 1912. Das Minarett gehört zur Bebek Moschee, die eigentlich Hümayunâbâd Moschee heißt. Sie wurde erbaut vom Großwesir Nevşehirli Damat İbrahim Paşa (1670-1730). Im Jahre 1912 wurde an ihre Stelle von dem Architekt Kemalettin die heutige Moschee gebaut (Penck Familienarchiv).

Resim 15. Abdullah Frères kartpostalında 1912 yılından önceki bir tarihte Bebek. Minaresi görülen cami Bebek Camii ya da asıl adıyla Hümayunâbâd Camiidir. Nevşehirli Damat İbrahim Paşa tarafından yaptırılmış olan bu caminin yerine 1912 yılında Mimar Kemalettin tarafından bugünkü Bebek Camii inşa edilmiştir (Penck Aile Arşivi).

Abbildung 16. Penck hat sehr wahrscheinlich ein solches Schiff benutzt, um von Bebek zur Universität in der Altstadt zu fahren (Penck Familienarchiv).

Resim 16. Penck üniversite ile Bebek arasında, fotoğraftaki vapurla deniz yolunu kullanmış olmalıdır (Penck Aile Arşivi).

Der von Aenny Penck skizzierte Plan der Wohnung zeigt, dass es sich um ein sehr geräumiges Haus handelt, das sieben Zimmer hatte. Außerdem gab es kleinere Abstellräume, einen großen Balkon und eine Veranda. Insgesamt war die Wohnung ca. 300 m² groß. Wie das Arbeitszimmer von Penck in diesem Haus aussah, wissen wir von den Fotos im Familienarchiv und vom Hausplan von Aenny. Das Zimmer war ausgestattet mit einem Schreibtisch, zwei Sesseln, zwei Bücherregalen und an den Wänden mit türkischen Teppichen (Abb. 17). Es hat sich hierbei herausgestellt, dass das Foto von Penck, das erst von Seibold und Seibold¹⁹ veröffentlicht und dann mit dem Vermerk “Penck in seinem Arbeitszimmer im Institut” nachgedruckt wurde, eigentlich in seinem Arbeitszimmer zu Hause gemacht worden war.²⁰ Es zeigt sich nämlich, daß die Tapeten auf diesem Foto und auf den anderen Fotos des Arbeitszimmers und den anderen Räumen des Hauses (Abb. 19) die gleichen sind.

19 Seibold und Seibold, “Walther Penck 1921,” 861.

20 Yalçın, “100. Yılın Hikâyesi,” 15.

Abbildung 17. Die Ausstattung des Arbeitszimmers von Penck im Heizer Konak (Penck Familienarchiv).

Resim 17. Penck'in Heizer Konağındaki çalışma odasından ayrıntılar (Penck Aile Arşivi).

Wie hier zu sehen ist, haben Walther und Aenny Penck großen Wert darauf gelegt, ihre Umgebung zu dokumentieren. Die zwei Fotos (Abb. 18) zeigen, wie die Umgebung von Bebek in den Jahren 1915-1918 ausgesehen hat. Sie hatten stets ein offenes Haus für einheimisch-türkische und internationale Gäste des vergangenen öffentlichen Lebens. Die überlieferten Visitenkarten und die Eintragungen im Gästebuch zeugen davon. In diesem Zusammenhang ist auch der Besuch von Hamit Nafiz Bey am 24. November 1916 im Gästebuch eingetragen (Abb. 19).

Abbildung 18. Die Aussicht aus dem Heizer Konak zum Norden (links) und zum Süden (rechts). Am Hang nach Norden befinden sich weitere Holzhäuser. Am Hang zum Süden sind Reste eines großen Gebäudes mit Bögen zu sehen, das auch heute noch existiert (Penck Familienarchiv).

Resim 18. Heizer Konağından vadinin kuzey (solda) ve güney (sağda) yamaçlarına bakış. Güney yamacın boş olduğu, vadiye yakın kesimde ise günümüze kadar da korunmuş olan kemerli bir büyük yapının duvarları görülmektedir (Penck Aile Arşivi).

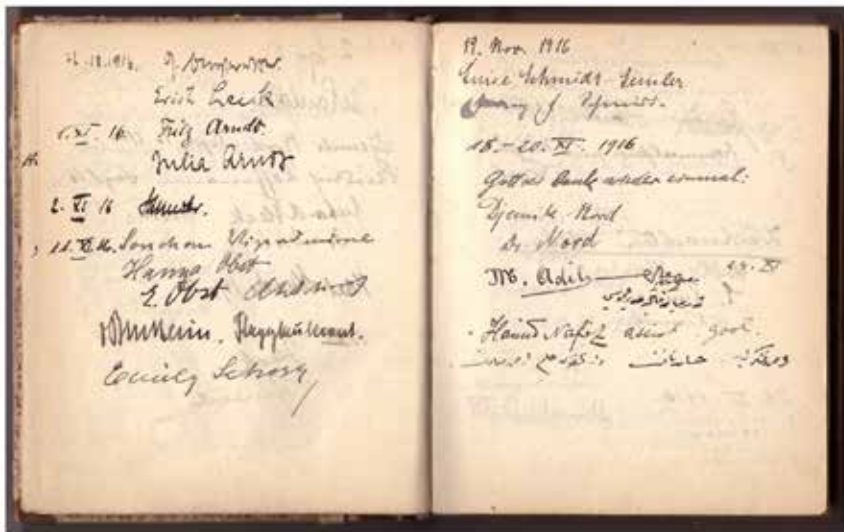

Abbildung 19. Zwei Seiten des Gästebuches von Familie Penck. Am 24.11.1916 war Hamit Nafiz Bey zu Besuch bei Pencks (Penck Familienarchiv).

Resim 19- Penck ailesinin “Konuk Defteri”nden iki sayfa. Hamit Nafiz Bey, 24.11.1916 tarihinde Penck ailesini ziyaret etmiştir (Penck Aile Arşivi).

Die Arbeit und das Leben in Istanbul war für Walther und Aenny Penck zusammen mit ihrem ersten Sohn Helmut die Erfüllung ihres gemeinsamen Traumes vom eigenen Hausstand. Es war für beide eine besonders glückliche Zeit. Für Walther Penck, weil er endlich mit seiner Frau Aenny zusammen leben konnte. Auch weil er der Unfreiheit eines Front-Soldaten im mörderischen Schützengraben entkommen war. Und weil die Professur in Istanbul für ihn die Herausforderung war, ein eigenes geologisches Institut einer Universität zu leiten. Für Aenny Penck war es in der Rückschau, trotz wirtschaftlicher und kriegsbedingter Umstände, sozusagen die einzige gemeinsame „unbeschwerte“ Zeit.

Leider konnten wir bis heute nicht herausfinden, wie es im und um das Institut aussah. Leider gab es auch im Familienarchiv Penck keine Fotos aus dem Institutsgebäude Abdülkerim Paşa Konağı. Da das Institutsgebäude und die ganze nähere Umgebung davon als Folge eines Großbrandes in Vefa im Jahre 1918 niedergebrannt worden war, haben wir aus dem Archiv einige Fotos ausgesucht, um die damaligen Verhältnisse in der Altstadt zu zeigen. Auf einem von diesen Fotos ist die lokale Feuerlöschtruppe, die sogenannte “Tulumbacılar” zu sehen und bezeugt, dass solche Löschtrups auch in den Jahren 1915-1918, immer noch aktiv waren (Abb. 20a). Der Großbrand im Jahre 1918 in Vefa hat aber gezeigt, dass “Tulumbacılar” in Stadtteilen wie Vefa und Süleymaniye, wo fast alle Häuser aus Holz gebaut waren, keine Chancen hatten.

In einem anderen Foto ist eine Straße abgebildet. Es handelt sich dabei sehr wahrscheinlich um die Kirazlı Mescit Gasse, die nach der kleinen Moschee (Mescit) genannt war und auch heute noch so heißt (Abb. 20b). Diese Gasse zwischen Vefa, wo sich das Geologische Institut befand und Şehzadebaşı, wo die Naturwissenschaftliche Fakultät lag, soll von Penck sehr oft benutzt worden sein. Einige der türkischen Holzhäuser, typisch für die Altstadt, existieren auch heute. Ein Doppeldeckerbus auf der Galata Brücke (Abb. 20c) zeigt, dass in Istanbul zu dieser Zeit Doppeldeckerbusse benutzt wurden.

Abbildung 20. Szenen aus dem Stadtteil Vefa (a, b) und Galata Brücke mit einem Doppeldeckerbus (c) (Penck Familienarchiv).

Resim 20. 1915’li yıllarda Vefa Senti (a, b) ile motorlu bir katlı otobüsün görüldüğü Galata Köprüsü’nden (c) görüntüler (Penck Aile Arşivi).

Ein großer Empfang und Essen bei der Großen Pforte war für die deutschen Akademiker sicher eine interessante Erfahrung. Das genaue Datum dieses Empfangs konnte nicht festgestellt werden. Aber es fand sehr wahrscheinlich im Jahre 1916 statt. Die eingeladenen Gäste und die Sitzordnung am großen Tisch sind durch das Dokument im Familienarchiv Penck bekannt (Anhang-2). Der Innenminister und einer von den Führern der İttihat Terakki Cemiyeti (Komitee für Einheit und Fortschritt/Jungtürken) Talat Paşa war sehr wahrscheinlich der Gastgeber. Die Liste der Eingeladenen und deren Positionen sind im Anhang-2 aufgelistet. Die Wichtigkeit des Empfangs widerspiegelt sich darin, dass sowohl die diplomatische und

militärische Mission der Deutschen, als auch die osmanische Regierung, das osmanische Militär und das osmanische Parlament auf höchster Ebene vertreten sind. Alle der deutschen Professoren an der Universität Istanbul waren ebenso anwesend.

Ein anderes soziales Geschehnis, das direkt mit Familie Penck, eher mit Aenny Penck zusammenhängt, geschah am 17 März 1918. Sie wurde mit dem *Orden der Güte, III. Klasse* ausgezeichnet. Die Urkunde des Ordens, in Goldfarbe gedruckt, in schönster arabischer Kalligraphie geschrieben und mit dem Tuğra (das Unterschriftenzeichen des Sultans Mehmet V.) geschmückt, befindet sich noch heute im Familienbesitz (Abb. 21). So auch eine silberne Tasse, ein Geschenk des Sultans, gehört zu den wenigen Objekten aus dieser Zeit. In der Satzung des Ordens steht folgendes: *“Die Frauen osmanischer Staatsangehörigkeit oder ausländische Frauen, die während des Krieges oder einer Katastrophe, gedient und den Bedürftigen Hilfe geleistet haben und humanitär aktiv waren, werden mit diesem Orden der Güte ausgezeichnet”*. Daher ist anzunehmen, dass Aenny Penck diesen Orden für ihre Tätigkeiten in der Armenküche von Bebek erhalten hat. In diesen Kriegsjahren erhielten sehr viele bedürftige Menschen Hilfe in solchen humanitären Einrichtungen.

Abbildung 21. Die Urkunde des Ordens der Güte der dritten Klasse, mit dem Aenny Penck ausgezeichnet wurde (Penck Familienarchiv).

Urkunde: “Der verehrten deutschen Dame Penck unter meinem hochgeachteten Schutz wird gemäß meiner hohen kaiserlichen Anordnung die hochwertige Urkunde, über ihre Auszeichnung mit dem Orden der Güte der dritten Klasse, übermittelt. Amt des königlichen Khalifats, den 17 Maerz 1918.”

Resim 21. Aenny Penck’e verilen Üçüncü Mertebe Şefkat Nişanı beratı (Penck Aile Arşivi).

Berat: “Almanya mu‘teberât-ı nisvânından Madam Penk sezâvâr-ı âtûfet-i seniyye-i şâhânem olunduğuna binâen, bi’l-istizân şeref-sâdır olan irâde-i seniyye-i mülûkânem mücebince kendisine şefkat nişân-ı zîşânının üçüncü rütbesi i‘tâ kılınmış olduğunu mütezammın işbu berât-ı âlişânım ısdâr olundu.

Hurrire fi’l-yevmi’r-râbi‘ min şehri cemâdi’l-âhire sene sitte ve selâsîn ve selâsemi’e ve elf. (4 CA 1336/17 Mart 1918)

Be-makâm-ı dârü’l-hilâfeti’l-aliyye”

Nach Istanbul

Penck, der im Sommer von 1917 um die Geologie des Taurus Gebirges zu erforschen von Istanbul über Bursa und Afyonkarahisar bis nach Antalya eine Reise gemacht hatte, erkrankte an Malaria. Es war, zu dieser Zeit in Anatolien eine Plage. Am 20 November 1917 schrieb er an seinen Vater, dass er behandelt wurde, die Behandlung mühsam war, aber er jetzt keine Fieberanfänge mehr habe. Da seine Malaria jedoch nicht ganz ausgeheilt war, ging er zusammen mit seiner Familie 1918 in den Ferien nach Deutschland, um sich weiterbehandeln zu lassen. Ein Schreiben des Bildungsministeriums (Abb. 22) hatte er bei sich, bei dem alle Behörden gebeten wurden Hilfe zu leisten. Als er sich in Mittenwald, Deutschland, befand, erreichte ihn die Nachricht, daß sein Institut in Vefa durch einen Großbrand am 28 August 1918 vollkommen zerstört wurde. Das gesamte Gebäude, die Bibliothek, die Sammlungen, die in verschiedenen Forschungsreisen gesammelten Proben, viele Dokumente, unter anderem auch die Unterlagen der Doktorarbeit von Hamit Nafiz Bey, alles, was in diesen Jahren zusammengetragen wurde, war unwiederbringlich verloren. In Berlin veröffentlichte Penck in einer Notiz die beklagenswerten Verluste.²¹ Diese Notiz wurde als Addendum zu Kadioğlu’s Arbeit²² über Penck von Yalçın ins Türkische übersetzt.²³

Inzwischen war auch der Erste Weltkrieg zu Ende gegangen und in ganz Europa herrschten chaotische Umstände. Trotzdem versuchte Penck nach Istanbul zurückzugehen. Auf Grund der Umstände gelangte er nur bis Konstanze in Rumänien und kehrte mit der deutschen Marinemission nach Deutschland zurück.²⁴ Da gemäß der Regelungen des Mondros

21 Walther Penck, “Das geologisch-mineralogische Institut der Universität Konstantinopel,” *Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde zu Berlin* (1918): 344-345.

22 Kadioğlu, “Walther Penck’in,” 1-18.

23 M. Namık Yalçın, “Addendum,” *Istanbul Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Yerbilimleri Dergisi* 20, 1 (2007): 19-20.

24 Penck, “Vorwort,” XIII.

Vetrages zwischen dem Osmanischen Reich und der Alliierten alle deutschen Institutionen und deutsche Personen das Osmanische Reich verlassen mussten, verlor auch Penck seine Stellung an der Universität Istanbul.

Abbildung 22- Das Schreiben des Bildungsministeriums (Penck Familienarchiv).

“Professor Penck, Deutscher Staatsangehöriger und Professor der Universität Istanbul (Darülfünun-i Osmani) wird während der Ferienzeit um wissenschaftliche Arbeiten durchzuführen, in seine Heimat reisen. Dieses Schreiben wurde ausgestellt, damit ihm sowohl bei der Abreise, als auch bei seiner Ankunft und bei der Rückkehr zur Amt die nötige Hilfe geleistet wird.

30 Mai 1918

Stempel: Kabinett des Erziehungsministeriums“

Resim 22. Maarif Nazırlığı tarafından tanzim edilen ve Penck'in Almanya'ya gidiş ve dönüşte kendisine yardımcı olunmasını belirten belge (Penck Aile Arşivi).

“Almanya devlet-i fehimesi tebasından Darülfünun-i Osmani müderrislerinden Profesör Penck'in mesleğine müteallik tetkikat-ı ilmiyede bulunmak üzere eyyam-ı tatiliye münasebetiyle bu kere memleketi olan Almanya'ya azimet edeceğinden esna-yı azimet ve avdetinde memuriyet â'idesi tarafından kendisine teshilat-ı lazime iraesî zımnında işbu vesika ita kılındı.

30 Mayıs 1334 [30 Mayıs 1918]

Mühür [Maarif-i Umumiye Nezareti Kalem-i Mahsus]”

Einzelheiten des Lebens von Penck nach dem Herbst 1918 sind vor allem von seinem Vater Albrecht Penck²⁵ und dann von Kadioğlu,²⁶ Dölen,²⁷ Yalçın,²⁸ Yalçın ua.²⁹ relativ

25 Penck, “Vorwort,” XIII-XVI.

26 Kadioğlu, “Walther Penck'in,” 4.

27 Dölen, *Istanbul Darülfünunu'nda Alman*, 296-302.

28 Yalçın, “100. Yılın Hikâyesi,” 12-17.

29 Yalçın ua., *Istanbul Üniversitesinde Jeoloji'nin*, 9-11.

ausführlich geschildert worden. Daher erfolgt hier von dieser Phase seines Lebens nur eine kurze Zusammenfassung. Er und seine Familie verbrachten das Jahr 1918 in Berlin bei seinem Vater. Im Sommersemester 1919 zog er nach Leipzig um und konnte dort nur mühsam einen neuen Haushalt einrichten, da er nur eine Stelle als Privatdozent inne hatte. Erst nach zwei finanziell sehr schweren Jahren bekam er endlich Ende 1921 eine volle Stelle als Professor an der Universität Leipzig. Trotz seiner immer schlecht werdenden gesundheitlichen Umstände setzte er die Arbeiten im Gelände, die Vorbereitungen seines Buches *Die Morphologische Analyse* und das Publizieren von wissenschaftlichen Artikeln fort. Nach der Geburt seines zweiten Sohnes am 6 Juni 1922 verschlechterte sich seine gesundheitliche Lage. Nach schwerem Leiden erlag er in Stuttgart am 29 September 1923 der furchtbaren Krankheit. Er war nur 35 Jahre alt.

Schlusswort

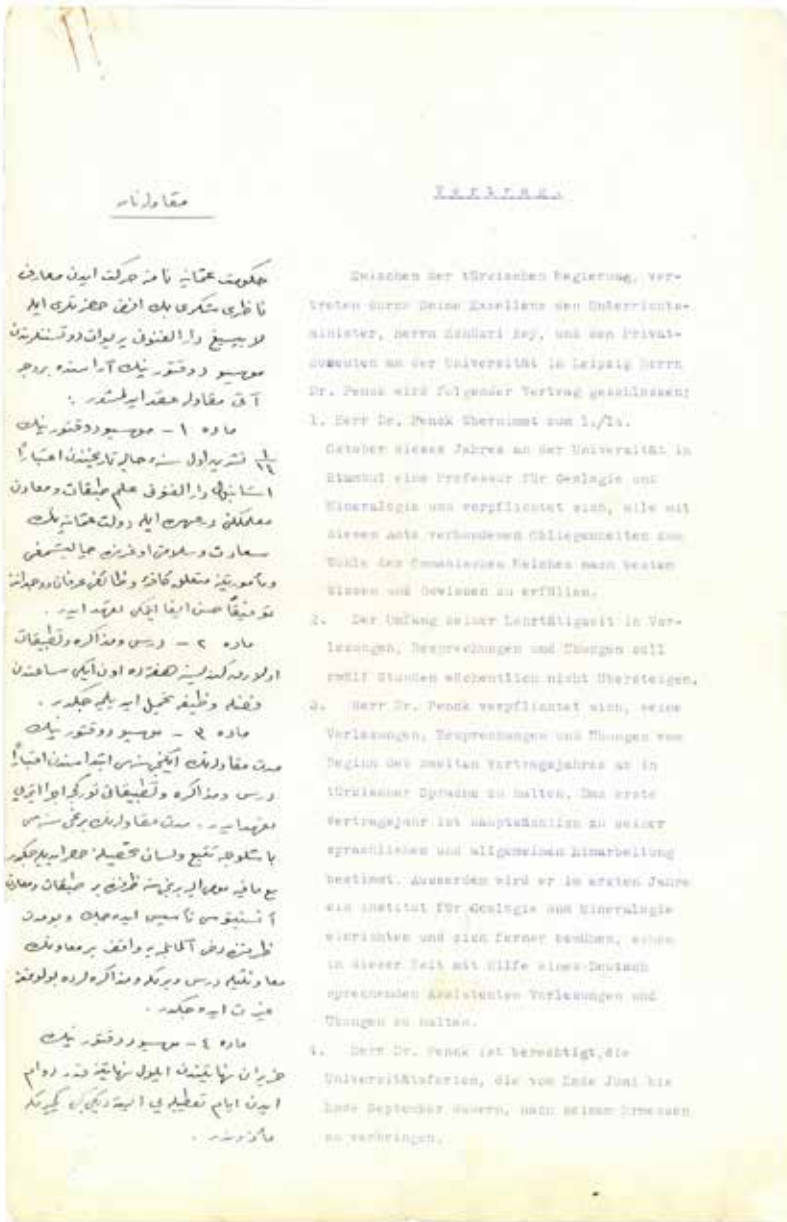
Walther Penck war sehr freiheitsliebend und wollte immer sein eigener "Herr" sein. Er war zielgerichtet, hatte eine wache Auffassungsgabe und war ein wissenschaftlicher Idealist. "Sehen" und "Beobachten", war ein Markenzeichen seiner Arbeits- und Lehrmethode als Wissenschaftler. Das hat er sich von seinen beiden wichtigsten Lehrmeistern angeeignet. Seinem Lehrer am Wiener Gymnasium Dr. Paul Pfurtscheller und seinem Vater Albrecht Penck, der mit Einführung der „Feldbeobachtung“ an der Universität Wien und später in Berlin die Lehre und Forschung der Geographie grundlegend modernisierte.

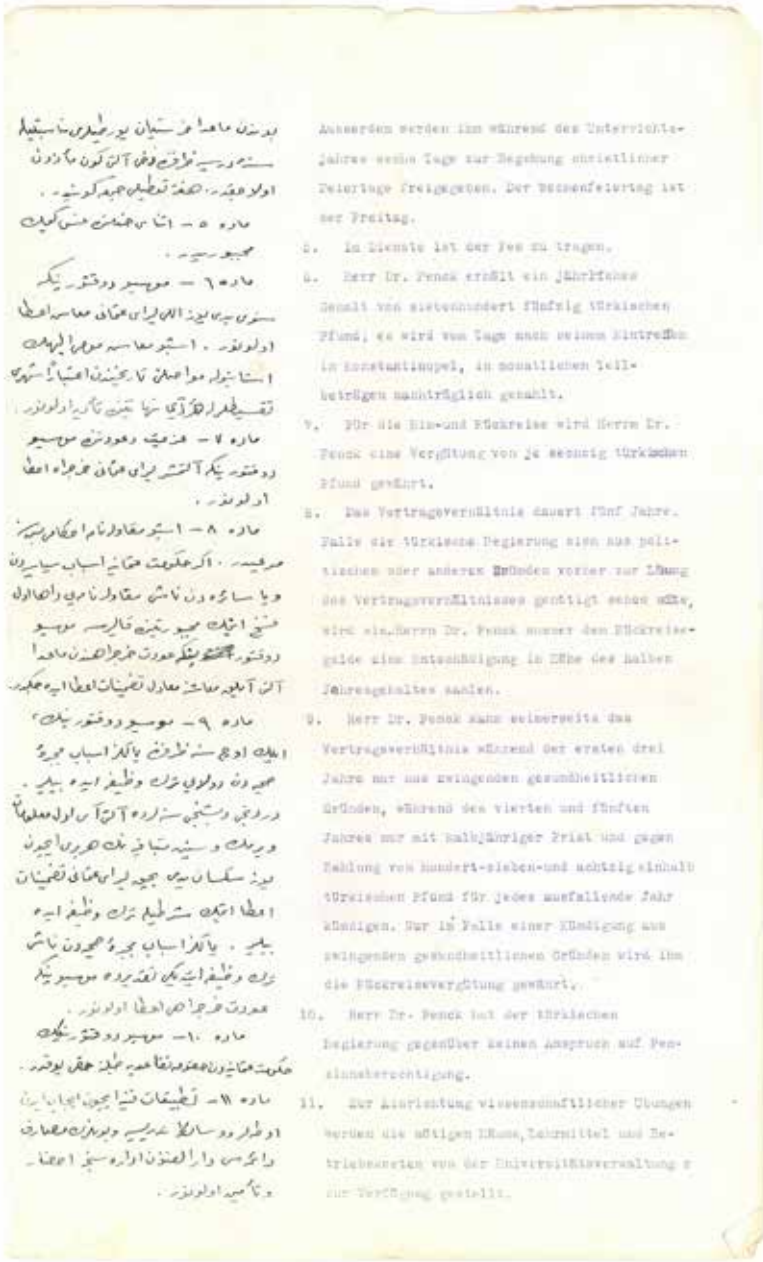
Walther Penck war kein Mensch des großen Wirbels. Sein Interesse lag gleichermaßen in der Wissenschaft und der Forschung wie auch in der Vermittlung von praktischem Wissen zum Nutzen für die Studierenden. Seine stetige und zielgerichtete Art hat ihm letztlich den Erfolg gebracht, auf den er selbst sehr stolz war und auch stolz sein konnte. Zitat aus dem Brief von Walther Penck an seinen Vater Albrecht Penck am 10.12.1916, Istanbul, Bebek: *“Bislang habe ich alles erreicht, mein Institut, meine Einrichtung, die Zusammenlegung aller Klassen in meiner Vorlesung, meine [Forschungs]Reisen etc. und der Herr gebe, dass ich weiterschreite zum Segen der Türkei”*.

Wenn man bedenkt, was alles Prof. Dr. Walther Penck in den drei Jahren von 1915 bis 1918 an der Universität Istanbul geschaffen hat und in den Jahren vor und danach seine Beiträge zur Geologie und Geomorphologie betrachtet, soll man ohne weiteres abschließen, dass er, wie von seinem Lehrer Salomon Calvi in seinem Brief vom 16 Oktober 1923 an den Vater von Penck vermerkt wurde;

“...er versprach einer der ersten Geologen der Welt zu werden, wenn er länger hätte leben können.”

ANHANG I. Der Einstellungsvertrag zwischen Dr. Penck und dem türkischen Ministerium für Bildung (Berlin, 30 September 1915)

دوستان ماهه فرستادن یورطیرین ساسیلم
سنه روسیه نوزوح و غیر آن کون ما دون
اولو هفتده. نصفه قوطیلرین جیده کوشیه .
ماره ۵ - ایشا هفتده سنه کویت
مجبور سیه .

ماره ۶ - موسیور و دوشور نیکه
سنه یورطیرین لوزه ایلرین ایشا هفتده معاسره ایشا
اولونوز . ایشور معاسره موسیور ایلرین
ایشا نوزده مواصلن کاشینده ایشا سیه
تقسیم لوزه لوزه کاشینده نوزده ایلرین
ماره ۷ - مزیمت و دوشور موسیور
دوشور نیکه ایشور یورطیرین مواصلن ایشا
اولونوز .

ماره ۸ - ایشور مقاول نام او کاشینده
مرفیه . اگر حکومت متاعه اسباب سیه
ویا سازه ون نایس مقاول نامی و ایشور
متاعه ایشور سیه نایس متاعه
دوشور مقصود نیکه عدوت طرف اولونوز
آن آلمه معاشه معادل تقضیات ایشور حکمده

ماره ۹ - موسیور و دوشور نیکه
ایلیک اوج سنه نوزوح یا کاشینده
موسیور و دوشور نیکه و طبعه ایشور سیه .
دوشور و سیه سنه نوزده آن آرا اول معلوم
ویرمک و سیه سیه نیکه سیه
یورطیرین سیه سیه لوزه تقضیات
ایشور ایشور سیه طبعه نیکه
سیه . یا کاشینده سیه
نیکه و طبعه ایشور نیکه موسیور نیکه
عدوت طرف اولونوز

ماره ۱۰ - موسیور و دوشور نیکه
حکومت متاعه و دوشور نیکه
ماره ۱۱ - تقضیات نیکه ایشور

اوشور و سیه سیه
و ایشور و ایشور سیه
و کاشینده اولونوز سیه
و کاشینده اولونوز .

Außerdem werden ihm während des Unterrichts-
Jahres sechs Tage zur Begehung einzelner
Feiertage freigegeben. Der Besondereiertag ist
der Freitag.

2. In Dienste ist der Fes zu tragen.
3. Herr Dr. Penck erhält ein jährliches
Gehalt von siebenundsechzig türkischen
Pfund, es wird von Tage nach seinem Eintreffen
in Konstantinopel, in monatlichen Teil-
betrügen monatlich gezahlt.

4. Für die Hin- und Fskreise wird Herr Dr.
Penck eine Vergütung von je sechzig türkischen
Pfund gewährt.

5. Das Vertragsverhältnis dauert fünf Jahre.
Falls die türkische Regierung sich aus poli-
tischen oder anderen Gründen vorer zur Lösung
des Vertragsverhältnisses genötigt sehen sollte,
wird ein Herr Dr. Penck nur der Fskreise-
gehalte eine Entschädigung in Höhe des halben
Jahresgehältes zahlen.

6. Herr Dr. Penck kann seinerseits das
Vertragsverhältnis während der ersten drei
Jahre nur aus zwingenden gesundheitlichen
Gründen, während des vierten und fünften
Jahres nur mit halbjähriger Frist und gegen
Zahlung von hundert-sieben-und achtzig einhalb
türkischen Pfund für jedes ausfallende Jahr
kündigen. Nur in Falle einer Kündigung aus
zwingenden gesundheitlichen Gründen wird ihm
die Fskreisevergütung gewährt.

7. Herr Dr. Penck hat der türkischen
Regierung gegenüber keinen Anspruch auf Pen-
sionsberechtigung.

8. Zur Ausrüstung wissenschaftlicher Übungen
werden die nötigen Bücher, Lehrmittel und Zei-
tungsbekosten von der Universitätsverwaltung
zur Verfügung gestellt.

ماره ۱۴ - موسسه وقتور تپه صیقل
 جميعاً آيک آي امشاد ايدو عيادت سياحات
 تپه و اسکتا تپه بولون بيلر . سنه
 اولونون بر آرمشاد ايدون - سياحات
 اچرا ايدون حيدر . هيدرته هتايه ايجان
 ايدون نيا لغز اعطا ايد سياحانته
 تا بيمين سنه ايدون حيدر .

ماره ۱۴ - موسسه وقتور تپه
 مدت مقاوله اشاسنه هتوتور تپه سالار
 و کتا بندا و ملسه سله تورکيا احوال
 و اير شرا ايدون ايدون بيلر ايدون
 اولونون معارف مرسيه نيا تپه تپه تپه
 حيدر ايدون حيدر .

ماره ۱۴ - مدت مقاوله مدت
 هتايه مدت هتايه طرفي نقره ايدون بيلر
 احکام حيدر بيلر نيا تپه ايدون مقاوله
 نيا تپه اولونون بيلر .

12. Herr Dr. Penck kann in jedem Jahre zwei monatlicher Dauer wissenschaftliche Orientierungs- und Forschungsreisen unternehmen. Während des Studienjahres sollen möglichst nur kleinere zusammen höchstens einen Betrag hundert Leira unterzogen werden. Die türkische Regierung wird die erforderlichen Geldmittel bereitstellen und die Ergebnisse der Forschungsreisen veröffentlichen.
13. Herr Dr. Penck verpflichtet sich, während der Dauer des Vertragsverhältnisses alle Aufätze und Schriften über Verhältnisse in der Türkei, die er in Zeitungen, Broschüren oder Büchern zu veröffentlichen gedenkt, zuerst dem hohen Unterrichtsminister zur Genehmigung vorzulegen.
14. Das Vertragsverhältnis kann nach Ablauf bei gegenseitigen Einverständnis unter aus festzusetzenden Bedingungen verlängert werden.

Berlin , den 30. September 1910.

ANHANG 2. Die Sitzordnung und die Teilnehmerliste des großen Empfangs, wo führende Personen der osmanischen Regierung, des osmanischen Militärs, Abgeordneten des osmanischen Parlaments, des diplomatischen Korps des Deutschen Reiches, des deutschen Militärs und der deutschen Kolonie in der Türkei teilgenommen haben. Die Reihenfolge der Namen in der Teilnehmerliste entspricht dem Sitz-Plan. Die Positionen sind aus den französischen Vermerken auf dem Sitz-Plan entnommen. Einige Fehler in Positionen sind von uns mit “?” vermerkt. Die Bemerkungen sind von uns hinzugefügt, um einen besseren Einblick zu ermöglichen (Penck Familienarchiv).

Namen	Positionen	Bemerkungen
Exzellenz Talat Bey	Innenminister	Einer von führenden Personen der Komitee für Einheit und Fortschritt (İttihat ve Terakki Fırkası)
Exzellenz Comte Wolff Metternich	Botschafter des Deutschen Reiches	Er war der deutsche Botschafter in den Jahren 1915-1916
Exzellenz Dr. Spahn		
Exzellenz Graf v. Westarp		Graf Kuno Friedrich Victor von Westarp; konservative deutsche Politiker
Exzellenz Halil Bey	Minister des Auswärtigen	Halil (Menteşe); einer von führenden Personen der Komitee für Einheit und Fortschritt
Exzellenz General Ahmet İzzet Paşa	Kommandant des II. Corps	Ahmet İzzet (Furgaç); General Kommandant der II. Armee und der kaukasischen Front
Exzellenz Bassermann		Ernst Bassermann; Mitglied des deutschen Parlaments, führende Person der national-liberalen Flanke, Treuhänder von dem amerikanischen Mädchen College in Istanbul
Exzellenz Şükrü Bey	Minister der Bildung	Ahmet Şükrü Bey; einer von führenden Personen der Komitee für Einheit und Fortschritt
Exzellenz Dr. Wiemer		
Exzellenz İbrahim Bey	Justiz Minister	Pirizade İbrahim Hayrullah Bey; Justiz Minister zwischen 1913-1917
Baron Niurath	Berater der Deutschen Botschaft	Konstantin von Neurath; Minister des Auswärtigen Amtes in den Jahren 1932-1938, er war im Dienst in Istanbul zwischen 1914-1916
Exzellenz Rıfat Bey	Präsident des Senats	Mehmet Rıfat (Menemenciöglü); er war in den Jahren 1914-1918 Präsident des Senats (Ayân Reisi)
Hacı Adil Bey	Vize Präsident des Parlaments (?)	Hacı Adil (Arda); Präsident des Parlaments zwischen Oktober 1915 und Dezember 1918
Frhr. von Camp-Massauen		Freiherr von Gamp-Massaunen; Deutsche Politiker
Pr. Otto		
General Bach	General Inspektor für Nachschub	
Abdül-Hak Hamdi Bey	Senator	Abdülhak Hamit (Tarhan), Diplomat, Schriftsteller, Dichter, Mitglied des Senats (Ayân) 1914-1918
Hasan Rıza Paşa	Abgeordneter	
Exzellenz Hüseyin Cavid Bey		Sollte Finanzminister Mehmet Cavid Bey sein

Prof. Dr. Schmidt	Berater im Bildungsministerium	Franz Schmidt: Die Person, die die Berufung der deutschen Gelehrten an der Universität Istanbul organisiert und ausgeführt hat
Exzellenz Canbolat Bey	Gouverneur von Istanbul	İsmail Canbolat; einer von führenden Personen der Komitee für Einheit und Fortschritt
Sasson Efendi	Abgeordneter	
Bahaddin Şakir Bey	Mitglied der Komitee für Einheit und Fortschritt	einer von führenden Personen der Komitee für Einheit und Fortschritt
M. Schowerberg	Präsident von Teutonia	Teutonia, eine deutsche kulturelle Institution, die in 1847 in Istanbul gegründet wurde und auch heute noch aktiv ist
Mertens	Generalkonsul des Deutschen Reiches	
Mustafa Nedim Bey	Abgeordneter	
Hallaçyan Efendi	Abgeordneter	
Oberstleutnant Ali Hikmet Bey	Kommandant der 49. Division	
Exzellenz Bedri Bey	Direktor des Polizeipräsidiums von Istanbul	Ehemaliger Gouverneur von Istanbul
Salih Zeki Bey	Dekan	Direktor der Universität Istanbul
Oberst Fahri Bey	Vize Staatssekretär des Kriegsministeriums	
Mahmut Esat Efendi	Abgeordneter	
Weitz	<i>Frankfurter Zeitung</i>	
Prof. Dr. Lehmann-Haupt		Professor für Geschichte der altorientalischen Völker
Oberst Mustafa Bey	Heeresverwaltung (Stellvertr.)	
Oberst Kannengießer		Direktor der Heeresverwaltung
Ahmet İhsan Bey	<i>Zeitschrift Servet-i Fünun</i>	Ahmet İhsan (Tokgöz); Inhaber und Schriftleiter der Zeitschrift Servet-i Fünun
Prof. Dr. Bergsträßer		Professor für Vergleichende semitische Sprachwissenschaft
Haydar Mithat Bey	Abgeordneter	
O. Chefki Bey	Abgeordneter	
Feldmann	<i>Berliner Tageblatt</i>	
Orpanides Efendi	Abgeordneter	
Oberstleutnant Asım Bey	Direktor der 2. Abteilung des Hauptquartiers	Der spätere Viersterne-General Asım (Gündüz)
Prof. Dr. Leick		Professor für Botanik
Oberst Lovenz	Chef des Generalstabes der III. Armee	
Schwedler	Hauptredaktor des osmanischen Lloyds	
Ziya Molla Bey	Abgeordneter	
Faik Bey	Abgeordneter	
Prof. Dr. Zarnik		Professor für Zoologie
Prof. Dr. Jacoby		Professor für Philosophie

Prof. Dr. Unger		Professor für Archäologie
Şemsettin Bey	Abgeordneter	
Ali Cenani Bey	Abgeordneter	
Tevfik Bey	Abgeordneter	
Prof. Dr. Fester		Professor für Technische Chemie
Nuri Bey	Abgeordneter	
Ali Galip Efendi	Abgeordneter	
Rıza Bey	Abgeordneter	
Memduh Bey	Abgeordneter	
Saudi Bey	Abgeordneter	
Hüseyin Kadri Efendi	Abgeordneter	
Prof. Dr. Fleck		Professor für Finanzwissenschaften
Prof. Dr. Arndt		Professor für anorganische Chemie
Mustafa Fevzi Bey	Abgeordneter	
Kaymakam Sadık Bey		
Rıza Bey von Bursa	Abgeordneter	
Moscopoulos	Amt der Kommunikation	
Sabri Bey	Abgeordneter	
Carosso Bey	Abgeordneter	Emanuel Carosso (Karasu), einer von den führenden Personen der Jungtürken jüdischer Herkunft
Prof. Dr. Penck		Professor für Geologie
Prof. Dr. Hoffmann		Professor für Volkswirtschaft
Azmi Efendi	Abgeordneter	
Oberstleutnant Edip Bey	Chef des Generalstabes des Amtes für Kommunikation	
Prof. Dr. Hösch		Professor für Organische Chemie
Osman Sahib Bey	Abgeordneter	
Tahsin Bey	Abgeordneter	
Oberstleutnant Seyfi Bey	Direktor der 2. Abteilung des Hauptquartiers	
Prof. Dr. Mordtmann		Professor für Methodologie der Geschichte
Weise	Handelsberater der deutschen Botschafter	
Haşim Bey	Abgeordneter	Seyid Haşim Bey, Mitglied vom obersten Gerichtshof und der spätere Abgeordneter von Burdur Province
Prof. Dr. Giese		Professor für Ural-Altäische Sprachen
Prof. Dr. Obst		Professor für Geographie
Asım Bey-	Hauptschriftleiter des Parlaments	
Prof. Dr. Anschütz		Professor für Pädagogik und Psychologie
Salah Cimcoz Bey	Abgeordneter	
Exzellenz İsmail Hakkı Paşa	Staatssekretär des Kriegsministeriums	

Exzellenz Admiral Souchon Paşa		Admiral Wilhelm Souchon; der Oberbefehlshaber der osmanischen Flotte
Musa Kazım Efendi	Senator	
Cahit Bey	Abgeordneter	
Dr. Weber	Dolmetscher der Botschaft	
Oberstleutnant Schlee		Zentralstelle im türkischen Hauptquartier und Kriegsministerium
Günther	General Direktor der anatolischen Eisenbahnen	
Oberst İsmet Bey	Chef des Generalstabes der II. Armee	İsmet (Inönü), einer von den führenden Kommandanten des Freiheitskrieges der Türkei, der spätere Ministerpräsident, Staatspräsident, Politiker
Mithat Şükrü Bey		Mithat Şükrü (Bleda); der Generalsekretär der Komitee für Einheit und Fortschritt (İttihat ve Terakki Fırkası)
Sefa Bey	Abgeordneter	
Necmettin Molla Bey	Abgeordneter	
Marine Oberst Rauf Bey	Chef des Generalstabes der Marine	Rauf (Orbay)
General Faik Paşa	Kommandant der II. Armee	
Oberstleutnant Behiç Bey	Vizedirektor der Verwaltung des Heeres im Hauptquartier	
Kalinkischer Bey		
Tosun Bey	Abgeordneter	
Oberst Vasif Bey	Staatssekretär im Marine Ministerium	
Dr. Essen	Direktor der Deutschen Schule in Istanbul	
Muhiddin Bey		
Prof. Dr. Nord		Professor für europäisches bürgerliches Recht
Oberst Tosun Bey	Chef des Generalstabes der I. Armee	
Oberst Eggert	Hauptquartier	
Prof. Dr. Schönborn		Professor für Öffentliches Recht

Danksagung: Wir danken Frau Professorin Dr. Feza Günergün (Universität Istanbul, Philosophische Fakultät, Abteilung Wissenschaftsgeschichte) für die Umsetzung in arabischen Schriftzeichen verfaßten Dokumente ins Lateinische.

Teşekkür / Acknowledgement: Arap harfleriyle yazılmış belgeleri okuyarak, Penck ve ailesinin yaşamlarına ait birçok ayrıntıya ulaşmamızı sağlayan Prof. Dr. Feza Günergün'a (İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Bilim Tarihi Bölümü) teşekkürlerimizi sunarız.

LITERATURVERZEICHNIS / BIBLIOGRAPHY

Archiv / Archival Sources

Penck Familienarchiv (Albstadt): Dokumente und Photos im Archiv von Gerhard Walther Penck

Literaturverzeichnis / Published Sources

- Dölen, Emre. *Türkiye Üniversite Tarihi 1 - Osmanlı Döneminde Darülfünun (1863-1922)*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2009.
- Dölen, Emre. *İstanbul Darülfünunu'nda Alman Müderrisler*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2013.
- Kadroğlu, Sevtap. "Walther Penck'in Türkiye'deki Çalışmaları." *İstanbul Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Yerbilimleri Dergisi* 20, 1 (2007): 1-18.
- Kossmat, Franz. "Walther Penck†." *Zentralblatt für Mineralogie Geologie und Paläontologie* (1924): 123-127.
- Pamir, Hamit Nafiz. "Ord. Prof. Hamit N, Pamir'in teşekkürü." *Türkiye Jeoloji Kurumu Bülteni* 10, 1-2, (1966): 26-30.
- Pamir, Hamit Nafiz. "Türkiye'de yerbilimleri öğretiminin tarihçesi." *Yeryuvarı ve İnsan* 4, 4, (1979): 6-10.
- Penck, Albrecht. "Vorwort." In *Die Morphologische Analyse* (Walther Penck), VII-XVII. Stuttgart: Verlag von J. Engelhorn, 1924.
- Penck, Walther. "Das geologisch-mineralogische Institut der Universität Konstantinopel." *Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde zu Berlin* (1918): 344-345.
- Seibold, Ilse ve Eugen Seibold. "Walther Penck 1921: Plaene für eine deutsche Pazifik-Expedition." *International Journal of Earth Sciences-Geologische Rundschau* 84, (1995): 860-864.
- Yalçın, M. Namık. "Addendum." *İstanbul Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Yerbilimleri Dergisi* 20, 1 (2007): 19-20.
- Yalçın, M. Namık. "100. Yılın Hikâyesi-İstanbul Darülfünunu Arziyat Dar-ül Mesaisi'nden İstanbul Üniversitesi Jeoloji Mühendisliği Bölümü'ne (1915-2015)." In *İstanbul Üniversitesinde Jeoloji-Bir Asırlık Geçmiş*. Editor M. Namık Yalçın, 11-31. İstanbul: Gürsoy Grup Kültür Yayınları, 2015.
- Yalçın M. Namık ve Gerhard Walther Penck. "İstanbul'da Bir Alman Bilim Adamının Ayak İzleri (1915-1918): Prof. Dr. Walther Penck." In *İstanbul Üniversitesi'nde Jeoloji'nin 100. Yılı Sempozyumu Bildiri Özleri Kitabı, 21-23 Ekim 2015, İstanbul-Türkiye*, 5-8. İstanbul: AYA Kitap, 2015.
- Yalçın, M. Namık, Hayrettin Koral, Hüseyin Öztürk, Atiye Tuğrul, Timur Ustaömer, Hasan Emre, ve Mehmet Keskin (Editörler). *İstanbul Üniversitesinde Jeoloji'nin 100. Yılı - Emeği Geçenler, 1915-2015*. İstanbul: Bilfen Yayıncılık, 2017.

Bir Alman Yerbilimcinin İstanbul'daki Ayak İzleri (1915-1918): Prof. Dr. Walther Penck³⁰

Öz

1915 yılında İstanbul Darülfünunu'na İlm-i Arz ve Maâdin (Jeoloji ve Mineraloji) müderrisi olarak atanan Leipzig Üniversitesi doçentlerinden Dr. Walther Penck, asistan olarak görevlendirilen Hamit Nafiz (Pamir) Bey ile birlikte İlm-i Arz Darü'l-Mesaisi'ni (Jeoloji Enstitüsünü) kurarak, Türkiye'de ilk sistematik jeoloji eğitimi ve araştırmalarını başlatmıştır. Dönemin zor arazi şartlarında yapılan çalışmaların sonucunda Penck yakalandığı sıtma hastalığının tedavisi için 1918 yazı başında Almanya'ya gitmek zorunda kalmıştır. Türkiye'ye dönme çabaları, önce harp yıllarının sonundaki karmaşıklıklar, sonra da İtilaf Devletleri'nin savaştan mağlup çıkan Osmanlı İmparatorluğu bünyesindeki tüm Alman unsurlarının faaliyetlerine son vermesi nedeniyle sonuçsuz kalmıştır. Bu makalede Walther Penck'in İstanbul'da geçirdiği üç yıllık dönemin az bilinen veya hiç bilinmeyen yönlerine ve jeolojinin ülkemizdeki tarihçesine, Penck Ailesinin kişisel arşivinde günümüze kadar korunmuş belgelerin yardımıyla, ışık tutulmaya çalışılmıştır.

Anahtar sözcükler: İstanbul Darülfünunu, Jeoloji Mineraloji Enstitüsü, Walther Penck, Türkiye'de Jeolojinin Tarihçesi

ABSTRACT

Privat Dozent Dr. Walther Penck was among the German scholars invited to Istanbul in 1915 within the framework of reforms aiming to improve education at Istanbul Darülfünunu (Istanbul University). He was appointed as Professor of Geology and Mineralogy and, together with his assistant Hamit Nafiz (Pamir), he founded the Institute of Geology and Mineralogy which marks the beginning of systematic education and research in geology in Turkey. Penck returned to Germany in the summer of 1918 to have treatment for malaria. His attempts to return to Turkey failed, however, due both to the chaotic conditions of the war and the capitulation regulations of the allied powers who had prohibited all German activities within the Ottoman Empire. Based on documents kept in the Penck Family Archives, this paper will try to shed light upon unknown and/or little known aspects of the three years (1915-1918) he spent in Istanbul.

Keywords: İstanbul Darülfünunu, Institute of Geology and Mineralogy, Prof. Dr. Walther Penck, History of Geology in Turkey

Giriş

Birinci Dünya Savaşı öncesinde başlayan ve savaş süresince de devam eden Osmanlı İmparatorluğu ile Almanya arasındaki yakın işbirliği ve Almanya'nın askeri konuların yanı sıra pek çok diğer alanda da etkili olması, imparatorlukta üniversite eğitiminin yeniden düzenlenmesi çabalarına da yansımıştır. Bu bağlamda, İstanbul Darülfünunu bünyesinde 1900 yılından bu yana sürdürülen yükseköğretim programlarında yapılmak istenen köklü değişiklikleri gerçekleştirmek amacıyla 1915 yılından itibaren Almanya'dan öğretim üyeleri davet edilmeye başlanmıştır.

30 Resimler için Almanca makaleye bakınız.

Bu girişimin sonucunda 15'i Almanya'dan gelen, üçü de İstanbul'da görevli bulunan 18 öğretim üyesi 1915 yılında Darülfünûn'da göreve başlamışlardır. Bu 18 öğretim üyesine 1916-1918 döneminde eklenenlerle birlikte toplam sayı 25'e ulaşmıştır.³¹

İlk 18 öğretim üyesi arasında bulunan Doçent Dr. Walther Penck Ekim 1915'de İstanbul Darülfünunu'nda İlm-i Arz ve Maâdin (Jeoloji ve Mineraloji) müderrisi (profesörü) olarak atanmıştır. Kendisine yardımcı olarak atanan Hamit Nafiz (Pamir, 1893-1976) Bey ile birlikte kurdukları İlm-i Arz ve Maâdin Dârü'l-mesâisi'nde (Jeoloji ve Mineraloji Enstitüsü) jeoloji eğitimi ve araştırmaları başlamıştır. Üç yıl süreyle bu görevi üstlenen Penck 1918 yılında tedavi amaçlı olarak vatanı Almanya'ya yaptığı bir seyahatten, önce Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle ortaya çıkan karmaşa, sonra da Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Alman unsurlarının faaliyetlerini sonlandıran antlaşmalar nedeniyle geri dönememiştir.

Az sayıda olsa da, Walther Penck ve yaşamından kesitler hakkında daha önce de bazı yayınlar yapılmıştır.³² Bu yayınlardan, Walther Penck'in babası Albrecht Penck (1858-1945) tarafından, Walther Penck'in ölümünden sonra yayımlanan *Die Morphologische Analyse* kitabının önsözünde yaşam öyküsü verildiği gibi;³³ Kadioğlu³⁴ ve Dölen³⁵ tarafından da Penck'in İstanbul Darülfünunu'ndaki çalışmaları ve yayınları ayrıntılı olarak tanıtılmıştır. Ancak bu yayınlarda, Penck'in İstanbul Darülfünunu'na atanma sürecinin ayrıntıları ile İstanbul'daki yaşamının sosyal boyutları, Penck Ailesi arşivine o tarihlerde ulaşılammış olunması nedeniyle ele alınmamıştır. İstanbul Üniversitesi'nde jeoloji eğitimi ve araştırmalarının 100. Yılı çerçevesinde düzenlenen etkinliklere davet edilerek katılan Walther Penck'in torunu ve bu makalenin yazarlarından biri olan Gerhard Walther Penck tarafından sağlanan belgeler, bu konularda birçok yeni bilgiye ulaşılmasını sağlamıştır.³⁶ Penck Ailesi

31 Emre Dölen, *İstanbul Darülfünunu'nda Alman Müderrisler* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2013), 78-84.

32 Albrecht Penck, "Vorwort" *Die Morphologische Analyse* içinde, Walther Penck (Stuttgart: Verlag von J. Engelhorn, 1924), VII-XVII; Franz Kossmat, "Walther Penck", *Zentralblatt für Mineralogie Geologie und Paläontologie* (1924): 123-127; Ilse Seibold und Eugen Seibold, "Walther Penck 1921: Plaene für eine deutsche Pazifik-Expedition," *International Journal of Earth Sciences-Geologische Rundschau* 84, (1995): 860-864; Sevtap Kadioğlu, "Walther Penck'in Türkiye'deki Çalışmaları," *İstanbul Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Yerbilimleri Dergisi* 20, 1 (2007): 1-18; Emre Dölen, *İstanbul Darülfünunu'nda Alman, Müderrisler* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2013); M. Namık Yalçın, "100. Yılın Hikâyesi-İstanbul Darülfünunu Arziyat Dar-ül Mesâisi'nden İstanbul Üniversitesi Jeoloji Mühendisliği Bölümü'ne (1915-2015)" *İstanbul Üniversitesinde Jeoloji-Bir Asırlık Geçmiş* içinde, editör M. Namık Yalçın (İstanbul: Gürsoy Grup Kültür Yayınları No.4, 2015), 11-31; M. Namık Yalçın, Hayrettin Koral, Hüseyin Öztürk, Atiye Tuğrul, Timur Ustaömer, Hasan Emre, Mehmet Keskin (editörler), *İstanbul Üniversitesinde Jeoloji'nin 100. Yılı - Emeği Geçenler, 1915-2015* (İstanbul: Bilfen Yayıncılık, 2017).

33 Penck, "Vorwort," VII- XVII.

34 Kadioğlu, "Walther Penck'in," 3-9.

35 Dölen, *İstanbul Darülfünunu'nda Alman*, 313-334.

36 Yalçın, "100. Yılın Hikâyesi," 12-17; Mehmet Namık Yalçın ve Gerhard Walther Penck, "İstanbul'da Bir Alman Bilim Adamının Ayak İzleri (1915-1918): Prof. Dr. Walther Penck," *İstanbul Üniversitesi'nde Jeoloji'nin 100. Yılı Sempozyumu Bildiri Özleri Kitabı*, 21-23 Ekim 2015, *İstanbul-Türkiye* (İstanbul: AYA Kitap: 93, 2015), 5-8; Yalçın vd., *İstanbul Üniversitesinde Jeoloji'nin*, 9-11.

Arşivi'ndeki belgelere dayanan bu makale, jeolojinin Türkiye'deki tarihinin o dönemine ışık tutmakta ve Wather Penck'in (1888-1923) ve ailesinin Birinci Dünya Savaşı yıllarında İstanbul'daki sosyal yaşamından bazı kesitleri de sunmaktadır. Bu makalede, Türkiye'de kurumsal, sistematik ve çağdaş bir jeoloji eğitiminin başlangıcına imza atan Walther Penck'in İstanbul'daki üç yılını (1915-1918) ele alınmakla birlikte, resmin bütünlüğünü sağlamak amacıyla, bu üç yılın öncesi ve sonrasına da bir ölçüde yer verilecektir. Bu konular; "İstanbul Öncesi," "İstanbul Darülfünuna Atanma," "Öğretim ve Araştırma Faaliyetleri," "Sosyal Yaşamından" ve "İstanbul Sonrası" başlıkları altında sunulacaktır.

İstanbul Öncesi

Walther Penck, coğrafya profesörü Dr. Albrecht Penck ve Ida Ganghofer-Penck'in (1863-1944) oğlu olarak 30 Ağustos 1888'de Viyana'da doğmuştur. Yunanca-Latince ve İngilizce'yi henüz çocuk yaşlarda annesinden öğrenmiştir. Ortaokul-Lise yıllarında Franz-Josefs-Gymnasium'unda öğretmenleri olan Dr. Paul Pfurtscheller'in (1855-1927) derslerinde "Doğa Bilimlerinde Gözlem'in" temellerini ve önemini kavramıştır. Doğada gözlemin "Bakmak ve Görmek" arasındaki farkın bilincinde olmaksızın anlamlı olmadığını henüz o yaşlarda bir ustadan öğrenmiş oluşu, Penck'in sonraki çalışmalarındaki başarılarının temel taşlarından birini oluşturmuştur. Penck de bunun farkında olarak *Die Morphologische Analyse* kitabını, "*Meinen beiden Lehrmeistern in der Naturbeobachtung, Albrecht Penck und Paul Pfurtscheller (Doğada gözlemi öğreten iki usta öğretmenim, Albrecht Penck ve Paul Pfurtscheller'e)*" ibaresiyle babası ve lise öğretmenine ithaf etmiştir. Dağcılıkla ilgilenmeye başlayarak, henüz 10'lu yaşlarında Alplerdeki 3000 m'lik zirvelere (Resim 1) ve 20 yaşında da Mont Blanc'a (4810 m) tırmanmayı başarmıştır.

Çocukluk ve gençlik dönemlerinde edindiği dağcılık deneyimi Penck'e meslek yaşamında çok yardımcı olacaktır. Doktorasından hemen sonra görev yaptığı Arjantin'in kuzeybatısındaki çok zor arazi koşullarında sürdürülen kartografik ve jeolojik harita yapım çalışmaları sırasında bu deneyiminden çok yararlandığı açıktır. Lise olgunluk sınavını üstün başarıyla geçen Penck, 1906 yılında Berlin Üniversitesi'ne profesör olarak atanan babasının ardından, 1907 yılında Berlin'e giderek doğa bilimleri öğrenimine başlamıştır. Babasının 1908 yılında Colombia Üniversitesi'ne (New York) 'Kaiser Wilhelm Profesörü' olarak gönderilmesi nedeniyle, öğrenimine Amerika Birleşik Devletleri'nde devam etmiştir. Babasının görevini tamamlamasının ardından dönüş yolunda Kaliforniya, Havai, Japonya, Çin ve Sibirya'da yaptıkları arazi gezileri, doğa bilimleri okuyan bu öğrencinin bilgi dağarcığına önemli katkılarda bulunmuştur. Havai'deki Kilauea kraterindeki kızgın lav gölünün oluşturduğu görüntü Penck'in jeolog olmaya karar vermesine neden olmuştur.³⁷ Öğrenimini iki yarıyıl daha Berlin'de sürdüren Penck, 1909 yılında Predazzo (İtalya)

37 Penck, "Vorwort," X

bölgesinin jeolojisiyle ilgilenmeye başlamış, hem üniversitedeki o bölgenin kaya örneklerini incelemiş, hem de arazi çalışmaları yapmıştır. Penck, jeoloji için çok da yeterli olmayan Berlin Üniversitesi'nden ayrılarak, öğrenimine 1910 yaz yarıyılından itibaren Heidelberg Üniversitesi'nde devam etmiştir. Burada Predazzo bölgesi çalışmalarını tamamlayarak 1910 yılı sonunda Profesör Salomon Calvi'nin (1868-1941) danışmanlığında doktorasını tamamlamış ve Dr. phil. nat. (doctor philosophiae naturalis) ünvanını almıştır. Doktora sonrası çalışmaları için Viyana'yı tercih eden Penck, burada Eduard Suess (1831-1914), Karl Diener (1862-1928), Othenio Abel (1875-1946) ve Friedrich Becke (1855-1931) gibi ünlü bilim insanlarından dersler alarak jeoloji bilgilerini derinleştirme şansını bulmuştur.³⁸

1912 yılının bahar aylarında Arjantin'in "Direccion General de Minas, Geologia é Hidrologia" dairesinden bir teklif alan Walther Penck, bunu kabul ederek 6 Temmuz 1912'de Arjantin'de devlet jeoloğu olarak göreve başlamıştır. Topoğrafik haritaların bile bulunmadığı Puna de Atacama bölgesinin jeoloji haritalarının hazırlanmasıyla görevlendirilmiştir. Yükseklik, topoğrafya ve ulaşım açısından çok zor koşullara sahip bu bölgede (Resim 2) 12 000 km²'lik alanın (yaklaşık 80 adet 1:25 000'lik pafta) topoğrafik ve jeolojik etüdünü iki yıldan daha kısa sürede tamamlamıştır. Daha önce de değinildiği gibi dağcılık ve yüksek irtifa konusundaki önceki deneyimleri, bu çalışmayı bu kadar kısa bir sürede tamamlamasında büyük rol oynamıştır.

Penck, Haziran 1914 de yıllık iznini geçirmek üzere Almanya'ya gider. Sadece altı hafta sonra başlayan Birinci Dünya Savaşı nedeniyle Arjantin'e dönemeyerek, gönüllü olarak askerlik görevi için başvurur. Ancak göreve fiilen başlaması Kasım 1914 tarihini bulduğundan, önce "Der Südrand der Puna de Atacama (NW Argentinien)- Ein Beitrag zur Kenntnis des andinen Gebirgstypus und zur Frage der Gebirgsbildung" başlıklı teziyle Leipzig Üniversitesi'ne başvurur ve "Üniversite Doçenti" ünvanına hak kazanır. Hemen ardından da 7 Kasım 1914'de Stuttgart'da Stuttgart Doğa Tarihi Müzesi Müdürü'nün kızı olan ve Penck'in Heidelberg Üniversitesi'ndeki öğrenciliği sırasında tanıştığı Aenny Lampert ile evlenir (Resim 3). Penck, 1915 yılı Şubat ayından itibaren aktif olarak cepheye görev yapmaya başlar (Resim 4) ve kısa bir süre sonra da 14 Haziran 1915'de düşman hatlarının keşfinde gösterdiği üstün başarılar nedeniyle 'II. Sınıf Demir Haç Nişanı'na lâayık görülür. Askerlik görevini Alzas'da (Alsace, Elsaß) sürdüren Penck'in yaşamını etkileyecek olan bir dizi süreç ise binlerce kilometre uzakta İstanbul'da şekillenmeye başlamıştır.

İstanbul Darülfünunu'na Atanma

Almanya ile Birinci Dünya Savaşı öncesinde başlayan ve giderek artan işbirliği Osmanlı İmparatorluğu'nun 1915 yılında Almanya'nın yanında harbe katılmasıyla birlikte, askerliğin yanı sıra birçok farklı alanda da kendini göstermeye başlamıştır. Ahmet Şükrü Bey'in (1875-1926) maarif nazırlığı zamanında, Maarif Nezareti bünyesinde bir danışma kurulu

38 Penck, "Vorwort," X

oluşturulmuş ve başına Prof. Dr. Franz Schmidt (1874-1963) getirilmiştir. Osmanlı eğitim sisteminde yapılmak istenen köklü değişiklikler için oluşturulan bu kuruldan, İstanbul Darülfünunu'nda bir reformun gerçekleştirilmesi için Almanya'dan bir dizi profesörün üniversitede görev almak üzere davet edilmeleri istenmiştir. Görev için davet edilecek profesörlerin hangi dallarda olacağı da kararlaştırıldıktan sonra, Schmidt Almanya'da gerekli çalışmalara başlamıştır. Alman makamları ile özellikle Prusya Maarif Bakanlığı'nın katkılarıyla İstanbul Darülfünunu'nda görev almak üzere davet edilecek genç profesörler ile doçentler belirlenmiş ve kendileriyle temasa geçilmeye başlanmıştır. Bu sürecin diğer ayrıntıları ve ilgili belgelerin bir kısmı Dölen tarafından yayınlanmıştır.³⁹

Franz Schmidt, Penck'e 4 Ağustos 1915 tarihinde bir mektup yazarak, İstanbul Darülfünunu'nda jeoloji-mineraloji profesörü olarak atanmayı kabul edip etmeyeceğini sormuş, olumlu veya olumsuz cevabını mektubu aldıktan sonra üç gün içerisinde telgrafla bildirmesini istemiştir (Resim 5). Mektubunda askerlik görevinden ayrılmasının da mümkün olabileceğini belirtmiştir. Cephede bulunan Penck, mektubu 8 Ağustos'da almış ve oldukça sıkıntılı ve hareketli geçen bir sürecin sonunda olumlu cevabını iletmiştir. Olumlu cevabın ardından Osmanlı makamlarınca yapılan çalışmalar ve gerekli irade-i seniyenin çıkartılması sonucunda ilk grubu oluşturan ve içlerinde Penck'in de bulunduğu 11 müderris için anlaşmalar imzaya hazır hale gelmiştir.⁴⁰ Osmanlı Devleti'nin Berlin Büyükelçiliği, 22 Eylül 1915 tarihli mektubu ile Penck'e işlemlerin tamamlandığını, sözleşmenin Maarif Nazırı tarafından imzalandığını bildirmiş ve sözleşmeyi imzalamaya davet etmiştir (Resim 6). Penck, cepheden Berlin'e ulaşarak 30 Eylül 2015 günü Almanca-Osmanlıca sözleşmeyi imzalamıştır (Ek 1). Sözleşmenin günümüz Türkçesine çevirisi makalemizin sonunda verilmiştir.

Sözleşmeyi imzalayan Penck tekrar cepheye dönmüş ve 6 Ekim 1915 tarihinde cepheden ayrılarak Berlin üzerinden İstanbul'a doğru yola çıkmıştır. 14 Ekim 1915'de İstanbul Darülfünununda görevine başlamıştır. Darülfünun Müdüriyet-i Umumiyesi tarafından düzenlenmiş olan ve Penck'in İlm-i Arz ve Maâdin müderrisi olarak İstanbul Darülfünunu'nda görev yaptığını belgeleyen 13 Aralık 1915 tarihli yazı (Resim 7) atanma sürecin tamamlandığını göstermektedir.

Öğretim ve Araştırma Faaliyetleri

1915 ders yılının başlangıcında dört grup halinde gerçekleşen atamalar sonucunda 15'i Almanya'dan gelen, üçü de daha önceden İstanbul'da bulunan 18 yabancı öğretim üyesi göreve başlamış ve kendi alanlarında eğitim ve kuruluş çalışmalarını başlatmışlardır.⁴¹ Bu 18

39 Dölen, *İstanbul Darülfünunu'nda Alman*, 78-84.

40 Dölen, *İstanbul Darülfünunu'nda Alman*, 79.

41 Emre Dölen, *Türkiye Üniversite Tarihi 1 - Osmanlı Döneminde Darülfünun (1863-1922)* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2009), 473-475; Dölen, *İstanbul Darülfünunu'nda Alman*, 78-84.

öğretim üyesini toplu olarak gösteren ve *Illustrierte Zeitung Leipzig*'deki fotoğraf daha önce de yayımlanmış olmasına rağmen⁴² resimdeki kişilerin isimlerinin bizzat Penck tarafından yazıldığı aile arşivindeki fotoğrafa burada tekrar yer verilmiştir (Resim 8).

Onsekiz öğretim üyesinden altısı profesör ünvanını Almanya'da aldıktan sonra bu görevi kabul etmiş, diğerleri doçent ünvanına sahipken, bu atamayla İstanbul Üniversitesi'nde profesörlüğe yükseltilmişlerdir. Bu öğretim üyelerinden aralarında Penck'in de bulunduğu altısı Fünun (Fen) Fakültesinde görev almışlardır. Fünun Fakültesinde görev alanlar Walther Penck, Erich Leick, Boris Zarnik, Fritz Arndt, Kurt Hoesch ve Gustav Fester'dir (Resim 9).

Penck, kendisine yardımcı olarak atanan Hamit Nafiz (Pamir) ile birlikte hem yeni ve sistematik bir jeoloji eğitimi programının oluşturulması, hem de yeni bir enstitünün kurulması için çalışmalara başlamıştır. Kurulan İlm-i Arz ve Maâdin Dârü'l-mesâisi'nde (Resim 10) ilk dersler vermeye başlamıştır. Walther Penck'in 25.11. 1915 tarihinde eşi Aenny Penck'e İstanbul, Pera'dan yazdığı mektuptan alıntı: "*İyimserliğim doğrulanıyor. Enstitü, yardımcıları ve kaynak sağlanıyor. Walther Penck'in 28.11.1915 tarihinde eşi Aenny Penck'e yine İstanbul, Pera'dan yazdığı mektuptan başka bir alıntı ise şöyledir: "Özerk bir eğitim ve araştırma bir ölçüde de olsa mümkün olacak. Alman eğitim yöntemlerinin uygulanması bakanlıkça emredilecek. Saha gezileri şeklindeki uygulamalı çalışmalar da yapılabilecek."*

Penck tarafından, farklı yıllarda olmak üzere Genel Jeoloji I (Umumi Arziyat I), Genel Mineraloji I, (Madeniyat I: Kristallografi), Genel Mineraloji II (Madeniyat II), Genel Jeoloji II (Umumi Arziyat II), Kayalar/Taşlar ve Fosiller (Suhûr ve Müstehasat) ve Omurgasızlar Paleontolojisi dersleri verilmiştir.⁴³ Bunlara paralel olarak, 1916 yılı baharından itibaren İstanbul Boğazı ve çevresinin jeolojisinin araştırılmasına başlanmıştır. Diğer taraftan, Penck'in babası Berlin Üniversitesi Rektörü Albrecht Penck'in ve Maarif Nazırı Ahmet Şükrü Bey'in destek ve onayı ile büyük kısmı bağış olarak sağlanan zengin bir kitaplık, taş, maden ve fosil koleksiyonlarını içeren bir müze oluşturulmuştur.

Ancak kısa bir zaman sonra farklı bir durumla karşılaşılır. İstanbul Darülfünunu'nda yapılmak istenen reform Maarif Nazırı Şükrü Bey tarafından benimsenmiş ve tamim edilmiş olmakla birlikte, nezaretin kronik mali sıkıntıları, hedeflenen ve gerçekleştirilebilen reformların arasının giderek açılmasına neden olur. Bundan Alman profesörler de etkilenir. Bu noktada belirtilmesi gerekir ki, bu süreçte birbirinden çok farklı iki üniversite anlayışı/sistemi karşı karşıya gelmiştir. Bunlar, daha çok okul/ders anlayışına dayanan Osmanlı sistemi ile daha çok bilimsel araştırmadan beslenen Alman sistemidir. Osmanlı sistemi üç sınıfa bölünmüştü, haftalık 40 saatlik bir ders yükü bulunan sabit bir ders programı ve yıl

42 Emre Dölen, *Türkiye Üniversite Tarihi 1 - Osmanlı Döneminde Darülfünun (1863-1922)* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2009), 475; Dölen, *İstanbul Darülfünunu'nda Alman*, 84; Yalçın, "100. Yılın Hikâyesi," 12.

43 Kadioğlu, "Walther Penck'in," 5.

sonu sınavlarıyla devlet memurluğuna eleman yetiştirmeyi hedeflerken, Alman sistemi ders, uygulama, saha gezileri ve yöntem çalışmalarıyla öğrencilere araştırma yapabilecek bir formasyon kazandırmayı ön planda tutmaktadır. Walther Penck, 03.12.1915 tarihinde eşi Aenny Penck'e İstanbul, Pera'dan şöyle yazacaktır: *“Burada, derslerin birbirleriyle ilişkili olabileceklerinin bir önemi yok. Öğrenci üniversitenin değil, fakültenin öğrencisi oluyor. Örneğin jeoloji öğrencileri coğrafya dersleri alamıyorlar. Çünkü coğrafya, Edebiyat Fakültesinin bir bölümü.”*

Bu çabalara ek olarak bağımsız bir enstitü binası için Vefa'da Feyzullah Efendi veya Abdülkerim Paşa Konağı olarak adlanan bir bina kiralanmış ve Penck'in önerileri doğrultusunda tadil edilmeye başlanmıştır. Tadilat, 1916 yılı son baharında tamamlanmış olmalıdır. Nitekim 17 Aralık 1916'da Penck babasına yazdığı bir mektuba *“Bu benim Enstitümde yazdığım ilk mektup...”* ifadesiyle başlamıştır (Resim 10).

Penck, Osmanlı eğitim sistemini, sınıfların ortaklaşa ders dinlemelerini mümkün kılacak şekilde değiştirmeyi de başarır. Dersler, kısa zamanda oluşturulan ve kısmen mevcut koleksiyonlarla ve yakın çevreye yapılan saha gezileriyle de görmeye ve gözleme dayalı bir hale getirilir. Penck, yaz tatilinde de aylar süren bir çalışma sonucunda derslerini kitaplaştırır. Walther Penck'in 10.12.1916 tarihinde babası Albrecht Penck'e İstanbul, Bebek'ten yazdığı mektuptan bir alıntı şöyledir: *“Ders kitabı öğrenciler için elzemdir. Kitabı jeolojinin uygulamalarına ağırlık vererek hazırladım ki, okuyanlar jeolojinin önemini ve uygulamaya katkılarını görsünler. Öğrenciler üzerindeki etkim ise beklentilerimin aksine çok büyük oldu. Sadece “görerek bakmayı” değil, Almanca da öğrenmeye başladılar.”*

Penck'in üniversite eğitimine yaptığı katkılar Darülfünun'daki derslerle sınırlı kalmamıştır. Resim 11'deki sözleşmeden de anlaşılacağı gibi, 1917 yılında Halkalı Yüksek Ziraat Mektebi'nde de İlm-i Arz ve Maâdin (Jeoloji ve Mineraloji) dersleri vermeye başlamıştır. Haftada üç saatlik ders süresinin bir saati uygulamaya ayrılmıştır. O yıllarda jeolojinin ziraat için öneminin kavranmış oluşu dikkat çekicidir.

Kuruluş ve eğitim-öğretim faaliyetlerinin yanı sıra, daha önce de değinildiği gibi, araştırma amaçlı çalışmalara da hemen başlanmıştır. İstanbul Boğazı ve çevresinde jeoloji haritası alımı çalışmaları sürerken, Bursa Uludağ Masifi'nin jeolojisi ve jeomorfolojisi de ayrıntılı olarak incelenmiştir.⁴⁴ 1916 yılı başlarında Osmanlı Hükümeti tarafından Çanakkale yöresindeki kömür olanaklarının araştırılması istenmiştir. Penck ve Hamit Nafiz bu amaçla özellikle Gelibolu Yarımadası'nda arazi çalışmaları yaparak sonuçlarını yayımlamışlardır. Birinci Dünya Savaşı yıllarında yapılan tüm bu çalışmalar için hem gerekli izinler, hem de destek sağlanması amacıyla askeri makamların yardımı gerekmektedir. Çanakkale çalışması için Penck'e Çanakkale Komutanlığı tarafından verilen kimlik ile 1917 yılında İstanbul'dan

44 Kadioğlu, “Walther Penck'in,” 6; Dölen, *İstanbul Darülfünunu'nda Alman*, 313-317.

Antalya'ya kadar uzanan inceleme gezisi için düzenlenen yazı bunu belgelemektedir (Resim 12 ve 13). Belirtilmesi gerekir ki, değinilen tüm bu eğitim ve araştırma çalışmalarında Penck'le birlikte olan Hamit Nafiz (Pamir)'in bu bağlamdaki katkıları çok büyük olmuştur. Bu konulardaki ayrıntılar Dölen,⁴⁵ Yalçın⁴⁶ ve Pamir⁴⁷ tarafından daha önce yayınlandığından, bunlara burada yer verilmemiştir. Hamit Nafiz'in bu vasıfları bizzat Penck tarafından da 03.12.1915 tarihinde eşi Aenny Penck'e İstanbul, Pera'dan yazdığı mektupta belirtilmiştir: *“En önemlisi, çok isabetli bir seçimle akıllı, iyi eğitilmiş ve açık fikirli, mineraloji konusunda bilgili bir asistana sahip olmam. Türk makamlarıyla ilişkilerimizi yürüten, bana da yazışmalarda yardımcı olan bu kişiyle enstitüyü ileri götüreceğimize inanıyorum. Umarım askerlik sorunu da yakında çözülür.”*

1915-1918 yılları arasında yapılmış olan araştırma çalışmaları, ya bu dönem zarfında veya hemen sonrasında yayınlanmıştır. Makalelerinden dördü İstanbul'da, *Fünun Fakültesi Mecmuası*'nda (2), *Halkalı Ziraat Mektebi Alisi Mecmuası*'nda (1) ve *Muallim Dergisi*'nde (1) yayınlanmıştır. Türkiye jeolojisi üzerine yurtdışında yayımlanan sekiz makalesi bulunmaktadır. Bu yayınlar ile diğer yayınları Kadioğlu ve Dölen tarafından ayrıntılı olarak tanıtıldığı ve tartışıldığı için bunlara bu yazıda yer verilmemiştir.⁴⁸ Penck'in 1916-1919 yılları arasında Türkiye jeolojisi üzerine bu kadar çok sayıda ve çoğunluğu orijinal araştırmalara dayalı yayın yapmış olması, onun çok üretken bir bilim insanı olduğunu göstermektedir.

Penck, henüz İstanbul'a gelmeden önce Osmanlı hükümetini, Türkiye'nin sistemli bir jeoloji incelemesinin yapılmasının gerekliliği ve önemi konusunu bilgilendirmiş ve bunun ancak devletin kuracağı bir jeoloji kurumu tarafından yapılabileceğini eklemiştir. Amaç, Türkiye'nin refahına katkıda bulunabilecek yeraltı zenginlikleri hakkında bir fikir sahibi olabilmektir. Penck, kendisi için hayati önem taşıyan bu konuda şiddetli bir muhalefete karşılaştı. 10.12.1916 tarihinde babası Albrecht Penck'e İstanbul, Bebek'ten yazdığı mektupta şu cümleleri okumaktayız: *“Ülkede jeolojik çalışma dendiğinde, Avrupalıların gelip madenleri bulup işletip para kazandıkları, Türkiye'nin hiçbir şekilde yararlanamadığı bir süreç anlaşılıyor. Bu güvensizlik sürdükçe bir şey yapmak mümkün olmayacaktır.”*

Penck, bu endişeleri gidermek için makalelerin yararlı olacağını düşünüyordu. 25.06.1916 tarihinde babası Albrecht Penck'e İstanbul, Bebek'ten yazdığı mektupta bu düşüncesini şu cümlelerle aktarmaktaydı: *“Çanakkale bölgesi kömürleri yayını, kamuoyuna sistematik ve bilimsel jeolojik araştırmaların önemi, yararı ve gerekliliğini göstermesi açısından önemsiyorum. Nitekim ülkenin tarımsal açıdan planlanması ve envanterinin çıkartılması çalışmaları kapsamında genel bir jeolojik değerlendirmenin öngörülmesi, bu makalenin işe yaradığını gösterdi.”*

45 Dölen, İstanbul Darülfünunu'nda Alman,” 313-334.

46 Yalçın, “100. Yılın Hikâyesi,” 12-17.

47 Pamir, “Ord. Prof. Hamit N. Pamir'in teşekkürü,” 26-30; Pamir, “Türkiye'de yerbilimleri,” 6-10.

48 Kadioğlu, “Walther Penck'in,” 6-9; Dölen, İstanbul Darülfünunu'nda Alman, 313-334.

Sosyal Yaşamından

Bu bölümde, yabancı bir üniversite profesörü olarak Walther Penck'in ve ailesinin İstanbul'da geçirdiği üç yılın sosyal yönlerinden kesitler sunulacaktır. Böylece, sadece Penck ailesinin sosyal yaşamı değil, o dönem İstanbul'unun koşulları da bir ölçüde ele alınmış olacaktır.

Penck İstanbul'dan çok etkilenmiştir: 24.11.1915 tarihinde eşi Aenny Penck'e İstanbul, Pera'dan yazdığı mektupta şehrin cazibesinden söz etmektedir: "*Şehir ve insanlar seni hemen içine çekiyor. Burada mutlu bir şekilde yaşanabileceğini hissediyorsun.*" 01.12.1915 tarihinde yazdığı bir diğer mektupta "*İstanbul'un dik sokaklarındaki telaş, Şark'ın pitoresk görüntülerini sunduğundan enteresan ve çekici. Her biri diğerinden daha güzel ve her zaman sanat veya doğa tarafından mükâfatlandırılan benzersiz inciler gibi keyif verici manzaralar, güzel evler, çok renkli bir hareketlilik...*" cümlelerini okumaktayız. 11.01.1916 tarihli mektubunda ise, şehrin manzarasını tarif etmeye çalışmaktadır: "*Evler, anıtlar ve hatta yangın yerleri şehri cazip kılan bir manzara sunuyorlar. Bu manzara denize ve ufuktaki Küçük Asya'nın dağlarına kadar uzanıyor.*"

Penck ailesi yaşamak için Bebek semtini tercih etmiştir. Penck'in kartvizitinde belirtildiği gibi 'Kilise Sokağı No. 43'de bulunan, Amerika Birleşik Devletleri'nin İstanbul Konsolosu Oscar S. Heizer'e (1869-1956) ait olan ve Heizer Konağı olarak adlanan müstakil binada (Resim 14) ikamet etmişlerdir.⁴⁹ O yıllardaki Bebek semti, sahilden yukarıya günümüzde İnşirah Sokağı (Bebek Yokuşu) olarak adlanan yolun üzerinde yoğunlaşmış küçük bir yerleşim idi (Resim 15). Heizer Konağının bulunduğu Kilise Sokağı, adını günümüzde de mevcut olan Ayios Haralambos Rum Ortodoks Kilisesi'nden almış olmalıdır. Fünun Fakültesi'nin bulunduğu Laleli'deki Zeynep Hanım Konağı ile Arziyat Darülmesai'si'nin bulunduğu Vefa semtlerine oldukça uzak olan Bebek'e ulaşım, olasılıkla Eminönü'nden kalkan vapurlar ile sağlanıyordu. Penck de, Resim 16'de görülen vapuru kullanmış olmalıdır.

Aenny Penck tarafından elle çizilen konutun yerleşim krokisi, konutun oldukça büyük ve bir sofaya açılan yedi odadan oluşan bir konak olduğunu göstermektedir. Evde odaların yanı sıra değişik amaçlar için (kiler, depo, vb.) kullanılabilir birkaç küçük ayrı mekân da bulunmaktadır. Bir büyük balkon ve bir veranda ile birlikte büyüklüğü 300 m²'ye yaklaşan büyük bir konak söz konusudur. Penck'in konaktaki çalışma odasının nasıl döşenmiş olduğunu aile arşivindeki fotoğraflar ve kroki sayesinde ayrıntılarıyla bilebiliyoruz. Bir çalışma masası, iki koltuk ve iki kitap dolabıyla tefriş edilmiş odada duvarlardaki Türk motifli halılar dikkat çekmektedir (Resim 17). Çalışma odasındaki duvar kâğıdı ile konağın diğer odalarındaki duvar kâğıtlarının aynı oluşu, Penck'in ilk kez Seibold ve Seibold tarafından yayımlanan,

49 Yalçın vd., *İstanbul Üniversitesinde Jeoloji'nin*, 11.

sonra da Enstitü binasındaki çalışma odasında gösteren fotoğraf olarak tekrar yayımlanan fotoğrafının,⁵⁰ aslında Heizer Konağındaki çalışma odasında çekildiğini göstermektedir.⁵¹

Penck ve eşinin, yaşadıkları ortamın kayda geçirilmesi konusunda özel bir duyarlılığa sahip oldukları, konağın yakın çevresinin 1915-1918 yıllarındaki görünümünü yansıtan iki fotoğraftan anlaşılmalıdır (Resim 18). Alman ailelerde bir adet olan ve aileye misafir olan kişilerin kendi el yazılarıyla isimlerini, ziyaret tarihlerini yazdıkları ve bazen kısa bir not ekledikleri “Gästebuch” (Konuk Defteri), Penck Ailesi’nin bu konakta hemen her hafta birkaç misafiri ağırladığını göstermektedir. Konuk defterinin Resim 19’daki iki sayfası, konukların çoğunlukla İstanbul’da yaşayan Alman Kolonisinden ve özellikle üniversitede görevli öğretim üyeleri ve eşlerinden oluştuğunu göstermekle birlikte, Türklerin de Penck Ailesini ziyaret ettikleri anlaşılmalıdır. Bu bağlamda, Hamit Nafiz de 24 Kasım 1916 tarihinde Penck Ailesini ziyaret etmiştir.

Arziyat Darülmesai olarak kullanılan Abdülkerim Paşa Konağına ait görsel bir dokümana bugüne kadar ulaşamamıştır. Ne yazık ki Penck Aile Arşivinde de konağa ilişkin bir belge bulunmamaktadır. Konak ve çevresi 1918 yılındaki Vefa yangını sırasında tümüyle yandığından, o çevreye ait bir fikir edinebilmek amacıyla arşivdeki bir iki fotoğrafa burada yer verilmiştir. Bunlardan birinde, Tulumbacılar olarak bilinen yangın söndürme ekiplerinin 1915’li yıllarda bile faaliyette olduğu görülmektedir (Resim 20a). Vefa ve Süleymaniye gibi tüm konutların ahşap olduğu semtlerde bu teşkilatın bir işe yaramadığı, 1918 Vefa yangınıyla bir kez daha kanıtlanmıştır. Diğer bir fotoğrafta, büyük bir olasılıkla adını fotoğraftaki mescitten alan günümüzdeki Kirazlı Mescit Sokağı görülmektedir (Resim 20b). Vefa ile Şehzadebaşı arasındaki bu sokak Fünun Fakültesinin bulunduğu Zeynep Hanım Konağı (Şehzadebaşı) ile Enstitünün bulunduğu Abdülkerim Paşa Konağı (Vefa) arasında Penck tarafından kullanılan yol olmalıdır. Tipik Osmanlı ahşap mimarisine sahip yapılar burada da dikkat çekmektedir. Resim 20c ise, o yıllarda İstanbul’da çift katlı otobüslerin de kullanıldığını göstermesi açısından ilginçtir.

Penck’in İstanbul’da bulunduğu dönemde gerçekleşmiş bir büyük davet, o dönem akademisyenleri için ilginç bir deneyim olmuştur. Kesin tarihini saptamak mümkün olmamışsa da bu davet 1916 yılında yapılmış olmalıdır. Davetli kişiler ve oturma düzeni Penck Aile Arşivindeki bir belge sayesinde bilinmektedir (Belge için Almanca metnin sonunda yer alan Ek-2’ye bakınız). Davet, büyük olasılıkla İttihat ve Terakki’nin liderlerinden biri olan Dahiliye Nazırı Talat Bey tarafından verilmiştir. Almanya’nın İstanbul’daki kordiplomatliği ile askeri erkânının en üst düzeyde temsil ediliyor oluşu, yemeğin önemini göstermektedir. Alman Kolonisinin yanı sıra Osmanlı Hükümetinin önde gelen nazır, komutan ve milletvekilleri de

50 Seibold ve Seibold, “Walther Penck 1921,” 861; Kadioğlu, “Walther Penck’in,” 13; Dölen, *İstanbul Darülfünunu’nda Alman*, 310.

51 Yalçın, “100. Yılın Hikâyesi,” 15.

davete katılmıştır. Davete İstanbul Darülfünunu'nda görev yapan Alman profesörlerin tümü katılmıştır.

Penck Ailesi, daha doğru bir tanımla Aenny Penck ile ilgili bir diğer önemli konu, ona 17 Mart 1918 tarihinde Osmanlı İmparatorluğu'nun Üçüncü Mertebeden Şefkat Nişanı'nın verilmiş oluşudur. Dönemin padişahı V. Mehmet'in tuğrasını taşıyan berat Resim 21'de verilmiştir. Şefkat Nişanı nizamnamesinde *“Osmanlı tebaasından ve yabancı kadınlardan muharebe zamanında ve afet durumlarında hizmeti bulunan ve muhtaçların yardımına koşan ve insanlık hizmeti gösterenlere verilecektir”* ifadesi bulunduğundan, bu nişan Aenny Penck'e; harp yıllarında çeşitli sıkıntılar yaşadığı İstanbul'da, yoksul halkın yemek ihtiyacının karşılanması için Bebek'te aşevi etkinliklerine yaptığı katkılar nedeniyle verilmiş olmalıdır.

Walther, Aenny ve küçük oğulları Helmut için İstanbul'daki yıllarının hayal ettikleri kendi yuvalarını kurmayı gerçekleştirdikleri, bir dönem olduğu söylenebilir. Nitekim savaş yıllarının maddi ve manevi zorluklarına rağmen, Aenny, İstanbul'daki yılların Penck'le birlikte geçirebildikleri kısa ortak yaşamlarındaki en sorunsuz ve güzel dönem olduğunu belirtmiştir.

İstanbul Sonrası

1917 yılı yazında Torosların jeolojisini incelemek amacıyla İstanbul'dan hareketle Bursa, Afyon üzerinden Antalya'ya kadar uzanan bir yolculuk yapan Penck bu seyahatten, o dönemde Anadolu'da çok yaygın olan sıtma hastalığına yakalanmış olarak dönmüştür. 20 Kasım 1917 tarihinde babası Albrecht Penck'e yazdığı bir mektupta, sıtma tedavisi gördüğünü, bu tedavinin insandan bir şeyler götürdüğünü, ancak hiç değilse artık yüksek ateşten kurtulduğunu yazmıştır. Tam olarak iyileşemeyen Penck 1918 yılı yaz tatilinde tedavi amaçlı olarak Almanya'ya gitmiştir. Maarif Nezareti tarafından düzenlenmiş olan, gerek gidişi ve gerekse dönüşünde kendisine gerekli kolaylığın gösterilmesini isteyen belge de yanındadır (Resim 22). Tedavi için bulunduğu Mittenwald kentinde Arziyat Enstitüsü'nün 28 Ağustos 1918 tarihinde Vefa Yangını olarak adlanan büyük yangında tümüyle yandığını öğrenir. Üç yıl boyunca büyük çabalarla oluşturulmuş kütüphane, koleksiyonlar, çeşitli yörelerdeki çalışmalarda derlenmiş olan örnekler, Hamit Nafiz Bey'in doktora tez çalışmasına ait malzeme ve dokümanlar da bu yangında yok olur. Yangında kaybedilenlerin ayrıntıları Penck tarafından kısa bir notla⁵² Almanya'da yayınlanır. Bu kısa metin, Yalçın tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir.⁵³

Penck'in İstanbul'a dönme girişimi, savaşın sona ermesiyle ortaya çıkan kaotik ortam ve koşullar nedeniyle başarısız olmuştur. Ancak Romanya'nın Köstence Limanı'na kadar

52 Walther Penck, “Das geologisch-mineralogische Institut der Universität Konstantinopel,” *Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde zu Berlin* (1918): 344-345.

53 Mehmet Namık Yalçın, “Addendum,” *İstanbul Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Yerbilimleri Dergisi* 20, 1 (2007): 19-20.

gelebilen Penck, buradan Alman Deniz Kuvvetlerinin yardımıyla Ukrayna ve Polonya üzerinden Almanya'ya geri dönmek zorunda kalmıştır.⁵⁴ Birinci Dünya Savaşı sonrası imzalanan Mondros Mütarekesi uyarınca Osmanlı İmparatorluğu bünyesindeki Alman unsurların faaliyetlerine de son verildiğinden, Penck'in İstanbul Darülfünunu'ndaki görevi de sona ermiştir.

Penck'in 1918 yılı sonbaharından sonraki yaşamı ve faaliyetleri öncelikle babası Albrecht Penck,⁵⁵ sonra da Kadioğlu,⁵⁶ Dölen,⁵⁷ Yalçın⁵⁸ ve Yalçın vd.⁵⁹ tarafından oldukça ayrıntılı olarak ele alındığından, burada çok kısa bir özetle yetinilecektir. 1918 yılını ailesiyle birlikte Berlin'deki babaevinde geçiren Penck, 1919 yaz yarıyılında Leipzig Üniversitesi'nde sözleşmeli olarak ders vermeye başlar ve ailesiyle Leipzig'e yerleşir. İzleyen yıllarda ciddi boyutlardaki geçim sıkıntısına rağmen ders ve yayın faaliyetlerini sürdürür. 1921 yılı sonlarında Leipzig Üniversitesi Jeoloji Enstitüsü'nde nihayet kadrolu olarak göreve başlar ve sıkıntıları bir ölçüde son bulur. 1922 ortalarında bozulmaya başlayan sağlık durumuna rağmen arazi ve yayın çalışmalarını sürdürür. 6 Haziran 1922'de ikinci oğlunun doğumundan sonra sağlığı giderek kötüleşir ve 29 Eylül 1923 tarihinde henüz 35 yaşında yaşama veda eder.

Son Söz

Walther Penck özgürlüğüne düşkün ve her zaman kendinin efendisi olmak isteyen bir kişiydi. Hedef odaklı yaklaşıma ve hızlı kavrama yeteneğine sahip olan Penck, bir bilim idealisti olarak da tanımlanabilir. Çalışma ve öğretim tarzının temeli olan “Baktığını görebilme ve gözlem yapma” becerisini iki ustasından öğrenmişti: Viyana'daki lise yıllarında öğretmeni olan Pfurtscheller ile Viyana ve Berlin Üniversiteleri öğretim üyesi ve döneminin en önde gelen coğrafyacılarından olan babası Albrecht Penck.

Walther Penck sansasyonların adamı değildi. Bilim ve araştırma ile pratik bilgilerin öğrencilerin yararına eşit oranda sunulmasına önem verirdi. Bu yoldaki azmi, kendisinin de haklı olarak gurur duyduğu, başarıyı getirdi. Penck, 10.12.1916 tarihinde babasına İstanbul, Bebek'ten şöyle yazmıştı: “*Şimdiye kadar her şeyi elde edebildim: Enstitü ve donanımları, farklı dallardaki sınıfların benim derslerimde bir araya gelebilmesi, araştırma seyahatleri, vb.. Allah, Türkiye'nin esenliği için bu yolda devam edebilmeyi nasip etsin.*”

54 Penck, “Vorwort,” XIII.

55 Penck, “Vorwort,” XIII-XVI.

56 Kadioğlu, “Walther Penck'in,” 4.

57 Dölen, *İstanbul Darülfünunu'nda Alman*, 296-302.

58 Yalçın, “100. Yılın Hikâyesi,” 12-17.

59 Yalçın ua., *İstanbul Üniversitesinde Jeoloji'nin*, 9-11.

Prof. Dr. Walther Penck, İstanbul Darülfünunu'nda 1915-1918 yılları arasında başardıkları ile bu üç yılın öncesi ve sonrasında jeoloji ve jeomorfoloji bilimlerine yaptığı katkılar gözetildiğinde, doktora hocası Prof. Salomon Calvi'nin Penck'in erken ölümü üzerine babası Prof. Dr. Albrecht Penck'e 16 Ekim 1923 tarihinde yazdığı mektupda belirttiği gibi “...eğer daha uzun yaşayabilseydi, dünyanın en önde gelen jeologlarından biri olacağı kesindi”.

Osmanlı Hükümeti ile Doçent Dr. Walther Penck arasında Berlin'de 30 Eylül 1915 tarihinde imzalanan sözleşmenin günümüz Türkçesine çevrilmiş metni*

*Aşağıdaki çeviri, Almanca ve Osmanlıca metinler karşılaştırılarak yapılmıştır. Almanca-Osmanlıca sözleşme Almanca metinde Ek-1 olarak verilmiştir. Osmanlı Hükümeti ile yabancı öğretim üyeleri ile yapılan Osmanlıca tip sözleşme ve Latin harflerine çevirisi daha önce yayınlanmıştır (Emre Dölen, *Türkiye Üniversite Tarihi 1 – Osmanlı Döneminde Darülfünun 1863-1922*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009, 729-730).

SÖZLEŞME

Maarif Nazırı ekselansları Şükrü Bey tarafından temsil edilen Osmanlı Hükümeti ile Leipzig Üniversitesi Privat Doçentlerinden Bay Dr. Penck arasında aşağıdaki sözleşme yapılmıştır:

1.Bay Dr. Penck, bu yılın 1./14. Ekim tarihinde İstanbul Darülfünunu Jeoloji ve Mineraloji profesörlüğü (İlm-i Arz ve Maâdin müderrisliği) görevine başlamayı ve Osmanlı Devletinin saadet ve selameti uğrunda çalışmayı ve bu memuriyetiyle ilişkili olan bütün yükümlülükleri irfan ve vicdanına uygun olarak yerine getirmeyi taahhüt eder.

2.Ders, görüşme ve uygulamaları kapsayan öğretim yükü haftada 12 saati geçmeyecektir.

3.Bay Dr. Penck göreve başlayışının ikinci yılından başlayarak, ders, görüşme ve uygulamaları Türkçe olarak yapmayı taahhüt eder. İlk sözleşme yılı ağırlıklı olarak kendisinin dil öğrenmesi ve ortama uyumu için öngörülmüştür. Ayrıca, ilk yıl bir Jeoloji ve Mineraloji Enstitüsü kuracak ve Almanca bilen bir asistanın yardımıyla ders vermek ve uygulamalar yapmak üzere çaba gösterecektir.

4.Bay Dr. Penck, Üniversitenin tatil olduğu Haziran ayı sonu ile Eylül ayı sonu arasındaki dönem kendi istediği şekilde geçirmek hakkına sahiptir. Kendisine ders yılı içerisinde dini bayramlarını (Hıristiyan yortuları) kutlamak üzere ayrıca altı gün izin verilecektir. Hafta sonu tatili Cuma günleridir.

5.Görev sırasında fes takılması mecburidir.

6.Bay Dr. Penck'in maaşı yılda 750 Türk Lirasıdır. Bu tutar, İstanbul'a geldiği günden başlayarak hak edildikten sonra aylık olarak ödenecektir.

7.Bay Dr. Penck'e geliş ve dönüş seyahat masrafları için ayrı ayrı 60 Türk Lirası ödenecektir.

8.Bu sözleşmenin süresi beş yıldır. Eğer Osmanlı Hükümeti politik veya diğer başka nedenlerden dolayı sözleşmeyi bu süreden önce sona erdirmek zorunda kalacak olursa, Bay Dr. Penck'e geri dönüş seyahat masraflarına ek olarak yıllık maaşının yarısı kadar bir tutar tazminat olarak ödeyecektir.

9.Bay Dr. Penck sözleşmeyi; ilk üç yıl içerisinde ancak zorlayıcı sağlık nedenleriyle, dördüncü ve beşinci yıllarda ise altı ay öncesinden bildirmek ve geriye kalan her yıl için 187,5 Türk Lirası ödemek koşuluyla, sonlandırabilir. Geri dönüş seyahat yolluğu, sözleşmenin sadece zorunlu sağlık nedenleriyle fesih edilmesi durumunda ödenir.

10.Bay Dr. Penck'in Osmanlı Hükümetinden emeklilik talep etme hakkı bulunmamaktadır.

11.Uygulamaların yapılabilmesi için gerekli mekân, ders araçları ve bunların işletme giderleri üniversite yönetimi tarafından sağlanacaktır.

12.Bay Dr. Penck, her yıl toplam iki ay süreyle bilimsel araştırma seyahatleri yapabilir. Ders yılı sırasında olabildiğince kısa ve en çok bir ay süreli seyahatler yapılmalıdır. Osmanlı Hükümeti gerekli mali kaynakları sağlayacak ve araştırma seyahatlerinin sonuçlarını yayınlayacaktır.

13.Bay Dr. Penck, sözleşmenin geçerli olduğu süre zarfında Türkiye'deki koşullar hakkında gazete, dergi ve kitaplarda yayımlamayı düşündüğü makale ve yazıları, izin almak için önce Maarif Nazırının onayına sunmayı taahhüt eder.

14.Bu sözleşme, sürenin sona ermesinden sonra karşılıklı mutabakat ile yeni belirlenecek koşullarla uzatılabilir.

Berlin, 30 Eylül 1915, imza (W. Penck)

Pul üzerindeki tarih ve imza: 26 Ağustos 1331 [8 Eylül 1915], Maarif-i Umumiye Nazırı Şükrü

Yemek Davetine Katılanların Listesi*

*Olasılıkla 1916 yılında düzenlenmiş olan yemek davetine katılanlar için hazırlanan Osmanlıca-Fransızca oturma planına dayanarak aşağıdaki davetli listesi verilmiştir. Planda belirtilmiş olan görevlerin hatalı olduğu durumlar, yazarlarca eklenen (?) işaretiyle belirtilmiştir. Yazarlar tarafından bazı kişiler için açıklayıcı notlar eklenmiştir. Penck Aile Arşivi'nde bulunan orijinal oturma planı için Almanca makaleye bakınız.

İsimler	Görevleri	Açıklayıcı Notlar
Talat Bey hazretleri	Dahiliye Nazırı	İttihat Terakki Fırkasının liderlerinden
Comte Wolff Metternich cenapları	Almanya Sefiri	1915-16 yılları arasında büyükelçilik görevinde bulunmuştur.
Dr. Spahn cenapları		
Graf V. Westarp cenapları		Graf Kuno Friedrich Victor von Westarp; Muhafazakâr Alman politikacı
Halil Bey hazretleri	Hariciye Nazırı	Halil Menteşe; İttihat ve Terakki Fırkasının önde gelenlerinden
Ferik Ahmet İzzet Paşa	İkinci Ordu Kumandanı II Kolordu Komutanı	Ahmet İzzet Furgaç 2. Ordu ve Kafkas Cephesi Genel Komutanı

Bassermann cenapları		Ernst Bassermann; Alman Parlamento üyesi, Milliyetçi Liberal kanadın lideri, İstanbul'daki Amerikan Kız Kolejinin mütevellisi
Şükrü Bey hazretleri	Maarif Nazırı	Ahmet Şükrü Bey; İttihat ve Terakki Fırkasının önde gelenlerinden biri
Dr. Wiemer cenapları		
İbrahim Bey hazretleri	Adliye Nazırı	Pirizade İbrahim Hayrullah Bey; 1913-1917 yılları arasında Adliye Nazırı
Baron Noyrat / Niurath-cenapları	Almanya Sefareti Müsteşarı Danışmanı	Konstantin von Neurath; Almanya Dışişleri Bakanı 1932-1938, İstanbul'da 1914-1916 yılları arasında görev yapmıştır.
Rıfat Bey hazretleri	Ayan Reisi	Mehmet Rıfat Menemencioğlu; 1914-1918 arasında Ayân Reisliği (Senato Başkanlığı) yapmıştır.
Hacı Adil Bey hazretleri	Mebusan Reisi	Hacı Adil Arda; Meclis-i Mebusan Reisi (Ekim 1915 – Aralık 1918)
Frhr. von Camp[sic]-Massauen cenapları		Freiherr von Gamp-Massaunen; Alman politikacı
Profesör Otto cenapları		
Mirliva Bach Paşa	Menzil Müfettiş-i Umumisi Akaryakıt İkmal Dairesi Genel Müfettişi	
Abdülhak Hamdi Beyefendi	Ayandan Senatör	Abdülhak Hamit (Tarhan), Diplomat, yazar, şair, Meclisi Ayân üyesi 1914-1918
Hasan Rıza Paşa	Mebus	
Hüseyin Cavid Bey	Mebus	Büyük olasılıkla Maliye Nazırı Mehmet Cavid Bey'dir. Oturma planında Cavid Bey için Fransızca olarak "Son Excellence" ifadesi yazılıdır.
Schmidt cenapları	Maarif müsteşarı	Darülfünuna Alman öğretim üyelerinin kazandırılmasını organize eden Franz Schmidt
İsmail Canbolat Beyefendi	Şehremini	İttihat ve Terakki Fırkasının ileri gelenlerinden
Sasson Efendi	Mebus	
Doktor Bahaeddin Şakir Bey	İttihat ve Terakki Merkez Komitesi üyesi	
Totonya Salonu Reis Vekili M. Schowerberg	Teutonia Başkanı	Teutonia, 1847 yılında İstanbul'da kurulmuş ve günümüzde de faaliyette olan Alman Kültür ve Yardımlaşma Derneği
Mösyö Mertens	Almanya Başkonsolosu	
Mustafa Nedim Bey	Mebus	
Hallaçyan Efendi	Mebus	
Kaymakam Ali Hikmet Bey	49. Fırka Kumandanı	
Bedri Bey	Polis müdür-i umumisi (İstanbul Emniyet Müdürü)	Osman Bedri. İttihat ve Terakki Fırkasının ileri gelenlerinden
Salih Zeki Bey	Darülfünun müdür-i umumisi	

Miralay Fahri Bey	Harbiye Nezareti Müsteşar Muavini	
Mahmut Esat Efendi	Mebus	
Weitz	<i>Frankfurter Zeitung</i> gazetesi muhabiri	
Muallim** Dr. Lehmann-Haupt		Öğretim üyesi, Eski Doğu Halkları Tarihi
Miralay Mustafa Bey	Levazım reisi muavini	
Binbaşı von Kannengieser	Heyet-i askeriyeden	Ordu İdare Dairesi Başkanı
Ahmet İhsan Bey	<i>Servet-i Fünun</i> dergisi	Ahmet İhsan Tokgöz; <i>Servet-i Fünun Dergisi</i> sahibi ve başyazarı
Muallim** Dr. Bergstraesser		Öğretim üyesi; Karşılaştırmalı Semitik Bilimi
Ali Haydar Mithat Bey	Mebus	
Ömer Şevki Bey	Mebus	
Feldmann	<i>Berliner Tageblatt</i> gazetesi muhabiri	
Orpanides Efendi	Mebus	
Kaymakam Asım Bey	Karargâh-ı Umumi 2. Şube Müdürü	Orgeneral Asım (Gündüz)
Muallim** Dr. Leick		Öğretim üyesi, Botanik
Binbaşı Lorenz Bey	Alman garnizon kıdemlisi binbaşı (III. Ordu Kurmay Başkanı)	
Schwedler	<i>Osmanischer Lloyd</i> gazetesi baş redaktörü	
Ziya Molla Bey	Mebus	
Faik Bey	Mebus	
Muallim** Dr. Zarnik		Öğretim üyesi, Zooloji
Muallim** Dr. Jacoby		Öğretim üyesi, Felsefe
Muallim** Dr. Unger		Öğretim üyesi, Arkeoloji
Şemsettin Bey	Mebus	
Ali Cenani Bey	Mebus	
Tevfik Bey	Mebus	
Muallim** Dr. Fester		Öğretim üyesi, Sınai Kimya
Nuri Bey	Mebus	
Ali Galip Efendi	Mebus	
Rıza Bey	Mebus	
Memduh Bey	Mebus	
Sudi Bey	Mebus	
Hüseyin Kadri Bey	Mebus	
Muallim** Dr. Fleck		Öğretim üyesi, Maliye
Muallim** Dr. Arndt		Öğretim üyesi, Anorganik Kimya
Mustafa Fevzi Bey	Mebus	
Kaymakam Sadık Bey		
Rıza Bey Bursa'dan	Mebus	
Mösyö Moscopoulo(s)	Muhaberat Dairesi Müdürü	
Sabri Bey	Mebus	
Carosso Efendi	Mebus	Emanuel Carosso (Karasu), Jöntürklerin önde gelen Musevi asıllı üyelerinden biri
Muallim** Dr. Penck		Öğretim üyesi, Jeoloji
Muallim** Dr. Hoffmann		Öğretim üyesi, Kamu İktisadı
Azmi Efendi	Mebus	

Kaymakam Edip Bey	İkinci Ordu Erkân-ı Harb Reisi	
Muallim** Dr. Hösch		Öğretim üyesi, Organik Kimya
Osman Sahib Bey	Mebus	
Tahsin Bey	Mebus	
Kaymakam Seyfi Bey	Karargâh-ı Umumi 2. Şube Müdürü	
Muallim** Dr.Mordtmann		Öğretim üyesi, Tarih Metodolojisi
Mösyö Weise	Büyükelçilik Ticaret Danışmanı	
Seyid Haşim Bey	Mebus	Şura-yı Devlet üyesi ve Burdur milletvekili
Muallim** Dr. Giese		Öğretim üyesi, Ural-Altay Dilleri
Muallim** Dr. Obst		Öğretim üyesi, Coğrafya
Asım Bey	Mebusan Baş Kâtibi	
Muallim** Dr. Anschütz		Öğretim üyesi, Pedagoji-Psikoloji
Salah Cimcoz Bey	Mebus	
İsmail Hakkı Paşa	Harbiye Nezareti Müsteşarı	
Amiral Suchon Paşa hazretleri		Amiral Wilhelm Souchon; Osmanlı Donanma Komutanı
Musa Kazım Efendi	Ayandan	
Cahid Bey	Mebus	
Doktor Weber cenapları	Alman Sefareti Baş Tercümanı	
Miralay Schlee	Karargâh-ı umumiyeden	Harbiye Nezareti İdare Merkezinde görev yapan Alman Subaylar Heyeti üyesi
Mösyö Günther	Anadolu Demiryolları Genel Müdürü	
Miralay İsmet Bey	Erkân-ı Harbiye Reisi (II. Ordu Kurmay Başkanı)	İsmet İnönü; Kurtuluş Savaşının en önemli kumandanlarından, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Başbakanı, 2. Cumhurbaşkanı, politikacı
Mithat Şükrü Bey Efendi		Mithat Şükrü Bleda; İttihat ve Terakki Fırkası Genel Sekreteri
Seyid-Bey	Mebus	
Necmettin Molla Bey	Mebus	
Kaymakam Rauf Bey Efendi	Bahriye Erkân-ı Harbiye Reisi	Rauf Orbay
Mirliva Faik Paşa	İkinci Kolordu Kumandanı Ordu Komutanı	
Kaymakam Behiç Bey	Ordu Dairesi Reisi Muavini	
Miralay Kalinkischer Bey	Ordu Dairesi Reisi	
Tosun Bey	Mebus	
Miralay Vasıf Bey	Bahriye Nezareti Müsteşarı	
Mösyö Dr. Eissen	İstanbul Alman Lisesi Müdürü	
Muhiddin Bey	Mebus	
Muallim** Dr. Nord		Öğretim üyesi, Avrupa Medeni Hukuku
Miralay Tosun Bey	Birinci Ordu Erkân-ı Harbiye Reisi	
Major Eggert	Üçüncü Kolordu Erkân-ı Harbiye Reisi	
Muallim** Dr. Schönborn		Öğretim üyesi, Kamu Hukuku

** Fransızca metinde “Muallim”in karşılığı “Prof.” olarak verilmiştir.

KAYNAKÇA / BIBLIOGRAPHY

Arşiv kaynakları / Archival Sources

Penck Aile Arşivi'ndeki (Albstadt) doküman ve fotoğraflar

Basılı Kaynaklar / Printed Sources

- Dölen, Emre. *Türkiye Üniversite Tarihi 1 - Osmanlı Döneminde Darülfünun (1863-1922)*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2009.
- Dölen, Emre. *İstanbul Darülfünunu'nda Alman Müderrisler*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2013.
- Kadıoğlu, Sevtap. "Walther Penck'in Türkiye'deki Çalışmaları." *İstanbul Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Yerbilimleri Dergisi* 20, 1 (2007): 1-18.
- Kossmat, Franz. "Walther Penck†." *Zentralblatt für Mineralogie Geologie und Paläontologie* (1924): 123-127.
- Penck, Albrecht. "Vorwort." *Die Morphologische Analyse* (Walther Penck) içinde VII-XVII. Stuttgart: Verlag von J. Engelhorn, 1924.
- Pamir, Hamit Nafiz. "Ord. Prof. Hamit N, Pamir'in teşekkürü." *Türkiye Jeoloji Kurumu Bülteni* 10, 1-2, (1966): 26-30.
- Pamir, Hamit Nafiz. "Türkiye'de yerbilimleri öğretiminin tarihçesi." *Yeryuvarı ve İnsan* 4, 4, (1979): 6-10.
- Penck, Walther. "Das geologisch-mineralogische Institut der Universität Konstantinopel." *Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde zu Berlin* (1918): 344-345.
- Seibold, Ilse ve Eugen Seibold. "Walther Penck 1921: Plaene für eine deutsche Pazifik-Expedition." *International Journal of Earth Sciences-Geologische Rundschau* 84, (1995): 860-864.
- Yalçın, M.Namık. "Addendum." *İstanbul Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Yerbilimleri Dergisi* 20, 1 (2007): 19-20.
- Yalçın, M.Namık. "100. Yılın Hikâyesi-İstanbul Darülfünunu Arziyat Dar-ül Mesaisi'nden İstanbul Üniversitesi Jeoloji Mühendisliği Bölümü'ne (1915-2015)." *İstanbul Üniversitesinde Jeoloji-Bir Asırlık Geçmiş*. Editör M. Namık Yalçın içinde, 11-31. İstanbul: Gürsoy Grup Kültür Yayınları, 2015.
- Yalçın M.Namık ve Gerhard Walther Penck. "İstanbul'da Bir Alman Bilim Adamının Ayak İzleri (1915-1918): Prof. Dr. Walther Penck." *İstanbul Üniversitesi'nde Jeoloji'nin 100. Yılı Sempozyumu Bildiri Özleri Kitabı, 21-23 Ekim 2015, İstanbul-Türkiye* içinde 5-8. İstanbul: AYA Kitap, 2015.
- Yalçın, M. Namık, Hayrettin Koral, Hüseyin Öztürk, Atiye Tuğrul, Timur Ustaömer, Hasan Emre, ve Mehmet Keskin (Editörler). *İstanbul Üniversitesinde Jeoloji'nin 100. Yılı - Emeği Geçenler, 1915-2015*. İstanbul: Bilfen Yayıncılık, 2017.

Mekteb-i Harbiye Nazırlarından Matematikçi Mehmed Emin Paşa'nın Biyografisine Giriş

An Introduction to the Biography of Mehmed Emin Pasha, a Mathematician and Director of the Military Academy, Istanbul

Atilla Polat¹

¹Arř. Gör., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Bilim Tarihi Bölümü, İstanbul, Türkiye

ORCID: A.P. 0000-0002-4300-4381

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Atilla Polat,

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Bilim Tarihi Bölümü, İstanbul, Türkiye

E-mail/E-posta: atilla.polat@istanbul.edu.tr

Başvuru/Submitted: 16.04.2019

Revizyon Talebi/Revision Requested:

25.04.2019

Son Revizyon/Last Revision Received:

30.04.2019

Kabul/Accepted: 02.05.2019

Online Yayın/Published Online: 03.07.2019

Atıf/Citation:

Polat, Atilla. "Mekteb-i Harbiye Nazırlarından Matematikçi Mehmed Emin Paşa'nın Biyografisine Giriş." *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 20, 2 (2019): 59-74.
<https://doi.org/10.26650/oba.554557>

ÖZ

Mehmed Emin (Paşa), 1251 (1835) senesinde tahsil için İngiltere'ye gönderilen subaylardandır. Cambridge'de matematik eğitimi almış ve Cambridge Üniversitesi'nden mezun olduktan sonra, varyasyon hesabı (hisab-ı tebeddülât) üzerine İngilizce olarak kısa bir çalışma hazırlamıştır. Füzeler üzerine olan bir çalışmasını ise Fransa'da bastırmıştır. Yurda döndüğünde Mekteb-i Harbiye Nazırı olarak 1841-1846 yıllarında görev yapan Mehmed Emin Paşa 1851'de kurulan Encümen-i Dâniş'in de üyelerindedir. Bu çalışmada Mehmed Emin Paşa hakkında yeni bulunan bilgiler verilecek ve bunun yanında Mehmed Esad ve Salih Zeki'nin onun hakkında yazdıkları biyografilerin Latin harflerine çevirileri okuyucuya sunulacaktır.

Anahtar sözcükler: Mehmed Emin Paşa, Mekteb-i Harbiye, Hisab-ı Tebeddülât, Varyasyonlar Hesabı, Cambridge Üniversitesi

ABSTRACT

Mehmed Emin [Pasha] was among those young Turkish officers who were sent to England to receive military education in 1835. Besides being trained in the military arts, he studied mathematics at Cambridge University. Following his graduation from the university, he compiled a treatise titled *An Introduction to the Calculus of Variations*. He also published in France a study on the mathematical principles of missiles under the title *Mémoire sur un nouveau système de confection des fusées de guerre*. On his return to Turkey he was appointed director of the Turkish Military Academy (1841-1846). He was also a member of the Ottoman Academy of Sciences (*Encümen-i Dâniş*), established in 1851. The present article aims to provide newly disclosed biographical information about Mehmed Emin Pasha and to give the transliterations of his two previous biographies in Ottoman Turkish, written by Mehmed Esad and Salih Zeki.

Keywords: Mehmed Emin Pasha, Mekteb-i Harbiye, Calculus of Variations, Cambridge University

Giriş

Devlet adına 1251/1835 senesinde eğitim için İngiltere'ye gönderilen subay ve öğrenciler arasında bulunan¹ ve eğitiminin ardından yurda döndüğünde Mekteb-i Harbiye nazırlığı yapan Mehmet Emin Paşa (ö. 1267/1851) kısa süren yaşamında bilim ve eğitim tarihimiz açısından önemli faaliyetlerde bulunmuştur. Mehmed Esad ve ondan nakille Salih Zeki, babasının Mühendishane başhocalarından Hüseyin Rıfki (Tamani) olduğunu söylemektedir.² Hüseyin Rıfki Efendi'nin vefatının ardından geride kalan ailesine maaş verilmesiyle ilgili bir belgede tek erkek çocuğunun ismi Mehmed Emin olarak görülür. Mehmed Emin Paşa'nın annesi ise Havva Hanım'dır.³ Züleyha Hanım ile evlenmiş olan Mehmed Emin Paşa'nın bir kızı vardır.⁴ Kendisinin İngiltere'ye gönderilmeden önceki hayatıyla ilgili bildiklerimiz şimdilik Mühendishane'ye devam etmesi ve buradaki eğitiminin ardından istihkâm alayında alay emini olarak görevlendirilmesiyle sınırlıdır. Bu çalışma süresince Mehmed Emin Paşa'dan bahseden kaynaklar tespit edilerek gözden geçirilmiştir. Bu kaynaklar Mehmed Esad'ın 1310/1894 yılında yayımlanan *Mirat-ı Mekteb-i Harbiye*'si ve Salih Zeki'nin (basılı olmayan) *Kamus-ı Riyaziyat* metnidir.⁵ Salih Zeki, Emin Paşa'nın terceme-i halini yazarken Mehmed Esad'ın eserinden faydalanmış ve bunu belirtmiştir. Mehmed Esad, Emin Paşa'nın Mekteb-i Harbiye'nin başında bulunduğu dönemi ayrıntısıyla anlatırken, Salih Zeki bu kısmı tekrar vermeye lüzum görmemiştir. Salih Zeki'nin Emin Paşa maddesindeki önemli bilgilerden biri, Emin Paşa'nın iki çalışması için Vidinli Hüseyin Tevfik Paşa'nın (1832-1901)⁶ yazdığı kısa değerlendirmedir. Çalışmamızın ekinde günümüz harflerine aktararak vereceğimiz Salih Zeki ve Mehmed Esad'ın yazdıklarının yanında *Sicill-i Osmani*'de de kısa bir Emin Paşa maddesi vardır.⁷ Emin Paşa'nın hayatı hakkındaki biyo-bibliyografik kaynaklardan biri *Osmanlı Matematik Literatürü* olmasına rağmen buradaki bilgiler Mehmed Esad ve

1 1250 ve 1251 senelerinde Mühendishane'den ve Mekteb-i Harbiye'den tahsil için İngiltere'ye gönderilen zabıt ve talebeler şunlardır: İstihkam kaymakamı Bekir Bey, İstihkam alay emini Emin Bey, İbrahim Efendi, Derviş Efendi, Yusuf Efendi, Süleyman Efendi, Mahmud Efendi, Tahir Efendi, Arif Efendi, Ahmed Efendi, Halil Efendi. Bu isimlerin yurtdışından döndüklerinde Tophane-i Amire ve ona bağlı Baruthane, Fişenkhan, Dökümhane ve diğer çeşitli fabrikalar ile Mekteb-i Harbiye-i Şahane'de başta muallimlik olmak üzere çeşitli vazifeler almaları amaçlanmıştır. Bkz. Mehmed Esad, *Mirat-ı Mühendishane-i Berri-i Hümayun (İstanbul Teknik Üniversitesi Tarihçesi)*, ed. Sadık Erdem (İstanbul: İTÜ Bilim ve Teknoloji Tarihi Araştırma Merkezi, 1986), 51-52; Yine Mehmed Esad'ın *Mirat-ı Mekteb-i Harbiye*'sinde Humbarahane'den Alay Emini Emin Bey'in 1251 senesinde Mekteb-i Harbiye'den Londra'ya tahsile gidenler arasında olduğu görülmektedir. Bkz. Mehmed Esad, *Mirat-ı Mekteb-i Harbiye* (İstanbul: Şirket-i Mürettebiye Matbaası, 1310), 19.

2 Mehmed Esad, *Mekteb-i Harbiye*, 33; Salih Zeki, "Kamus-ı Riyaziyat," İstanbul, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, T910, 539.

3 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Maarif (C. MF) 43/2150, 7 Cemaziyelahir 1232 (24 Nisan 1817).

4 BOA, İrade Dahiliye (İ. DH) 237/14320, 22 Ramazan 1267 (21 Temmuz 1851); BOA, İ. DH 245/14911, 24 Safer 1268 (19 Aralık 1851).

5 Mehmed Esad, *Mekteb-i Harbiye*, 32-43. Salih Zeki, "Kamus," 539-542.

6 Atilla Polat, "Son Dönem Osmanlı Matematikçi-Bürokratu Vidinli Hüseyin Tevfik Paşa'nın Hayatı," *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 20,1 (2019): 16-41.

7 Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, c. 2, ed. Nuri Akbayar (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), 478.

Salih Zeki'nin verdikleri bilgilerden derlenmiştir.⁸ *Osmanlı Matematik Literatürü*'nde Emin Paşa'nın telifi olan iki eserden bahsedilmekte ancak bu eserlerin kopyalarının bulunduğu bilgisi yer almamaktadır. *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*'nde bulunan Emin Paşa maddesi de önceki çalışmaları tekrar eder.⁹

Bu çalışma sürecinde kendisine atfedilen fakat şimdiye kadar bulunamamış olan iki eseri tespit edilmiş, bunun yanında İngiltere'de kaldığı süre içerisinde matematik dergilerine soru-cevaplar ile katkıda bulunduğu da belirlenmiştir.¹⁰ Bu çalışmada Emin Paşa hakkında şimdiye kadar tespit edilen malzeme ortaya konulacaktır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yapılacak daha ayrıntılı bir araştırma ve iki eserin bilim tarihi açısından değerlendirilmesini içeren bir makale ise ileriki dönemde hazırlanacaktır.

İngiltere Dönemi (1835-1840)

Emin Paşa'nın hayatını ilginç kılan noktalardan biri Cambridge'de matematik eğitimi almış olmasıdır. Çünkü kendisinin ve yurtdışına gönderilen diğer öğrenci ve subayların matematik eğitimi almalarının istendiğini gösteren bir belge henüz ortaya konmamıştır. Hatta kendisi, İngiltere'ye muhtemelen maden yataklarını belirleme, çıkarma ve maden döküm tekniklerini öğrenmek için gönderilmişti.¹¹ İngiltere'deki ilk yıllarında, yani Cambridge'de matematik eğitimi almaya başlamadan önce, İngilizcesini ilerletmiş ve ardından bir süre muhtemelen Woolwich kasabasında bulunan Kraliyet Askerî Akademisi'ne devam etmiştir.¹² 1837'de ise Cambridge Üniversite'ne geçtiği ve devamında eğitimini burada sürdürdüğü

-
- 8 Ekmeleddin İhsanoğlu, Ramazan Şeşen, ve Cevat İzgi, *Osmanlı Matematik Literatürü Tarihi*, c. 1, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu (İstanbul: İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi IRCICA, 1999), 296-298.
- 9 Salim Aydüz, "Emin Paşa," *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, cilt 1 (İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayınları, 2008), 401.
- 10 Emin Paşa'nın 1839 tarihli matematik eserinin (*An Introduction to the Calculus of Variations with a Theoretical View of Maxima and Minima*) kopyası İTÜ Kütüphanesi'nden (no: QA315 .A44 1839); 1840 tarihli diğer eserinin (*Mémoire sur un nouveau système de confection des fusées de guerre*) kopyası ise Fransa Milli Kütüphanesi'nden (no: VP-5668) temin edilmiştir. Bahse konu dergiler ise *Ladies' Diary* ve *Lady's and Gentleman's Diary*'dir.
- 11 Ahmet Dönmez, "Osmanlı-İngiliz İlişkileri: Diplomasi ve Reform (1833-1841)" (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2013), 178.
- 12 Ahmet Dönmez'in çalışması incelendiğinde İngiltere'deki sürecin oldukça karışık ve zorlu olduğu, öğrenci ve subaylarımızın öğrenim süreçlerinin aksaklıklara uğradığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Woolwich'e devam etme konusu da bazı belirsizlikler içermektedir. Bkz. Dönmez, "Osmanlı-İngiliz İlişkileri," 169-188. Emin Paşa'nın da içinde bulunduğu gruptaki öğrencilerden olan Arif Efendi'nin vefatı ve Woolwich'teki kabri ile ilgili bir makale için bkz. Henry George Farmer, "A Turkish Officer's Tomb at Woolwich," *Oriens* 8, 1 (1955): 94-95. Emin Paşa'nın babası olan mühendishane başhocalarından Hüseyin Rıfki Tamani'nin (ö. 1232/1817) *Usul-i Hendese* tercümesine esas aldığı *Elementler* versiyonu John Bonnycastle'inkidir (1751-1821). Bonnycastle, Woolwich akademisinde ders vermiştir. Ayrıca Emin Paşa'nın İngiltere'de iken takip ettiği matematik dergisi *Ladies' Diary* de Woolwich Akademisi'yle ilişkilidir. Bkz. Joe Albree, ve Scott H. Brown, "A Valuable Monument of Mathematical Genius: The Ladies' Diary (1704-1840)," *Historia Mathematica* 36, 1 (2009): 11.

görülmektedir.¹³ Kayıtlarda isminin “Mohammed Zeki Ameen Bey” veya “Amun Bey” olarak geçmesi, Emin Paşa'nın buradaki varlığının ve çalışmalarının araştırmacılarca fark edilmemesine neden olmuş olabilir. Kendisinin İngiltere’de nasıl bir sosyal çevreye dâhil olduğu ve nasıl vakit geçirdiği şimdilik bilinmemekle birlikte, zamanının önemli bir bölümünü matematiğe ayırdığı düşünülür. Popüler bir matematik dergisine gönderdiği soru-cevaplar, Cambridge’den mezuniyeti için hazırlamış olduğu varyasyon hesabı ile ilgili matematik çalışması ve 1840’ta Fransa’da bastırıldığı roketlerin matematiksel prensiplerini ele alan eseri, bu duruma delil olarak gösterilebilir.¹⁴ Emin Paşa, *An Introduction to the Calculus of Variations* adlı eserine yazdığı önsözde Cambridge’de bulunmanın kendisine yaptığı katkılarından bahseder. Üniversiteye üye olarak kabul edilmesinden duyduğu şerefî, kendisine gösterilen misafirperverliği edebi bir biçimde ifade eder. Kendi ifadeleriyle “berrak bir bilgi pınarından yudumlamasına izin verilen bir kişi”dir. “Newton’un adımlarını izlemesine müsaade edilen” Emin Paşa, “Britanya’nın asil evladından” pek çok şey öğrenmiştir. Önsözün bütününe bakıldığında Emin Paşa'nın bilime ve bilmeye olan merakının İngiltere’de bulunduğu yıllarda pekiştiği söylenebilir.¹⁵

Emin Paşa hakkında çeşitli yabancı kaynaklarda rastladığımız bilgiler de İngiltere’de geçirdiği yıllar hakkında bir fikir vermektedir. Dönemin meşhur matematikçilerinden Augustus de Morgan (1806-1871) bir eserinde, Emin Paşa ve babası Hüseyin Rıfkı’dan kısaca bahsetmekte ve Emin Paşa'nın İngiltere’de bulunduğu yıllarda cana yakın, kültürlü bir beyefendi ve çok iyi bir matematikçi olarak tanındığını belirtmektedir.¹⁶ Bunun yanında,

-
- 13 Cambridge Üniversitesi mezunları veritabanında, Emin Paşa'nın 23 Ekim 1837 tarihinde Trinity Hall’a “fellow commoner” olarak kabul edildiği bilgisi verilmektedir, bkz. “Cambridge Üniversitesi Mezun Arama Sayfası,” erişim 05 Mart 2019, <http://venn.lib.cam.ac.uk/cgi-bin/search-2018.pl?sur=&suro=w&fir=&firo=c&cit=&cito=c&c=all&z=all&tex=ameen&sy=&eye=1839&col=all&maxcount=50>. Buradaki Trinity Hall, Trinity College ile karıştırılmamalıdır. Ayrıca Emin Paşa'nın adının geçtiği şu eserlere de bakılabilir: John Venn, ve John Archibald Venn, ed. *Alumni Cantabrigienses: A Biographical List of All Known Students Graduates and Holders of Office at the University of Cambridge, From the Earliest Times to 1900, Volume 2: From 1752 to 1900, Part 1: Abbey-Challis*, c. 2 (Cambridge: Cambridge University Press, 2011), 49; Joseph Romilly, *Romilly’s Cambridge Diary, 1832-1842* (Cambridge: Cambridge University Press, 1967), 238. Fellow commoner, genellikle zengin ailelerden gelen lisans seviyesindeki öğrencilere verilen bir sıfattır. Bu öğrenciler, üniversite öğretim üyeleriyle aynı masada yemek yeme ayrıcalığına sahiptir. Detaylı bilgi için bkz. “The Jargon,” erişim 05 Mart 2019, <http://www.queens.cam.ac.uk/life-at-queens/about-the-college/university/the-jargon>.
- 14 Emin Paşa'nın *Ladies’ Diary* ve *Lady’s and Gentleman’s Diary* dergilerine gönderdiği soru ve çözümlerin yer aldığı sayfalar için bkz. *The Ladies’ Diary* (London: The Company of Stationers) (1839): 51-52. *The Ladies’ Diary* (London: The Company of Stationers) (1840): 33-36, 38, 40-44, 47-48. *The Lady’s and Gentleman’s Diary* (London: The Company of Stationers) (1841): 42, 50, 63. Kendisinin mezuniyeti sebebiyle hazırladığı çalışması için bkz. Colonel M. Z. Ameen Bey, *An Introduction to the Calculus of Variations with a Theoretical View of Maxima and Minima* (Cambridge: Metcalfe and Palmer, 1839). Fransa’da basılan eseri için bkz. Emin Pacha, *Mémoire sur un nouveau système de confection des fusées de guerre* (Paris: Bachelier, 1840). *Osmanlı Askerlik Literatürü*’nden öğrendiğimize göre Emin Paşa'nın roketlerle ilgili bu eseri Mehmed Sadık Efendi (ö. 1302/1885) tarafından Türkçe’ye çevrilmiştir. Bkz. Ekmeleddin İhsanoğlu, Ramazan Şeşen, M. Serdar Bekar, ve Gülcan Gündüz. *Osmanlı Askerlik Literatürü Tarihi*, c.1, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu (İstanbul: İslâm Tarihi, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi IRCICA, 2004), 129-130.
- 15 Ameen Bey, *Calculus of Variations*, i-ii.
- 16 Augustus de Morgan, *A Budget of Paradoxes* (London: Longmans, Green, 1872), 258; Sophia Elizabeth de Morgan, *Memoir of Augustus de Morgan* (London: Longmans, Green, 1882), 335.

Cambridge Üniversitesi'nde yöneticilik yapmış olan Joseph Romilly (1791-1864) günlüğünde, bir davette Emin Paşa'ya satranç oynamayı teklif ettiğinden ve aralarındaki kısa diyalogdan bahsetmekte ve Emin Paşa'yı bir "Türk" ve "matematikçi" olarak tanımlamaktadır.¹⁷ Emin Paşa'nın temas içerisinde olduğu (veya temas kurmaya çalıştığı) isimlerden birinin matematikçi Augustin-Louis Cauchy (1789-1857) olduğunu düşünüyoruz. Cambridge'de bulunduğu sırada hazırlamış olduğu *An Introduction to the Calculus of Variations* adlı çalışmasının bir nüshasını imzalı olarak Cauchy'ye göndermiş olması böyle bir bağlantıyı kurmamıza imkân sağlamaktadır.¹⁸ Bunun yanında, dönemin popüler süreli matematik yayınları *The Ladies' Diary* ve *The Lady's and Gentleman's Diary*'ye göndermiş olduğu soru-cevaplar vesilesiyle, Emin Paşa'nın matematikçiler topluluğu içinde bir yer edinmeye gayret ettiğini düşünüyoruz. Meşhur İskoç seyyah Charles Mac Farlane'in (1799-1858) hatıralarında da Emin Paşa ile ilgili bir bölüm bulunmaktadır. İngiltere'ye geldiğinde maddi olarak hiçbir şeyi olmayan ve hiç tanınmayan Emin Paşa, Mac Farlane'e göre o dönemlerde "çulsuz bir şeytan"dır (un pauvre diable). Mac Farlane, Emin Paşa'nın özellikle matematikteki kabiliyeti nedeniyle oldukça dikkat çektiğini ve misafirperverlik gördüğünü eklemektedir.¹⁹

Emin Paşa, İngiltere'de bulunduğu süre içerisinde Dersaadet ile irtibatını devam ettirmiştir. Mühendishanedeki dostlarıyla mektuplaşmış ve bu mektuplarda matematikten bahsedilmiştir.²⁰ İstanbul'a döndükten sonra da tespit edebildiğimiz kadarıyla 1831'de kurulmuş olan British Association for the Advancement of Science'ın 1846 yılında Southampton'da on altıncısı düzenlenen yıllık toplantısına katılmıştır.²¹ Bu katılımın öncesi ve sonrasında ilgili bilgilere henüz sahip değiliz.

Emin Paşa 1840 yılına kadar İngiltere'de kalmıştır. Emin Paşa'nın İngiltere'den ayrılışı 12 Aralık 1840 tarihli *The Cambridge Chronicle*'de da yer bulmuştur:²²

Emir [sic] Pacha, late of Trinity hall, Cambridge, the celebrated Turkish mathematician, has returned to Constantinople from Europe, where he has spent more than five years in the acquisition of science; it is spoken of as being probable that he will be appointed minister of public instruction, or a director of a polytechnic school.

17 Romilly, *Romilly's Cambridge Diary*, 150.

18 Cambridge'deki St. John College Kütüphanesi'nde Emin Paşa'nın kitabının bir kopyası bulunmaktadır. Kütüphanenin dijital kataloğunda verilen bilgiye göre (temellük kaydı) eser Cauchy'ye imzalanmıştır. İlk sahibi olan Cauchy'den sonra eser, St John's College'da da görev yapmış olan matematikçi Isaac Todhunter'a (1820-1884) ve ondan da eşi Louisa Anne Maria Todhunter'a geçmiştir. Son olarak eser, Maria Todhunter tarafından kütüphaneye bağlanmıştır, bkz. "Emin Paşa'nın matematik kitabının St. John's Koleji Kütüphanesi'ndeki kopyası," erişim 05 Mart 2019, http://discover.lib.cam.ac.uk/primo-explore/fulldisplay?docid=44CAM_ALMA_214177669_60003606&context=L&vid=44CAM_PROD&search_scope=default_scope&tab=default_tab&lang=en_US.

19 Charles Mac Farlane, *Turkey and its Destiny: The Results of Journeys Made in 1847 and 1848 to Examine into the State of that Country*, c. 2 (London: John Murray, 1850), 153-160.

20 Salih Zeki, "Kamus," 539.

21 W. H. Bidwell (ed.), *The Eclectic Magazine of Foreign Literature, Science, and Art*, c. 22 (New York: Leavitt, Trow, & Co., 1851), 158.

22 *The Cambridge Chronicle and Journal, and Huntingdonshire Gazette*, 12 Aralık 1840, 2.

İngiltere'den ayrıldıktan sonra bir süre Paris'te kalan Emin Paşa, Fransızca hazırladığı 1840 tarihli kitabını Paris'te kaldığı dönemde yayımlamış olmalıdır. Emin Paşa, Fransa'dan İstanbul'a gönderdiği bir izin talebinde Fransa'da da İngiltere'deki gibi ciddi bir şekilde çalıştığından, fakat tatil döneminin başlaması sebebiyle sadece Fransızca çalışabileceğinden bahsetmektedir. Henüz Fransızcası istediği seviyeye gelmeyen Emin Paşa, buna mukabil bilim kitaplarını kolaylıkla anlayabilmektedir. Fransızcasını yurda döndükten sonra da ilerletebileceğini düşünen Emin Paşa'nın istediği izin, Fransa'dan ayrılmasının akabinde önce Berlin'e ve ardından da Viyana'ya bir buçuk veya ikişer aylığına uğrayarak buralardaki askerî okulları, tophaneleri ziyaret ederek yeni icatları görmek ve incelemek içindir.²³ Emin Paşa'nın dönüş yolunda (Viyana'da) harcırahının yetmediğini gösteren bir belge de arşiv kayıtlarında bulunmaktadır. Söz konusu belgeye göre kendisinin 1840'ın sonlarında yurda döndüğü anlaşılmaktadır.²⁴

İstanbul'a Dönüş ve Yeni Görevleri (1840 – 1851)

Yurda dönen Emin Paşa mirlivalık rütbesine getirilmiş ve 1257/1841'de Mekteb-i Fünun-ı Harbiye Nazırlığına tayin olunmuştur.²⁵ *Mirat-ı Mekteb-i Harbiye ve Kamus-ı Riyaziyat*'ta bu tayinin Emin Paşa'nın gayret ve çalışkanlığının bir takdiri olduğu “*Kabiliyettir husul-i matlabin sermayesi, elde istidat olunca kâr kendin gösterir*” sözleriyle ifade edilmiştir.²⁶ Buradaki görevi süresince Emin Paşa, Mekteb'in daha iyi bir noktaya gelebilmesi için Mekteb-i Fünun-ı Harbiye'ye öğrenci yetiştirmek için Mekâtib-i İdadiye'nin açılmasına gayret etmiştir. Emin Paşa, okulun Mekteb-i Ulum-ı Harbiye ve Mekteb-i Fünun-ı İdadiye olarak iki kısma ayrılması, yeni programların hazırlanması, derslerin sayısı ve eğitim süresinin belirlenmesi, görev yapacak hocaların temini, binaların inşası, derslerde kullanılacak bilimsel aletlerin tedariki gibi hususlarla bizzat ilgilenmiştir. Tüm bunların yanında sadece bir yönetici olmakla kalmamış, bizzat Mekteb-i Harbiye'deki eğitim faaliyetine de katkıda bulunmuştur. Son sınıflardan seçtiği yirmi dört zeki öğrenciye kendi odasında cebir dersi vermesi ve öğrencilerdeki gelişmeyi de takip etmesi bu noktada önemli bir örnektir. Emin Paşa, Mekteb-i Harbiye Nazırlığı'nın dışında başka vazifeleri de üstlenmiştir. Kendisini 1261(1845) senesinde bir süre Dar-ı Şura-yı Askeri'de aza olarak görüyoruz. Bu sırada, Cebel-i Lübnan'da çıkan karışıklıklar üzerine bölgeye gönderilmiştir. İstanbul'a dönüşü sonrası 1262 (1845-46) senesinde feriklik rütbesiyle birlikte Rumeli Ordusu Riyaseti'ne getirilmiştir. Bu vazifesinde, Arnavutluk civarındaki meşhur eşkıyalar ile uğraşmış, yaklaşık bir senedir Devlet'i uğraştıran bu çeteyi dağıtmıştır. Göstermiş olduğu

23 BOA, İrade Hariciye (İ. HR) 5/249, 29 Rebiülahir 1256 (30 Haziran 1840).

24 BOA, İ. HR 7/352, 7 Ramazan 1256 (2 Kasım 1840).

25 Salih Zeki, *Kamus*, 539; Mehmed Esad, *Mekteb-i Harbiye*, 32; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, 478. Ancak Başbakanlık Osmanlı Arşivi'de bulunan bir belgede Emin Paşa'nın mirlivalığa henüz İngiltere iken getirildiğini yazmaktadır. Bkz. BOA, Hatt-ı Hümayun (HAT) 309/18272, 29 Zilhicce 1253 (26 Mart 1838).

26 Mehmed Esad, *Mekteb-i Harbiye*, 33; Salih Zeki, “Kamus,” 539.

askeri başarıya mükâfat olarak 1263 (1846-47) senesinde Dar-ı Şura-yı Askeri'nin başına getirilmiştir. Ardından, Rumeli Ordusu Müşiri olarak görevlendirilmiş, ancak bu göreve başlamadan Arabistan Ordusu Müşirliği'ne tayin edilerek Şam'a gönderilmiştir. Arabistan civarında, daha önceleri askere alımlarda ortaya çıkan karışıklıklara son verme amacıyla kura usulünü ilk uygulayan Emin Paşa olmuştur. Emin Paşa ayrıca 1851 senesinde faaliyete geçen Encümen-i Dâniş'in dâhili azalarındandır. Ancak, Encümen-i Dâniş'in teşekkülünden yaklaşık üç ay kadar sonra Arabistan Ordusu Müşirliği vazifesiyle Şam'da bulunduğu sırada vefat etmiştir. Şam'da bulunduğu süre boyunca, devlet görevlerinin yanı sıra tasavvufu da meşgul olmuş ve Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin (ö.1240) eserlerini okumuştur. Kabri, İbnü'l-Arabî'nin türbesi civarındadır.²⁷ Emin Paşa'nın vefatından *Ceride-i Havadis* ve *Takvim-i Vakayi*'de kısaca bahsedilmiş ve vefat ettiği tarih 16 Zilkade 1267 (12 Eylül 1851) olarak verilmiştir.²⁸

Değerlendirme

Emin Paşa muhtemelen ömrünün kısa sürmesi nedeniyle pek tanınmadan ve çalışmaları da incelenmeden kalmıştır. Bu kısa ömrün kilit noktaları İngiltere'ye gidiş, Cambridge'de matematik tahsili, Mekteb-i Harbiye nazırlığı, Encümen-i Dâniş azalığı ve Arabistan Ordusu Kumandanlığı olarak görülebilir. İngiltere'den tahsilinin ardından Paris, Berlin ve Viyana'da da incelemelerde bulunarak yurda dönen Emin Paşa'nın yurtdışında hazırladıklarının dışında telif veya tercüme bir eserinin olmaması şaşırtıcıdır. Kendisinin iki eserinin bilgisine de Salih Zeki'nin *Kamus-ı Riyaziyat*'ından ulaşılmış ve bu eserleri bulabilmiştik. Emin Paşa'ya ait olan -Salih Zeki'nin belirtmediği- ve henüz ortaya çıkmamış eserlerin olması da imkân dâhilindedir. Ancak, idari ve İstanbul dışı görevlerinin yoğunluğu nedeniyle başka eser hazırlayacak fırsat bulamamış olması da pekâlâ mümkündür.

Kamus-ı Riyaziyat'tan anladığımız kadarıyla, Emin Paşa'nın eserlerini yine bir matematikçi-asker-bürokrat olan Vidinli Hüseyin Tevfik Paşa değerlendirmiştir. Emin Paşa, Vidinli ve Salih Zeki gibi matematiğe düşkün üç ismin bir şekilde aynı eserde buluşması her ne kadar kaderin hoş bir cilvesi olarak gözükse de, bu durum aslında dönemin mühendislik eğitiminin matematik kültürüne olan ilgiyi geliştirmesinin sonuçlarından biri olarak düşünülebilir. Bu üç ismi, aynı ekolün mensubu olmasalar da, aynı imkân ve imkânsızlıklar çağında aynı çizgide benzer şekilde ilerlemeye gayret eden üç şahsiyet olarak tahayyül etmek sanırım yanlış olmayacaktır.

27 Burada Emin Paşa'nın resmi görevleriyle ilgili verilen bilgiler Mehmed Esad ve Salih Zeki'den derlenmiştir, bkz. Mehmed Esad, *Mekteb-i Harbiye*, 32-43; Salih Zeki, "Kamus," 539-542. Bu iki kaynakta da bahsedilmeyen bir konu daha vardır, o da Emin Paşa'nın Osmanlı'da uzunluk ölçülerinin standartlaşması için gösterdiği çabadır. Bkz. Feza Günergun, "Eski Fransız ve Osmanlı Ölçü ve Tartıların Sistemlerindeki Eşdeğerleri: İlk Karşılaştırmalar ve Çevirme Cetvelleri," *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 2 (1998): 36-39.

28 *Ceride-i Havadis*, sayı 549, 3 Zilhicce 1267, 1; *Takvim-i Vakayi*, sayı 457, 27 Zilhicce 1267, 1.

**EK 1. Mehmed Esad'ın *Mirat-ı Mekteb-i Harbiye*'sinde
(İstanbul 1310, 32-43) yer alan Emin Paşa ile ilgili kısım**

[32] Emin Paşa'nın Nezareti ve İcmal-i Ahvalı

1257 Muharreminde Selim Paşa'nın infisalinden sonra Mirlivalık rütbesi ile Emin Paşa Mekteb-i Harbiye'ye nazır tayin olundu. Müşarunileyh Emin Paşa, Mühendishane-i Berri-i Hümayun hocalarından [33] Hüseyin Rıfki Efendi'nin mahdumu olup Eyüp'te Nizamiye Karakolu karşısında konakları var idi. Hüseyin Rıfki Efendi, Sultan Selim-i Salis Hazretleri'nin 1210 tarihinde Mühendishane'ye tayin buyurduğu muallimlerden ve ashab-ı fazl u telifatdandır.

Emin Paşa ibtida-yı halinde Mühendishane'ye devam ile oradan neşet edip lağımçı yani şimdiki istihkâm alayına alay emini nasb olunmuştur. Ve 1250 tarihinde beş nefer-i Mühendishane ve Harbiye talebesi miyanında bera-yı tahsil Londra'ya izam buyurulmuştur.

Londra'da tahsili esasında Mühendishanede bulunan ehass-ı rüfekasına cebir ve hendese misalleri gönderip hallini isterdi ve talebe-i mumaileyhim tarafından yazılan cevabın cevabı olarak istifadeli ve fünün-amız bir surette teati-yi mekâtib edilirdi.

Beyt

*Kabiliyetdir husul-i matlabin sermayesi
Elde istidad olunca kâr kendin gösterir*

fehvasınca gönderenin terakkiyat-ı fenniye ve tecdidat-ı fikriyesine gereği gibi vakıf olduktan başka buradaki arkadaşlarını dahi ondan müstefid ve haberdar ve binaenaleyh iane ve gayret-i fenniyesiyle mumaileyhimi minnetdar eden Emin Paşa idi.

[34] Müşarunileyh Avrupa'da tahsilini bi'l-ikmal Dersaadet'e gelir gelmez her taraftan nail-i ihtiram-ı fevkalade olup ol vaktler böyle bir zata muhtac olan Mekteb-i Fünun-ı Harbiye zat-ı maarif-simatlarının Nezaret'e tayinleriyle beraber terakkiyat-ı âtiyesi için bir büyük beşarete ermiş ve tevcih-i vecih-i mezkur hakikaten muvafık-ı maslahat ve ayn-ı isabet olmuşdu. Bir şey ki hüsn-i niyete mukarindir, onda muvaffakiyet mukarrerdir.

Binaenaleyh Emin Paşa dahi terakkiyat-ı fenniye hakkında menvi-i zamiri olan icraata muvaffak olup dinine devletine pek güzel hizmetler ibrazıyla nail-i teveccühât-ı veliyyü'n-nimeye haiz-i ihtiramat-ı umumi olmuşdu. Çünkü Mektep Nezareti'ne geldiği zaman Mekteb'in muhtac-ı ıslah olduğunu ve istikbalin maarifi için bir esas-ı kavi kurmak icab etdiğini bildiği ve gördüğü cihetle hemen fırsatı kaçırmayıp Mekteb'in ıslah ve terakkisine ve şimdiki meşhudumuz olan idadiyelerin tesisine bezl-i ikdam ve gayret ve saye-i Hazret-i Padişahi'de bir hayli asar-ı nafia vücuda getirmeye hasr-ı himmet etmişdir ki bu babdaki izahat zaman-ı nezaretine aid bahisde tafsil edildi.

Mektepde olan vezaifinden başka Mecalis-i Askeriye'ye dahi memur olduğundan barika-i fikr-i maalisinden o vechile Ârâ-yı Askeriye dahi ahz-ı envar-ı istifade etmişdir.

Ezcümle 1259 tarihinde Tensikat-ı Askeriye hakkında Üsküdar'da Muhafız Konağı denilen mahalde müteşekkil meclise aza nasb olunmuş [35] ve 1261'de Dar-ı Şura-yı Askeri'ye memur buyurulmuş ve bir aralık da bera-yı ıslahat Cebel-i Lübnan'a gitmiş gelmiştir. 1263'de Mektep Nezareti'nden bi'l-infisal Rütbe-i Samiye-i Müşiri ile Dar-ı Şura-yı Askeri'ye reis tayin buyurulmuştur, muahharan yine bazı mutena hidematda ibraz-ı gayret ve izhar-ı sadakat ve hasafet eyleyerek nihayet Şam-ı Şerif Valisi iken irtihal-i dar-ı beka eyledi. Muhyiddin-i Arabi hazretlerinin türbe-i münifesi dahilinde medfen-ârâ-yı ihtiram olmaktadır. Ulum-ı riyaziyeye esasıyla aşına ve akl u fetanetiyle magbutü'l-vüzera bir zat-ı sahib-i zekâ olup lisan-ı Fransevi'de dahi bir telif-i muteberi Fransa üdebasının makbulü olduğu mervidir.

Müşarunileyhin Eyyam-ı Nezareti

Bu zat-ı gayret-simat Mekteb'e nazır tayin buyrulduktan biraz müddet sonra Mühendishane hocalarından Büyük Tahir Efendi'yi -Erkan-ı Harbiye Miralayı ve Mektep'de mu'allim iken vefat etmişdir- Mekteb-i Harbiye'ye hesap ve hendese muallimi celb ve tayin ettirdi. Mumaileyh Tahir Efendi sınıfların ileri gelen çavuş ve başçavuşlarına hesabdan beda (بداء) ile hesap-ı adi, küsurat-ı aşariye, tenasüb, logaritma, cüzurat, faiz hesapları gibi ulum-ı riyaziyenin mukaddime ve teferruatını mükemmelen tedris ettirdikten sonra usul-i hendeseye mübaşeret ettirdi. Her ne kadar kendisi fenn-i cebire de aşına ise de [36] pek mükemmel olmadığından ve nazır Emin Paşa'nın ise ulum-ı riyaziyede yed-i tulası bulunduğundan ileriki sınıf ezkiyasından intihab u tefrik ettiği yirmi dört efendiye kendi odalarında müstakilen cebir tedrisine himmet ve hissettiği terakkiyi ibtida kendi yoklamaya gayret buyurdu. İşbu sınıf bir yandan fenn-i cebri tahsil ve bir taraftan da Tahir Efendi'den usul-i hendeseyi tekml edip badehu *Mecmuatü'l-Mühendisîn* nam eseri ve ordu kurmak ve harita almak usullerini ve istihkamat-ı hafife ve cesime ve usul-i misaha fenlerini sırasıyla tedris ve talim ederlerdi. Bu sırada nazariyatı haftada iki gün ve ameliyatı her gün olmak üzere talim ameliyatı icra olunup Mösyö Santandari -muahharan ihtida edip süvari binbaşılığı ile Bosna'ya azimet ve oralarda irtilal-i diyar-ı ahiret eylemişdir- nam muallim dahi celb ve tayin olunarak meç ve kılıç talimlerine mübaşeret edildi. 1258 tarihinde bu sınıflar gördükleri mezkur fenlerde epeyce ilerlemiş ve Arabi, Farsi dersleri hitam bulmuş olduğundan vuku bulan imtihanlarında aliyü'l-ala olanların emsalini tergeb u teşvik kasdına binaen mülazım-ı evvelik ve karibü'l-ala bulunanların mülazım-ı sanilik rütbeleriyle taltifleri tekarrür ederek balada suret-i icad ve imali beyan olunan çavuş nişanlarının şekil ve resminde fakat tekml altından olarak mülazım-ı evvel nişanları ve onbaşı nişanlarının şekil [37] ve resminde de yine altın olarak mülazım-ı sani nişanları imal ve ihzar etdirilip yetmiş kişiden 41 efendi mülazım-ı evvel ve bakisi mülazım-ı sani nasb ve tayin buyrulup salifü'z-zikr nişanlar ita ve tahsil-i ilm ve maali edenlerin kadri ile edildi. Lakin Emin Paşa Mekteb'in bu halde gidişini pek de tahsin etmediğinden ve cennet-mekân Sultan Abdülmecid Han Hazretleri dahi ulum ve maarifin terakkisini daima arzu ve irade buyurmakda olduklarından ulüvv-i efkâr ve semuniyat-i padişahiden Emin Paşa iktibas-ı füyuzat ederek Mekteb-i Harbiye'nin tanzim u terakkisine pek büyük gayretle teşebbüs ve ibtidar eyledi.

Derhal Mekteb-i Harbiye'nin Avrupa mekteplerine tatbikan mükemmel bir mektep haline ırcamı ulya-yı umur hazeratına ifade ile mektebi iki kısma bi't-tefrik birine Mekteb-i Ulum-ı Harbiye ve diğeri Mekteb-i Fünun-ı İdâdiye tesmiyesiyle nizamat ve programlarının tertibi ve derslerin mikdarıyla tahsil müddetlerinin tahdidi ve iktiza eden hocaların tedariki ve bu iki mektep için lazım gelen ebniyenin inşa ve ikmalî ve alat-ı hendesiye ve hikemiye ve kimyeviye'nin celb u tedariki gibi bugünkü mükemmeliyetin vaz-ı esasına bezl-i tab (تلب) u ikdam eyledi.

Müşarunileyhin bu teşebbüsât-ı terakki-perveranesinin icrasına her taraftan muavenet ve bahusus taraf-ı tammu'ş-şeref-i hümayundan her vechile ibraz-ı [38] inayet ve atıfet olunup ol vakitler ebniyesi bir katlı olarak henüz inşası hitama reside olmakda bulunan Küçük Taksim nam mahaldeki Tophane-i Amire Hastahanesi'ne -şimdiki Pankalti (Pancaldi/Pangaltı) denilen mahaldeki Mekteb-i Harbiyedir- Da'ire-i Hümayun ile kütübhaneye ve derslane ve mütala'ahaneler ve koğuşlarla ahur ve maneş ve sa'ir icab eden teferruatın ilave ve ikmalîyle Mekteb-i Harbiye olmasına ve ol zamanlar Mekteb-i Harbiye bulunan Maçka Kışla-i Hümayunu'nun dahi mükemmelen ta'mir u tecdidîyle Mekteb-i İdâdi ittihaz edilmesine karar verildi.

Binaenaleyh Maçka Kışlası'nın tahliyesi iktiza etdiğinden 1260 tarihinde Atık Dolma Bahçe Saray-ı Hümayunu'nun teferruatından olan ve hademe ve musiki-i hümayun ve baltacılar da'irelerini muhit bulunan Çinili Köşk nam mahale Mektep kâmilen nakl etdi.

Bir taraftan Mekteb-i Harbiye ve İdâdiye ittihaz olunacak olan hastahane ile Maçka Kışlası'nın tamiratına kemal-i ihtimam ile beda u mübaşeret olundu. Fakat bu teşebbüsât-ı mühimme ve bu icraat-ı hayriye-i teceddükârane kitaplara yazdığımız ve okuyup geçtiğimiz gibi pek de kolaylıkla hasil

olmayıp mevki-i icraya konulmasında ve işin yoluyla ifa olunmasında pek çok himmet ve gayret ibraz olunmuş ve bu uğurda nice emek ve meblağ sarf olunmuştur.

İşin ibtidasında Emin Paşa'nın bu teşebbüsâtı karin-i kabul buyrulduğundan padişah-ı maarif-tıynet Sultan Abdülmecid Han hazretler [39] inin irade-i seniyyeleri bi'l-istihsal Bab-ı Ali'de bir meclis-i muvakkat teşekkül edip icraat-ı mebhuseye bir kat daha vüsat ve ehemmiyet verilmiştir.

Meclis-i mezkurun azası ricalden mütercim-i evvel Fuad Efendi -sadr-i esbak meşhur Fuad Paşa- ve sudurdan Arif Hikmet Bey -merhum şeyhülislam Arif Hikmet Bey- ve Mekteb-i Harbiye Nazırı Emin Paşa gibi hakikaten muktedir ve mütefennin zatlar idi.

Haftada iki defa inikad eden mezkur meclisin mektep hakkında verdiği karar Takvimü'l-Vakayi'de münderic olmakla ber-vech-i zir hülâsaten yazıldı.

Mekteb-i Askeriye Hakkında Karar

“Evvela tevsi ve tecdid olunacak Mekteb-i Fünun-ı Harbiye'nin şakirdanı dört sınıf üzere müretteb olmak ve düvel-i mütemeddine'de olduğu gibi Devlet-i Aliyye'de dahi erkân-ı harbiye zabitanı çıkarılmak ve Harbiye'de müstakil fünun-ı cihadiye okutdurulup anın ibtidası olan ufak derslerin tedrisi için diğer askeri mektepleri -on iki yerde- açılarak anlara Mekteb-i Fünun-ı İdadiye namları verilmek ve bir İdadiye dahi Dersaadet'de açılmak ve taşra ve vilayet ordu merkezlerinde açılacak olan İdadiye [40] ordu müşirleri idaresinde bulunmak ve ümera-yı askeriye ve taşra hanedanı mahdumlarından istek edenler kaydolunmak ve fakat müstakilen hanedan ve askeri-zadelere münhasır olmayıp aslı ve nesli belli ahali evladından dahi mektebe yazılmak ve inde'n-nas bazı mezmumü'l-etvar olanlardan mektebe alınmak usullerine karar verildi. Ve müddet-i tahsiliyyesi beş sene olan İdadiye'de mikdar-ı kifaye Arabi ve Farsi ve yazı tahsil edenler bi'l-ımtihan Harbiye'ye nakl olunmak ve haricde tahsil edenlerden Arabi ve Farsi'den ımtihan verebilenler olur ise o misilliler İdadiye'ye alınmayıp doğrudan doğruya Harbiye'ye alınmak ve şakirdana resm-i mergub üzere elbise ve maaş ve tayinat verilerek keyfiyetleri dahi cümle mukarreratdan idi. Taşra İdadiyeleri'ne yazılıp da bi'l-ımtihan Harbiye'ye nakl eden ve badehu zabıt çıkan efendilerin birdenbire bilad-ı baideye sevk olunmayıp yine kendi memleketleri dâhilindeki ordulara gönderilerek efkâr-ı ahaliyi meziyet-i askeriyyeye ısıdırmak hususu dahi ayrıca şart ittihaz kılındı.”

Takvimü'l-Vakayi'den mehuz hülâsa-i karar burada bitti. 1261 tarihinde verilen işbu karar-ı ali icab eden ordu-yı hümayun müşirânına bildirilerek ordu merkezlerinde birer bab Mekteb-i Fünun-ı İdadiye inşasına emir verildi ve bir taraftan da Edirne, Bursa, Manastır vilayetlerine mektep tesisi için yüzbaşı ve kol [41] ağası rütbelerinde birer memur izam buyruldu.

Zamime: Bu karar-ı aliyi mütalaa eden ve saye-i padişahide zamanımızın terakkiyat-ı münevveresine matla olan zevatın karar-ı mezkuru dün derecede göreceklere belli ise de o zamanlar istidad-ı vakte göre mezkur karar vaz olunmamış olsaydı şimdiki meşhudemiz olan terakkiyat-ı külliyyeye nail olamayacağımız celi ve aşikar idi.

İşte bu vechile eslaf-ı kirama ve alelhusus Sultan Mahmud Han-ı Sani ve Abdülmecid Han-ı Gazi hazeratı gibi selatin-i izama her vechile beyan-ı şükr ve dua-yı hayr etmeye ahden ve dinen mecbur olduğumuz gibi halife-i maarif-perver Gazi Abdülhamid Han-ı Sani-yi Maali-eser efendimiz hazretlerinin dahi azm u cezm-i hümayunları tarik-i maarifi müceddidane ve eazım-pesendane bir şehrah ve efkâr-ı ammeye cevlangah olmak üzere tevsi etdiğini bir tıfl-ı nevzadın dahi inkâra mecali olmadığını maraz-ı (معرض) tahdisde arz u itirafdan kendimizi alamayız.

Maçka Kışlası'ndan Çinili Köşk'e nakl etdirilen şakirdan kema-fi's-sabık derslerine devam etmekde iken birkaç mah sonra balada Avrupa'ya izam olunduğu beyan olunan şakirdanın bazıları Dersaadet'e avdet etmiş olduklarından her birerleri devletçe ve mektepçe birer hizmet ve memuriyete nasb ve tayin olundular. [42] Ezcümle Mirliva Abdülkerim Nadir Paşa merhum henüz teşkil olunan Erkan-ı Harbiye

sınıfı riyasetine tayin buyruldu. Üsküdarlı Ahmed Bey Erkan-ı Harbiye Mirivalığıyla mektebe nazır-ı sani tayin olunub mektep nazırı Emin Paşa dahi yine nezaret uhdesinde kalmak üzere Dar-ı Şura-yı Askeriye aza nasb olundu. Viyana'dan avdet eden Rüstem Efendi dahi istihkâm Mirlivası ta'yin olunup Beyoğlu Kışla-i Hümayunu'nda iki alay istihkâm teşkil edildi. Londra'dan avdet eden Selim Efendi dahi ayların birine Miralayı tayin buyruldu. Keza itmam-ı tahsil-i maarifle avdet edenlerden ve erkân-ı harbiye binbaşlıklarından Küçük Tahir Bey ve Ömer Fevzi Bey ve Silivrili Ali Bey ve Ramiz Bey mektebe hocalıkla nakl olundular. Muallimin-i mumaileyhimden Küçük Tahir Bey cebr-i adi, cebr-i ala, müsellest-ı müsteviye ve küreviye, cebrin hendeseye tatbiki, mahrutiyyat ve üç mihverliler yani cebrin hendeseye tatbikinin mücessemat kısmı, tamamı [ve] tefazuli derslerini sırasıyla tedris etmek üzere riyaziye hocalığına ve Silivrili Ali Bey dahi coğrafya muallimliğine ve Ömer Fevzi Bey harita ve taramalar tersimiyle diğer sınıfların usul-i hendese, cebr ve hisab hocalıklarına tayin olundu. Ve zaten mektepde bulunan ve bu teşkilat miyanında uhdesine erkân-ı harbiye binbaşlığı tevcih buyrulan Büyük Tahir Efendi dahi mübtedi sınıfların hisab ve hendese [43] ve mecmuatı'l-mühendisin gibi dersleri hocalığına nasb edildi.

Bu zamanda idi ki Cebel-i Lübnan'da vuku bulan karışıklıkları teftiş ve tahkik ile icab eden ıslahat ve asayişin vaz ve teyidi ve yedlerinde bulunan eslihanın toplanması gibi hususatin icrası için Nazır-ı Mektep Emin Paşa Cebel-i Lübnan'a memur olduğu cihetle münhal olan mektep nezaretine merhum ferik Rifat Paşa tayin olundu. Merhum müşarunileyhin icmal-i ahvali nazır paşalar sırasından beyan olunmuştur.

Rifat Paşa'nın zaman-ı nezaretinde tamir u tecdidile uğraşılan Mekteb-i Harbiye ve İdadiye'nin hîn-i itmamında Harbiye ve İdadiye sınıfları bi't-tefrik yeni mektebe nakillerinde hemen izaa-i evkat ettirmeyip usul-i cedide üzere derslere mübaşeret iktiza edeceğinden lazım gelen hocaların şimdiden celb u tedarikine lüzum görüldü.

EK 2. Salih Zeki'nin *Kamus-ı Riyaziyat*'ında yer alan Emin Paşa maddesinin çevirisi (İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, T 910, 539-542.)

[539] Emin (Paşa): Mekâtib-i askeriyemizde yetişen riyaziyyunun pişvası bu zat-ı ali-kadr Mühendishane-i Berri-i Hümayun müderrislerinden Hüseyin Rıfki (bu nama müracaat oluna!) Efendi'den mündericdir. Pederi Hüseyin Rıfki Efendi, Sultan Selim-i Salis Hazretleri'nin 1210 tarih-i hicrisinde küşad olunan Mühendishane'ye tayin buyurduğu muallimlerden ve cidden ashab-ı fazl u telifatdandır.

Emin Paşa, ibtida-yı halinde Mühendishane-i Berri-i Hümayun'a devam etmiş ve ikmal-i tahsilinde istihkâm alayına, alay emini nasb olunmuş ve görülen lüzum üzerine 1251 tarihinde Avrupa'ya izam olunan beş nefer Mühendishane ve Harbiye mezunini ve talebesi miyanında bera-yı tahsil, Londra'ya izam buyurulmuştur.

Londra'da Cambridge Darülfünunu'nda tahsili esnasında Mühendishane'de bulunan ehass-ı rufekasına cebr ü hendese misal ve sualleri göndererek suret-i hallerini taleb eder ve talebe-i mumaileyhim tarafından yazılan cevablara, cevap olmak üzere gayet istifadeli mekatib irsal eyler idi.

Müşarunileyh, Cambridge'de tahsilini bi'l-ikmal, Dersaadet'e gelir gelmez her taraftan nail-i ihtiram-ı fevkalade olmuş ve o vakitler böyle bir zata muhtac olan Mekteb-i Fünun-ı Harbiye Nezareti'ne tayinleri cidden muvafık-ı maslahat ve ayn-ı isabet olmuştur:

*Kabiliyetdir husul-i matlabin sermayesi
Elde istidad olunca kâr kendin gösterir*

fehvasınca Emin Paşa, terakkiyat-ı fenniye hakkında menvi-i zamiri olan icraata muvaffak olmuş, millet ve devlete pek güzel hizmetler ibrazıyla bi-hakkın nail-i teveccühât-ı Veliyyü'n-niami ve haiz-i ihtiramat-ı umumi olmuştur.

Filhakika, memleketimizde Mekteb-i Fünun-ı Harbiye için talebe ihzarı maksad-ı alisiyle Mekatib-i İdadiye'yi tesis eden mir-i müşarunileyhdir. İşte sahib-i tercemenin teklif ve ısrarı üzerinedir ki, el-yevm Pankalti (Pancaldi/Pangaltı) denilen mahaldeki Tophane Hastahanesi, Daire-i Hümayun ile kütübhane ve derslane ve mütalaahaneler ve yatak koşullarıyla yemekhaneler ve ahur ve manej ve sair icab eden teferruatın ilave ve ikmalıyla, Mekteb-i Harbiye olmasına ve Maçka Kışla-i Hümayunu'nun da mükemmelen tamir ve tecdidıyla Mekteb-i İdadi ittihaz edilmesine Emin Paşa merhum delalet etmiştir.

Bu zat-ı gayret-simat, Mekteb-i Harbiye'ye nazır tayin buyurulduktan biraz müddet sonra Mühendishane muallimlerinden Büyük Tahir Efendi namıyla maruf bir zatı Mekteb-i Harbiye hesab ve cebir ve hendese muallimi olmak üzere celb ve tayin etdirmiştir. İşte Maçka'daki İdadi Mektebi'nde talebeye hesab-ı adi, kûsur-ı aşariye, tenasüb ve logaritma, faiz hesapları ki ulum-ı riyaziyenin mukaddemat ve teferruatını tedris etdirdikten sonra, usul-i hendeseye mübaşeret etdirmiştir.

[540] Büyük Tahir Efendi ki, bilahire Erkan-ı Harb Miralayı ve Harbiye'de muallim iken vefat etmiştir. Ulum-ı riyaziyede pek ziyade mütehasıs olmadığından yukarıki sınıflarda bulunan ezkiyadan yirmi dört efendiye kendi odasında müstakilen cebir tedrisine devam etmiştir. İşte bu sınıf-ı mahsus, ilm-i cebiri Emin Paşa Hazretleri'nden ve usul-i hendeseyi de Büyük Tahir Efendi'den görerek hakiki erkân zabitanı olmak için hazırlanmış bulunuyorlar idi.

Emin Paşa Hazretleri'nin Mekteb-i Harbiye'deki nezaretleri zamanındaki icraatını *Mirat-i Mekteb-i Harbiye* namındaki kitaba bırakarak, biz riyazi-i şehirin terceme-i haline devam edelim.²⁹

Müşarunileyh, 1259 sene-i hicriyesinde İngiltere'den avdetlerinde, uhdesine Mirivalık rütbesi tevcih edilmiş ve ol vakit Şura-yı Askeri namıyla mevcut olan meclis azalığı ile Mekteb-i Harbiye-i Şahane Nezareti'ne de tayin edilmiş olduğunu evvelce söylemiş idik.

1259 senesi tensikatından sonra 1261 tarihinde Şura-yı Askeri lağv edilmekle, bunun yerine kaim olmak üzere Dar-ı Şura-yı Askeri'nin teşkilinde, müşarunileyh Emin Paşa'nın kemâ-kân Mekteb-i Harbiye Nezareti uhdesinde kalmak üzere Dar-ı Şura-yı mezkur azalığına tayin ve intihab olunmuş ve o aralık Cebel-i Lübnan'da zuhur eden iğtişâşât münasebetiyle cihet-i askeriyeden me'muren oraya azimet ve ifa-yı hüsn-i hizmetle Dersaadet'e avdetinde, 1262 tarihinde uhdesine Feriklik rütbesi bi't-tevcih, Rumeli Ordu-yı Hümayunu Riyaseti'ne tayin ve biraz sonra da Toskalk ahalisinden ve mütegalibe ve eşkiya-yı meşhureden "Köleka" ve refiki "Tafalyoz"un başlarına topladıkları yirmi bin kadar eşkiyanın tenkili için devletçe sevk olunan firak-ı askeriye kumandanları bir sene kadar uğraşıp bir netice hasil edemediklerinden, eşkiya-yı merkumenin tedib ve terbiyesi için Arnabudluk'a (Arnavutluk) memur olmuş ve az zaman içinde muvaffakiyet-i azimeye nail olarak Köleka ve Tafalyoz'u oradan Dersaadet'e kadar kaçırmış ve eşkiya-yı bakiyeyi de dağıtmıştır ki, müşarunileyhin şu hizmeti hakikaten şayan-ı takdir ve tahsindir.

İşte bu hizmetine mükâfaten 1263 senesinde Dar-ı Şura-yı Askeri Riyaseti'ne bi't-tayin, Dersaadet'e gelmiş ve 1263 tarihinde Rütbe-i Samiye-i Müşiri ile Darb-hor Reşid Paşa'nın yerine Rumeli Ordu-yı Hümayunu Müşirliği'ne tayin kılınmış ise de, mahall-i memuriyyetine gitmeden, görülen lüzum üzerine Şam-ı Şerif Valiliği inzimamiyle Arabistan Ordu-yı Hümayunu Müşirliği'ne tahvil-i memuriyyetle Şam-ı Şerif'e azimet etmiştir.

Bu zamana kadar Arabistan havalisinde "Kura-i Şeriye" icra olunmadığı gibi birtakım uygunsuzluklar dahi la-yünkâtı vuku bulmakda olduğundan, müşarunileyh, oraya vusulünde, tedabir-i saibe ve himmet-i mahsusaları eseri olarak, kan dökmeksizin cereyan eden su-i ahvali ve muamelatı, kâmilan bertaraf edildikten sonra mevakı-ı münasibeye icab-ı vech ile tayin eylediği kuvve-i askeriye sayesinde ordu-yı mezkur dairesinde kemal-i suhuletle birinci defa olarak Kura-i Şeriye'yi icra etmiştir.

29 Salih Zeki buraya kadar olan bölümü *Mirat-ı Mekteb-i Harbiye*'den almıştır.

Tekrar Şam-ı Şerif'e muvasalatında bir taraftan ıslah-ı ahval-i mahalliye ile ve bir taraftan da Hazret-i Şeyh-i Ekber Muhyiddin-i Arabi kudde sirruhu'l-ali Efendimizin asar-ı celilelerinin mütalaasıyla iştiğal ederek, şeyh-i müşarunileyh hazretlerinin ruhaniyet-i [541] aliyyelerinden istimdad ederek fevkalade bir suretle terakkiyat-ı maneviyyeye malik olmuştur.

Şam'a duhulünden bir sene sonra "İrcii..."³⁰ emrine itaatle hin-i vefatında olunan işaret üzerine, kendileri şeyh-i müşarunileyh hazretlerinin türbe-i şerifeleri dahilinde defn olunmuştur (Rahmetullahi aleyhi ve rahmeten vasiaten).

Asarı: Sahib-i terceme Emin Paşa merhumun ele geçirilen asarından biri *Mémoire sur un nouveau système de confection des fusées de guerre* ünvanıyla Fransızca olarak 1840 sene-i miladisinde Paris'de, Bachelier Matbaası'nda tab olunan risalesidir. Bu risalede mermiyata verilecek şekilden bahis olduğuna nazaran burada tekrarına lüzum görülmemiştir. Arzu eden zevat, taraf-ı acizden Askeri Müze-i Hümayunu'na tevdi edilen nüshasını ziyaret ve mütalaa edebilirler.

"İkinci eseri, İngiltere'de muharrer *Medhal-i Hisab-ı Tebeddülât* [...] ³¹ nam risale-i âliyesidir.³² Dibacesinden müsteban olduğu üzere, merhum-ı müşarunileyh, Cambridge Medresesi'nde ikmal-i tahsilinden sonra, mezkur medrese cemiyetinin azalığına kabul olduğu sırada hem arz-ı teşekkür ve beyan-ı ihtiram hem de ilk semere-i tahsilini irae ve ilam arzusuyula risale-i mezkureyi azayı müşarunileyhim ile kendi şeriklerine takdim olunmak üzere tertib ve tab eylemiştir. Bu risalenin muhteviyatının bir kısmı *Hisab-ı Tebeddülât* (Calcul de Variation) ın ma-vudia-lehini bir suret-i vazıha ve basitada tarife müncer olmak üzere evvel-i emrde azami ve asgariye dair birkaç mes'elenin Fermat usulüyle hall ü izahından ve alelumum azami ve asgari mesailine hisab-ı tefazuli ve tamamının suret-i tatbikiyle bu misilli mesailin bazılarının halline hisab-ı tefazulünün kâfi olmadığı ve çünkü hisab-ı tefazulide mesela (ع=تاش) [$y=f(x)$] muadelesinin gösterdiği münhani ve havi olduğu mütebeddiller (mütehavviller) tagayyür ve tahavvülden masun kala ancak emsal-i tefazulilerin tayin ve manalarından bahs olunup bazı mesailde ise (تاش) [$f(x)$] tâbiinin şekli dahi tahavvül etmek gibi meselenin şurutun ifa eden şekil tayin olunmak maksadıyla bir münhaniden diğer münhaniye geçilmek lüzumu tezahür edip bu vech ile hisab-ı tefazulünün fevkinde bir hisab-ı diğere ihtiyac hissettiğini ve işte bu hisaba *hisab-ı tebeddülât* tesmiye olduğunu beyan ve ifadeden ibaretdir.

Bu risalede İngiltere müelliflerinden bahs edilmemesi, ol vakt İngilizce bu fenne dair müellefat-ı mühimme bulunmamasını müstelzimdir. Ve nihayet-i risalede, hisab-ı tebeddülata dair istihsal-i malumat-ı mufassala arzusunda olanlara Fransız riyaziyyunundan Poisson ve Jacobi nam zatların hisab-ı tebeddülata dair layihalarının mütalaa olunmasını tavsiye ile hatm-i kelim olması da bu kavlimizi teyid eder." ("..." arasında yazılmış olan fikirat ile atide yazılan mevadd, riyazi-i şehir Vidinli Tevfik Paşa merhumundur.) [542] "Emin Paşa merhumun *Medhal-i Hisab-ı Tebeddülât* yirmi yedi sahifeden az ise de, azami ve asgariye dair Fermat'ın kaide-i mahsusası hakkında malumat-ı kafiye ve hisab-ı tefazuliden azami ve asgari mesailine tatbiki ile bu hisabın mesail-i mezkureyi daima halle kâfi olmadığını göstermek üzere emsile-i lazıme ve ala-tariki'l-icaz hisab-ı tebeddülâtın kavaid-i amalini ve bu iki hisab beynindeki muvafakat ve mugayereti ve hisab-ı tebeddülâtın tatbikatı hakkında bir fikr-i sarıh ve sahih verecek derecede düsturlarını ve nihayetinde bir misal-i umumiye şamil ve bu vech ile birkaç sahifede bir koca kitablık malumatı müştamil bulunmuştur."

"Elhasıl, bir cemiyet-i ilmiyyeye arz-ı teşekkür ü ihtiram marizinde (معرض) yazılan resailin filhakika yarım ve nihayet bir saatde okunabilecek hacim ve cesametde bulunmaları iktiza ettiğiinden, medhal-i mezkurun tafsilat-ı zaideyi havi bulunmaması adab-ı fenniyyeye muvafık görülmüş olmağla beraber, pek muhtasar olduğu iddia olunsa bile, merhum-ı müşarunileyhin ulum-ı riyaziye-i âliyyede derece-i

30 *Rabbine dön!* anlamında, Kur'an-ı Kerim, Fecr Suresi, 28. ayetinin başı.

31 Yazmada boş bırakılmış bu kısma muhtemelen kitabın İngilizce ismi yazılacaktı.

32 Salih Zeki bu kısımda verilen bilgilerin Vidinli Tevfik Paşa'ya ait olduğunu belirtmek için (") işareti kullanmıştır. Kendisinin 541 nolu sayfanın sonundaki açıklamasına da bakılabilir.

iktidarının tabaka-i mutadeden daha âli rütbe olduğunu isbata kâfi ve vafidir. Rahmetullahi aleyhi ve rahmeten vasiaten.”

İngiltere, Fransa'dan yalnız bir boğazla ayrıldığı halde, Fransa'da Lagrange'ın icad-gerdesi olan ve Vidinli Tevfik Paşa'ya tevfikan *hisab-ı tebeddülât* tesmiye olunan usul-i hisaba dair en evvel İngiliz riyaziyyun ve ulemasına malumat veren zatın, Emin Beğ namındaki bir genç Türk olması ne kadar garib bir vakadır! (Salih Zeki).

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almamıştır.

KAYNAKÇA / BIBLIOGRAPHY

Arşiv Belgeleri / Archival Sources

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Hatt-ı Hümayun (HAT) 309/18272, 29 Mart 1253 (26 Mart 1838); Cevdet Maarif (C. MF) 43/2150, 7 Cemaziyelahir 1232 (24 Nisan 1817); İrade Dahiliye (İ. DH) 237/14320, 22 Ramazan 1267 (21 Temmuz 1851); İrade Dahiliye (İ. DH) 245/14911, 24 Safer 1268 (19 Aralık 1851); İrade Hariciye (İ. HR) 7/352, 7 Ramazan 1256 (2 Kasım 1840); İrade Hariciye (İ. HR) 5/249, 29 Rebiülahir 1256 (30 Haziran 1840).

Yazma Eserler / Manuscripts

Salih Zeki. “Kamus-ı Riyaziyat.” İstanbul, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi T910.

Basılı Kaynaklar / Printed Sources

- Albree, Joe, ve Scott H. Brown. “A Valuable Monument of Mathematical Genius: The Ladies’ Diary (1704-1840).” *Historia Mathematica* 36, 1 (2009): 10-47.
- Ameen Bey, M. Z. *An Introduction to the Calculus of Variations with a Theoretical View of Maxima and Minima*. Cambridge: Metcalfe and Palmer, 1839.
- Aydüz, Salim. “Emin Paşa.” *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, 1:401. İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayınları, 2008.
- Bidwell, W. H. (ed.) *The Eclectic Magazine of Foreign Literature, Science, and Art*. Vol. 22. New York: Leavitt, Trow, & Co., 1851.
- “British Association for the Advancement of Science”. *The North British Review*, November 1850, 235-287 *Ceride-i Havadis*. 3 Zilhicce 1267.
- De Morgan, Augustus. *A Budget of Paradoxes*. London: Longmans, Green, 1872.
- De Morgan, Sophia Elizabeth. *Memoir of Augustus de Morgan*. London: Longmans, Green, 1882.
- Emin Pacha. *Mémoire sur un nouveau système de confection des fusées de guerre*. Paris: Bachelier, 1840.
- Farmer, Henry George. “A Turkish Officer’s Tomb at Woolwich.” *Oriens* 8, 1 (1955): 94-95.
- Güngün, Feza. “Eski Fransız ve Osmanlı Ölçü ve Tartıların Sistemesindeki Eşdeğerleri: İlk Karşılaştırmalar ve Çevirme Cetvelleri.” *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 2 (1998): 23-68.

- İhsanoğlu, Ekmeleddin, Ramazan Şeşen, ve Cevat İzgi. *Osmanlı Matematik Literatürü Tarihi*. C. 1. Editör Ekmeleddin İhsanoğlu. İstanbul: İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi IRCICA, 1999.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin, Ramazan Şeşen, M. Serdar Bekar, ve Gülcan Gündüz. *Osmanlı Askerlik Literatürü Tarihi*. C. 1. Editör Ekmeleddin İhsanoğlu. İstanbul: İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi IRCICA, 2004.
- Mac Farlane, Charles. *Turkey and its Destiny: The Results of Journeys Made in 1847 and 1848 to Examine into the State of that Country*. C. 2. London: John Murray, 1850.
- Mehmed Esad. *Mirat-ı Mekteb-i Harbiye*. İstanbul: Şirket-i Mürettebiye Matbaası, 1310.
- . *Mirat-ı Mühendishane-i Berr-i Hümayun*. İstanbul: Karabet Matbaası, 1312.
- . *Mirat-ı Mühendishane-i Berri-i Hümayun (İstanbul Teknik Üniversitesi Tarihçesi)*. Editör Sadık Erdem. İstanbul: İTÜ Bilim ve Teknoloji Tarihi Araştırma Merkezi, 1986.
- Mehmed Süreyya. *Sicill-i Osmani*. C. 2. Editör Nuri Akbayan. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- Polat, Atilla. "Son Dönem Osmanlı Matematikçi-Bürokratu Vidinli Hüseyin Tevfik Paşa'nın Hayatı." *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 20,1 (2019): 16-41.
- Romilly, Joseph. *Romilly's Cambridge Diary, 1832-1842*. Cambridge: Cambridge University Press, 1967.
- Takvim-i Vakayi*. 27 Zilhicce 1267.
- The Cambridge Chronicle and Journal, and Huntingdonshire Gazette*. 12 Aralık 1840.
- The Ladies' Diary*. London: The Company of Stationers, 1839.
- The Ladies' Diary*. London: The Company of Stationers, 1840.
- The Lady's and Gentleman's Diary*. London: The Company of Stationers, 1841.
- Venn, John, ve John Archibald Venn (editors). *Alumni Cantabrigienses: A Biographical List of All Known Students Graduates and Holders of Office at the University of Cambridge, From the Earliest Times to 1900. Volume 2: From 1752 to 1900, Part 1: Abbey-Challis*. C. 2. Cambridge University Press, 2011.

Tezler / Dissertations

- Dönmez, Ahmet. "Osmanlı-İngiliz İlişkileri: Diploması ve Reform (1833-1841)." Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2013.

Elektronik Kaynaklar / Electronic Sources

- "The Jargon." Erişim 05 Mart 2019. <http://www.queens.cam.ac.uk/life-at-queens/about-the-college/university/the-jargon>
- "Cambridge Üniversitesi Mezun Arama Sayfası". Erişim 05 Mart 2019. <http://venn.lib.cam.ac.uk/cgi-bin/search-2018.pl?sur=w&firo=c&cit=&cito=c&c=all&z=all&tex=ameen&sy=&eye=1839&col=all&maxcount=50>
- "Emin Paşa'nın matematik kitabının St. John's Koleji Kütüphanesi'ndeki kopyası". Erişim 05 Mart 2019. http://discover.lib.cam.ac.uk/primo-explore/fulldisplay?docid=44CAM_ALMA21417766960003606&context=L&vid=44CAM_PROD&search_scope=default_scope&tab=default_tab&lang=en_US
- "Emin Paşa'nın matematik kitabının Trinity Koleji Kütüphanesi'ndeki kopyası". Erişim 05 Mart 2019. http://discover.lib.cam.ac.uk/primo-explore/fulldisplay?docid=44CAM_CON5351115212&context=L&vid=44CAM_PROD&search_scope=default_scope&tab=default_tab&lang=en_US

Osmanlı ve Cumhuriyet Türkiye'sinde Eczacı Kalfalarının Örgütlenme Girişimleri (1912-1949)

Pharmacy Assistants' Endeavours in Establishing Vocational Associations in Ottoman and Republican Turkey (1912-1949)

Eyüp Talha Kocacık¹ , Emre Dölen²

Bu makale, XII. Eczacılık Tarihi Toplantısı'nda (Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Eczacılık Fakültesi, 1-3 Haziran 2016) "Eczacı Kalfalarının İlk Örgütlenme Girişimleri" başlığıyla sunulan sözlü bildirinin genişletilmiş halidir.

¹Eczacı, Kocacık Eczanesi, Sağlık Cad. No: 3/L Adapazarı, Sakarya, Türkiye

²Prof. Dr., Marmara Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Emekli Öğretim Üyesi, İstanbul, Türkiye

ORCID: E.T.K. 0000-0002-6667-1339;
E.D. 0000-0002-3670-3627

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Eyüp Talha Kocacık,
Kocacık Eczanesi, Sağlık Cad. No: 3/L Adapazarı,
Sakarya, Türkiye

E-mail/E-posta: eyuptalha@kocacik.com

Başvuru/Submitted: 01.01.2019

Revizyon Talebi/Revision Requested:
21.03.2019

Son Revizyon/Last Revision Received:
03.04.2019

Kabul/Accepted: 02.05.2019

Online Yayın/Published Online: 03.07.2019

Atf/Citation:

Kocacık, Eyüp Talha ve Emre Dölen. "Osmanlı ve Cumhuriyet Türkiye'sinde Eczacı Kalfalarının Örgütlenme Girişimleri (1912-1949)." *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 20, 2 (2019): 75-102.
<https://doi.org/10.26650/oba.506379>

ÖZ

Bu makalenin amacı, bugüne kadar eczacılık tarihi açısından incelenmemiş olan kalfalık kurumu ve eczacı kalfalarının Osmanlı döneminde başlayan örgütlenme girişimleri konusunda yeni bilgiler ortaya koymaktır. Eldeki bilgiler ışığında eczacı kalfalarının ilk örgütü olması muhtemel olan ve 1912'de kurulan *İstanbul Eczacı İşçileri Cemiyeti*'nden başlayarak 1949 yılına kadarki eczacı kalfaları cemiyetleri incelenmiştir. Osmanlı döneminde *İttihad* ve *Terakki Cemiyeti* ile başlayan değişik meslek mensuplarının kendi aralarında örgütlenme veya başka bir deyimle "birleşme" çabalarının bir yansıması olarak 1912 yılında *İstanbul Eczacı İşçileri Cemiyeti* kurulmuştur. Savaş yıllarının zorlukları ve eczacı kalfalarının dağınık vaziyette olması cemiyetin ömrünün kısa olmasına neden olmuştur. 1919 yılında *Beynelmilel Diplomalı ve Diplomasız Eczacı Müstahdemini Cemiyeti* adında sosyalist tabanlı ikinci bir cemiyet kurulmuşsa da çeşitli nedenlerden dolayı kısa sürede dağılmıştır. Cumhuriyet'in ilânından sonra eczacı kalfaları 1932 yılında İzmir'de *Eczacı Kalfaları Cemiyeti* adı altında örgütlenmiş ve bu girişimin hemen ardından 1933 yılında İstanbul'da *Pratik Farmakoloğlar Birliği* kurulmuştur. 1949 yılına gelindiğinde de yine İstanbul'da *Türkiye Eczacı Kalfaları Birliği* kurulmuş ve şubeleşme çalışmalarında bulunmuştur.

Anahtar sözcükler: Eczacı kalfası, eczacı kalfası cemiyetleri, *Aydınlık* dergisi, eczacılık tarihi, Türkiye'de eczacılık

ABSTRACT

The present article aims to present the endeavours of pharmacy assistants in getting together in establishing vocational organisations in Turkey in the first half of the 20th century. The *İstanbul Eczacı İşçileri Cemiyeti* (Istanbul Pharmacy Workers' Association) founded in 1912 was probably the first of such associations. It was established in the last decade of the Ottoman Empire in line with the policy of the *İttihad* and *Terakki Cemiyeti* (Committee of Union and Progress). The policy promoted the creation of unions by the members of various occupations, that is "unifying" them in distinct vocational groups. The 1912 association was short-lived because of the challenges of the

Balkan Wars and the dispersal of pharmacy assistants within the city. In 1919, a socialist oriented organization, entitled *Beynelmilel Diplomalı ve Diplomasız Eczacı Müstahdemini Cemiyeti* (International Society of Licenced and Unlicenced Pharmacy Employees) was founded, but it was disbanded within a short period. After the proclamation of the Republic, pharmacy assistants formed the *Eczacı Kalfaları Cemiyeti* (Association of Pharmacy Assistants) in 1932 in İzmir, and immediately afterwards, the *Pratik Farmakoloğlar Birliği* (Union of Practical Pharmacologists) was established in İstanbul. In 1949, the *Türkiye Eczacı Kalfaları Birliği* (The Union of Pharmacy Pharmacy Assistants of Turkey) was founded in İstanbul, and it tried to spread over the country by opening branch offices in different cities.

Keywords: Pharmacy assistants, associations of pharmacy assistants, *Aydınlık* magazine, history of pharmacy, pharmacy in Turkey

Bu çalışma, Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarına kadar, eczanelerde kalfa olarak istihdam edilen personelin sosyal haklarını, çalışma düzenini, örgütlenme faaliyetlerini konu almaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda işçi hareketleri İkinci Meşrutiyet'e kadar oldukça sınırlıdır. Gerçek anlamda işçi derneğine rastlanmamakla beraber 1866 yılında, amacı “fakir işçilere, din ve milliyet farkı gözetmeksizin iş bulmak ve gerekli iş araçlarını sağlamak” olan *Ameleperver Cemiyeti* adında bir cemiyet kurulmuştur.¹ İkinci Meşrutiyet'ten önce sosyalist düşünce Müslümanlar arasında sadece çok küçük bir aydın grubunun dikkatini çekmiş² sonraki dönem içinde de 1925 yılına kadar sol akımlar, halk hareketi olmaktan uzak, aydın çevrelerinde kalmıştır.³ Avrupa'daki işçi hareketleri, sanayileşmenin hızlı şekilde gerçekleşmesiyle birlikte ortaya çıkmış ve zaman içerisinde güçlenmiştir.⁴ Osmanlı İmparatorluğu'nda ise sanayi devriminin yaşanmaması işçi sınıfının ve örgütlenmesinin oluşmasını geciktirmiştir.⁵

İkinci Meşrutiyet'ten doğan “siyasal boşluk” ve özgürlük ortamı, ülkede birçok alanda örgütleri, birlikleri ve sendikal gelişmeleri beraberinde getirmiştir. İşçiler arasında oluşmaya başlayan örgütsel hareketlerin sonucunda imparatorluğun birçok yerinde grevler yapılmıştır.⁶ Oluşan bu özgürlük ortamı sadece sosyalist tabanlı işçi birliklerinin kurulmasının değil, bazı meslek örgütlerinin kurulmasının da önünü açmıştır.

Yabancı ve gayrimüslim hekimler tarafından kurulmuş olan *Cemiyet-i Tıbbiye-i Şâhâne*'ye Türk hekimlerinin girmesi fiilen engellendiğinden Meşrutiyet'in ilânıyla birlikte her çevreden hekimler kendi cemiyetlerini kurma girişiminde bulunmuşlardır.⁷ İstanbul hastanelerinde çalışan sivil hekimlerin özlük haklarını savunmak için 1908 yılında *Etibba-yı Mülkiye-i Osmaniye Cemiyet-i İttihadiyesi*,⁸ yine 1908 yılında askeri hekimler tarafından *Etibba-yı Askeriye-i Osmaniye İttihad Cemiyeti*⁹ gibi cemiyetler kurulmuştur.

1 Özge Unsur, “Şefik Hüsnü Değmer: Türkiye Sol Hareketi İçindeki Yeri ve Görüşleri,” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Anabilim Dalı, 2003), 9.

2 Paul Dumont, “20. Yüzyıl Başları Osmanlı İmparatorluğu İşçi Hareketleri ve Sosyalist Akımlar Tarihi Üzerine Yayımlanmış Kaynaklar,” *Toplum ve Bilim* sayı 3 (Güz 1977): 31.

3 Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar-I (1908-1925)* (İstanbul: BDS Yayınları, 1991), 23.

4 Zafer Toprak, “Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine Sendikal Gelişmeler: İstanbul Umum Deniz ve Maden Kömürü Tahmil ve Tahliye Amele Cemiyeti,” *Toplum ve Bilim* sayı 40 (Kış 1988): 141.

5 İşçi sınıfını sadece sanayi devriminin bir sonucu olarak fabrikalarda çalışan mavi yakalıları olduğu fikrini kabul etmeyen görüşler de bulunmaktadır. Bkz. Y. Doğan Çetinkaya, “Sefaletten İhyaya: Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi ve E. P. Thompson,” *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar* sayı 17 (Bahar 2014): 206-208.

6 1908 öncesi demiryolu, tersane Tütün Rejisi, Şirket-i Hayriye gibi yoğun işçi çalıştıran işyerlerinde zaman zaman toplu tavrı konduğu görülmüşse de uzlaşma kısa sürede sağlanmış, günlük yaşam etkilenmemiştir. Bkz. Toprak, “Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine,” 141. 1908 öncesindeki iş bırakma eylemlerinin ve grevlerin kısa sürmesi ve günlük yaşamı etkilememesinin en önemli sebebi örgütlü hareket edilmemesi yahut sendikal bir öncülüğünün olmamasıdır. Bkz. Kadir Yıldırım, “Balkan Savaşları'nın Osmanlı'da İşçi Hareketleri Üzerindeki Etkileri,” *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 12, 2 (Kış 2012): 218.

7 Şeref Etker, *İkinci Meşrutiyetin Tabip Örgütleri* (İstanbul: Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, 2017), 11-12.

8 Şeref Etker, *İkinci Meşrutiyetin*, 99.

9 Şeref Etker, *İkinci Meşrutiyetin*, 120.

Eczacı meslek örgütlerine baktığımızda 1863 tarihinde İstanbul'daki eczane sahipleri tarafından *Société de Pharmacie de Constantinople* [*Cemiyet-i Eczacıyan der Asitâne-i Aliyye*] adında bir cemiyet kurulmuş¹⁰ ve 1868 yılına kadar faaliyet göstermiştir.¹¹ Bir süre faaliyette bulunmayan cemiyet 1879 yılında 210 kayıtlı üyeyle tekrar faaliyet göstermeye başlamıştır. Kayıtlı üyelerin sadece ikisi Türk eczacıdır. Meşrutiyet'e doğru sayıları giderek artan¹² Türk eczacılar Meşrutiyet ile birlikte milli karakterde bir cemiyet kurma girişiminde bulunmuşlar ve 1909 yılında *Devlet-i Osmaniye Eczacıları Cemiyeti*'ni kurmuşlardır.¹³ Hekim ve eczacı cemiyetleri "hürriyetle" oluşan özgürlük ortamında ortaya çıkmıştır. Her iki meslek grubunun cemiyetleri de meslektaşlar arasındaki bağı güçlendirmek, özlük haklarını sağlamak gibi düşüncelerle kurulmuştur. Hekimlik ve eczacılık meslekleri içerisinde ne Meşrutiyet'ten önce ne de sonra sosyalist tabanlı bir cemiyetin oluşumu bilinmektedir.¹⁴

26 Şubat 1910 tarihinde yayımlanan *Esnaf Cemiyetleri Talimatnamesi*, işçiler arasında birçok cemiyetin kurulmasını tetiklemiştir.¹⁵ Bu cemiyetlere örnek olarak *Ekmekeçi Esnafı Amele Cemiyeti* (19 Mayıs 1910), *Markasyan Deniz Amelesi Cemiyeti* (23 Şubat 1911), *Hammal Esnafı Cemiyeti* (30 Ağustos 1911) gibi cemiyetler gösterilebilir.

Eğitim

Turhan Baytop 1987'de yayınlanan bir makalesinde¹⁶ *Bilumum Eczacı Müstahdemini ile Eczacı Mektebi Müdavimi Cemiyeti* adında bir cemiyetin 1908 yılında kurulmaya çalışıldığından söz etmiştir. Baytop, cemiyet için *İkdam* gazetesindeki bir haberi kaynak göstermektedir. Makalenin yayınladığı tarihten bu yana, adı geçen cemiyetin varlığı ile ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

1852 yılından yayınlanan *Nizamnâme-i Eczacıyan der Memalik-i Osmaniye* ile getirilen düzenlemeye göre, eczacı olmak isteyenler en az altı yıl bir eczanede çırak olarak çalıştıktan (staj yaptıktan) sonra üç yıl Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'de teorik eğitim alarak

10 Turhan Baytop, *Türk Eczacılık Tarihi Araştırmaları* (İstanbul: Sinangil Matbaası, 2000), 21-22.

11 Turhan Baytop, "Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Eczacılık Cemiyetleri," *Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri* içinde, yay. haz. Ekmeleddin İhsanoğlu (İstanbul: Edebiyat Fakültesi ve IRCICA, 1987), 145.

12 1867 yılında açılan Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye ilk mezunlarını 1872 yılında vermiştir. Bu mektepte sivil eczacı yetiştirilmektedir. Başlangıçta mezunların yüzde 2'sinin Türk olduğu, zamanla bu oranın yüzde 20'lere çıktığı görülmektedir. Bkz. Naşit Baylav, *Eczacılık Tarihi* (İstanbul: Yörük Matbaası, 1968), 219-227. Sayının artmasında eczane sahibi Türklerin eczanelerine staj yapmak için Müslüman-Türk öğrencilerini alması etkili olmuştur.

13 Eyüp Talha Kocacık, *Farmakoloğ Dergisinin Özetli Bibliyografyası ve Değerlendirmesi* (İstanbul: Eczacılık Tarihi Araştırma Derneği, 2016), 7.

14 Eczacıların eczane sahibi olmaları, hekimlerin de ağırlıklı olarak askeri hekimlik ve özel muayene sahipliği yapıyor olmaları bu tür teşekküllerin oluşmasını engellemiş olabilir.

15 Toprak, "Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine," 142.

16 Turhan Baytop, "Osmanlı İmparatorluğu Döneminde," 152.

eczacı olabilmekteydi.¹⁷ 1909 yılında Eczacı Mektebi'nin açılmasıyla eğitim öncesi çalışma kaldırılıp, eğitim sırasında yahut mezuniyetin ardından bir yıl staj yapma zorunluluğu getirilmiştir.¹⁸

Turhan Baytop'un makalesinde adı geçen cemiyet kurulduysa bile, eğitim öncesi staj mecburiyetinin kaldırılmasından dolayı faaliyetine devam edememiş olabilir. Cemiyetin adında geçen "Eczacı Mektebi" ifadesi ise kronolojik olarak mümkün değildir; zira Eczacı Mektebi 1909 yılında kurulmuştur.

Bu makalede, *Bilimum Eczacı Müstahtemini ile Eczacı Mektebi Müdavimi Cemiyeti* bugünkü bilgilerin azlığı sebebiyle eczacı kalfaları cemiyetlerine dâhil edilmemiştir.

İstanbul Eczacı İşçileri Cemiyeti (18 Temmuz 1912)

Bugüne kadar hiçbir katalog veya kütüphanede tespit edilemeyen bir broşürde¹⁹ *İstanbul Eczacı İşçileri Cemiyeti*'nin kuruluşundan bahsedilmektedir. (Şekil 1 ve Şekil 2). Broşürün Latin harflerine çevirisi EK 1'de verilmiştir. Buradaki bilgilere göre cemiyet 265 numaralı ruhsatname ile resmi olarak 18 Temmuz 1912 tarihinde İstanbul'da kurulmuştur. 1910 yılında yayımlanan *Esnaf Cemiyetleri Talimatnamesi* uyarınca kurulan birçok işçi cemiyetinden biri olduğu söylenebilir. Broşürdeki şu ifadeler, eczacı kalfaları tarafından kurulan bu cemiyetin amaçlarını açıkça göstermektedir:

Menafi-i maddiye ve maneviye-i mesleğimize cidden müdafaa eyleyerek iş saatlerini tenkis [azaltma], maaşatı tezyid [arttırma] velhasıl biz eczacı işçilerini insanlara layık bir surette yaşatmak çarelerine tevessül edeceğimiz kalben ümit eyeriz.²⁰

Eczacı kalfaları tarafından sosyalist eğilimli olarak kurulan bu cemiyet hakkında broşürdeki bilgilerin dışında başka bir bilgiye sahip değiliz. Broşürün sonuna, nizamnamesinin üyelikle ilgili iki maddesi eklenmiştir:²¹

Madde beş: Bilatefrik [Ayırmaksızın] cins ve mezhep her eczacı işçisi azayı cemiyetden olabilir.

Madde altı: Cemiyete kaydolunacak her aza için yalnız bir defaya mahsus olmak üzere kaydiye on kuruş ve mahiye [aylık] dahi beş kuruş taksiyat vermek mecburidir.

17 Nuran Yıldırım, "Nizamnâme-i Eczacıyan der Memalik-i Osmaniye Osmanlı Devleti'nde Eczacılar Nizamnâmesi-1852," *IV. Türk Eczacılık Tarihi Toplantısı Bildirileri (4-5 Haziran 1998; İstanbul)* içinde, ed. Emre Dölen (İstanbul: Marmara Üniversitesi Eczacılık Fakültesi, 2000), 54.

18 Nuran Yıldırım, "Dârülfünûn-ı Osmanî Tıp Fakültesi Eczacı Mektebi Öğrencilerine Ait Kabulnâmeler ve Şehâdetnâmeler," *II. Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildirileri (20-21 Eylül 1990; İstanbul)* içinde (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999), 243.

19 Emre Dölen koleksiyonundadır. *İstanbul Eczacı İşçi Arkadaşlarımızı* (Dersaadet: Arşak Gorayan Matbaası, 1328 [1912-13], 3 s.

20 *İstanbul Eczacı İşçi Arkadaşlarımızı*, 2.

21 *İstanbul Eczacı İşçi Arkadaşlarımızı*, 3.

Yine broşürde belirtildiğine göre cemiyetin merkezi Amele Merkezi Kulübü'nün bulunduğu yer olan Galata Yangın Kulesi Meydanı, Cami Sokağı, Ragıp Paşa Hanı, No. 4'tür.

Şekil 1 (üstte) ve Şekil 2 (altta)

İstanbul Eczacı İşçi Arkadaşlarımıza. Arşak Garoyan Matbaası, Dersaadet, 1328 [1912-13], 3 s. (Emre Dölen koleksiyonu).

Beynelmilel Diplomalı ve Diplomasız Eczacı Müstahdemîni Cemiyeti (1919)

II. Meşrutiyet'in ilânıyla artışa geçen işçi hareketleri ve örgütlenmeleri, Balkan Savaşları'nın (1912-1913) başlamasıyla birlikte adeta sessizliğe bürünmüştür. Balkan Savaşları'nın hemen ardından patlak veren I. Dünya Savaşı da işçi hareketleri açısından menfi bir ortam doğurmuştur.²² Savaşın bitmesinin ardında mütareke ve işgal ortamıyla birlikte ortaya çıkan siyasal idare boşluğu, işçi hareketlerinin tekrar oluşmasını sağlamıştır. İşte bu şartlarda oluşan diğer bir eczacı kalfaları cemiyeti de *Beynelmilel Diplomalı ve Diplomasız Eczacı Müstahdemîni Cemiyeti*'dir.

Bu cemiyetle ilgili bilgilerin tamamını 1922 yılında *Aydınlık* dergisinde çıkan "Eczacılar" başlıklı yazıdan öğrenmekteyiz.²³ Yazının Latin harflerine çevrilmiş hali EK II'de verilmiştir. Yazı, kalfalık kurumu ve İstanbul'da bulunan kalfaların etnik kökenlerine göre sayıları, aldıkları maaşlar, cemiyetin durumu, eczane ve ecza depolarının sayıları gibi birçok farklı bilgileri içermektedir.

Aydınlık dergisinde çıkan yazının yazarı belli olmamakla birlikte yazıdaki ifade netliği ve verilen bilgilerin özelliği bir eczacı kalfası tarafından yazılmış olması ihtimalini kuvvetlendirmektedir.²⁴ *İstanbul Eczacı İşçileri Cemiyeti* ve *Beynelmilel Diplomalı ve Diplomasız Eczacı Müstahdemîni Cemiyeti* hakkında bugüne kadar burada bahsedilen bilgiler dışında herhangi bir bilgiye veya yazıya tesadüf edilememiştir. Bu durum her ne kadar bu makalenin orijinalliğini gösterse de bilgi ve belge yetersizliği birçok konuyu açıklığa kavuşturamaya yetmemektedir. Bu nedenle kalfalık kurumu ve kalfa cemiyeti, tartışma bölümünde değerlendirilmiştir.

1919 yılında Rum eczacı kalfalarının girişimleriyle kurulan cemiyetin 200'e yakın üyesi olup üyelerin yaklaşık olarak üçte ikisini Rum, kalan üçte birini de Ermeni, Türk ve Musevi eczacı kalfaları oluşturmaktadır.²⁵ Cemiyetin adında da geçen "Diplomalı ve Diplomasız" ifadesi eczacı kalfalarının, kalfalık mesleği için diploma alabildiklerini göstermektedir.²⁶ Yazıda cemiyetin idare heyetinde diplomalı eczacı kalfalarının üç dönem boyunca çoğunlukta olduğu ve bu durumun cemiyetin dağılmasına neden olduğu şu sözlerle vurgulanmaktadır:

22 Yıldırım, "Balkan Savaşları'nın Osmanlı'da," 229.

23 "Eczacılar," *Aydınlık*, sayı 10, 1 Teşrin-i Sâni 1922 [1 Kasım 1922], 267-270.

24 1 Mayıs 1923 tarihinde *Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası* adına bildiri dağıtılmış ve bildiri dağıtan işçi ve işçi liderleri tevkif edilmiştir. Tevkif edilen isimler arasında Eczacı Mektebi talebesi Vasıf [Onat] ve eczacı çırağı Galip isimleri görülmektedir. Tunçay, bu isimler için "Aydınlık risalesi muharrirleri" diye bahsetmektedir. Buradan hareketle bu yazının muharriri olarak eczacı çırağı Galip'i göstermek yerinde olacaktır. Bkz. Mete Tunçay, *Eski Sol Üzerine Yeni Bilgiler* (İstanbul: Belge Yayınları, 1982), 316.

25 "Eczacılar," 269.

26 Bugüne kadar eczacılık ve tıp tarihi çalışmalarında eczacı kalfalarının diploma aldıklarına dair bir bilgi bulunmamaktadır. Bu diplomaların Eczacı Mektebi, yabancı misyon okulları veya hastaneler tarafından kalfalara yönelik bir kurs düzenlenerek verilmiş olma ihtimali düşünülebilir.

Fakat müessisleriyle [kurucularıyla] idare heyetine geçirilenlerin sendikalarımıza bigâne olmaları, diğer cihetten menfaatperest bazı diplomalı azanın patronlarının dahl ü âhi veçhile [etkisiyle] bu cemiyette icra-yı tefvize [dağıtmaya] başlamaları, henüz kâfi derecede şuur sahibi olamayan kitlenin matud lakaydisi her taraf burjuva azasının bu yeni doğmağa başlayan işçi birliğini devirmeye ve dağıtmağa bütün kuvvet ve desiseleriyle çalışmaları ve nihayet bir sürü havaî masraflar sebebiyle uzun müddet yaşamayarak nihayet inhilâl etmiştir [son bulmuştur]. Şayan-ı dikkat ve diğer bilumum teşkilâtlar için bir ders-i ibret teşkil eden cihet şudur ki bu cemiyet teşekkülünden inhilâlüne değin üç defa değiştirdiği idare heyetlerinde ekseriyet-i mutlaka, (5/7) nisbetinde olmak üzere daima göğüslerinde birer küçük patron kalbi çarpan diplomalıları elinde kalmış ve hatta bunların içinde patronların metbu' bir hizmetkârı [hizmetine tabi] olarak sırf eylediği faaliyete mükâfaten bilahare eczahane satın alacak kadar altuna gark edilen kalfalar bile bu idare heyetlerinde yer bulmuşlar ve mühim rol oynamışlardır".²⁷

Kalfa cemiyeti içerisinde başlayan sorunlar nizamnamede yapılan bazı değişikliklerle giderilmeye çalışılmıştır. Yapılan değişiklik ve sonucu şu şekilde ifade edilmektedir:

Bu suretle yeniden bu sendikaya hayat ve faaliyet vermek isteyen birkaç şuurlu işçi, diğer işçiler tarafından, sırf patron uşaklarının kasden bıraktıkları fena tesir ve tecrübe neticesi olarak itimatsızlık ve lakaydi ile karşılanmışlar ve acı tecrübelerden sonra idare ve kontrol heyetlerinin kapıları diplomalıları mutlak suretde kapanmış olmasına ve nizamnameye bu heyetlerin yalnız diplomasız müstahdemînin dâhil olabileceğine dair maddeler konmuş, olmasına rağmen (27) kişiden fazlasını toplayamamış ve nihayet bunlarda son zamanlarda dağılmışlardır".²⁸

Yukarıdaki satırlarda diplomalı kalfaların nizamname gereğince cemiyet idaresine alınmayacak olmaları üye kalfaların tutumunu etkilemiş ve cemiyetin 27 üyesinin kaldığı belirtilmiştir. Buradan hareketle dönemin eczacı kalfalarının büyük bir çoğunluğunun (en azından bu cemiyete üye olan kalfaların) diploma sahibi olduğu anlaşılmaktadır. *Aydınlık*'tan öğrendiğimiz bu bilgilerin dışında cemiyetin dağılmasına ilişkin Bulgar Komünist Partisi'nin Türkçe haftalık olarak yayımlanan *Ziyâ* gazetesinde²⁹ (Şekil 3) çıkan aşağıdaki haber farklı bir durumu da gözler önüne sermektedir.

İstanbul Eczacı Amelesinin Lakaydisi Yüzünden Dağılan Bir Teşkilât.

Eczacı Müstahdemîn Cemiyeti heyet-i idaresini teşkil eden işçilerin biri Yunan, biri Rus, biri İngiliz şubesinden olduğundan ve diğer ikisi Osmanlı teb'ası, heyet-i idare azası ise cemiyet nizamnamesi mucibince bir cemiyeti idareye hakları olmadığında ecnebi teb'asına mensup arkadaşlar bir mesuliyet altında kalmaktan korktuklarından ve yerlerine kabul edecek kimse bulunmadığından bahisle mevcut 33 kûsur lirayı sendika namına bankaya vereceklerini ve bir senet mukabilinde ise evrakı Beynelmilel İşçileri Birliği'ne tevdi ve

27 "Eczacılar," 269.

28 "Eczacılar," 270.

29 Bu gazete 1920-1923 yılları arasında haftalık olarak Sofya'da yayımlanmıştır. Toplam 109 sayı yayımlanmış ve son sayısı 3 Ağustos 1923 tarihlidir. Koleksiyonu Türk Tarih Kurumu Arşivi'ndedir. Bkz. Mete Tunçay, *Eski Sol Üzerine*, 222-223.

teslim edeceklerini söylemişlerdir.

İstanbul eczacı amelesinin lakaydisi böyle kıymetli olmağa müstefit bir silâhı elden kaçırıyor demektir. Teşkilât mevcut olmayan yerlerde teşkilât yapmağa, yoktan var etmeğe çalışan böyle bir devirde mevcut teşkilâtı bozmak, bahusus [özellikle] münevver addedilen bir amele zümresi için ne kadar ayıptır!³⁰

Şekil 3. Ziyâ gazetesi. Sene 2, Sayı 45, 27 Eylül 1922.

Ziyâ'daki habere ilişkin değerlendirmede, değiştirilen nizamnameye göre Osmanlı tebaasından olmayanların idare heyetine giremeyecekleri anlaşılmaktadır. Haberin yayımlanma tarihi (27 Eylül 1922) göz önüne alındığında 1919 yılında Rum eczacı kalfalarının çabalarıyla kurulan *Beynelmilel Diplomalı ve Diplomasız Eczacı Müstahdemini Cemiyeti*'nin Eylül 1922 yılında kapandığı söylenebilir. Bu tarihten sonra sosyalist tabanlı eczacı kalfası cemiyetlerine tesadüf edilememişse de kalfaların dernekleşme çabaları devam etmiştir.

Eczacı Kalfaları Cemiyeti (1932)

Cumhuriyet döneminde farklı tarihlerde (1933'te *Pratik Farmakoloğlar Birliği*, 1949'te *Türkiye Eczacı Kalfaları Birliği*) İstanbul'da dernekleşmeye çalışan kalfalar, İzmir'de de bir cemiyet kurmuşlardır. Eczacı kalfalarının İstanbul'dan sonra cemiyet olarak ilk karşımıza çıktığı yer İzmir'dir. 1932 yılında İzmirli eczacı kalfaları *Eczacı Kalfaları Cemiyeti* adında bir cemiyet kurmuşlardır. 1 Mart 1933 tarihinden başlayarak *Pratisien Farmakoloğ* adında aylık olarak yayımlanan bir dergi çıkarmaya başlamışlardır (Şekil 4). Cumhuriyet ile birlikte ülkede her alanda yapılan değişiklik ve yenileşme hareketlerine uygun olarak, eczacılar “eczacı” unvanı yerine “farmakoloğ” unvanını kullanmaya başlamış, bu adı içeren bir birlik kurmuş ve dergi çıkarmışlardır.³¹ Dönemin kalfaları da kendi dergilerinde bu ismi kullanmışlardır.

30 “İstanbul Eczacı Amelesinin Lakaydisi Yüzünden Dağılan Bir Teşkilat,” *Ziyâ*, 27 Eylül 1922, 2.

31 Kocacık, *Farmakoloğ Dergisinin Özeti*, 8.

İzmirli eczacı kalfalarının 1933 yılında Sıhhat ve İçtimâî Muavenet Vekâleti'ne ve TBMM'ne gönderdikleri bir layihadan³² ilk defa bu isimde bir cemiyetin kurulduğu anlaşılmaktadır. Layihada Anadolu'da eczane azlığından bahsedilerek eczacı kalfalarının bilimsel bir imtihandan geçirilip ve pratik bilgilerine bakılarak eczacı muavini yapılmalarının ve on sene süreyle kalfalık yapanlara eczacı unvanının verilmesinin uygun olacağı belirtilmektedir (Şekil 5).

Şekil 4. *Pratisien Farmakolog*'un ikinci sayısının (Sene 1, sayı 2, 1 Nisan 1933) dış ve iç kapağı. Kocacık, *Farmakolog Dergisinin Özeli*, 8.

Şekil 5. İzmirli eczacı kalfalarının 1933 yılında Sıhhat ve İçtimâî Muavenet Vekâleti'ne ve TBMM'ne gönderdikleri bir layiha (bkz. dn. 33).

32 *Türkiye Eczacı Kalfaları'nın Büyük Millet Meclisi Muhterem Azalarından Ricası* (İzmir: Meşher Matbaası, 1933), 6 s.

Eczacı Kalfaları Cemiyeti tarafından yapılan bu girişim herhangi bir sonuç doğurmamıştır. Fakat aynı düşüncenin daha ileri tarihlerde de devam ettiğini görmekteyiz. 1950’li yıllarda kalfaların eczanesi ve diş hekimi olmayan kasaba ve köylerde eczacılık ve diş hekimliği yapabilmek için TBMM’ne müracaat ettiğinin haberleri gündeme gelmiştir.³³ Bu konuda herhangi bir uygulama yapılmamıştır.

Şekil 6. Pratik Farmakoloğlar Birliği İdare Heyeti.
“Pratik Farmakoloğlar Birliği,” *Farmakoloğ*, 3, 6 (1933): 685-686.

Pratik Farmakoloğlar Birliği (5 Mayıs 1933)

İzmir’deki kalfalar cemiyetinden sonra İstanbul’da da bir cemiyet kurulmuştur. 5 Mayıs 1933 yılında İstanbul’daki eczanelerde çalışan eczacı kalfalarının bir araya gelmesiyle bir

33 Bursa’da Halk Eczanesi sahibi Ecz. Kazım Yazgan’ın bu durumla ilgili meclise 9.2.1951 tarihinde gönderdiği dilekçesinde şunlara değinmiştir: “Dişçi ve eczacı kalfalarının permi alarak diş tabibi ve eczacı olabilmeleri için B.M.M’ne başvurmuş, uygun cereyanlardan geçerek Milli Eğitim ve Sağlık Bakanlıklarına da yollanmış. Bu gece Bursa Hekimleri Birliği yıllık kongresinde konuşuldu ve karar alındı. Ben eczacıyım. İlk Eczacı Talebe Cemiyeti başkanıyım. 30 yıl evvelki üstadlar bile, medrese mollalarını mektebe almamıştı. Atatürk ve onun Büyük Millet Meclisi ilme hürmet etmişti. Bugün bir Milli Eğitim Bakanlığı var diye inanımız var. Eğer dilde kaleme ümmi, eğer karakter ve vicdanda ümmi, eğer bilgide ümmi bazı büyük elemanlarımızın esiri olanlar varsa, onlara Atatürk lanet edecektir. Tarih bu telyazımı bilsin diye yazdım. Atatürk inkılabına sadıklarla hürmetkârım diye yazdım.” Bkz. Kocacık, *Farmakoloğ Dergisinin*, 169.

toplantı yapılmıştır ve bir cemiyet kurulması kararlaştırılmıştır. Bu toplantıda kurucular heyeti belirlenerek, onlara nizamnamesinin hazırlanması görevi verilmiştir. 7 Eylül 1933 tarihinde Halkevinde ilk kongre düzenlemiş, divan başkanlığına Arif Bey, kâtipliğe Ahmet Nuri ve Bünyamin Beyler seçilmiştir.³⁴ Seçim sonunda idare heyeti şu şekilde belirlenmiştir (Şekil 6):

Reis: Ahmet Nuri Bey (Übeyt Ahmet Bey'in eczanesinde kalfa, Cağaloğlu).
 İkinci Reis: Zühtü Bey.
 Başyazıcı: Bünyamin Bey (Türkiye Eczanesi'nde kalfa).
 Veznedar: Filip Bey (Vezneciler Eczanesi'nde kalfa, Vezneciler).
 Muhasebeci: Yunus Bey (Hayvan Hastanesinden).
 Aza: Yaver Bey.
 Aza: Arif Bey.

Türkiye Eczacı Kalfaları Birliği (11 Aralık 1949)

Bu birlik 1949'da İstanbul'da 11 eczacı kalfası tarafından kurulmuş ve 11 Aralık 1949'da birliğin tüzüğü kabul edilmiştir. Birlik, eczacı kalfalarının iş şartlarını iyileştirmek, kalfalar arası yardımlaşma ve kaynaşmayı sağlamak, İş Kanunu'ndaki haklardan kalfaların da yararlanması sağlamak gibi amaçlar çerçevesinde kurulmuştur.³⁵ Birliğin adresi Koca Mansur Sokak, No: 75/4 Şişli'dir. Kurucu kalfaların isimleri şöyledir:

Fethullah Özsoydan; Küçükpazar Eczanesi'nde kalfa.
 Selahattin Özberkem; Ankara Eczanesi'nde kalfa.
 Süheyla Ülgen; Ankara Eczanesi'nde kalfa.
 Sabri Salman; İstanbul Eczanesi'nde kalfa.
 Adem Fakir; İstanbul Eczanesi'nde kalfa.
 Fehmi Benhür; Sarıgül Eczanesi'nde kalfa.
 Ali Ferah; Cağaloğlu Eczanesi'nde kalfa.
 Kenan Tunçatay; Şehremini Eczanesi'nde kalfa.
 Hanefi Ünver; Şehremini Eczanesi'nde kalfa.
 Ali Sağlam; Cağaloğlu Eczanesi'nde kalfa.
 Mustafa Nahıncılar; Cağaloğlu Eczanesi'nde kalfa.

Birliğin, merkezi İstanbul'da olup ilk başkanı Ankara Eczanesi'nin kalfası Selâhattin Özberkem'dir. Elli ve daha fazla üyesi olan vilayetlere şube açılabilir. 31 maddelik tüzüğünde de (EK III) belirttiği gibi idare heyeti başkan, genel sekreter, muhasebeci ve veznedar olmak üzere beş kişiden oluşmaktadır. *Türkiye Eczacı Kalfaları Birliği*'nin 16 maddeden oluşan *Yardım Sandığı Tüzüğü* de (EK IV) bulunmaktadır. Birliğin 1956 yılına

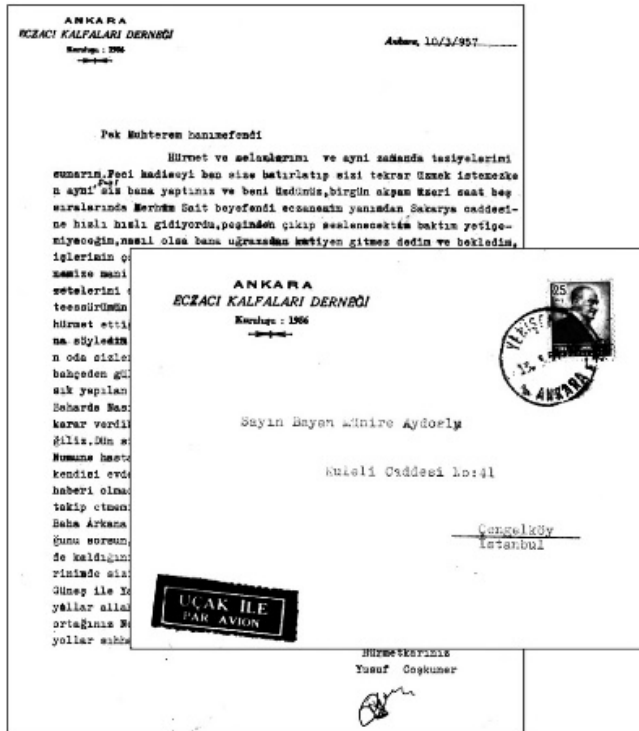
34 Kocacık, *Farmakoloğ Dergisinin*, 42; "Pratik Farmakoloğlar Birliği, *Farmakoloğ* 3, 6 (1933): 685-686.

35 "Türkiye Eczacı Kalfaları Derneğinin 1953 Yılı İdare Heyeti Çalışma Raporu," *Pratik Farmakoloğ* 1, 1 (Ocak 1954): 15; *Türkiye Eczacı Kalfaları Birliği Tüzüğü* (İstanbul:1949), Madde 1.

gelindiğinde toplam 430 kayıtlı üyesi bulunmaktadır.³⁶ Birliğin Ankara’da bulunan şubesine ait antetli zarf ve mektup kâğıdı Şekil 7’de görülmektedir. Bu belgelerden görüldüğü gibi *Ankara Eczacı Kalfaları Derneği* bir şube olarak 1956 yılında kurulmuştur.

Türkiye Eczacı Kalfaları Birliği 1954 yılında *Pratik Farmakoloğ* adında ayda bir yayımlanan mesleki ve içtimai bir dergi çıkarmaya başlamıştır. Derginin birinci sayısının kapağı Şekil 8’de görülmektedir. Dergide her ne kadar birliğin, resmi yayın organı ifadesi bulunmasa da derginin sahibi ve yazı işleri müdürü Selahattin Özberkem’dir. Özberkem, uzun yıllar birlikte başkanlık yapmıştır. *Türkiye Eczacı Kalfaları Birliği*’nin 1953 yılı idare heyeti isimleri şöyledir:

Başkan: Selahattin Özberkem
Genel Sekreter: A. Yılmaz Sandalcı
Sekreter: Naum Burula
Muhâşip: Mehmet Birincikonuk
Veznedar: Refik İşin

Şekil 7. Türkiye Eczacı Kalfaları Birliği’nin Ankara şubesine ait antetli zarf ve mektup kâğıdı (Eyüp Talha Kocacık Koleksiyonu)

36 *Türkiye Eczacı Kalfaları Derneğinin 1953 Yılı İdare Heyeti Çalışma Raporu*, 15.

Şekil 8. *Pratik Farmakoloğ* dergisinin kapağı.

Eczacı kalfalarının sicillerinin kayıt altına alınması için Eczacı Mehmet Fuat Mirel'in sahibi olduğu ve *Türkiye Eczacıları Cemiyeti*'nin yayın organı olan *Türk Eczacı Âlemi* gazetesinde 1929'da bir haber yayınlanmıştır.³⁷ Haberde eczanelerde çalışan muavin ve eczacı kalfalarının sicillerinin cemiyete gönderilmesi ve bunların sicil defterinde kayıt altına alınması istenmektedir. 1933 yılında *Türk Farmakoloğ Birliği* kalfaların sicillerinin toplanması için her eczaneye sicil defteri yaptıracağını ilân etmiştir.³⁸ Daha ileri tarihte de dernek üzerinden Sağlık Bakanlığı'na müracaat edilerek aynı uygulamanın sürdürülmesi ve *Türk Eczacıları Birliği*'ne bağlı eczacı odalarında kalfaların sicillerinin tutulmasını istenmiştir.³⁹ Sicil tutulması uygulaması bugün de eczanelerde "Personel Defteri" adı altında yapılmakta, eczane teftişi sırasında kontrol edilmektedir.

Tartışma ve Sonuç

1 Teşrin-i sâni [Kasım] 1922 tarihli *Aydınlık* dergisinde çıkan "Eczacılar" başlıklı yazı bize bazı bilgiler vermektedir. Bu bilgilerin hem eczacılık tarihi araştırmalarına hem de eczacı kalfalarıyla ilgili yapılacak yeni araştırmalara ışık tutacağına inanıyoruz.

37 "Müteferrik Haberler - Türkiye Eczacıları Cemiyeti'nden," *Türk Eczacı Âlemi* 3, 3-4 (1929): 55.

38 Eyüp Talha Kocacık, *Farmakoloğ Dergisinin*, 39; "Eczane Sahibi Meslektaşlarımıza Bir Tamim," *Farmakoloğ* 3, 3-4 (1933): 637.

39 İdare heyeti, "Türkiye Eczacılar Birliği I. Bölge İstanbul Eczacı Odası Kongresi İdare Heyetinin Çalışma Raporu," *Pratik Farmakoloğ* 9, 104 (1962): 10.

1919 yılında kurulan *Beynelmilel Diplomalı ve Diplomasız Eczacı Müstahdemini Cemiyeti*'nin adında bulunan “diplomalı” ifadesi eczacı kalfalarının diploma sahibi olabildiğine işaret etmektedir. Buradan hareketle kalfalara Eczacı Mektebi'nde veya hastanelerde veya misyoner okul ve hastanelerinde belirli bir süre boyunca teorik ve pratik kurslar yapılarak sertifika verilmiş olabilir. Bir olasılık da eczanede belirli bir süreyle çalışma sonunda eczane sahibi eczacı tarafından ilgili kalfaya sertifika verilmiş olmasıdır.

Yazıda İstanbul'daki eczane, ecza deposu ve imalathanelerinin toplam sayısı yaklaşık 800 olarak verilmektedir. Ecza deposu ve imalathanesi olup İstanbul yakasında bulunanların sayısı 50'ye yakındır. Bu depoların içerisinde 8 ila 10 işçi çalışan yerlerin isimleri şunlardır: Beyoğlu Kanzuk Eczahanesi, İstanbul ve Beyoğlu'nda İngiliz Anonim Şirketi depoları, Sirkeci'de Beşir Kemal Eczahanesi, Meydancık'ta Ekrem Necib Deposu, Aksaray'da Edhem Pertev Eczahanesi, Beyoğlu'nda Maurice Faraggi Deposu. İmalathanelerin en yoğun olduğu yerler Cadde-i Kebir (İstiklal Caddesi), Galata, Sirkeci, Divan Yolu, Fatih ve Aksaray civarıdır.

Toplam eczane sayısı ortalama olarak 500-550 civarında olup, 1 ila 4 kalfa çalıştırmaktadırlar. İstanbul'da bu iş kolunda yaklaşık 1500 işçi çalışmaktadır. Bu işçilerin 400'ünü Rumlar, 400'ünü Ermeniler, 700'ünü Türkler oluşturmaktadır.

Birinci Dünya Savaşı'ndan önce baş kalfalar 2-3 lira, kalfalar 1-1,5 lira, çıraklar 20-40 kuruş haftalık alırken; savaştan sonra baş kalfalar 10-15 lira, kalfalar 7,5-10 lira, çıraklar 4-6 lira haftalık almaktadır.⁴⁰

Eczanelerde çalışan işçi sayısının ağırlıklı olarak 1 ila 2 arasında olduğu çok az sayıda eczanede 5 ila 10 arasında işçinin çalıştığı görülmektedir. Eczanelerin genel lokasyon dağılımı da birbirlerine uzak mesafelerde olduğu, bu durumun kalfaların bir teşkilât altında toplanmasının önüne geçtiği ifade edilmektedir.

Beyoğlu'nda çalışan kalfaların kendi gayretleriyle hafta tatili yaptıkları kaydedilmektedir.⁴¹ 1953 yılında yine İstanbul'daki eczacıların olur vermesi ve kalfaların çabalarıyla İstanbul'daki eczanelerde bir saatlik öğle tatili ve akşam saat 8'de eczane kapatma uygulaması yapılmıştır.⁴²

40 1922 yılında ekmek ortalama olarak 20 kuruşa satılmaktadır. Bkz. M. Emin Yolalıcı, “1922-1923 Yıllarında Samsun'da Fiyat Hareketleri (Belediye Meclisi Zabıt Defteri'ne Göre),” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi Cumhuriyetin 75. Yıl Özel Sayısı* 14, 42 (Kasım 1998): 143.

41 Hali hazırda eczanelerde kalfalara yönelik yasal olarak bir tatil zorunluluğu olmayıp mevcut iş kanunundaki çalışma saatleri geçerlidir. Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde bölgesel olarak uygulanan talimatnamelerle esnaf dükkanlarının kapanma saatleri düzenlenmiş olup, eczaneler için böyle bir uygulama yapılmamıştır. Bkz. Kocacık, *Farmakoloğ Dergisinin*, 52.

42 “Türkiye Eczacı Kalfaları Derneğinin 1953 Yılı İdare Heyeti Çalışma Raporu,” 15.

EK I
İSTANBUL ECZACI İŞÇİLERİ CEMİYETİ
İstanbul Eczacı İşçi Arkadaşlarımıza
(*İstanbul Eczacı İşçi Arkadaşlarımıza. Arşak Garoyan Matbaası,*
Dersaadet, 1328 [1912-13], 3 s.)

Arkadaş!

Kayd-ı hayatımız mesabesinde olan mesleğimizin menafi-i maddiye ve maneviyelerini sırf müdafaa yolunda 18 Temmuz sene 1902 [1912 olacak] efrenci tarihinde ve 265 numarolu ruhsatname ile resmen musaddak (İstanbul Eczacı İşçileri Cemiyeti) namıyla bir cemiyet teşekkül ettiğini bugün (...) eczacı işçilerine tebşir ile müşerref bulunuyoruz.

Bilcümle çalışan arkadaşlarla biz de dâhil olduğumuz halde cemiyet-i mezkûreyi eczacı işçileri arasında yegâne teşkilât addederiz.

Menafi-i maddiye ve maneviye-i mesleğimize cidden müdafaa eyleyerek iş saatlerini tenkis, maaşatı tezyid velhasıl biz eczacı işçilerini insanlara layık bir surette yaşatmak çarelerine tevessül edeceğimiz kalben ümid eyleyiz.

Arkadaşlar !.. Bizlere reva görülen ihtilâs ve irtikâbata patronların lakaydı-i gûna-gûnuna nihayet verebilmek bulunduğumuz meslek ve sınıfı müdafaa yolunda ittihat ve ittifak ederek yalnız bir bayrak altında toplanmağa arz-ı ihtiyaç eder ki işte bugün o bayrağı birçok zahmetlerden, meşakkatlerden sonra resmen açmağa muvafık olduk. Bundan sonra her arkadaşta tertib eden yegâne vazife onun altında toplanarak sairlerin eserine tabiiyet etmekle hâsıl olacağını arz eder ve cümle uhuvvet-i ittihadı davet ederek takdim-i ihtiramata eyleyiz.

Yaşasın ittihad...

Yaşasın sebat...

İmza

Heyet-i idare

Nizamnameden muharrec mevad:

Madde beş. Bilatefrik cins ve mezhep her eczacı işçisi aza-yı cemiyetden olabilir.

Madde altı. Cemiyete kayd olunacak her aza için yalnız bir defaya mahsus olmak üzere kaydiye on kuruş ve mahiye dahi beş kuruş taksiyat vermek mecburidir.

Haşiyeye. Cemiyet merkezi ve mahalli-i idaresi Galata Yangın Kulesi Meydanında Cami sokağında Ragıp Paşa Hanında 4 numarada Amele Merkezi Kulübü'nde olup her akşam saat 7-9 kadar muamele-i kaydiye ile iştilal etmektedir. Kayıt için mezkûr adrese tahriren dahi müracaat olunur.

EK II
ECZACILAR – İSTANBUL'DA AMELE HAYATI HAKKINDA TERAKKİYATLAR
(“Eczacılar,” *Aydınlık*, sayı 10, 1 Teşrin-i Sâni 1922 [1 Kasım 1922], 267-270)

İstanbul'un binlerce kul çalıştıran şubatından birisi de eczacılıktır. Türkiye'de yüzlerce işçi çalıştırmak suretiyle istihsal yapan müessesat-ı ispençariye ve kimyeviyeye tesadüf edilmez. Bu şube ekseriyetle kendisi için lâzımgelen mevadî mamûl şeklinde idhal ve ancak (8-10) işçi çalıştıran birkaç müesse de nim mamûl mevadî muayyen bir şekil vererek mamûl bir hale ifrağ ederler. Şehrimizdeki büyük ecza-yı tıbbiye müessesatı, daima fazla birer ithalâtçı ve tedarikçi olarak arz-ı vücud eylemekde ve hemen bütün Türkiye'nin ecza-yı tıbbiye ihtiyacını tatmin ettikten başka Karadeniz'e mahut memâlike de mühim miktarda ihracat ve transit suretle sevkiyat yapmaktadır.

Şehrimizdeki (tıbbi müessesat) sekiz yüzü bulmuştur. Ecza-yı tıbbiye ticareti ile iştilal eyleyen müesseselerin kısm-ı mühimmi İstanbul cihetinde bulunmaktadır. İstanbul cihetinde bulunan büyük

ecza-ı tıbbiye depoları elliye tecavüz etmekte ve büyük bir kısmı da Galata'da ve Beyoğlu cihetlerinde bulunmaktadır. Büyük ecza-ı tıbbiye müesseselerinin en mühimleri -ki 8-10 işçi kullanmaktadırlar- Beyoğlu'nda Kanzuk Eczahanesi, İstanbul ve Beyoğlu'nda İngiliz Anonim Şirketi depoları, Sirkeci'de Beşir Kemal Eczahanesi, Meydancık'da Ekrem Necib Deposu, Aksaray'da Edhem Pertev Eczahanesi, Beyoğlu'nda Maurice Faragji Deposu ve ilâhir ...dir.

Eczahanelerle imalâthaneler İstanbul'un en ücra köşelerine kadar, her tarafına serpilmiş olub en ziyade kesafetle buldukları mahalleler Cadde-i Kebir, Galata, Sirkeci, Divan Yolu, Fatih ve Aksaray civar ve caddeleridir.

Şehrimizde mevcut eczahaneler (500-550)'yi bulmakta ve ekserisi 1-4 işçi istihdam etmektedir. Pek insafsız bir tarzda cereyan eylemekte bulunan soygunlarına daha emin ve şümlü bir şekil verebilenin bir teşkilatla kabil olabileceğini takdir eden bu çok kurnaz sınıf kendilerini evvela milî tarzda organize etmişler ve bu suretle (Türk, Rum, Ermeni, Musevi) kısımları vücud bulmuşdur.

Sermayedarlar, soygunlarının istedikleri şekilde serbestçe ve vasi mikyasa yapılabilesinin ancak işçilerin ittihad ederek kudretli ve mücadeleci bir teşkilat altında toplanmadıkları takdirde kabil olabileceğini, kendi sıfatlarına has kurnazlıkla takdir ederler; işçi uyanış ve ittihadına mani olmak için her türlü desise ve tazyikleri yapmaktan çekinmezler. Bunların en büyük silâhları bilhassa bizim gibi geri kalmış memleketlerde, milliyetçilikdir. Bu kurnaz sınıf, bizzat bir millet ve milliyetçilik tanımadığı halde güzel bir ayırış silâhı olduğu için bunu bin türlü yıldızlarla süsleyerek yüz bin türlü şekillerle ayrılmaz bir kül olan işçi sınıfına mütemediyen yuttururlar. Hepsini yalnız tek bir millettten (sınıftan), işçi sınıfından olan işçilerin hissiyat-ı milliyelerine müracaat ederler. Gözlerini açmalarına hiçbir zaman müsaade etmedikleri bu zavallı gözleri kapalı ferdlere, bu aynı sınıfın uzuvlarını yekdiğerine saldırtırlar, boğazlatırlar ve nihayet hukuki mevkilerini unutturdıkları bütün bu boğazlanan ve tabiatıyla sınıf düşen insanların hissini birden boyunduruğa sokarlar ve istedikleri gibi müştereken, hem de milliyet farkı gözetmeksizin hep birlikte soyarlar... Aynı tezahüre şehrimizde de şahid olmaktadır.

Bu zavallı ve gözleri el'an kapalı işçi zümresinin millî hislerine müracaat, suretiyle Türk'ü, Rum'una, Ermeni'sini, Türk'e saldırtıyolar. Ve milliyet perdesi altında işçi sınıfının, tek ve müşterek düşmanı olan sermayedar ve patronlara karşı müşterek haklarını, müşterek menfaatlerini müdafaa edebilmek için bir mücadele teşkilâtı altında birleşmelerine mâni oluyorlar ve bunda milliyet hislerinden, kasden ikâ' ettikleri milliyet tezat ve [...] istifade ediyorlar. Diğer cihetten ise o mütemediyen körükledikleri milliyet, hisleri, milliyet tezatları kendilerini müştereken ve daha iyi soymak esbabını ihzar için birleşmekden katıyen mâni etmiyor. Bu fevkalade milliyetperver görünen ve bunu büyük bir maharetle telkin eden bezirgânlar zümresi, müşterek soygun karşısında bütün bu mukaddes dedikleri milliyet hudutlarını çiğneyip çekmekte tereddüt göstermez ve milliyetin fevkinde bir (sınıf birlik teşkilatını) kurmaktan çekinmezler. Türk, Rum, Ermeni, Musevi ecza-yı tıbbiye tacirlerinin müşterek ve müttehid sendikaları işte bu sınıf birliğinin numunesidir.

İstanbul'da bu şubede çalışan işçilerin miktarı en aşağı bir hesapla (1500)'ü geçmektedir. Kısm-ı mühimmini gençler teşkil eden bu işçilerin 400'ü Rum, 400'ü Ermeni, 700'ü de Türk ve milel saire mensublarıdır. Bu işçiler çırak ve kalfa namlarıyla yad edilirler. Çıraklık müddeti gayri muayyendir. Çıraklıktan maksat sinamak az çok öğrenmek demek olduğuna göre iki sene bigânen mâbâliğ kâfi ise de patronların kabil olduğu kadar uzun bir zaman [...] etmekteki bariz menfaatleri sebebiyle pek çok uzamaktadır. Ve bu suretle bu sanat çırakları senelerce, derileri soyuluncaya kadar didinmek mecburiyetinde bırakılmaktadırlar. Ücretler bu kalfalık müddetleriyle mütenasiben ve fakat pek batî bir yürüyüşle tezayüt eder. Bu suretle halen (3) lira haftalık almakla işe başlayan bir çırak, senelerden sonra ancak (6) lira almağa muvaffak olabilir. Çıraklar, kalfalarla ustaların (patron) göstereceği herhangi bir işi yapmakla vazifedar olduklarından şerait-ı semde bittabi pek ezicidir. Çırak herkesden evvel dükkânı

açmağa ve herkesden sonra kapamağa ve bu suretle yevmiye ekseriya on altı saat çalışmağa mecburdur. Ekseri kalfaların mazhar oldukları on beş günde bir istirahat ve tatile kolay kolay nail olamazlar. Yemek ve giyim işlerine ustalar katiyen karışmazlar. Yalnız eczahanelerde (oda müsaade olduğu takdirde) bazen çırakların yatmalarına mümanaat edilmez.

Ücretler haftalık ve lira hesabıyla şudur:

	Harpten evvel		Hâlihazırda	
	Asgari	Azami	Asgari	Azami
Serkalfalar	2 Lira	3 Lira	10 Lira	15 Lira (bazen % 5)
Kalfalar	1 Lira	1.5 Lira	7.5 Lira	10 Lira
Çıraklar	20 Kuruş	40 Kuruş	4 Lira	6 Lira

Bu rakamlardan istidlal edildiğine göre serkalfaların ücretleri (5), kalfaların (7) ve çırakların (16,5) misli tezayüt eylemiştir. Mutlak bir ekseriyetini gençler teşkil eden çırak ücretlerindeki terakki, pazarda genç kuvvetlerinin yaşlı işçilerden fazla revaçta bulunmalarından ve bunun da bilhassa genç iş kuvvetlerinin daha uzun zaman çalıştırılmağa, istenildiği veçhile kullanılmağa müsaade verilen emirleri daha mutâvaatkârane ifa eylemekte bulunmalarından, daha kolaylıkla esaret zincirleri içine alımlarından ve nihayet patronlara karşı koymak ve metâlib serd etmek kudret ve kabiliyetinden mahrumiyetlerinden ileri gelmektedir.

Şehrimizdeki eczahanelerin çoğu küçük olduklarından ekserisinden ancak 1-2 çırak bir kısmında 2-5 ve pek mahdut bir kısmında da 5-10 işçi bulunduğuna göre işçiler çok dağınık bulunmaktadır. İş zamanlarının fevkalade uzunluğu, hafta tatilinin ademi mevcudiyeti bu meslekteki işçilerin bir araya gelerek tanışmalarına ve aralarında tesanütün tesisine gayr-ı muvafık bir surette icra-yı tesir etmesine sebep olmaktadır. Patronlar sınıfı tesanütün ademi mevcudiyetinden ancak istifade ederek bunu temine çalışanları, pek dağınık işçileri bir teşkilât altında toplamak için uğraşan ve onları ikaz edenleri derhal işten çıkarmakta gecikmiyorlar. Bu suretle Beyoğlu cihetindeki işçilerin, tesanütleri sayesinde temin ettikleri hafta tatili; sırf İstanbul cihetindeki işçilerin kendilerini, onlara tamamen yabancı hatta kendi esaret zincirlerini ve sefalet sebeplerini bizzat hazırlamaktan başka netice vermeyen milliyetçilik gibi hislere kaydırılmaları sebebiyle diğer büyük işçi kısmı için henüz ulaşılamayan bir hayal şeklinde kalmakta; yevmiyeler ihtiyacı-zaruriye ile katiyen nispet kabul etmeyecek bir seviyede bulunmakta, iş saatleri tahammül-i beşerin fevkine çıkmaktadır. Küçük bir sayha-yı isyan daha doğrusu çalınmakta olan hakkın istirdadı için vuku bulan küçük bir tesbit, derhal çırak ve kalfaların işten çıkarılmalarıyla neticelenmekte ve yerlerine nisf derecesinde ücretli kimseler ikame olunmaktadır.

Meslekleri icabı işçiler, ana lisanlarından maada az çok Fransızcaya vakıfdırlar.

335 (1919) senesinde Rumların gayretleriyle «Beynelmileli Diplomalı ve Diplomasız Eczacı Müstahdemîni Cemiyeti» namıyla bir cemiyet teşkil edilmiş ve az zamanda iki tane Rum diğer bir tane de Ermeni, Türk ve Musevî olmak üzere iki yüze karib aza cem'ine muvaffakiyet hâsıl olmuştur. Fakat müessisleriyle idare heyetine geçirilenlerin sendikalarımıza bigâne olmaları, diğer cihetten menfaatperest bazı diplomalı azanın patronlarının dahl ü âhi veçhile bu cemiyetde icra-i tefvîz başlamaları, henüz kâfi derecede şuur sahibi olamayan kitlenin mutad lakaydisi her taraf burjuva azasının bu yeni doğmağa başlayan işçi birliğini devirmeye ve dağıtmağa bütün kuvvet ve desiseleriyle

çalışmaları ve nihayet bir sürü havaî masraflar sebebiyle uzun müddet yaşamayarak nihayet inhilâl etmiştir. Şayan-ı dikkat ve diğer bilumum teşkilâtlar için bir ders-i ibaret teşkil eden cihet şudur ki bu cemiyet teşekkülünden inhilâlîne değin üç defa değıştirdiği idare heyetlerinde ekseriyet-i mutlaka, (5/7) nisbetinde olmak üzere daima göğüslerinde birer küçük patron kalbi çarpan diplomalılar elinde kalmış ve hatta bunların içinde patronların metbu' bir hizmetkârı olarak sırf eylediği faaliyete mükâfaten bilahare eczahane satın alacak kadar altına gark edilen kalfalar bile bu idare heyetlerinde yer bulmuşlar ve mühim rol oynamışlardır. Bir işçi teşkilâtının başına yarım patronların geçmesinin, hak girmesinin bile inhilâl ile neticelendiğini göstermesi itibarıyla bu tecrübe, elim olmakla birlikte, diğer emsali gibi işçi sınıfının daima göz önünden ayırmayacakları kadar kıymetdar ve mühimdir. Bunun diğer bir neticesi de tabii ki sosyalist fırkasının yanlış hareket ve dolambaçlı işleriyle umumiyetle sosyalizme karşı indirdiği darbeye meşabih olmak üzere işçilerin, esasında hiç fenalığı olmayan teşkilâta emniyetsizliğini, adem-i itimadını ve nihayet teşkilattan uzaklaşmasına mucib olmasıdır. Bu suretle yeniden bu sendikaya hayat ve faaliyet vermek isteyen birkaç şuurulu işçi, diğer işçiler tarafından, sırf patron uşaklarının kasden bıraktıkları fena tesir ve tecrübe neticesi olarak itimatsızlık ve lakaydi ile karşılaşmışlar ve acı tecrübelerden sonra idare ve kontrol heyetlerinin kapıları diplomalılara mutlak surette kapanmış olmasına ve nizamnameye bu heyetlerin yalnız diplomasız müstahdeminin dâhil olabileceğine dair maddeler konmuş, olmasına rağmen (27) kişiden fazlasını toplayamamış ve nihayet bunlar da son zamanlarda dağılmışlardır.

Şurasını tekrar kaydetmeden geçmeyeceğiz ki eczacı müstahdeminin bugün münferit ve dağılık her darbeye rıza gösterecek vaziyette bulunmasında ve her başlayan birlik hareketinin inhilâllerle neticelenmesinde bütün milletler burjuvazisinin büyük bir maharetle zerk eyledikleri milliyet farklarının [...] büyük tesirleri olmuş gayet sıkı ve hayati menfaatlerin birbirine bağladığı bu bir tek sınıfın evlatları, [...] bu yıldızlı ağlara büyük bir sefaletle kapılmışlar ve nihayet zincirleri kendi boyunlarına kendileri geçirmişler, büyük işçi sınıfının koparılamaz bir uzvu olan bu zavallılar, patronlarının kendilerini milliyet morfinleriyle uyutdukları halde aynı patronların milliyet fark ve menfaatleri fevkinde, bir (sınıf-ı birlik) yapmakta ve bu birlik kuvvetiyle her tarafa müştereken hücum etmekte bulduklarını göremeyecek kadar derin bir uykuya dalmışlar ve bizzat patronlarının verdikleri bu ameli dersden istifade edememişlerdir.

EK III
TÜRKİYE ECZACI KALFALARI BİRLİĞİ TÜZÜĞÜ
(İstanbul 1949)

- 4 -

D — İş rayan arkadaşlara iş temini, icabında taşradan İstanbul veya İstanbuldan taşraya nakilleri takdirdinde, lazım olacak malumatı toplamak, arzu edildiği takdirde, işverenleri ile işçiler arasında yapılacak mukavele ve emsali muamelelerde üye arkadaşları temsil ve haklarını gözetmek. İşlerinden haksız olarak çıkarılan üyelerin durumu ile yakından alakadar olarak icap eden tavassutlarda bulunmak ve bu gibi hallerin giderilmesine çalışmak. «Birlik gerekirse, üyelerinin haklarını kanun yolları ile müdafaaı da deruhte edecektir.»

E — Türkiye eczacıları cemiyeti ile temas tesis edilerek, gerek mesleğimizin ve gerekse Birliğimizin kalkınmasına yardım ve müzaheretlerini temin etmek.

F — İşsizlik, hastalık ve ölüm gibi ahvalde birlik üyelerine mümkün dahilinde yardımda bulunabilmek gayesi ile bir Yardım sandığı tesis.

G — Birliğin müesseseleri aşağıda isimleri varlık olan 11 buldık.

- 5 -

Türkiye Cumhuriyeti tebasından

Fetullah Özyıldırım: Küçükpazar- Eczanesinde kalifa ve Fatih, Kırsakı No: 5 kat 4 de oturur.

Salihattin Özbekem: Ankara Eczanesinde kalifa ve Fatih, Kırsakı, Kızanlık sokak No: 22 de oturur.

Süheyla Ügen: Ankara Eczanesinde kalifa ve Fatih, Muhtesip İskender mahallesi, Akseki camii sokak, No: 8 de oturur.

Sabri Salzman: İstanbul Eczanesinde kalifa ve Unkapanı Kâtip Çelebi caddesi, No: 29 da oturur.

Adem Fakır: İstanbul Eczanesinde kalifa ve Cibali Bostanhamam sokak, No: 8/1 de oturur.

Fehmi Behrür: Sarıgöze Eczanesinde kalifa ve Fatih, Fevziye caddesi, Emir Buhari sokak No: 13 de oturur.

Ali Ferah: Çağaloğlu Eczanesinde kalifa ve Fatih Yeşiltepe sokak No: 15 de oturur.

Kenan Tunçatay: Şehremini Eczanesinde kalifa ve Şehremini Hamdi Engen apartmanı kat 4 de oturur.

Özdemir Özyıldırım: Şehremini Eczanesinde kalifa

- 6 -

fa ve Bakırköy, Yeni mahalle 10 Temmuz caddesi No: 79 da oturur.

Ali Sağlam: Çağaloğlu Eczanesinde kalifa ve Çağaloğlu Babullü caddesi No: 52 de oturur.

Mustafa Nalınlar: Çağaloğlu Eczanesinde kalifa ve Fatih Karabağ mahallesi, Sofalı çeşme Güldede sokak, No: 34 de oturur.

Birlik merkezi İstanbulda olup şubeleri yoktur.

Madde: 2 — Birliğin adı: Türkiye Eczacı Kalfaları Birliğidir.

Madde: 3 — Birlik siyasetle uğraşmaz.

Madde: 4 — Birlik Türkiyedeki bütün eczacı kalfalarını temsil eder.

Madde: 5 — Birlik, iki türlü üyeden teraküp eder.

A — Asli üye: Eczanelerde çalışan kalifa ve yardımcıları olup idare heyeti kararı ile kaydedilirler.

B — Fahri üye: Eczacılar, Ecza deposu ve laboratuvar sahipleri ile Birliği destekleyen sair zevat olup, idare heyeti teklifi ve umumi be-

- 7 -

yetin tasvibi ile kabul olurlar.

C — Fahri üyeler toplantılara iştirak ve fikirlerini tavsiye edebilmekler, fakat oy kullanamaz ve idare heyetinde vazife alamazlar.

Madde: — 6 Her iki türlü üyenin de cemiyetler kanununun istediği evsafi haliz olmaları şarttır.

Madde: 7 — İlk umumî heyet toplantısından itibaren kurucu üyelerin hiç bir sıfat ve selâhiyetleri kalmaz ve bunlar rüchan hakkı iddia edemezler.

Madde: 8 — Asli üyeler ayda bir liradan aşağı olmamak üzere taahhüt edecekleri aidatı kendileri tenzip ederler ve bunu muntazam ödemekle mükellefdirler.

Madde: 9 — Askerî hizmete çağırılan üyeler hizmetleri müddetince bu mükellefiyetten muaf tutulurlar.

Madde: 10 — İdare heyeti tahsil masraflarından tasarruf maksadı ile bu aidatın üç aylık...

— 8 —

Birliğin Teşkilâtı

Madde: 11 — Birliğin teşkilâtı jüri heyeti, umumi heyet idare heyeti ve hesap mürakiplerinden ibarettir.

Jüri Heyeti

Madde: 12 — Jüri heyeti, umumi heyetin işari reyile 2 si asil, 2 si yedek olarak seçtiği 4 kişiden ikisinin idare heyetine iştiraki ile teşekkül eder. Vazifesi: Birliğin üyeleri arasında çıkan ve idare heyeti tarafından halledilemeyen müracaatı üzerine halletmeğe çalışır. Tarafları dinler ve umumi heyetin kararına almak şartıyla bir üyeyi birlikten çıkarabilir. Jüri kararlarına karşı umumi heyete itiraz olunabilir.

Umumi Heyet

Madde: 13 — Umumi heyet, Birliğe yazılı üyelere ibarettir.

Vazifeleri:

1. İdare heyeti memur raporları hazırlar.

— 9 —

rakipleri raporunun, bilançonun ve bütçenin tetkik ve kabulü.

B — Jüri ve idare heyetleri hesap mürakiplerinin intihabı.

C — Birlik tüzüğü'nün tedvil.

D — Birliğin feshi.

Madde: 14 — Umumi heyet her sene Eylül ayında adiyen toplanır. Toplantı günü, saati ve yeri idare heyeti tarafından toplantıdan en az onbeş gün evvel 2 gazete ile ilan ve üç gün evvel hükümetçe ihbar edileceği gibi ayrıca üyelere gönderilecek davet mektubu ile gündem, idare heyeti namzetleri, bilanço, yeni sene bütçesi, tüzükte değiştirilecek maddeler var ise bunların eski ve yeni şekilleri basılmış olarak gönderilir.

İdare heyeti üyeliğine namzetliklerini koyacak üyelerin iktima gününden en az bir ay evvel yazılı müracaatları lazımdır.

İdare heyeti umumi heyet iktimamı nihayet bir ay geciktirebilir. Daha fazla geciktirirse 10 üye umumi heyet iktimamını nihayet 6

— 10 —

ay içinde yapılmasını idare heyetinden isterler ve aksi halde kendileri umumi heyeti iktimas çağırırlar.

Madde: 15 — Üyelerden en az beşte birinin verecekleri takrir veya idare heyetinin görüşü lüzum üzerine umumi heyet fevkalâde olarak iktimas çağrılabilir. Bu iktimam bir hafta evvel yapılacak ilânlar ve gönderilecek davet yazılı müracaatları lazımdır.

İdare meclisi onbeş gün içinde umumi heyeti fevkalâde iktimas çağırmasa ise müracaat sahipleri bu işi yaparlar.

Madde: 16 — Umumi heyet iktimalarının muteber olması için asil üyelerden dörtte birinin bizzat veya reylerini göndermek suretiyle iştirakları lazımdır. İlk iktimada bu ekseriyet olmazsa onbeş gün sonra yapılacak ikinci iktimada ekseriyete bakılmadan iktima yapılır.

Madde: 17 — Umumi heyet toplantılarında bulunan üyeler iktima zabıt defterini imza ederek müberrüt rey kâğıdını alırlar. İktimas görevlilerinin gönderdikleri rey kâğıtları da idare heyeti tarafından kabul edilip hesap olur.

— 11 —

rakiplerine verilir. Yapılan tetkik ve hesap neticesinde iktima nisabı mevcut ise idare heyeti başkanı tarafından celse açılır ve üyeler arasından yazılı reyile bir başkan, bir başkan vekili ve iki kâtip seçilir.

Madde: 18 — Umumi heyet iktimalarında gündemde yazılı olmayan şeyler görüldüğü takdirde Ancak iktimadan bir hafta evveline kadar on imzalı takrirle bildirilen şeylerin gündeme alınması veya iktimada mevcut üyelerin yirmide birinin teklifi şartıyla diğer işlerin de görüşülmesi mecburidir.

Madde: 19 — Umumi heyetin müzakere zabıtları ve kararları ayrı ayrı olarak yazılır ve başkan, başkan vekili ve kâtipler tarafından imzalanarak saklanır.

Madde: 20 — Her sene birliğe giren üyelerin adedi ve icabında isimleri idare heyeti raporile umumi heyete arz edilir. Keza ölen üyeye hürmetle bir dakika sükût edilir ve kassa

— 12 —

Madde: 21 — Umumî heyet içtimalında idare heyetine seçilen üyelerin öz ve soyadları iç ve dış mektuplarla adresleri ile tüzükte yapılan değişikliklerin bir hafta içinde vilâyete bildirmesi mecburdur.

İdare Heyeti

Madde: 22 — İdare heyeti, umumî heyet tarafından bir sene müddetle üyeler arasından gizli rey ile seçilen 5 kişidir.

Heyelin tasnifi kongre başkanı tarafından yapılır.

Madde: 23 — Umumî heyet içtimalından nihayet üç gün sonra kongre başkanı yeni idare heyetini içtimala çağırır. Bu içtimalda idare heyeti üyeleri gizli rey ile aralarından başkan, başkan vekili, genel sekreter, muhasip ve veznedar seçerler ve eski idare heyetinden bilimum işleri ve hesapları devir alırlar.

Madde: 24 — İdare heyeti en az onbeş üyede bir toplanır. Lüzumunda başkanın davetile fevkalâde toplantı yapabilir.

— 14 —

İdare heyeti birlik üyeleri tarafından verilen taktirleri teklif ve müzakere ile başarmağa çağırır ve neticeyi alâkadarlara yazı ile bildirir.

İdare heyeti lüzumunda üyelerden banlarını çağırarak istişareler yapar.

Madde: 25 — İdare heyeti üyeleri meslekdaşların sevinçli ve elemli günlerinde birbirlerinde alâkadar olmalarını temine çağırır ve bu kudret vâzife sebebiyle icabeden merasime bizzat iştirak ederler.

İdare heyetinde vazife alan üyelerin işleri

Madde: 27 — Başkan: Birliğin mümecallidir. Fevkalâde temsillerde idare heyetinin kararını alması lâzumdur. İdare heyetini en ve fevkalâde içtimalara davet eder. Genel sekreterle birlikte gündemi hazırlar. İdare heyeti kararile yapılacak müracaatları ve işleri genel sekreter ile birlikte takip eder. Masraf ve sıklarını ve irat makbuzlarını muhasip ve veznedarla beraber imzalar. Birliğin umumî içtimalında başkanlık ve muhasiplik işleri ve tutar.

— 13 —

yarısından fazlası bulunmadıkça müzakere yapılamaz. reyler müsavi olursa başkanın iştirak ettiği rey tercih olunur.

Mazeretsiz arka arkaya 3 içtimal gelmeyen üye istifâ etmiş sayılır. Mazeretler yazı ile bildirilmelidir.

İcabi halinde ayrılacak üyenin idare heyetinden mezuniyet alması lâzumdur.

İstifa eden üyenin yerine en fazla rey alan yedek üye çağırılır. İki kişi müsavi rey almış ise birisi idare heyeti tarafından gizli rey ile tercih olunur. İdare heyeti üyelerinin yarısından fazlası; istifâ ederse umumî heyet fevkalâde toplanarak yeniden idare heyetini seçer.

İdare heyetinin vazifeleri

Madde: 25 — İdare heyeti birliği temsil eder. Birliğin gayelerinin tahakkukuna çalışır. Sene sonunda mesal raporunu hazırlar. Etilan-ço ve bütçe ile beraber umumî heyete arz eder.

— 15 —

İlan bütün defterlerin ilk sahifelerinde sahife adedini yazarak mühürler ve imzalar .

Genel sekreter: Birliğin idari işlerini görür ve muhaberatını idare eder. Genel sekreter aşağıda yazılı ve kanunen mecburi olan defterleri tutar:

A — Üye defteri: Birliğe girenlerin hüviyetleri, Birliğe girme tarihleri, aylık veya yıllık para taahhütleri bu deftere yazılır ve üyelerin fotoğrafı yapıştırılır.

B — İdare heyeti karar defteri: İdare heyetinin kararları tarih ve numara sırası ile bu deftere yazılır ve kararların altı üyelerin imzaları ile tasdik olunur.

C — Gelen ve giden evrak defterleri: Gelen ve gönderilen evrak tarih ve numara sırası ile bu defterlere kayd ve gelen evrakın asılları ile gönderilen evrakın kopyeleri bu tarih ve numaralar altında dosyalarında hıfz olunur.

Muhasebeci: Birliğin hacen işlerini rapor aşağıda yazılı defterleri tutar:

— 16 —

A — Varidat ve sarfiyat defteri: Birlik namına alınan paraların alındıkları ve sarf olunan paraların verildikleri yerler sarıh olarak bu defterde gösterilir. Varidat dip koçanlı ve müeselsel numaralı maktuz mukabilinde alınır ve masraflar müsbet evrak mukabilinde yapılır, maktuz dip koçanları ve müsbet evrak saklanır.

B — Bilanço ve hesabi kat'i defteri.

C — Üye aidatını kontrol defteri,

D — Demirbaş eşya defteri.

Muhasebeci aidatını biriktirip göndermeyen üyelere keyfiyeti taahhütlü mektupla bildirir.

Muhasebeci tahsilatların hesaplarının selâmetinden mes'uldür.

Veznedar: Birliğin para işlerine bakar. ve kasa defterini tutar. (50) liradan fazla parayı başkaları veznedarın müşterek imzalarıyla almak üzere millî bir bankada açılacak hesabı açar.

— 17 —

Veznedarın zayi edeceği paraya idare heyeti kefildir. (25) liradan fazla masraflar idare heyeti kararile yapılır. Veznedar her ay sonunda irat ve masraf hülkalarını idare heyetine verir.

Hesap mürakipleri

Maddë 28 — Umumi heyet tarafından bir sene müddetle seçilen 3 kişidir. Bu heyet yeni idare heyeti hesaplarını zaman zaman tetkik ve sene sonunda hazırlayacağı raporla neticeyi umumi heyete arz eder.

Maddë 29 — Cezai müeyyideler:

A — Hesap mürakipleri tarafından hesaplarında ihmali görülen idare üyesi umumi heyet kararı ile vazifesinden af edilir. Bu gibi kusurlu üye adedi birden fazla olursa, bütün idare heyeti istifaya mecbur tutulur.

B — Birlik varidat veya mevcudundan zimmetlerine geçirenlere birlikten tard edilir ve bunlar adli takibata maruz tutulurlar.

C — Umumi heyette alınan kararlara aykırı hareketlerde bulunan üye üyelikten men edilir.

— 18 —

yetini tehlikeye düşürecek şekilde menfi faaliyetleri görülen üyeler keza umumi heyet kararı ile tard olunurlar.

D — Gerek tard ve gerekse istifa şekli ile birlikten ayrılmış olanlar hiç bir müktesep hak iddiasında bulunamazlar.

Maddë 30 — Birliğin kendisini feshe karar verebilmesi için tüzüğüne göre toplanacak umumi heyet üyelerinin en az üçte ikisinin huzuru şarttır. Bu suretle ekseriyet elde edilmediği takdirde onbeş gün sonra yapılacak içtimada mevcut üyelerin üçte iki oyu ile verecekleri karar kabul edilir.

Maddë 31 — Bu tüzükte bir tadilat yapılması birliğe kayıtlı üyelerin üçte ikisinin kararı ile kabildir.

EK IV
TÜRKİYE ECZACI KALFALARI BİRLİĞİ YARDIM SANDIĞI TÜZÜĞÜ (İstanbul, 1949)

EK – IV
TÜRKİYE ECZACI
KALFALARI BİRLİĞİ
YARDIM SANDIĞI
TÜZÜĞÜ

Türkiye Eczacı Kalfaları Birliği
Yardım Sandığı Tüzüğü

Madde: 1 Türkiye Eczacı Kalfaları Birliği Tüzüğü'nün birinci maddesinin F fıkrası mucibince bir yardım sandığı ihdas edilmiştir.

Bu sandık Birlik idare heyeti tarafından idare edilir.

Madde: 2 Yardım sandığına girebilmek için Türkiye Eczacı Kalfaları Birliği üyesi bulunmak şarttır. Her üyenin sandığa girmesi mecburiyeti yoktur. Sandığa dahil olan üye, sandığa olan taahhüdünü tamamen ödemiş bulunmadıkça sandıktan istifade edebilir.

Madde: 3 Bu sandıktan yapılacak yardım iki türdür.

A – Üyenin ölümü takdirinde (kanuni mükellefiyetten arı olarak) evvelce sandığa bildirmiş bulunduğu şahsa yapılacak yardım.

B – İşsizlik ve sair mustar hallerde üyenin bizzat kendisine yapılacak yardım.

Madde: 4 Her üyenin yardım sandığına iştiraki:

— 20 —

sırasında 10 lira alınır. Bu paranın 5 lirası A ve 5 lirası da B fıkrasındaki yardımlara hasredilir. Bu 10 liranın ödenmesinden iki ay sonra A fıkrasına mahsuben, ihtiyat taksiti olarak yeniden 5 lira alınır. Böylece her zaman için iki ölüm vakasını karşılayacak yardım ödeneği temin edilmiş olur. Bir ölüm vuku bulmadıkça bu fasla ait, yeniden hiç bir suretle para toplanmaz.

Madde 5 A fıkrasındaki maksat için toplanmış olan meblağın yekünü, ileride yeniden iştirak edecek olan üyelere alınacak paralar da ilave edilmek şartı ile millî bir bankada (Yardım Sandığı Madde 3 fıkrası A mevcudu) namı altında bir hesaba yatırılır. Bu para hiç bir suretle başka yere harcanamaz.

Madde: 6 Üyelerden biri vefat ettiği takdirde, idare heyeti vefata muttali olduğu zamandan itibaren 48 saat zarfında üyenin evvelce tahriren tayin etmiş olduğu varisine ihtiyat taksitinden maddi toplanması için gerekli teşebbüsleri

— 21 —

Noter senedi mukabilinde vermeğe mecburdur.

Madde: 7 Para verilecek zat uzakta bulunuyorsa, en seri vasıta ile (havale masraflı ödenecek paradan kesilmek şartı ile) mahalline gönderilir.

Madde: 8 Üyelerden birinin vefatını müteakip bir hafta zarfında, keyfiyet üyelere ihbar ve yeni taksitlerinin gönderilmesi rica olunur.

Madde: 9 Vefat eden üye birliğe borçlu ise, borç miktarı bu verilen paradan kesilecektir.

Madde: 10 Muvasalaları kesilmesi veya seyahat gibi meşru mazeretler müstesna, ihbarnameyi aldığından itibaren 30 gün içinde taksitini teslim etmemiş olanlar, sandıktan çekilmiş ad olurlar.

Madde: 11 Askerî hizmete çağrılmış olan üyeler, bu hizmetleri müddetince sandık taahhüdünü hizmetten muaf tutulurlar. Bunlar yardım san-

— 22 —

diğundan istifade edeceklerdir. Ancak muharebe esasındaki şehit düşme keyfiyeti mevzuumuz dışında olduğundan bu gibilere ödenecek para yalnız normal ölüm karşılığı olacaktır.

Madde: 12 B fıkрасındaki yardıma hasredilmiş olan 5 lira her sene yeniden toplanır ve böylelikle sandığın yardım imkânları artırılmış olur. Bu para da yine millî bir bankada (Yardım sandığı madde 3 fıkra B mevcudu) namı altında cari bir hesap açılarak saklanır.

Madde: 13 Bu fasanadaki paradan üyelerle yapılacak yardım ancak borç şeklinde olur. Bir üye borç olarak verilecek para üyenin bir aylık ücretinin miktarını geçemez ve en geç 12 ayda ödenmek şartı ile taksitlere bölünür. Evvelce alınmış olduğunu ödediğinden itibaren 2 yıl geçmez diye bir üyeye yeniden borç verilemez. Heride (yardım sandığı sermayesi artıkoça) pek muhtaç bulunan bazı arkadaşlara karşılıksız yardım yapmak da düşünülecektir. Ancak bunu sandık üyelerinin üçte iki kararınca mümkün şarttır.

— 23 —

Madde: 14 Yardım sandığı taksitlerinden herhangi birisini ödemeyen üyeler ile Türkiye Eczacı Kalfaları Birliğinden çekilmiş olanlar bu yardım sandığından da çekilmiş sayılırlar. Bu gibilerin paraları tade edilmez.

Madde: 15 Yardım sandığının devamına imkân olmadığı takdirde mevcut para üyeler arasında iştirakleri nisbetinde taksim veya ekseriyet kararı ile hayır müesseselerinden birine teberü edilecektir.

Madde: 16 Bu tüzüğün değiştirilmesi sandık üyelerinin üçte iki ekseriyeti ile kabildir.

KAYNAKÇA / BIBLIOGRAPHY

Arşiv Kaynakları / Archival Sources

Türkiye Eczacı Kalfaları Birliği'nin Ankara şubesine ait antetli zarf ve mektup kâğıdı. Eyüp Talha Kocacık Koleksiyonu.

Basılı Kaynaklar / Printed Sources

“Müteferrik Haberler - Türkiye Eczacıları Cemiyeti'nden.” *Türk Eczacı Âlemi* 3, 3-4 (1929): 55.

Baylav, Naşit. *Eczacılık Tarihi*. İstanbul: Yörük Matbaası, 1968.

Baytop, Turhan. “Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Eczacılık Cemiyetleri.” *Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri*, yayına hazırlayan Ekmeleddin İhsanoğlu içinde, 143-154. İstanbul: Edebiyat Fakültesi ve IRCICA, 1987.

Baytop, Turhan. *Türk Eczacılık Tarihi Araştırmaları*. İstanbul: Sinangil Matbaası, 2000.

Çetinkaya, Y. Doğan. “Sefaletten İhyaya: Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi ve E. P. Thompson.” *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar* sayı 17 (Bahar 2014): 201-221.

Dumont, Paul. “20. Yüzyıl Başları Osmanlı İmparatorluğu İşçi Hareketleri ve Sosyalist Akımlar Tarihi Üzerine Yayınlanmış Kaynaklar.” *Toplum ve Bilim* sayı 3 (Güz 1977): 31-50.

“Eczacılar.” *Aydınlık*, sayı 10, 1 Teşrin-i Sâni 1922 [1 Kasım 1922], 267-270.

“Eczane Sahibi Meslektaşlarımıza Bir Tamim.” *Farmakoloğ* 3, 3-4 (1933): 637.

Etker, Şeref. *İkinci Meşrutiyetin Tabip Örgütleri*. İstanbul: Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, 2017.

İdare heyeti, “Türkiye Eczacıları Birliği I. Bölge İstanbul Eczacı Odası Kongresi İdare Heyetinin Çalışma Raporu.” *Pratik Farmakoloğ* 9, 104 (1962): 10.

“İstanbul Eczacı Amelesinin Lakaydisi Yüzünden Dağılan Bir Teşkilat.” *Ziyâ*, 27 Eylül 1922, 2.

İstanbul Eczacı İşçi Arkadaşlarımıza. Dersaadet: Arşak Gorayan Matbaası, 1328 [1912-13].

Kocacık, Eyüp Talha. *Farmakoloğ Dergisinin Özetli Bibliyografyası ve Değerlendirmesi*. İstanbul: Eczacılık Tarihi Araştırma Derneği, 2016.

“Pratik Farmakoloğlar Birliği.” *Farmakoloğ* 3, 6 (1933): 685-686.

Toprak, Zafer. “Osmanlı’dan Cumhuriyet Türkiye’sine Sendikal Gelişmeler: İstanbul Umum Deniz ve Maden Kömürü Tahmil ve Tahliye Amele Cemiyeti.” *Toplum ve Bilim* sayı 40 (Kış 1988): 141-153.

Tunçay, Mete. *Eski Sol Üzerine Yeni Bilgiler*. İstanbul: Belge Yayınları, 1982.

Tunçay, Mete. *Türkiye’de Sol Akımlar-I (1908-1925)*. İstanbul: BDS Yayınları, 1991.

Türkiye Eczacı Kalfaları Birliği Tüzüğü. İstanbul, 1949.

Türkiye Eczacı Kalfaları Birliği Yardım Sandığı Tüzüğü. İstanbul, 1949.

Türkiye Eczacı Kalfaları’nın Büyük Millet Meclisi Muhterem Azalarından Ricası. İzmir: Meşher Matbaası, 1933.

“Türkiye Eczacı Kalfaları Derneğinin 1953 Yılı İdare Heyeti Çalışma Raporu.” *Pratik Farmakoloğ* 1, 1 (Ocak 1954): 15-18.

Unsur, Özge. “Şefik Hüsnü Değmer: Türkiye Sol Hareketi İçindeki Yeri ve Görüşleri.” Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2003.

Yıldırım, Kadir. “Balkan Savaşları’nın Osmanlı’da İşçi Hareketleri Üzerindeki Etkileri.” *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 12, 2 (Kış 2012): 213-234.

Yıldırım, Nuran. “Dârülfünûn-ı Osmanî Tıp Fakültesi Eczacı Mektebi Öğrencilerine Ait Kabulnâmeler ve Şehâdetnâmeler.” *II. Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildirileri (20-21 Eylül 1990; İstanbul)* içinde 239-279. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999.

Yıldırım, Nuran. “Nizamnâme-i Eczacıyan der Memalik-i Osmaniye Osmanlı Devleti’nde Eczacılar Nizamnâmesi-1852.” *IV. Türk Eczacılık Tarihi Toplantısı Bildirileri (4-5 Haziran 1998; İstanbul)* editör Emre Dölen içinde 43-103. İstanbul: Marmara Üniversitesi Eczacılık Fakültesi, 2000.

Yolalıcı, M. Emin. “1922-1923 Yıllarında Samsun’da Fiyat Hareketleri (Belediye Meclisi Zabıt Defteri’ne Göre).” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi Cumhuriyetin 75. Yıl Özel Sayısı* 14, 42 (Kasım 1998): 121-145.

Osmanlı Donanması Askerlerinin Tayyarelerde Görevlendirilmek Üzere Yetiştirilmesi

Training of Ottoman Naval Soldiers to be Employed in Airplanes

Derya Geçili¹

¹Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Rektörlüğü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi
Bölümü, Niğde, Türkiye

ORCID: D.G. 0000-0003-2769-1713

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Derya Geçili,

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Rektörlüğü,
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, Niğde,
Türkiye

E-mail/E-posta: degecili@hotmail.com

Başvuru/Submitted: 05.03.2019

Revizyon Talebi/Revision Requested:

03.04.2019

Son Revizyon/Last Revision Received:

29.04.2019

Kabul/Accepted: 06.05.2019

Online Yayın/Published Online: 03.07.2019

Atıf/Citation:

Geçili, Derya. "Osmanlı Donanması Askerlerinin
Tayyarelerde Görevlendirilmek Üzere
Yetiştirilmesi." *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 20, 2
(2019): 103-114.

<https://doi.org/10.26650/oba.536002>

öz

İnsanoğlu, ihtiyaçları nispetinde kara, deniz ve demir yollarını kullanmıştır. Hava ulaşımındaki gelişmeler yeni bir devrin başlangıcını teşkil etmiştir. Osmanlı Devleti, tayyarelerin askeri alandaki önemini, İtalya'nın Osmanlı mevzilerini tayyarelerle bombalamasıyla, Trablusgarp Savaşı (1911-1912) sırasında anlamış, Avrupa devletlerinden satın aldığı uçaklarla hava gücünü oluşturmaya çalışmıştır. Tayyareler, sadece karada değil zamanla denizlerde de etkili işlev görmüştür. Savaş sırasında düşman mevkillerini, kuvvetlerini, birliklerini, seyir ve hareketlerini mümkün olduğu kadar seri ve tam anlamıyla öğrenilebilmek, donanmalar için büyük öneme sahipti. Osmanlı Deniz Kuvvetleri, tayyarelerde görevli mühendis ve rasatçılara yardımcı olacak askere ihtiyaç duymuştur. Donanmaya bağlı Efrad-ı Cedide Mektebi'nde eğitim alan askerlerin bir kısmı 'tayyareci askeri' veya 'tayyareci efrad' olarak yetiştirilerek eleman açığı kapatılmaya çalışılmıştır. Bu çalışmada, Osmanlı donanma askerlerinin 'tayyareci asker' olarak yetiştirilme süreci incelenmiştir.

Anahtar sözcükler: Deniz tayyareleri, tayyare askerleri, Osmanlı donanması

ABSTRACT

Highways, maritime lines and railways were developed to meet the needs of humanity. Advances in aerial transportation heralded a new era. The Ottoman State realized the importance of airplanes when the Italians used them to bomb Ottoman positions during the Tripoli War (1911-1912). Consequently, work was undertaken to establish air forces by purchasing airplanes from European states. Airplanes were essential not only for land forces but also for the navy to accurately track the position and movement of enemy forces. After attending *Efrad-ı Cedide Mektebi* (the School of New Soldiers - established within the Ottoman Naval Forces), Ottoman soldiers, were trained in special courses to become 'airplane soldiers' (*tayyareci efrad*, *tayyareci asker*) in order to assist the engineers (*mühendis*) and observers (*rasatçı*) in charge of airplanes. The aim of the present article is to study the training of these soldiers to be employed later on in the airplanes of the Ottoman navy.

Keywords: Airplanes, airplane soldiers, training, Ottoman navy

Giriş

Gemiler, çok eski zamanlardan beri taşımacılıkta büyük bir öneme sahip olmuştur. Gemilerle kıtalar arasında ticaret malları çok kısa bir zamanda birbirlerine ulaştırılabiliyordu. Dünyada meydana gelen değişimler sonucunda gemiler, savaşlarda da kullanılmaya başlamıştı. Bir süre sonra savaş gemileri, istila ve yok etmek amacıyla kullanılan müthiş bir silah haline geldi. Avrupalı devletler, büyük servetler harcayarak meydana getirdikleri bu silaha bazı değişiklikler yaptılar. Ayrıca, savaş gemilerinin inşası ve satılması konusunda da büyük bir rekabete giriştiler. Böylece, savaş gemilerinde sürekli değişimler yapılarak dretnot adı verilen gemiler inşa edilmiştir. Ancak, bir süre sonra savaş gemilerindeki bu değişimler ve yenilikler sona ermiştir. Çünkü büyük ve güçlü dretnotlara karşı onun ancak direk ve bacası değerinde olabilen tayyareler keşfedilmiştir. Dretnot kendisinden oldukça küçük ve önemsiz olan tayyare karşısında hiçbir şey yapamıyordu. Hatta tayyarenin saldırılarından birkaç dakika sonra denize batabiliyordu. Gemilerde yapılan bütün önlemlere ve yeniliklere rağmen bu tehlikeli silaha karşı bir şey bulunamadı. Tayyareler, denizaltılar içinde fazlasıyla tehlikeli olmuştur. Tayyare hücumuna maruz kalan denizaltılardan yüzde doksan dokuz nispetinde ümitler kesiliyordu.¹ Avrupalı devletler, gemicilikte gösterdikleri gayreti ve rekabeti, tayyarecilikte yapmaya başlamışlardı. Deniz savaşlarında daha rahat hareket edebilecek deniz tayyareleri inşa etmişlerdi.²

Büyük devletlerin deniz kuvvetlerinde tayyareleri kullanmaları, coğrafi durumları ve hükümetlerin amaçlarına göre farklılık göstermiştir.³ İngiltere, Amerika gibi büyük devletlerin donanmaları tayyarelerinden faydalanmakla birlikte, tayyareleri askeri amaçlar için kullanmada İtalya'nın öncülük ettiği bilinmektedir. İtalyanlar, Trablusgarp Savaşı sırasında hem keşif hizmeti hem de hava bombardımanı için 1911 yılında tayyareleri kullanmışlardır. Bu durum, Osmanlı yöneticilerinin tayyarelerin askeri önemini fark etmesini sağlamış ve Osmanlı hava gücünü kurma konusunda çalışmalara başlanmıştır.⁴ İlk olarak, iki Osmanlı zabiti pilotluk eğitimi almak için Paris'te bulunan sivil Blériot Havacılık Okulu'nda tayyarecilik öğrenimine gönderilmiştir. Pilotlar Fransa'da eğitim görürken, İstanbul'da orduda hava gücünü kurmak için ilk adımlar atılmıştır. Erkan-ı Harbiye Miralayı Süreyya Bey (İlmen) havacılık teşkilatının oluşturulmasıyla görevlendirilmiştir.⁵ Bu doğrultuda 1911 yılında ilk Tayyare Komisyonu kurulmuş ve 1912 yılında ise Yeşilköy'de Tayyare Mektebi açılarak pilot ve rasıtlar (gözleyici) yetiştirilmeye başlanmıştır.⁶

1 "Gemiden Sonra Tayyare," *Tayyare Cemiyeti Mecmuası* 17, 23 (1 Mart 1926): 3-4.

2 "Hava Devri," *Tayyare Cemiyeti Mecmuası* 17/11 (1 Kanun-i evvel 1925): 1-2.

3 "Bahri Tayyareler," *Donanma* 40 (Şaban 1332 / 29 Haziran 1914): 5.

4 "Tayyarelerin Ehemmiyet-i Harbiyeleri," *Ordu ve Donanma Dergisi* sayı 2 (Nisan 1328 / 1912): 43.

5 Mustafa Yeni, "Hava Kuvvetleri," *Dünya Savaş Tarihi: Osmanlı Askeri Tarihi*, ed. Gültekin Yıldız (İstanbul: Timaş Yayınları, 2013), 165.

6 Deniz Kurt ve Erdal Korkmaz, "Yeni Arşiv Belgeleri Işığında Türk Askeri Havacılığının Doğuşu (1911-1912)," *Savunma Bilimleri Dergisi* 17, 2 (2018): 207-251.

Osmanlı Devleti'nde başlayan yenilik hareketleri sonucunda Avrupa'dan modern savaş gemileri satın alındığı gibi, Avrupa usullerine uygun modern savaş gemileri de inşa edilerek imparatorluğun deniz gücü etkinleştirilmişti.⁷ Aynı zamanda, bu gemileri bilinçli bir şekilde kullanabilecek iyi yetiştirilmiş personele ihtiyaç olduğu gözden kaçmamıştı.⁸ Yeni savaş gemilerinde gerek güverte ve gerekse makine hizmetinde özellikle fen ile sanayi eğitimine ihtiyaç duyulmaktaydı. Gemi komutanından dümen erine kadar bütün askerlerin sorumluluk almadan önce iyi bir teknik eğitime tabi tutulmaları gerekmektedir.⁹ Donanmada görevlendirilen askerler güverte ve makine olarak iki sınıfa ayrılmıştı. Güverte sınıfı, efrad, gedikli,¹⁰ gemici ve telsiz-telgrafçı gibi bölümlerden oluşuyordu. Tayyarelerinin kullanılmaya başlanması ile tayyareciler de güverte sınıfına dâhil edildi. Yetiştirilmek üzere 1911'de Fransa ve İngiltere'ye gönderilen öğrenciler, Balkan Savaşları çıkınca geri çağrılarak savaşlara katıldılar. Kasımpaşa'daki kışla 1910-1911 yıllarında denizci askerlerin eğitimi için Bahriye Efrad-ı Cedide Mektebi Müdüriyeti'ne verildi.¹¹ Mektepte, donanma askerleri bir sene ders gördükten sonra sınava tabi tutulmaktaydı. Bu sınavın sonunda başarılı olan askerler, deniz tayyarelerde görevlendirilmek üzere yetiştirilmek amacıyla kurslara gönderildiler. Aşağıda, Efrad-ı Cedide ve Gedikli mekteplerinden çıkan donanma askerlerinin tayyarecilik kurslarına gönderilerek yetiştirilme süreci işlenmiştir.

Donanma Askerlerinin Yetiştirilmesi

1917 yılının son günlerinde yayımlanan “Bahriye Efradı ve Küçük Zabitaniyla Gedikli Zabitanına Dair 22 Rebiyülahir 1333 [9 Mart 1915] Tarihli Kanunun 1. Maddesini Muadil Kanun” ile birlikte donanma askerlerinin (*bahriye efradı ve gediklileri*) Deniz Kuvvetlerine kabulü, yetiştirilmeleri, izinleri ve terfileri belli kurallara bağlanmıştır.¹² Bu kanuna göre, donanma askeri olmak isteyen aday on sekiz yaşını tamamlamış, ilkokul mezunu, okuryazar ve iyi ahlak sahibi olmalıdır. Ayrıca sağlıklı ve vücut yapısı güçlü olmalıdır. Aday, görev için yeterli olduğunun belirlenmesi için hastanede sağlık kontrolünden geçer. Göze çaracak bir hastalığı, bedeninde bir kusuru, zihinsel algılama sorunu varsa, ya da yaşı bu mesleğe uygun değilse hemen elenir. Sağlık heyetinin kararı kesin olduğundan kontrol sırasında mektep için uygun görülmeyen adaylar, bir daha muayeneye alınmaz ve imtihana kabul edilmez.

7 Ali İhsan Gencer, *Bahriye'de Yapılan İslahat Hareketleri ve Bahriye Nezareti'nin Kuruluşu* (İstanbul: Türk Tarih Kurumu, 2001): 30.

8 Nejat Gülen, *Heybeliada (Tarihi, Coğrafyası, Yaşamı)* (İstanbul: Tekin Yayınevi, 1985), 127.

9 Afif Büyüktuğrul, *Osmanlı Deniz Harp Tarihi*, cilt 3 (İstanbul: Deniz Basımevi, 1973), 244.

10 Askeri alanda gedik, savaşçı sınıfından sayılmadığı halde terfi ederek zabıt olabilen askeri sınıfların kadroları için kullanılmıştır. Bkz. Ahmet Akgündüz, “Gedik” *TDV İslam Ansiklopedisi*, cilt 13 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1996), 541-43.

11 Adnan Özyalçınır ve Şennur Sezer, *Öyküleriyle İstanbul Anıtları I* (İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 2011), 7.

12 “Bahriye Efradının Küçük Zabitaniyla Gedikli Zabitanına Dair 22 Rebiyülahir 1333 [9 Mart 1915] Tarihli Kanunun 15. Maddesini Muadil Kanun, 5 Rebiyülahir 1335 /16 Kanun-i sani 1332 (29 Ocak 1917),” *Düstur* tertip 2, cilt 9 (1928), 134. Kanunun neşr ve ilanı için bkz. *Takvim-i Vekayi* 2782, 9 Rebiyülahir 1335 / 20 Kanun-i evvel 1332 (2 Şubat 1917), 2.

Ayrıca, muayene ve imtihan sonucunda kabul edilmeyenlerin soru sorma ve itiraz hakları da bulunmaz. Bu muayene ile, eğitim sırasında deniz hayatının zorluk ve zahmetlerine tahammül edebilecek, sağlam bir bedene sahip olan askerlerin seçilmesi amaçlanmıştır. Gedikli olarak kabul edilecek askerlerin Osmanlı sahillerinde seyr-i sefer yapabilmek için yeterli gemicilik, ateşçilik, makinistlik, motorculuk, kılavuzluk, yağçılık, dalgıçlık, telsiz-telgrafçılık, elektrikçilik, demircilik, tornacılık, tesviyecilik, dökümcülük, kalıpcılık ve gemi marangozluğu ile bunlara benzer deniz sanayisi konusunda bilgili olmaları şarttır.

Anılan kanuna göre kabul edilenler, Efrad-ı Cedide Mektebi'ne gönderilir. Beş ay mektepte ve ayrıca talim gemisinde eğitim aldıktan sonra donanmaya sevk edilirler. Askerler, büyük bir sağlık sorunu yaşamadıkça kara hizmetine gönderilmezler. Her sene Şubat ayının başında donanmada veya uygun yerlerde efradın sınavları yapılır. Bu sınav için amirin komutası altında bir sınav heyeti oluşturulur. Sınavlar, askere verilen eğitim ve talimler esas alınarak bir program çerçevesinde gerçekleştirilir. Sınavlarda başarılı olanlar ve hüsn-i hal sahibi olduğu amirleri tarafından onaylananlar gemilere gönderilirler. Şubat ayının sonuna kadar sınav sonuçları ilan edilerek kadrolar oluşturulur. Askerlerin terfi, Mart ayının sonunda başlar ve Nisan ayının beşine kadar da tamamlanır. Bu süre içinde askerin gemilere gönderilmesi tamamlanamazsa durum Bahriye Nezareti'ne bildirilir. Asker için yer bulunamadığında, gemilerde görevli olanlar başka yerlere gönderilerek gemilerde askere yer açılır.

Efrad-ı Cedide Mektebi'nde ihtiyaç varsa, gedikliler muallim olarak da istihdam edilebilir. Ancak, mektebe her sene yeniden muallim ataması yapıldığından sene sonunda görevlerine son verilir. Gediklilerin onbaşı ve çavuşluk için 1, gedikli namzetlerinin 2, gedikli zabitlerinin 3 sene görev yapmış olmaları gerekmektedir. Her rütbe için en az 1 sene denizde görev yapılması zorunludur. Gedikliler, nefer, ateşçi nefer, onbaşı, ateşçi onbaşı, çavuş, makine çavuşu, baş çavuşu, gedikli namzedi, 3. sınıf gedikli, 2. sınıf gedikli, 1. sınıf gedikli rütbelerine ayrılır.¹³ Gedikli oldukları tarihten itibaren en az on sene hizmet edenler hakkında Askeri Tekaüd ve İstifa Kanununun 23. maddesi geçerlidir. Bu kanuna göre; üçüncü ve ikinci sınıf gediklilerden imtihan ile sınıfını terfi edemeyerek yeterlilik gösteremeyenler zorunlu olarak emekliye sevk edilir. Emeklilik sürelerini tamamlamadan görevlerine son verilenlere maaş bağlanmaz. Gediklilere, subaylar için olduğu gibi Askeri Tekaüd Kanununa göre maaş verilir.¹⁴

Gedikliler, cezalar konusunda da yine subaylar gibi Askeri Ceza Kanunu'na tabiidir. İki sene sonunda terfi sınavlarını kazanamayan veya kötü durumu ve sarhoşluğu alışkanlık

13 *Efrâd-ı Bahriye ve Gedikliler Hakkında Kanunnâme-i Hümayun*'a ([İstanbul]: Bahriye Matbaası, 1915) göre 3. Sınıf gedikli maaşı 650; 2. Sınıf gedikli maaşı 1000; 1. Sınıf gedikli maaşı 1500 kuruştur. Muhripler ile torpidolarda istihdam olunacak gediklilere 100 kuruş, denizaltı ve tayyarelerde istihdam edilecek gediklilere ise 200 kuruş zam yapılarak senelik bir takım iş elbisesi verilmiştir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Şurayı Devlet (ŞD.TNZ), 24/2, 26 Rebiyülahir 1338 (18 Ocak 1920).

14 Meclis-i Ayan ve Meclis-i Mebusan tarafından kabul olunan bu layihanın kanuniyetini ve şartlarını devlete ilavesini irade eylerim. 16 Kanunisani 1332 / 5 Rebiyülahir 1335 (29 Ocak 1917), Mehmed Reşad (Sadrazam).

ettiği sabit olan gediklilerin görevine son verilir. Bunlar, iki senelik zorunlu hizmetten muaf tutulur. Ancak, yalandan hastalanarak görevden kaçanlar bu haktan istifade edemez. Gedikliler, emeklilik konusunda yine subaylar gibi Askeri Tekaüd Kanunu'na tabi olmuşlar ise de, hizmete başlama tarihlerinden itibaren 17 seneyi tamamlamadan istifa edenlere bu hak verilmez. Gedikliler, zorunlu hizmetlerinin bitmesinden itibaren yedi sene sonra istifa hakkı kazanırlar. Ayrıca, zorunlu hizmetlerini tamamladıktan sonra istifa ederlerse askeri mükellefiyetlerini tamamlamış olarak kabul edilirler. 52 yaşını tamamlayan gedikliler, emekliye sevk edilir. Ancak, istifa ve emeklilik talepleri seferberlik zamanında kabul edilmez.

Tayyareci Efradın (Tayyareci Askerlerin) Kurslarda Yetiştirilmesi

Donanma askerlerinin savaşlar sırasında elde edilen tecrübeye bağlı olarak silahlı kuvvetlerde yapılan değişiklikler ve yenilikler hakkında eğitim almalarına karar verilmişti.¹⁵ Donanma askerlerinin mesleklerinde tecrübe elde ederek çalışmaları, maharet kazanıp işle ilgili bilgi kazanmaları için 20 Şubat 1917 tarihinde donanmanın zırhlı gemilerinde, denizaltılarında ve tayyarelerinde görevlendirilecek askerler için meslek kursları açılmıştı.¹⁶ Bahriye Nezareti tarafından hazırlanan programa göre kurslara devam zorunluluğu bulunuyordu. Kurslardaki eğitimlerinde başarılı olan askerler, rütbe ve kıdem zammı gibi mükâfatlar kazanmışlardır.¹⁷ Donanmada açılan ilk kurslar yabancı dil (İngilizce ve Fransızca) kurslarıydı.¹⁸ Kurslarda haftada 3 gün birer saat eğitim verilmekteydi ve devam zorunluydu. Katılacakların okur, yazar, çavuş veya baş çavuş rütbelerinde olmaları gerekiyordu.¹⁹ Deniz kuvvetleri tayyarelerinin silah ve makinelerinin yetkin bir şekilde kullanımı, bunların özelliklerinin iyi bilinmesine bağlıydı ve bu da uzun süreli eğitime ihtiyaç göstermekteydi.²⁰ Bu sebeple, donanmada görev alacak tayyareci askerlerin bu kurslardan geçmeleri zorunlu tutulmuştu. Bahriye Nezareti İkinci Dairesi tarafından (7 Şubat 1332/20 Şubat 1917) tarihinde “Tayyareci Efradın Suret-i Duhul, Tahsil ve Terfileri Hakkında Talimatname” yayınlanmıştı. Bu talimatname esas alınarak Tayyare Mektebi'nin dışında olmak üzere Efrad-ı Cedide Kışlası'nda “Tayyareci Namzetleri Kursu”nda eğitime başlandı. Eğitim programları zaman zaman değişikliklere uğramak üzere Bahriye Nezareti Üçüncü Daire ve İkinci Dairesi tarafından belirlenmişti.²¹

Efrad ve gediklilerin tayyareci asker olabilmeleri için bazı vasıfları taşımaları gerekirdi. Tayyareci askerleri için hazırlanan talimatnameye göre, 19 yaşından küçük ve 30 yaşından büyük olanlar kabul edilmemişlerdi. Tayyareci asker olarak görev yapabilmeleri için sağlıklarının özellikle kalp ve sinirlerinin çok iyi olması gerekiyordu. Yaş için sadece yazılı

15 Deniz Müzesi Arşivi (DMA), Bahriye Dairesi Riyaseti (BD.R), 12/220-1, 20 Haziran 1329 (20 Haziran 1913).

16 DMA, III. Daire, 30/8, 20 Şevval 1331 (22 Eylül 1913).

17 DMA, BD.R, 7/118-12, 12 Şubat 1328 (25 Şubat 1913).

18 BOA, İrade Meclis-i Mahsus (İ.MMS), 170/25, 29 Zilkade 1331 (30 Ekim 1913).

19 DMA, BD.R, 12/220-1, 12 Haziran 1329 (25 Haziran 1913).

20 BOA, Meclis-i Vükela (MV), 231/346-1-1, 9 Şubat 1332 (22 Şubat 1917).

21 DMA, Bahriye Nezareti (BN), 327/10720, 7 Şubat 1332 (20 Şubat 1917).

vesika esas alınmamış, aynı zamanda adayların vücutlarının hali ve akli durumlarının da o yaşta görünmesine dikkat edilmişti. Adaylar, yabancı dil öğrenebilecek bir seviyede olup, pusula, harita, motor hakkında bilgi sahibi, ayrıca tayyarecilik için yeteri kadar heves ve arzuları olmalıydı. Doktorlar tarafından yapılacak sağlık kontrolünde tayyarelerde görev alacak kadar yeterli oldukları kanıtlanmalıydı.²²

Tayyareci Namzetleri Kursu'nda talebelerin bilgi ve becerilerini genişletmek üzere eğitim programları hazırlanmıştı.²³ Kurslarda verilen eğitim, mesleki bilgiler esas alınarak iki döneme ayrılmıştı. Birinci dönem dört ay, ikinci dönem altı ay sürecekti. Ancak, bu süre askerlerin kazandığı tecrübe ve eğitime göre azaltılabilir, uzatılabilir veya değiştirilebilirdi. Tayyareci asker olarak kabul edilecek efradın bu görev için yeterli, mesleğine kabiliyetli, Efrad-ı Cedide Mektebi'nde eğitimini tamamlamış ve sağlıklı olması ve görevini bırakmayacağını taahhüt etmesi gerekirdi. Tayyareci askerlerinin ölçülü ve hızlı karar verebilen, mesleğe yeterli kişilerden seçilmesine özen gösterilirdi. Özellikle makineci çırakları eğitimlerini tamamlamalarından sonra ihtiyaca göre tayyareci asker olarak kabul edilmişlerdir. Efrad ve gediklilerin dışında diğer askerler de eğitimlerini tamamladıktan sonra tayyareci askerliği için yeterli olduklarını kanıtlamaları halinde kurslara gönderilmişlerdir. Tayyareci askerler, hastalık nedeniyle derslere devam edemedikleri takdirde bunların yeniden eğitim almaları zorunludur.²⁴ Bu eğitimi tamamlayarak sınavlarında başarılı olanlara bir derece terfi verilir.

Tablo 1. Tayyareci Asker Kursunun Birinci Dönem Sınav Programı²⁵

	1. İmtihan	2. İmtihan
Çarşamba	Fizik	Hıfz-ı sıhha
Perşembe	Ser-dümenlik	Akaid-i diniyye
Cumartesi	Coğrafya	Terbiye-yi askeriye
Pazar	Hesap	İşaret
Pazartesi	Hendese	Terbiye-yi bedeniyye ve jimnastik
Salı	Lisan-ı Osmani	Talim
Çarşamba	Motorculuk	

Kurslar sonunda yapılan sınavlarda başarılı olamayanlar tekrar kurslarda eğitim almışlardır. Kurslara veya sınavlara girmeyen tayyareci askerler hakkında inceleme yapılmıştır. Geçerli bir sebebi olmadan kurs sonunda yapılan sınavlara girmeyenler haklarını kaybetmiş sayılmıştır. Kurslar sonunda askerlerin sınavdan aldıkları notlar aşağıdaki gibi listeler halinde yayınlanmıştır.²⁶

22 DMA, BN, 162/2748.

23 DMA, BD. R, 7/118-12, 18 Kanun-i sani 1340 (18 Ocak 1924).

24 DMA, BN, 327/10720, 7 Şubat 1332 (20 Şubat 1917).

25 DMA, BN, 346/12383, 11 Temmuz 1333 (24 Temmuz 1916), Terbiye-yi Bedeniye - Jimnastik ve Talimden başka diğer derslerin sınavları yazılı yapılmıştır.

26 DMA, Mülga Bahriye (MB), 94/85, 20 Şubat 1331 (4 Mart 1916).

Tablo 2. Tayyareci Asker Kursunda Hendese [Geometri] Dersi Sınav Sonuçları²⁷

Sıra No	İsmi	Rütbesi	Notu
1	Dersaadetli Ali oğlu Tarhan	Onbaşı	100+
2	Silifkeli Ahmed oğlu Feyzi	“	100+++
3	Katmanlı İbrahim oğlu Ali Rıza	“	100+++
4	Malkaralı Abdullah oğlu Asaf	“	100+
5	Kasımpaşalı Mehmed oğlu Latif	Nefer	100+
6	Kanlıcalı Halil oğlu Fethi	Onbaşı	100
7	Gelibolulu Şevket oğlu Rıza	Çavuş	100+
8	Rizeli Hüseyin oğlu Ahmed	Onbaşı	100
9	Ünyeli Emin oğlu Asım	Nefer	100
10	Bursalı Ali oğlu Refik	Onbaşı	100
11	Dersaadetli Ahmed oğlu Fethi	Onbaşı	100+
12	İzmirli Süleyman oğlu Ahmed	Çavuş	99
13	İzmitli Hüseyin oğlu Abdullah	Onbaşı	100+
14	Beykozlu Nuri oğlu Hulusi	Nefer	100
15	Kasımpaşalı Hüseyin oğlu Ali Rıza	Onbaşı	100
16	Bandırmalı Hasan oğlu Hikmet	Nefer	100
17	Erikli Mustafa oğlu Raif	Çavuş	97
18	Üsküdarlı Hüseyin oğlu Mustafa	Nefer	100
19	Dersaadetli Yusuf oğlu Sadık	Nefer	100
20	Rizeli Raif oğlu Mahmud	Nefer	100
21	Bandırmalı Yakup oğlu Emin	Onbaşı	100
22	Bandırmalı Eyüb oğlu Mustafa	Nefer	100
23	Trebolulu Veli oğlu Salih	Onbaşı	100
24	Dersaadetli Hüseyin oğlu Ahmed	Onbaşı	100
25	Trabzonlu Hakkı oğlu Salih	Onbaşı	100
26	Dersaadetli Eyüb oğlu Rıza	Nefer	90
27	Antalyalı Galib oğlu Mustafa	Nefer	100+
28	Dersaadetli Ferhad oğlu Yaşar	Nefer	100
29	İzmirli Bekir oğlu Hüseyin	Onbaşı	97
30	Yalova Mustafa oğlu Halil	Nefer	100
31	Dersaadetli Mustafa oğlu Süleyman	Nefer	98

27 DMA, BN, 346/12383. Aynı arşiv dosyası içinde Akaid-i Diniye, Terbiye-yi Askeriye, Terbiye-yi Bedeniye – Jimnastik derslerine ait sınav sonuçları vardır.

“Tayyareci Kursu Efradının Hendese Dersine Aid İmtihan Numaralarıdır” (DMA, BN, 346/12383)

Kurslarda eğitim verecek muallimler, çarkçı ve güverteciler arasından seçilmişlerdir. Okulda her sene muallimler değiştirilerek yenileri görevlendirilirdi. Kurslarda öğretmenlerin yemekleri ve diğer masrafları karşılanırdı. Ayrıca, başarılı bir şekilde eğitim veren muallimlere mükâfat olarak kıdem verilirdi. Tayyareci askerlerin eğitim programında, zaman zaman yenilikler ve değişiklikler yapılırdı. Efrad-ı Cedide Mektebi Tayyareci Kursu muallimi Mülazım Kasımpaşalı Mehmed Sadık Efendi, daha iyi eğitim verebilmesi için Yeşilköy'deki Tayyare Mektebi'nde rasat kursuna gönderilmişti. Eğitim sırasında tayyareci ve rasat muallimi olarak maaşına zam yapılmıştır. Muallim Sadık Efendi, rasat eğitiminden sonra Efrad-ı Cedide Mektebi tayyareci askerlerine her ayın Salı günü hava müsait oldukça meydan uçuşu ve tarassud (gözlem) yaptırmıştır. Rasat eğitiminin sonunda tayyarecileri sınav yaparak başarılı olanları belirlemiştir.²⁸

Deniz tayyarelerinde görevlendirilen 16 acemi asker ihtiyacı karşılamamıştır. Askerlerin görevlerine hazırlanmasına ve gönderilecek olan yeni tayyareci askerlerin bu görevi yapabilecek seviyede olmalarına dikkat edilmiştir. Tayyareci askerlerin konuları daha iyi anlayabilmeleri, uygulama yapmalarına bağlıydı. Bu amaçla, 24 adet tayyare sipariş etmesi

28 DMA, BN, 346/12383, 11 Temmuz 1333 (11 Temmuz 1917).

için Berlin Sefareti'ne talimat gönderilmiştir. Bir süre sonra tayyareci askerlerin talimlerinde kullanılmak üzere Almanya'dan bir aylığına bir Albatros Tayyaresi gelmiştir. Donanmada ikinci tayyare bölüğü için tayyareci askerlerine ihtiyaç duyulunca deniz tayyare müfrezesinden 11 asker görevlendirilmiş ve bunlar Efrad-ı Cedide Mektebi'nde eğitim almaya başlamıştır (20 Ekim 1917).²⁹

İzinleri ve Maaşları

Donanma askerlerine senede bir ay, hizmet ve gayretleri ile başarı gösterenlere ise iki ay kadar izin verilir. Hizmete yeni başlayanlar, ilk altı ay içinde mecbur olmadıkça izin alamazdı. Ayrıca, izinli gittikleri mahallerde donanma kumandanına ya da askeri kumandanlığa 24 saat içinde ikamet yerlerini bildirmek zorunda idiler.³⁰

Efrad ve gediklilerin eğitimleri sırasında talim ve manevra zamanlarına mahsus ücretlerinden başka her saat için beş kuruş verilmiştir.³¹ Kurslarda eğitimlerini başarılı bir şekilde tamamlayanlar tayyareci asker olabilmeleri için Yeşilköy'deki Tayyare Mektebinde beklemişlerdir. Tayyareci askerler, görev yerlerinin belirlenmesine kadar askeri maaşlarına ilaveten, iki yüz kuruş "Nefer Tayin Bedeli" almışlardır.³² Tayyareci olarak istihdam olunan bütün gediklilere görevlerine başlamalarından itibaren rütbeleri dikkate alınmaksızın gerek öğrencilik ve gerekse tayyarecilik zamanlarında maaşlarına sekiz Osmanlı lirası zam yapılmıştır. Bu kanunun uygulanmasından hem Bahriye Nezareti hem de Maliye Nezareti sorumlu olmuştur.³³ Tayyarelerde istihdam olunan gedikli, küçük zabitan ve efradın maaşına yapılacak zam³⁴ hakkında Bahriye Nezareti tarafından bir layiha hazırlanmıştır.³⁵ Bu layihaya göre, efrad ve gediklilere göreve başlamalarından itibaren rütbelere göre maaşlarının yarısı kadar zam yapılmıştır.³⁶ Tayyareci öğrencilere, kurslarda iki dönem boyunca eğitimlerini tamamladıktan sonra iki yüz kuruş maaş verilerek görev yerlerine gönderilmişlerdir. Makineci çırakları, kurslardaki eğitimlerde başarılı olarak tayyareci askeri olarak görevlendirildiklerinde bir derece terfi edilmiş ve maaşlarına zam yapılmıştır. Tayyareci öğrenciler ve tayyareci askerler, hastalık veya kaza sonucunda derslerle talimlere devam edemezlerse, bunlar aynı sınıfı yeniden okur veya görev yerleriyle ilgili değişiklik yapılırdı. Bir süre sonra silahaltında bulunan 1895, 1896, 1897 doğumlu deniz tayyarecilerinin hem göreve başlamaları hem de terhislerinden sonra emeklilikleri için silahaltında geçirdikleri sürenin dikkate alınmasına karar verildi (20 Ekim 1917).³⁷

29 DMA, BN, 346/12383, 27 Ağustos 1333 (27 Ağustos 1917).

30 DMA, Umuru Bahriye Müdüriyeti II (U.BM II), 17/312-7, 18 Teşrinisani 1340 (18 Kasım 1924).

31 BOA, İrade Meclis-i Mahsus (İ.MMS), 185/19-4-2, 18 Mayıs 1330 (31 Mayıs 1914).

32 BOA, Babıali Evrak Odası (BEO), 4394/329526-2-2, 4 Kanun-i sani 1331 (17 Ocak 1916).

33 BOA, BEO, 4394/329526-3-1, 11 Rebiyülevvel 1334 (17 Ocak 1916).

34 BOA, BEO, 4394/329526-1-1, 4 Kanun-i sani 1331 (17 Ocak 1916).

35 BOA, BEO, 4394/329526-1-2, 4 Kanun-i sani 1331 (17 Ocak 1916).

36 BOA, BEO, 4394/329526-2-1, 4 Kanun-i sani 1331 (17 Ocak 1916).

37 BOA, İrade Dosya Usulü (İ.DUİT), 87/9, 20 Ekim 1917.

Kıyafetleri

Tayyareci askerlerin kılık kıyafetlerine oldukça özen gösterilmişti. Gediklilerin resmi elbiselerine dair bir talimatname hazırlanmıştı. Buna göre, gediklilerin serpuşları subaylarınkine benzerdi. Sadece, subayların serpuşlarında bulunan sırma şerit gediklilerin serpuşlarına yoktu.³⁸ Efrad ve gedikli ceketlerinin omuzluklarındaki rütbe ve işaretler buldukları sınıflar dikkate alınarak hazırlanmıştı. Eğitimleri sırasında giydikleri barut rengi çuha kumaşından yapılmış pantolon, subaylarınkiyle aynıydı. Ceketleri dik yakalı ve yakayı ilikleme için iki kopçalı önü tek sıra beş düğmeli ve göğsün sol tarafında düğmelerin istikametinde kapaklı iki cebi ve her iki arka dikişlerinin alt kısımlarında 13 santimetre yırtmaçları bulunurdu. Şeritler ile alametler, efrad ve gediklilere uygun bir şekilde takılırdı. Subayların giydiği gibi beyaz ceketleri olacak, ancak rütbe ve ihtisas alametlerini gösteren omuzluklardaki işaretler için talimatname esas alınacaktı. Pantolonlarında apolet ile köprü bulunmayacaktı. Uzun kılıç kullanılacak ve buna mahsus kılıç püskülü takılacaktı. Ayrıca, uzun kılıçların deve derisinden üretilen kayışları olacaktı. Bunların dışında boyun bağı, eldiven, potin, düğmeler, beyaz potin ve kolalı gömlekleri bulunacaktı. Birinci sınıf gedikliler, subayların tabi oldukları şartlar dâhilinde, ikinci ve üçüncü sınıf gedikliler ise mezun olana kadar askeri mevkiler dışında sivil elbise giyeceklerdi. Gedikliler uzun kılıcı yalnız sıcak havalarda beyaz eldiven ile beraber giyilen elbise ile takabileceklerdi. Mahkeme gibi adli kurumlarda beyaz elbise ve kılıç takmaları ise yasaktı.³⁹

Tayyareci askerlerin kıyafetlerinde kullanılmış olması muhtemel işaret
(BOA, İ.DUİT, 19/21-4-2)

38 DMA, Mülga Bahriye (MB), 625/317, 25 Nisan 1334 (25 Nisan 1918).

39 DMA, BN, 380/13820.

Terfileri

Tayyareci askerlerin terfileri gemi, tersane ve diğer donanma efradının terfilerinden farklı olmuştur. Bahriye Nezareti İkinci Dairesi tarafından 20 Şubat 1917 tarihinde tayyareci askerlerinin eğitim ve terfileri hakkında bir talimatname yayınlanmıştı. Tayyareci Efradı Talimatnamesi'ne göre; birinci ders döneminin sonunda asker, on başı, çavuş ise, terfi edeceği rütbe onbaşı, çavuş, baş çavuştur. İkinci ders döneminin sonunda onbaşı, çavuş ise terfi edeceği rütbe çavuş, baş çavuştur. Tayyareci efradı ve gedikliler, kurslarda başarılı olamazlarsa ya aynı ders dönemini tekrar etmişler ya da ihraç edilmişlerdir.⁴⁰

Sonuç

Yaşadığı ağır savaşlarda, Osmanlı Devleti, tayyarelerin, sahillerin korunması ve donanmanın güçlendirilmesinde de önemli bir silah olduğu fark etmiştir. Deniz Kuvvetlerinin tayyarelerinde görev alacak elemanlara ihtiyaç duyulduğu için Yeşilköy'de Tayyare Mektebi açılarak ihtiyaç karşılanmaya çalışılmıştır. Tayyare Mektebinin dışında olmak üzere Efrad-ı Cedide Kışlası'nda "Tayyareci Namzetleri Kursu" açılarak donanma askerlerine kurslarda eğitim verilerek 'tayyareci asker'ler yetiştirilmiştir. Bu kursların amacı; Tayyare Mektebi'ndeki mesleki bilgileri esas alarak asker yetiştirmekti. Efrad ve gedikliler, kurslarda eğitim ve terbiye aldıktan sonra eğitimlerini tamamlayarak 'tayyareci asker' olarak görevlendirilirdi. Üç tarafı denizlerle çevrili olan Anadolu'da yaşayan devletler, kuvvetli bir donanmaya sahip olmak zorundaydı. Ancak, dünyada başlayan en büyük değişimlerden biri de gökyüzünden gelebilecek saldırılardı. Tayyareler düşman hakkında bilinmesi gereken bütün malumatı kısa zamanda keşfedebilmekteydi. Her alanda derin izler bırakan bu önemli icat, savaş sırasında çok önemli bir silahtı. Bu durum nazarı dikkate alınarak donanmada da tayyare kullanılmıştır. Donanmada kullanılmaya başlanan tayyarelerde görev almaları için tayyareci asker yetiştirilerek eleman yetersizliği giderilmeye çalışılmıştır.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almamıştır.

KAYNAKÇA / BIBLIOGRAPHY

Arşiv Kaynakları / Archival Sources

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Babıali Evrak Odası (BEO), 4394/329526-1-1, 4394/329526-1-2, 4394/329526-2-1, 4394/329526-2-2, 4394/329526-3-1,11 Rebiyülevvel 1334 (17 Ocak 1916).

İrade Dosya Usulü (İ.DUİT), 87/9.

40 DMA, BN, 327/10720, 1332 (4 Temmuz 1917). Tayyareci Efradın Suret-i Duhul, Tahsil ve Terfileri Hakkında Talimatname, (117 Numaralı Emirnamedir).

İrade Meclis-i Mahsus (İ.MMS), 185/19-4-2, 18 Mayıs 1330 (31 Mayıs 1914), 170/25, 29 Zilkade 1331 (30 Ekim 1913).

Meclis-i Vükela (MV), 231/346-1-1.

Şura-yı Devlet (ŞD.TNZ), 24/2, 26 Rebiyülahir 1338 (18 Ocak 1920).

Deniz Müzesi Arşivi (DMA)

Bahriye Dairesi Riyaseti (BD. R), 7/118, 18 Teşrinisani 1340 (18 Kasım 1924), 12/220-1, 12 Haziran 1329 (25 Haziran 1913).

Bahriye Nezareti (BN), 327/10720, 4 Temmuz 1332 (4 Temmuz 1917), 162/2748, 380/13820, 12 Temmuz 1332 (25 Temmuz 1916), 346/12383, 11 Temmuz, 1333 (11 Temmuz 1917), Mülga Bahriye (MB), 94/85, 20 Şubat 1331 (4 Mart 1916), 625/317, 25 Nisan 1334 (25 Nisan 1918).

Umuru Bahriye Müdüriyeti II (U.BM II), 17/312-7, 1 Mart 1340 (1 Mart 1924).

III. Daire, 30/8, 20 Şevval 1331 (22 Eylül 1913).

Basılı Kaynaklar / Printed Sources

Akgündüz, Ahmet. "Gedik." *TDV İslam Ansiklopedisi*. 13:541-543 İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1996.

"Bahri Tayyareler." *Mecmua-i Fünun-ı Bahriye* 20, 9 (Teşrin-i Sani 1338): 168-171.

"Bahriye Efradının Küçük Zabitanıyla Gedikli Zabitanına Dair 22 Rebiyülahir 1333 [9 Mart 1915] Tarihli Kanununun 15. Maddesini Muadil Kanun, 5 Rebiyülahir 1335 /16 Kanun-i sani 1332 (29 Ocak 1917)." *Düstur tertip 2*, cilt 9 (1928): 134.

Büyüktuğrul, Afif. *Osmanlı Deniz Harp Tarihi*, cilt 3. İstanbul: Deniz Basımevi, 1973.

Efrâd-ı Bahriye ve Gedikliler Hakkında Kanunnâme-i Hümayun. [İstanbul]: Bahriye Matbaası, 1331 (1915).

Gencer, Ali İhsan. *Bahriye'de Yapılan Islahat Hareketleri ve Bahriye Nezareti'nin Kuruluşu*. İstanbul: Türk Tarih Kurumu, 2001.

Gülen, Nejat. *Heybeliada (Tarihi, Coğrafyası, Yaşamı)*. İstanbul: Tekin Yayınevi, 1985.

"Gemiden Sonra Tayyare." *Tayyare Cemiyeti Mecmuası* 17, 23 (1 Mart 1926): 3-4.

"Hava Devri." *Tayyare Cemiyeti Mecmuası* 17, 11 (1 Kanun-i evvel 1925): 1-2.

Kurt, Deniz, ve Erdal Korkmaz. "Yeni Arşiv Belgeleri Işığında Türk Askerî Havacılığının Doğuşu (1911-1912)." *Savunma Bilimleri Dergisi* 17, 2 (2018): 207-251.

Özyalçiner, Adnan ve Şennur Sezer. *Öyküleriyle İstanbul Anıtları I*. İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 2010.

Takvim-i Vekayi 2782, 9 Rebiyülahir 1335 / 20 Kanun-i sani 1333 (2 Şubat 1917), 2.

"Tayyarelerin Ehemmiyeti Harbiyeleri." *Ordu ve Donanma Dergisi* 2 (Nisan 1328 / 1912): 43-47.

Yeni, Mustafa. "Hava Kuvvetleri." *Dünya Savaş Tarihi: Osmanlı Askeri Tarihi, Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918*, editör Gültekin Yıldız içinde, 165. İstanbul: Timaş Yayınları, 2013.

Note sur le dessin du système de Copernic dans le manuscrit Kandilli 403

Kandilli 403 Yazmasındaki Kopernik Sistemini Temsil Eden Şekil Üzerine Not

Pierre Ageron¹

¹Membre du corps professoral, LMNO & IREM, Université de Caen Normandie, Caen, France

ORCID: PA. 0000-0001-6823-9745

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Pierre Ageron,
LMNO & IREM, Université de Caen Normandie,
Caen, France

E-mail/E-posta: pierre-marc.ageron@unicaen.fr

Başvuru/Submitted: 07.05.2019

Revizyon Talebi/Revision Requested:
02.06.2019

Son Revizyon/Last Revision Received:
10.06.2019

Kabul/Accepted: 10.06.2019

Online Yayın/Published Online: 03.07.2019

Atf/Citation:

Ageron, Pierre. "Note sur le dessin du système de Copernic dans le manuscrit Kandilli 403" *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 20, 2 (2019): 115-126.
<https://doi.org/10.26650/oba.561166>

RÉSUMÉ

Le but de cette note est d'identifier la source d'un célèbre dessin de trois systèmes cosmologiques, considéré par beaucoup d'auteurs comme la toute première occurrence de l'héliocentrisme dans les pays d'Islam. Paradoxalement, ce dessin est inclus dans un manuscrit du XVIIe siècle contenant une version en turc et arabe de la *Nouvelle théorie des planètes* de Noël Durret, un ouvrage résolument géocentrique. Nous montrons que les trois figures sont extraites de l'édition de 1648 des *Ephemerides* d'Andrea Argoli, dont un exemplaire fut signalé en 1683 chez un érudit d'Istanbul aux côtés du livre de Durret. Les systèmes représentés sont ceux de Copernic, de Tycho Brahe et le propre système d'Argoli.

Mots-clés : Héliocentrisme, Copernic, Noël Durret, Andrea Argoli, *Sajanjal al-aflāk*, Tezkireci Köse İbrâhîm.

ABSTRACT

The purpose of this note is to identify the source of a famous drawing of three cosmological systems, considered by many authors as the very first instance of heliocentrism in Islamic countries. Paradoxically, this drawing is included in a seventeenth-century manuscript containing a Turkish and Arabic version of the *Nouvelle théorie des planètes* by Noël Durret, a resolutely geocentric work. We demonstrate that the three figures are taken from the 1648 edition of Andrea Argoli's *Ephemerides*, a copy of which was reported in 1683 at an Istanbul scholar's house alongside Durret's book. The systems represented are those of Copernicus, Tycho Brahe and Argoli's own system.

Keywords: Heliocentrism, Copernicus, Noël Durret, Andrea Argoli, *Sajanjal al-aflāk*, Tezkireci Köse İbrâhîm

ÖZ

Bu araştırma notunun amacı, birçok yazar tarafından İslam ülkelerine Güneş merkezli evren modelinin girişini temsil ettiği düşünülen ve üç meşhur kozmolojik sistemi temsil eden bir şeklin kaynağını belirlemektir. Çelişkili olarak, bu şekil, kesinlikle yer merkezli bir eser olan Noël Durret'in *Nouvelle théorie des planètes* adlı eserinin Türkçe ve Arapça versiyonundan oluşan bir onyedinci yüzyıl yazmasının içinde bulunmaktadır. Biz burada, her üç şeklin de Andrea Argoli'nin *Ephemerides* adlı eserinin 1648 baskısından alındığını göstermekteyiz. Bu eserin bir nüshasının 1683 yılında, Durret'in kitabıyla beraber, İstanbul'daki bir bilge kişide bulunduğu işaret edilmiştir. Temsil edilen sistemler Kopernik, Tycho Brahe ve Argoli'nin sistemleridir.

Anahtar sözcükler: Güneş merkezli sistem, Kopernik, Noël Durret, Andrea Argoli, *Sajanjal al-aflāk*, Tezkireci Köse İbrâhîm

Lecteurs critiques de Ptolémée, les astronomes des pays musulmans élaborèrent des modèles de l'univers extrêmement raffinés. Cependant, ils restèrent très longtemps fidèles au dogme géocentrique qui place la Terre au centre du monde. La question se pose de savoir à quel moment les conceptions héliocentriques de Nicolas Copernic (1473-1543) s'y sont frayées un chemin. En 1992, le grand historien des sciences ottomanes Ekmeleddin İhsanoğlu affirma avoir découvert, dans la bibliothèque de l'observatoire de Kandilli, « le premier livre traitant du système de Copernic dans la littérature scientifique ottomane », un manuscrit écrit au début des années 1660¹. Cette information retentissante a été relayée depuis par un grand nombre d'auteurs. Le feuillet publié par İhsanoğlu dans son article, où sont figurés trois systèmes du monde, dont effectivement celui de Copernic, est devenu une icône de la science ottomane. C'est sur ce feuillet fameux que nous allons nous pencher afin d'en préciser le contenu et d'en identifier la source.

Nous désignerons le manuscrit exhumé par İhsanoğlu par sa cote : Kandilli 403. Simple carnet très peu soigné de 39 feuillets, il contient un texte en turc et en arabe intitulé *Sajanjal al-aflāk fi ghāyat al-idrāk*, ce que nous choisissons de traduire par « Le Miroir des orbés célestes dans la plus parfaite compréhension », accompagné de tables numériques. Il commence par une longue préface en turc, qu'İhsanoğlu déchiffra et traduisit intégralement en anglais. On y apprend que le manuscrit contient la traduction d'un ouvrage de Noël Durret, un astronome-astrologue français peu connu (1590 – ca. 1650), auteur de plusieurs ouvrages. Dans son article de 1992, İhsanoğlu ne chercha pas à préciser davantage². En 2004 cependant, dans une version légèrement révisée de son texte³, il indiqua que l'ouvrage traduit était la *Nouvelle théorie des planètes* de Durret. Ce livre en langue française, publié en 1635, contient, outre des tables astronomiques pour la longitude de Paris et leurs « préceptes » d'utilisation, un long exposé théorique de cosmologie⁴. Bien que cette identification soit correcte, İhsanoğlu ne semble pas avoir réalisé que la plus grande part de la préface turque qu'il avait traduite en anglais n'était rien d'autre que la traduction, un peu abrégée, de la préface française de Durret, intitulée *Préface au lecteur sur l'origine & certitude des tables astronomiques*. Ceci

1 Ekmeleddin İhsanoğlu, « Introduction of Western Science to the Ottoman World: A Case Study of Modern Astronomy (1660–1860) », in : *Transfer of Modern Science and Technology to the Muslim World: Proceedings of the International Symposium on Modern Science and the Muslim World* (Istanbul : Research Centre for Islamic History Art and Culture IRCICA, 1992), 69.

2 İhsanoğlu, *art. cit.*, p. 111, n. 4. À la p. 112 est reproduite la page de titre du livre suivant : Noël Durret, *Novae Motuum Caelestium Ephemerides Richelianae* (Paris : aux frais de l'auteur, 1641) ; ceci a laissé croire à certains qu'İhsanoğlu l'avait identifié comme source, ce qu'il ne prétendait pas.

3 Ekmeleddin İhsanoğlu, « The Introduction of Western Science to the Ottoman World: The Case of Modern Astronomy (1660–1860) », in : *Science, Technology and Learning in the Ottoman Empire* (Aldershot : Ashgate, 2004), 1-44. Aussi dans : John Brooke & Ekmeleddin İhsanoğlu (éd.), *Religious Values and the Rise of Science in Europe* (Istanbul : Research Centre for Islamic History Art and Culture IRCICA, 2005), 185-229.

4 Noël Durret, *Nouvelle théorie des planètes (...) avec les tables richeliennes et parisiennes exactement calculées* (Paris : Alliot, 1635).

a entraîné d'autres auteurs sur des chemins hasardeux⁵.

À la fin de la préface turque, le traducteur prend soudainement la parole. Au bas du feuillet 1v^o, il révèle son identité : *Ibrāhīm al-shahīr bi-Tadhkarjī al-Sikatwārī mawliḏ^{an} al-Istānbūlī maskan^{an}*. Cette formule, purement arabe, n'a jamais été lue correctement⁶. Son seul sens possible est : « Ibrāhīm, dit Tezkireci [le secrétaire], de Szigetvár par la naissance, d'Istanbul par la demeure ». La ville de Szigetvár se trouve en Hongrie, et il est vraisemblable que cet Ibrāhīm ait été un chrétien de naissance, converti à l'islam. Il précise qu'une première version de son travail a été présentée à Mehmed Efendi, astronome du sultan d'Istanbul entré en fonction en 1071/1661, et qu'une seconde version, sans doute moins proche de l'original français, a été présentée lors d'une campagne militaire à Belgrade à Ünsi Efendi, juge militaire nommé en 1073/1663 et mort l'année suivante. Le traducteur a plusieurs fois hésité entre l'arabe et le turc, ce qui explique que le manuscrit contienne des éléments dans les deux langues.

Signalons ici qu'il existe deux autres manuscrits, sans titre, contenant plus ou moins le même texte : l'un est aussi à l'observatoire de Kandilli (manuscrit 214), l'autre au palais de Topkapı (manuscrit Hazine 463). İhsanoğlu a montré qu'ils contiennent une édition du texte remaniée et complétée par un certain Cezmi Efendi entre 1093/1682 et 1104/1692. Le nom du traducteur n'y apparaît que dans une note ajoutée postérieurement ; il est donné sous la forme Tezkireci Köse İbrāhīm. Certaines sections se retrouvent à l'identique dans les trois manuscrits : c'est par exemple le cas d'un *faṣl* en arabe qui nous semble être le commentaire – plus que la traduction – du chapitre III de la première partie du livre de Durret, intitulé *De la théorie du neuvième ciel*⁷. En revanche, la préface en turc du manuscrit Kandilli 403 est absente des deux autres manuscrits. Il en va de même des figures représentant trois systèmes du monde qui vont nous occuper ici : elles ne sont que dans le manuscrit Kandilli 403, au feuillet 23r^o.

-
- 5 En s'appuyant sur la seule traduction anglaise de cette préface et sur une interprétation exagérément philosophique du mot *idrāk*, Avner Ben-Zaken a voulu établir le penchant du traducteur turc pour le soufisme et la philosophie de l'illumination. Ces spéculations sont sans fondement puisque la préface est traduite du français. Voir : Avner Ben-Zaken, « The Heavens of the Sky and the Heavens of the Heart: The Ottoman Cultural Context for the Introduction of Post-Copernican Astronomy », *The British Journal for the History of Science* 37 (2004): 1-28 ; réimprimé dans : Avner Ben-Zaken, *Cross-Cultural Scientific Exchanges in the Eastern Mediterranean, 1560–1660* (Baltimore : John Hopkins University Press, 2010), 139-162. Cette réimpression, intervenue après la révision du texte d'İhsanoğlu, rectifie le titre de l'ouvrage de Durret traduit (cf. note 2 *supra*).
- 6 En comparant la version turque et la traduction anglaise de la préface, Maryam Patton a remarqué que les derniers mots de la formule avaient été omis par İhsanoğlu. Mais la traduction « born in Istanbul » qu'elle en a proposée est grammaticalement impossible, et sa conviction du fait que Ibrāhīm soit né Turc et musulman est donc sans fondement. De plus, ne sachant que faire du mot *maskan^{an}*, elle a voulu y lire *Toskana*, ce qui l'a conduite sur la fausse piste des liens entre la Toscane et la Turquie. Voir : Maryam M. Patton, *Mirror of the Celestial Spheres: Noël Duret, Ibrahim Efendi, and Early Ottoman Contact with Copernicus*, (Senior thesis, Princeton University, 2014), 32-33, 100-103.
- 7 Manuscrits Kandilli 403, fol. 21r^o ; Kandilli 214, fol. 8v^o ; Topkapı Hazine 463, fol. 42r^o. Comparer avec : Durret, *op. cit.*, 8-9. Cette section commence ainsi : *inna al-ifranj fī hādha al-zamān wajadū ḥaraka ghayr mustawiyya li-nuqtat i 'tidāl 'alā minṭaqat al-burūj 'alā anna hādhihi al-ḥaraka taḥsil bi-niqāl nuqtat taqāṭu 'al-minṭaqatayn fī dā'irat al-burūj.*

Quels sont les systèmes du monde représentés sur ces figures ? Deux d'entre eux sont faciles à reconnaître. En bas, c'est celui de Copernic, qui met le Soleil au centre de toutes les révolutions, hormis celle de la Lune. En haut, on reconnaît le système de Tycho Brahe, compromis géo-héliocentrique où la Lune et le Soleil tournent autour de la Terre et toutes les autres planètes autour du Soleil. Mais entre les deux, ce n'est pas le système géocentrique de Ptolémée, contrairement à ce qui a été trop vite affirmé par İhsanoğlu et invariablement répété depuis. En regardant attentivement la figure, on voit que Vénus et Mercure tournent autour du Soleil tandis que la Lune, Mars, Jupiter et Saturne tournent autour de la Terre. Il s'agit donc d'un système mixte, semblable à celui décrit par Martianus Capella, un auteur encyclopédique qui vivait à Carthage au cinquième siècle EC ; il aurait déjà été proposé par Héraclide de Pont au quatrième siècle EC et a même été attribué aux astronomes de l'Égypte antique.

Un grand paradoxe avait échappé à İhsanoğlu : la *Nouvelle théorie des planètes* de Noël Durret est résolument géocentrique. Si Durret évoque dans sa préface l'hypothèse copernicienne « tenant la Terre mobile », c'est pour la rejeter au profit de « l'ancienne & commune hypothèse »⁸. Et bien sûr, il ne donne aucune représentation du système héliocentrique. Mais si les figures du feuillet 23° du manuscrit Kandilli 403 ne sont pas tirées du livre de Durret, d'où proviennent-elles ?

La réponse nous est venue de la correspondance entre deux médecins et naturalistes italiens : Francesco Redi (1626-1697) et Michelangelo Tilli (1655-1740). Le second, qui voyagea dans l'Empire ottoman de 1683 à 1685, rendait régulièrement compte au premier de ce qui lui était donné de voir et d'apprendre. D'une de ses lettres, écrite à Pera le 14 juin 1683, nous extrayons le passage suivant⁹:

On parvint enfin à la demeure, et on y rencontra Fenula [*sic*¹⁰] Effendi, une personne âgée et érudite, qui se consacre à la philosophie au coin d'une pièce, sur un sofa ordinaire, entouré d'un grand désordre de livres persans, arabes et turcs. Parmi ceux-ci se trouvaient l'*Efemeridi* d'Argoli, la *Théorie des Planètes* selon la doctrine de Ptolémée, Copernic, Tycho Brahe et

8 Il changera d'avis quatre ans plus tard dans son *Supplementum Tabularum Richelianarum cum brevi planetarum theoriâ ex Kepleri sententiâ / Supplément des tables richeliennes avec une briefve theorie des planetes selon Kepler, part. 1* (Paris : aux frais de l'auteur, 1639).

9 *Si pervenne finalmente alla villa e si trovò Fenula effendi, persona di età e studiosa, e che vive alla filosofia, in un angolo della camera, in ordinario sofà, cinto da una confusione di libri persiani, arabi, e turcheschi. Comuni fra quali erano ancora l'Efemeridi dell'Argoli, la Teorica de' Pianeti secondo la dottrina di Tolomeo, Copernico, Ticone et di Monsù Durret. Tutti i libri non ascendevano a gran numero ; ascendevano però a gran prezzo a segno che con quel valore – mi vien detto – che si comprarebbe una buona libreria in Italia di libri latini e simili. E ciò dipende qua dal difetto delle stampe ; onde sono forzati i Turchi a valersi de manuscritti copiati con lunghezza di tempo con una cannuccia a guisa di penna.* Extrait de : Biblioteca Medicea Laurenziana (Florence), ms. Redi 212, f° 259 ; cité d'après : Pier Mattia Tommasino, « Lire et traduire le Coran dans le Grand-duché de Toscane », traduit de l'italien par Haude Morvan, *Dix-septième siècle*, n° 268 (2015), 467.

10 Sans doute pour Fethullah ou Feyzullah. Nous n'avons pu identifier avec certitude ce personnage.

de Monsieur Durret. Ces livres n'étaient pas très nombreux ; ils représentaient toutefois un grand prix, au point qu'avec leur valeur, me dit-on, on pourrait s'acheter en Italie une bonne bibliothèque de livres latins et autres. C'est la conséquence de l'absence de livres imprimés, puisque les Turcs sont obligés de se servir de manuscrits copiés avec lenteur, avec un roseau en guise de crayon.

Tout en confirmant la présence à Istanbul de la *Nouvelle théorie des planètes* de Durret, cette lettre nous apprend que les *Ephemerides* du mathématicien italien Andrea Argoli (1570-1659), tables astronomiques en latin à la longitude de Rome dont la première édition date de 1621, étaient en circulation dans le même milieu érudit. Fort de cette précieuse indication, nous avons recherché les systèmes cosmologiques considérés dans ces *Ephemerides*. Dans le chapitre 4 du livre premier sont présentés et illustrés les trois systèmes classiques de Ptolémée, Copernic et Tycho Brahe. C'est ce dernier qu'Argoli a choisi pour base de ses calculs. Mais dans l'édition de 1648, la dernière publiée du vivant de l'auteur, le chapitre 4 a été complété par un paragraphe commençant par les mots « *Quartum Systema nos excogitavimus* » : Argoli y propose un quatrième système du monde, issu de réflexions déjà développées en 1644 dans son grand ouvrage de cosmographie¹¹. En réalité, du point de vue des révolutions, le système d'Argoli ne diffère pas de celui qu'avait décrit Martianus Capella. Les quatre systèmes sont représentés par des figures en pleine page, reprises de l'ouvrage de 1644¹². Celles qui sont intitulées *Systema Mundanum Tychonicum*, *Systema Argoli* et *Systema Mundi Copernicæum* sont extrêmement proches des trois schémas du manuscrit Kandilli 403 (voir fig. 1 et fig. 2 plus bas). Une fois ceci constaté, nous étions convaincu d'avoir trouvé la source de ces derniers : l'édition de 1648 des *Ephemerides* d'Argoli.

11 Andrea Argoli, *Pandosion Sphæricum* (Padoue : Paulo Frambotto, 1644).

12 Andrea Argoli, *Exactissimæ Cælestium Motuum Ephemerides ad Longitudinem Almæ Urbis et Tychonis Brahe Hypotheses (...) ab Anno 1641 ad Annum 1700*, 3 vol. (Padoue : Paulo Frambotto, 1648).

Fig. 1 : Andrea Argoli, *Exactissimæ Cælestium Motuum Ephemerides*, vol.1 (Padoue : Paulo Frambotto, 1648), 13, 15 et 12.

Fig. 2 : Kandilli Rasathanesi Kütüphanesi, ms. 403, f° 23r.

Nous avons néanmoins testé d'autres hypothèses. L'une d'elles était l'*Almagestum novum* du jésuite Giovanni Battista Riccioli¹³. Dans la section 3 du livre IX du tome premier de cet ouvrage, ce ne sont pas moins de cinq systèmes du monde supposant la Terre fixe qui sont discutés et figurés (*Systema [...] Ptolemæi, Systema Platonicum, Systema Ægyptium seu [...] Argoli, Systema Tychonis [...], Systema nostrum*) ; quant au système de Copernic, il apparaît dans la section suivante¹⁴. Cette organisation ainsi que des différences significatives entre les figures de Riccioli et celles du manuscrit Kandilli 403 nous ont conduit à éliminer l'hypothèse d'une filiation. Une autre source, plus tardive, pouvait être envisagée : l'*Atlas Major* publié par le cartographe néerlandais Johannes Blaeu¹⁵. Le système d'Argoli y est mentionné au chapitre 2 de l'*Introductio ad Geographiam*, après les trois systèmes classiques. Le propos d'Argoli dans l'édition de 1648 des *Ephemerides* est cité tel quel, et le schéma qui l'accompagne est fidèlement reproduit. L'*Atlas Major* ayant été adapté en turc entre 1675 et 1685 sous la direction de Abū Bakr b. Bahrām al-Dimashqī (m. 1102/1691), les dessins du manuscrit Kandilli 403 auraient pu être copiés sur un exemplaire de l'*Atlas Major* se trouvant à Istanbul ou sur sa traduction turque. Mais la comparaison des différents dessins révélant d'importantes différences avec ceux du manuscrit, nous avons aussi rejeté cette hypothèse.

De nombreuses annotations sont dispersées autour des trois figures du feuillet 23r° du manuscrit Kandilli 403. Certaines d'entre elles, rédigées en arabe, sont des explications sur les systèmes représentés :

- ▶ À l'intérieur du premier dessin, celui du système de Tycho Brahe, nous lisons : *wa-markaz al-shams fī hādhihi al-šūra yakūn markaz^{am} li-jamī' al-aflāk illā al-qamr*. Ce que nous traduisons par : « Sur cette figure, le centre du Soleil est un centre pour tous les orbes célestes excepté la Lune ».
- ▶ Au-dessus du second dessin, nous lisons la légende incomplète *šūrat al-aflāk 'alā ra'ī (...)*. Elle signifie « Figure des orbes célestes selon l'opinion de (...) » ; le nom manquant est à l'évidence celui d'Argoli¹⁶. Dans le dessin, on trouve les termes désignant les étoiles fixes (*al-thawābit*), Jupiter (*al-Mushtarī*), Mars (*al-Marrīkh*), Vénus (*al-Zuhara*), Mercure (*'Uṭārid*), la Terre (*al-Arḍ*) et la Lune (*al-Qamr*). Saturne est indiquée par son seul symbole.
- ▶ En bas à gauche du troisième dessin, celui du système de Copernic, le commentaire est un peu plus long. Nous lisons ceci : *wa-l-shams fī al-waṣṭ wa-huwa markaz sā'ir al-aflāk wa-markazuhā yalzam an yakūn^a markaz al-'ālam wa-l-arḍ mutaḥarrika ḥawla markaz al-shams wa-l-shams sākina wa-markaz falak al-qamr wa-l-arḍ wāḥid yataḥarrak fī-l-falak al-rābi' wa-fīhi mā fīhi*. Ce que nous traduisons par : « Le Soleil est au milieu, et c'est lui le centre de tous les orbes célestes : leur centre est nécessairement le centre du monde. La

13 Giovanni Battista Riccioli, *Almagestum Novum Astronomiam Veterem Novamque Complectens*, 3 vol. (Bologne : Vittorio Benati, 1651).

14 Riccioli, *op. cit.*, 280, 282, 283, 287, 289, 300.

15 Joan Blaeu, *Atlas Major, sive Cosmographia Blaviana qua solum, salum, cælum, accuratissime describuntur*, 11 vol. (Amsterdam : Joan Blaeu, 1662-1665).

16 Cette légende a été mal lue par Maryam Patton qui l'a ainsi traduite : *The depiction of the celestial spheres in my opinion* (Patton, *op. cit.*, 113).

Terre est mobile autour du centre du Soleil et le Soleil est immobile. Le centre de l'orbe de la Lune et de la Terre est le même ; il se meut dans le quatrième orbe, avec ce qui s'y trouve. »

Une deuxième catégorie d'annotations, également en arabe, consiste en proverbes avec leur explication :

- ▶ Le proverbe *rubba şalaf^m taht al-rā'ida* [Bien souvent, la vantardise est sous la nuée] ; il est précisé qu'il « s'applique à l'homme qui se vante et ne fait pas ».
- ▶ Un proverbe qui a pour sens « Quand le lion s'absente de la forêt, la hyène y règne », mais où les animaux sont désignés par des surnoms qui sont décryptés.
- ▶ Le fragment de verset coranique *wa-man yuhinn^m Allāh fa-mā lahu min mukrim^m* [Et celui dont Dieu ne fait pas cas, personne ne peut l'honorer]¹⁷ ; il est précisé qu'il « s'applique à celui qui s'oppose à la religion et à l'agrément de Dieu ».

Enfin, une troisième catégorie d'annotations relate en turc divers événements tragiques :

- ▶ L'une d'elles met en relation une opposition de planètes avec un tremblement de terre et avec l'incendie survenu à Istanbul au mois de *muḥarram* 1105/septembre 1693.
- ▶ Une autre signale le meurtre d'un certain Mehmed Nefi en 1106/1695.
- ▶ Une dernière, d'une autre main, est datée de 1107/1696.

Notons que d'autres feuillets du manuscrit comportent des proverbes ou mentionnent des événements.

Que conclure de tout cela ? Les trois figures cosmologiques qui sont dans le manuscrit Kandilli 403 ont été copiées sur l'édition de 1648 des *Ephemerides* d'Argoli, certainement à partir de l'exemplaire signalé en 1683 à côté de la *Nouvelle théorie des planètes* de Durret dans la bibliothèque d'un érudit d'Istanbul. Le manuscrit Kandilli 403 semble être le résultat de prises de notes hâtives et désordonnées à partir d'un manuscrit antérieur du *Sajanjal al-aflāk*. Bien que sans rapport avec le sujet, les figures d'Argoli y ont été intégrées, mais le nom d'Argoli n'a pu être retrouvé par le copiste lorsqu'il y a ajouté des commentaires. Enfin, des lecteurs ultérieurs ont ajouté des notes à connotation astrologique dans les années 1690. Au total, il est très exagéré de considérer ce manuscrit comme le livre ayant introduit l'héliocentrisme dans l'Empire ottoman. Néanmoins, il est le signe d'un intérêt renouvelé pour les modèles de l'univers. Exactement comme dans l'Europe baroque, la motivation pouvait être aussi bien, et sans qu'on y voit de contradiction, d'« embellir la plus noble partie de l'homme, qui est l'entendement » – telle est la formule qui clôt la préface de Durret – que de tenter d'appliquer ces théories à l'astrologie judiciaire¹⁸.

17 *Qur'ān*, 22 : 18.

18 Un récent article affirme, sans vraiment le justifier, que la traduction d'Ibrāhīm n'était nullement motivée par un intérêt pour la cosmologie, mais par les difficultés de collecte des impôts induits par l'usage simultané du calendrier financier solaire et du calendrier islamique lunaire. Voir : B. Harun Küçük, « Early Modern Ottoman Science: A New Materialist Framework », *Journal of Early Modern History* 21 (2017) : 1-13.

L'énigme des figures du feuillet 23r^o est désormais résolue, mais l'étude comparative minutieuse du livre de Durret avec les trois manuscrits ottomans qui s'y rattachent reste entièrement à faire. Elle requiert, outre de solides compétences mathématiques, une bonne maîtrise des trois langues française, arabe et turque. Notre connaissance insuffisante de cette dernière ne nous permet pas de l'entreprendre.

Remerciements / Acknowledgements : Nous remercions chaleureusement Feza Günergun et Mustafa Aktar pour nous avoir aidé à obtenir une copie numérique des trois manuscrits cités dans cet article.

BIBLIOGRAPHIE / BIBLIOGRAPHY

Sources manuscrites / Manuscripts

- Istanbul, Kandilli Rasathanesi ve Deprem Araştırma Enstitüsü Kütüphanesi, ms. 403 et ms. 214.
Istanbul, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, ms. Hazine 463.
Florence, Biblioteca Medicea Laurenziana, ms. Redi 212.

Sources imprimées / Printed Sources

- Argoli, Andrea. *Pandosion Sphaericum*. Padoue : Paulo Frambotto, 1644.
Argoli, Andrea. *Exactissimæ Cælestium Motuum Ephemerides ad Longitudinem Almæ Urbis et Tychonis Brahe Hypotheses (...) ab Anno 1641 ad Annum 1700*, 3 vol. Padoue : Paulo Frambotto, 1648.
Ben-Zaken, Avner. « The Heavens of the Sky and the Heavens of the Heart: The Ottoman Cultural Context for the Introduction of Post-Copernican Astronomy ». *The British Journal for the History of Science* 37 (2004) : 1-28.
Ben-Zaken, Avner. *Cross-Cultural Scientific Exchanges in the Eastern Mediterranean, 1560–1660*. Baltimore : John Hopkins University Press, 2010.
Blaeu, Joan. *Atlas Major, sive Cosmographia Blaviana qua solum, salum, cælum, accuratissime describuntur*, 11 vol. Amsterdam : Joan Blaeu, 1662-1665.
Durret, Noël. *Nouvelle théorie des planètes (...) avec les tables richeliennes et parisiennes exactement calculées*. Paris : Alliot, 1635.
Durret, Noël. *Novae Motuum Cælestium Ephemerides Richelianae*. Paris : aux frais de l'auteur, 1641.
Durret, Noël. *Supplementum Tabularum Richelianarum cum brevi planetarum theoriâ ex Kepleri sententiâ / Supplément des tables richeliennes avec une briefve theorie des planetes selon Kepler*, part 1. Paris : aux frais de l'auteur, 1639.
İhsanoğlu, Ekmeleddin. « Introduction of Western Science to the Ottoman World: A Case Study of Modern Astronomy (1660–1860) ». In *Transfer of Modern Science and Technology to the Muslim World: Proceedings of the International Symposium on Modern Science and the Muslim World*, edited by Ekmeleddin İhsanoğlu, 67-120. Istanbul : IRCICA, 1992.

- İhsanoğlu, Ekmeleddin. « The Introduction of Western Science to the Ottoman World: The Case of Modern Astronomy (1660–1860) ». In *Science, Technology and Learning in the Ottoman Empire*, 1-44. Aldershot : Ashgate, 2004.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin. « The Introduction of Western Science to the Ottoman World: the Case of Modern Astronomy (1660–1860) ». In *Religious Values and the Rise of Science in Europe*, edited by John Brooke and Ekmeleddin İhsanoğlu, 185-229. İstanbul : IRCICA, 2005.
- Küçük, Bekir Harun. « Early Modern Ottoman Science: A New Materialist Framework ». *Journal of Early Modern History* 21 (2017) : 1-13.
- Patton, Maryam Mürvet. *Mirror of the Celestial Spheres: Noël Duret, Ibrahim Efendi, and Early Ottoman Contact with Copernicus*. Senior thesis, Princeton University, 2014.
- Riccioli, Giovanni Battista. *Almagestum Novum Astronomiam Veterem Novamque Complectens*, 3 vol. Bologne : Vittorio Benati, 1651.
- Tommasino, Pier Mattia. « Lire et traduire le Coran dans le Grand-duché de Toscane ». Traduit de l'italien par Haude Morvan, *Dix-septième siècle* n° 268 (2015) : 459-480.

Müderriş Şükrü [Sayan (1884-1943)]

Professor Şükrü [Sayan (1884-1943)]

Ali Y. Baltacıođlu¹

¹Araştırmacı yazar, Ankara, Türkiye

ORCID: A.Y.B. 0000-0000-0000-0000

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Ali Y. Baltacıoğlu,

Araştırmacı yazar, Ankara, Türkiye

E-mail/E-posta: alibaltacioglu@yahoo.com

Başvuru/Submitted: 25.03.2019

Kabul/Accepted: 27.03.2019

Online Yayın/Published Online: 03.07.2019

Atıf/Citation:

Baltacıoğlu, Ali, Y. "Müderriş Şükrü [Sayan (1884-1943)]." *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 20, 2 (2019): 127-132.

<https://doi.org/10.26650/oba.544466>

Öz

Osmanlı Bilimi Araştırmaları'nda Semiha Betül Takıcağ imzasıyla yayınlanan Şükrü Sayan ile ilgili yazıda [20, 1 (2019): 102-123], onun *Hendese-i Tahlilyye* (c.1, İstanbul, 1915) adlı analitik geometri eserinin sonunda yer alan sanal niceliklerle ilgili makalesi incelenmiştir. Aynı makalede, Darülfünun Fen Fakültesi Analitik Geometri profesörü olan Şükrü Sayan'ın hayatı hakkında ayrıntılı bilgiye ulaşılamadığı bildirilmiştir. Bu katkı yazısında, kişisel arşivimizde bulunan belgeler ışığında Şükrü Sayan hakkında biyografik bilgiler sunulmuştur. Bunlar arasında Sayan'ın doğum tarihi, doğum yeri, eğitimi ve mesleki yaşamı vardır. Ayrıca, Sayan'ın Feuerbach'ın dokuz nokta çemberi üzerine yaptığı çalışmanın, Hasan Fehmi Çayköy'ün *Föyerbah Temas Nazariyesi* isimli kitabında (1921) yayınlandığı bildirilmektedir.

Anahtar sözcükler: Şükrü Sayan, analitik geometri, Darülfünun, Hasan Fehmi Çayköy, Feuerbach dokuz nokta çemberi

ABSTRACT

An article recently published in *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* [20, 1 (2019): 102-123] by Semiha Betül Takıcağ analysed Şükrü Sayan's article on imaginary quantities that was appended to his book on analytic geometry, namely the *Hendese-i Tahlilyye* (vol.1, İstanbul, 1915). The same article noted that no detailed information was available on Şükrü Sayan's life, a professor of analytic geometry at the Faculty of Science of the Darülfünun. Based on documents kept in author's personal archives, the present addendum aims to present biographical information on Şükrü Sayan, including his year of birth, birth place, education and professional life, Besides it discloses Sayan's work on Feuerbach's nine-point circle published in Hasan Fehmi Çayköy's *Föyerbah Temas Nazariyesi* (Feurebach's theorem), dated 1921.

Keywords: Mehmed Emin Pasha, Mekteb-i Harbiye, Calculus of Variations, Cambridge University

Darülfünun müderrişleri arasında yaşaŒ öyküleri bilinmeyen veya az bilinenler ağırlıklı olarak Fen Fakültesi hocalarıydı dersek pek hata yapmış olmayız. Fen Fakültesi'nin yerleşik olduğu Zeynep Hanım Konağı'nın yanması bu eksikliğin derinleşmesine yardımcı olmuş, Fakülte'nin tarihini aydınlatacak birçok belge, öğretim araç ve gereç yanmıştır (Şubat 1942).¹ Gerçi bu bilinmezlik son yıllarda yapılan değerli çalışmalarla giderilmiştir.²

Osmanlı Bilimi Araştırmaları'nın son sayısında yer alan Fen Fakültesi Hendese-i Tahliliyye müderriş Şükrü Bey'le ilgili yazı,³ kısmen de olsa bir boşluğu doldurmuştur. Dosyamdaki Şükrü Bey'le ilgili bilgileri katkı anlamında aktarmak isterim.

Şükrü Sayan'ın bir karikatürü

(Şinasi Revi, *Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü Öğretmenler Albümü* (İstanbul: Özyürek Yayınevi, 1984), 11).

- 1 "Fen Fakültesi Dün Gece Yandı," *Cumhuriyet*, sayı 6298, 1 Mart 1942, 1.
- 2 Sevtap İshakoğlu-Kadioğlu, *İstanbul Üniversitesi, Fen Fakültesi Tarihi (1900-1946)* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1998); Emre Dölen, *Ömer Şevket Öncel (1880-1950)* (İstanbul: Türkiye Kimya Derneği Yayınları, 2016); Emre Dölen, *Umumi Kimya Müderriş Mustafa Hakkı Nalçacı (1881-1953)* (İstanbul: Türkiye Kimya Derneği Yayınları, 2016); Şeref Etker, "Öykü, Askeri Tıbbiye'den Alınan Bir Kimyagerlik Sertifikasıyla Başlar..." *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 19, 2 (2018): 297-298; Emre Dölen, "Umumi Kimya Müderriş Mustafa Hakkı Nalçacı (1881-1953)," *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 20, 2 (2018): 297-302; Şeref Etker, "Darülfünun Fen Fakültesi Darülmesailler Talimatnamesi (1924)," *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 13, 1 (2011): 101-108; Feza Günergun, "Darülfünun Fen Fakültesi Mecmuası (1916-1933)," *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 1 (1995): 285-349; Feza Günergun, "Dr. Kimyager Mehmet Ziya Ülken," *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 6, 2 (2005): 79-116.
- 3 Semiha Betül Takıcak, "Şükrü Sayan'ın "Kemmiyat-ı Mevhumenin Suret-i İraesine Dair Yeni Bir Nazariyye," *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 20, 1 (2019): 102-123.

Şükrü Sayan 1299 (1884)'da Arapgir'de doğmuştur. Babası Halep Rüşumat memuru olduğu için Halep İdadisi'nde okumuştur. İdadiyi bitirince babası, kendisini Harbiye'ye girmek üzere İstanbul'a yollamış, matematiğe olan ilgisi nedeniyle Fen Fakültesi'ne yazılmıştır. Önce Salih Zeki'ye asistan olmuş, onun ölümünü takiben Hendese-i Tahliliyye kürsüsüne müderris olmuştur. Bu sırada yoğun bir çalışma sonrasında üç ciltlik yetkin bir Hendese-i Tahliliyye kitabı yazmış, dokuz yüz sayfalık birinci cildini 1915'te yayınlamıştır.⁴ İkinci cildin ancak ilk dört forması yayınlanabilmiştir. Kalan bölümü yayınlanamamıştır. Kompleks sayılara ilişkin özgün bir çalışması bu kitabın birinci cildinin sonunda yer almaktadır. Bazı agregasyon sorularına karşı kendisine ait çözümler *Fen Fakültesi Mecmuası*'nda yer almıştır. Feuerbach kuramının kendisi tarafından yapılmış çözümü Muallim Hasan Fehmi tarafından 1921'de yayınlanmıştır.⁵ 1933 Üniversite Reformu'nda kadro dışı kalması kendisini pek üzmüş, bu acı ölümüne değin sürmüştür. Yaşamının son yıllarında hastalığının artarak devam etmesine karşın Gazi Terbiye Enstitüsü'ndeki görevini layıkıyla sürdürmeye çalışmıştır. İstanbul'da vefat etmiştir.⁶

1930'ların başında alevlenen Darülfünun tartışmalarında, Kazım Nami Bey Fen Fakültesi Matematik Bölümü'nün yetersiz kaldığını ve matematik öğretmeni yetiştirmekten başka bir işe yaramadığını ileri sürmüştür.⁷ Bu saptamadan sonra tartışma Kazım Nami Bey tarafından genişletilerek bilim felsefesi alanına kaydırılmıştır.⁸

Riyaziye tedris eden muhterem müderrislerimizden herhangi biri, okuttuğu dersin felsefi mahiyetini vakıf mıdır? Mesela filan dersin müderrisi, o dersin zuhur ve tekamül tarihini bilir mi? Muhtelif riyaзи ilimler arasındaki münasebetlerden haberdar mıdır? Bunların vahdetini yapan şey nedir? Ve riyaзиye bilmekten gaye bu mudur?

Fen Fakültesi Matematik Bölümü'ne yöneltilen eleştirilere cevap veren Abdülfeyyaz Tefvik, Kürsülerinde Akil Muhtar'lar, Besim Ömer'ler, Köprülüzade'ler, Esat Şerafettin'ler, **Şükrü'ler** bulunan bir üniversitede müderris yoktur demenin doğru olmayacağını ileri sürer.⁹ Dolayısıyla Şükrü Bey'in Fen Fakültesi'ndeki konumunun özgünlüğüne dikkat çeker.

Darülfünun'un kuruluşundan (1863) itibaren geçirdiği süreci ayrıntılı bir tarihçeye bağlamak amacıyla Darülfünun'da bir komisyon kurulmasına ve bu komisyona her fakülleden birkaç müderrisin katılmasına karar verilir. Fen Fakültesi'nden Sait [Gelenbevioğlu] ve Şükrü Beyler bu komisyonda görevlendirilirler.¹⁰ Ancak fakülte tarihçeleri arasında yalnız

4 Şükrü [Sayan], *Hendese-i Tahliliyye*, c.1 (İstanbul: Maarif-i Umumiye Nezareti, 1915), 840 + 30 + 5 s.

5 Bu tarih Vedat Alpman tarafından 1917 olarak verilmişse de Milli Kütüphane kayıtlarında 1337 (1921) olarak yer almaktadır.

6 "Bahri Vedat Alpman," *Ulus Gazetesi*, 10 Mayıs 1943, 2 [Prof. Dr. Bahri Vedat Alpman (1901-1983) Yıldız Teknik Okulu ve İTÜ Makine Fakültesi'nde Matematik hocalığı yapmıştır].

7 Kazım Nami [Duru], "Darülfünunumuz Nasıl Olmalı?," *Cumhuriyet*, sayı 2350, 21 Kasım 1930, 4.

8 Kazım Nami [Duru], "Gene Darülfünun Münakaşası," *Vakit*, sayı 4657, 25 Aralık 1930, 9.

9 Abdülfeyyaz Tefvik [Yergök], "Darülfünunun İslahatı," *Cumhuriyet*, sayı 2379, 20 Aralık 1930, 3.

10 "Darülfünun'umuzun Tarihi," *Akşam*, sayı 2144, 27 Eylül 1924, 2.

Tıp Fakültesi'nin tarihi yayınlanabilmiştir.¹¹ Diğerleri ya yazılmamış ya da yazıldığı halde yayınlanmamıştır.¹² Darülfünun Emîni İsmayıl Hakkı Bey, Darülfünun ve fakültelerinin tarihine özel bir önem vermiş,¹³ ancak görev süresinin kısalığı Tıp Fakültesi dışındaki tarihçelerin yazılmasının takibine imkân vermemiştir.

Darülfünun Emîni İsmayıl Hakkı Bey'in başkanlığında fakülte reislerinden oluşan Darülfünun Kurulu bütçe görüşmelerini izlemek için Ankara'dadır (Şubat 1924). Kurulda Fen Fakültesi'ni Sait Bey'e vekaleten Şükrü Bey temsil etmektedir. İsmet Paşa'nın [İnönü] önerisi üzerine kurul, o sırada İzmir'de bulunan Gazi'ye bağlılıklarını sunmak amacıyla bu kente hareket eder. Gazi, Darülfünun Kurulu'nu, Uşakizade Muammer Bey'in Göztepe'deki köşkünde kabul eder. Söyleşi sırasında kurul üyeleri, ortamın nazik dengesini de gözeterek hilafete, laikliğe ve ulusallığa ilişkin düşüncelerini açıklarlar. Darülfünun'un ülkesine olan bilim borcunu ancak böyle ödeyeceğine inanır.¹⁴ Darülfünun Kurulu İstanbul'a döner (18 Şubat 1924).¹⁵ Ardından Hilafet kaldırılır, Tevhid-i Tedrisat Yasası kabul edilir (3 Mart 1924).

Hasan Fehmi [Çayköy (1884-?)]¹⁶ yabancı bilim dergilerini karıştırırken Feuerbach kuramının açıklanmasına ilişkin iki makaleye rastlar. Bu yazılarda karşılaştığı Feuerbach noktaları ve bir üçgene oranla bir noktanın daire-i müstenidesi (cercle pedal), bir üçgene oranla bir noktanın aks'i (inverse) gibi kavramlar klasik öğretimin kapsamı dışında kalmaktadır. Bunlar üzerinde yapılacak araştırmanın, sultanilerin ikinci devre öğrencisi için yararlı olacağı düşüncesiyle meseleye eğilmeye karar verir.

Derginin çeşitli sayılarında Feuerbach noktalarının havass-ı müteaddidesi [çeşitli özellikleri] mevcut ise de asıl kuramı oluşturan "temas" [teğet] meselesinin çözümü yer almamıştır. Hasan Fehmi bu durumu Müderriş Şükrü Bey'e aktarmış, kısa bir tartışmadan

11 Galip Ata, *Tıp Fakültesi* (İstanbul: TC İstanbul Darülfünunu, 1341).

12 İsmayıl Hakkı Bey Edebiyat Fakültesi'nin tarihinin yazıldığından söz etmiş, ancak yayınladığını belirtmemiştir.

13 İsmayıl Hakkı Bey'in Darülfünun tarihine yönelttiği önem, yalnız geçmiş saptamakla sınırlı olmayıp geleceği de planlamakla ilgilidir: "*İlim müesseseleri de canlı mahluklar gibi, birer uzviyettir. Onlar da doğarlar, büyürler, hatta ölürler... Bir darülfünun, bir fakülte, onu vücuda getiren içtimai devrin tabiat ve zaruretleri haricinde teşekkül edemez. O, mazisindeki hayatın bütün intibalarını taşıyan canlı bir şahit gibidir. İstanbul Darülfünunu "Ben ne olmalıyım?" sualini kendisine sorduğu gün "Ben ne olabilirim?" sualini tekrar etmiştir. Bu iki suali cevapsız bırakmamak için her şeyden evvel "Ben ne idim?" sualine cevap vermek zarureti vardır. Darülfünun mazisini bilirse halini iyi idrak etmiş ve istikbale hazırlanmış olacaktır. Bunun için mazisini tanımak, tarihini bilmek zarureti herkesten ziyade biz Darülfünunlular şiddetle hissettik. Bu endişe ve ihtiyaç iledir ki geçen sene fakülte idarelerine vaki olan müracaatında her fakültenin kendi tarihçesini vücuda getirmesi temennisini müessesese namına izhar etmişim. Bu suale en çabuk cevap veren Edebiyat ve Tıp Fakülteleri oldu. İşte bu kitap o cevaplardan biridir. Bu kitabın ismi ve hüviyeti, kimsenin meçhulü olmayan müellifi hakkında söz söylememek, yalnız eserini Darülfünun'a ve memleket münevverlerine takdim etmek daha dürüst olacaktır.*" (Ata, *Tıp Fakültesi*, önsöz).

14 İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, *Hayatım* (İstanbul: Dünya Yayınları, 1998), 293-297.

15 "Darülfünun Heyeti Avdet Etti," *Vakit*, 19 Şubat 1924.

16 Kabataş ve İstanbul Sultanilerinde matematik öğretmeniği yaptı. I. Heyet-i İlmiye (1923) üyeleri arasında yer aldı.

sonra daire-i dahiliyenin, dokuz nokta dairesine teğet olması için yarıçapları farkının, merkezler çizgisine eşit olması gerekeceği ve kanıtlama sürecinin bu yönde yürütülmesinin doğru olacağı kararlaştırılmıştır.

Hasan Fehmi Bey, James Booth'un ispatına ilişkin ayrıntılara ulaşamamakla birlikte "temas" meselesinin aynı matematiksel yöntemle Şükrü Bey tarafından çözülmüş olduğunu görmüş ve bu çözüme kitabında yer vermiştir.¹⁷

Hasan Fehmi, Müderris Şükrü Bey tarafından dokuz noktaya bağlı (içeren) bir daire bulunduğunu ve bu problemin literatürde daha önce çözüldüğüne ilişkin bir kayda da rastlanmadığını bildirmiştir. Bu noktalardan yalnız beş tanesinin bir daire üzerinde bulunduğu gösterilmişse de diğer dört noktanın da aynı daireye ait olduğuna ilişkin bir bilgiye de rastlanmamıştır. Problemin daha önce tartışılıp çözülmüş olabileceği kabul edilse dahi Müderris Şükrü Bey'in çözümlünün yeni bir ispat biçimi olduğu ileri sürülmüştür.¹⁸

Şükrü Bey'in makalesi hakkında ileri sürülen değerlendirmeler,¹⁹ söz konusu makaleye münhasır kalma ölçütünü aşıp, bilimsel kişiliği ile özdeşleştirilebilir izlenimine yol açabilecektir. Döneme ve kişilere özgü değerlendirmelerin objektiflik ölçülerinden biri de örneklerin karşılaştırılması ilkesidir.

Ayrıca 1920'li yılların başında bir lise matematik öğretmeninin, Hasan Fehmi Çayköy'un bir problemi mukayeseli bir biçimde tartışma alanına taşması oldukça düşündürücüdür.

KAYNAKÇA / BIBLIOGRAPHY

Basılı Kaynaklar / Printed Sources

Ata, Galip. *Tip Fakültesi*. İstanbul: TC İstanbul Darülfünunu, 1341.

"Bahri Vedat Alpman." *Ulus Gazetesi*, 10 Mayıs 1943.

Baltacıoğlu, İsmayıl Hakkı. *Hayatım*. İstanbul: Dünya Yayınları, 1998.

[Çayköy], Hasan Fehmi. *Föyerbah Temas Nazariyesi ve Havass-ı Müteaddidesi Hakkında Bir Tettebbu*. İstanbul: Matbaa-i Amire 1337.

"Darülfünun Heyeti Avdet Etti." *Vakit*, 19 Şubat 1924.

"Darülfünun'umuzun Tarihi," *Akşam*, sayı 2144, 27 Eylül 1924.

Dölen, Emre. *Ömer şevket Öncel (1880-1950)*. İstanbul: Türkiye Kimya Derneği Yayınları, 2016.

Dölen, Emre. *Umumi Kimya Müderrisi Mustafa Hakkı Nalçacı (1881-1953)*. İstanbul: Türkiye Kimya Derneği Yayınları, 2016.

Dölen, Emre. "Umumi Kimya Müderrisi Mustafa Hakkı Nalçacı (1881-1953)." *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*

17 Hasan Fehmi [Çayköy], *Föyerbah Temas Nazariyesi ve Havass-ı Müteaddidesi Hakkında Bir Tettebbu* (İstanbul: Matbaa-i Amire 1337 / 1921), 5-16.

18 Hasan Fehmi, *Föyerbah Temas Nazariyesi*. 57.

19 Takıcak, "Şükrü Sayan'ın," 103.

20, 2 (2018): 297-302.

[Duru], Kazım Nami. “Darülfünunumuz Nasıl Olmalı?” *Cumhuriyet*, sayı 2350, 21 Kasım 1930.

[Duru], Kazım Nami. “Gene Darülfünun Münakaşası.” *Vakit*, sayı 4657, 25 Aralık 1930.

Etker, Şeref. “Öykü, Askeri Tıbbiye’den Alınan Bir Kimyagerlik Sertifikasıyla Başlar...” *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 19, 2 (2018):297-298.

Etker, Şeref. “Darülfünun Fen Fakültesi Darülmesaier Talimatnamesi (1924).” *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 13, 1 (2011): 101-108.

“Fen Fakültesi Dün Gece Yandı.” *Cumhuriyet*, sayı 6298, 1 Mart1942.

Günergun, Feza. “Darülfünun Fen Fakültesi Mecmuası (1916-1933).” *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 1 (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1995): 285-349.

Günergun, Feza. “Dr. Kimyager Mehmet Ziya Ülken.” *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 6, 2 (2005): 79-116.

İshakoğlu-Kadioğlu, Sevtap. *İstanbul Üniversitesi, Fen Fakültesi Tarihçesi (1900-1946)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1998.

[Sayan], Şükrü. *Hendese-i Tahliliyye*. C. 1. İstanbul: Maarif-i Umumiye Nezareti, 1915.

Takıcak, Semiha Betül. “Şükrü Sayan’ın “Kemmiyat-ı Mevhumenin Suret-i İraesine Dair Yeni Bir Nazariyye.” *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 20, 1 (2019): 102-123.

[Yergök], Abdülfeyyaz Tefvik. “Darülfünunun İslahatı.” *Cumhuriyet*, sayı 2379, 20 Aralık 1930.

Prof. Dr. Remziye Hisar'ın Anıları ve Görüşlerini İçeren Yeni Bir Kitap Hakkında Düşünce ve Katkılar

M. Ali Alpar (Yayına hazırlayan). *Bilimin Öncü Kadını Remziye Hisar.* İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları Bilim Akademisi Serisi 1, 2019, X + 63 s. ISBN 978-605-295-735-6.

Emre Dölen¹

¹Prof. Dr., Marmara Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Emekli Öğretim Üyesi, İstanbul, Türkiye

ORCID: E.D. 0000-0002-3670-3627

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Emre Dölen, Marmara Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Emekli Öğretim Üyesi, İstanbul, Türkiye

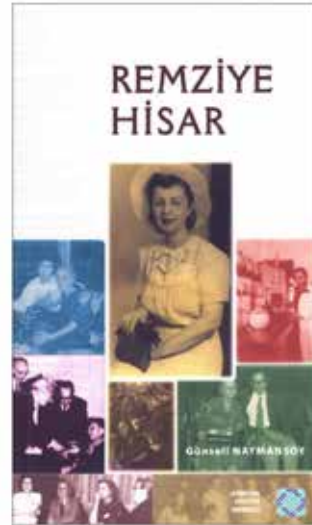
E-mail/E-posta: emredolen@gmail.com

Başvuru/Submitted: 21.04.2019 • **Kabul/Accepted:** 10.05.2019 • **Online Yayın/Published Online:** 03.07.2019

Atıf/Citation: Dölen, Emre. "Prof. Dr. Remziye Hisar'ın Anıları ve Görüşlerini İçeren Yeni Bir Kitap Hakkında Düşünce ve Katkılar" *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 20, 2 (2019): 133-146. <https://doi.org/10.26650/oba.552542>

Anılar, kişilerin yaşamlarının veya belirli olayların ayrıntılarının aydınlatılması bakımından çok önemli kaynaklar olmakla birlikte bunları kaynak olarak kullanırken çok dikkatli olmak gerekir. Anılar, genel olarak sahibinin bakış açısına göre son derece subjektif ve ben merkezli anlatımlardır. Günü gününe tutulmuş kayıtlara dayanan anılar gene subjektif olmakla birlikte en azından olaylar, mekân, kişi adları ve kronoloji bakımından büyük hatalar içermez. Buna karşılık kişilerin ileri yaşlardayken ortaya koydukları anılar mekân, kişi adları ve kronoloji açısından büyük hatalar içerebilir ve ayrıca bu tür anılarda kişinin yaşamının daha sonraki evrelerinde edindiği bakış açıları ve duygular temelinde eski olayların yeniden kurgulanması da söz konusudur. Bunların sonucunda anıların yayınlanması veya kaynak olarak kullanılması durumunda burada geçen olayların, yer ve kişi adları ile tarihlerin başka kaynaklardan da doğrulanması ve yanlışların da notlanarak düzeltilmesi gereklidir.

Prof. Dr. Mehmet Ali Alpar, tarihini kendisi de tam olarak hatırlamamakla birlikte 1990-1992 arasındaki bir tarihte Remziye Hisar (1902-1992) ile yaptığı ve kayıt altına almış olduğunu belirttiği konuşmaların bant çözümlerini aradan otuz yıl geçtikten sonra herhangi bir düzeltmeye gerek görmeden sadece anılarda adı geçen kişiler hakkında bazı dipnotlar ekleyerek 2019'da yayınlamıştır.¹ (Şekil 1). Remziye Hisar hakkında Füsun Oralalp tarafından 1995'de temel olarak bu konuşma metinlerini özetleyen bir yazı yayınlanmıştır.² Bunu Taha Toros'un aynı yıl yayınlanan daha çok görsel ağırlıklı makalesi izlemiştir.³ Bunlardan uzunca bir süre sonra 2012'de Kimya Mühendisi Günseli Naymansoy tarafından farklı kaynaklara dayanılarak *Remziye Hisar (Türk Kimyasının Ana Kraliçesi)* başlıklı bir kitap yayınlanmıştır.⁴ (Şekil 2). Bu kitapta Remziye Hisar'ın torunundan elde edilen bilgiler kullanıldığı gibi kendisinin şairliği üzerinde ayrıntılı olarak durulmuş ve bazı eksikleri olmakla birlikte oldukça tam bir yayın listesi verilmiştir. Mehmet Ali Alpar'ın bu kitaptan haberdar olmadığı görülmektedir.

Şekil 1. M. Ali Alpar'ın yayına hazırladığı *Bilimin Öncü Kadını Remziye Hisar* adlı kitabın kapağı.

Şekil 2. Günseli Naymansoy'un *Remziye Hisar (Türk Kimyasının Ana Kraliçesi)* adlı kitabının kapağı.

- 1 Bu görüşmelerin ses bantları ve bant çözümleri Remziye Hisar ile ilgili bazı belgelerin fotokopileri ve kendisinin doktora tezi ile birlikte bu konuda yazmam için bir dönem benim elime de geldi. Günün koşulları içinde böyle bir yazıyı yazacak zamanım olmadı ve bantları iade ettim. Remziye Hisar'ın ölümünün ardından evrakı ve çocukları ile olan mektuplaşmaları Kadıköy'deki sahaflara dağıldı. Bu arada diplomaları, doktora tezi, yayınları ve ödül beratlarının ne olduğu konusunda bir bilgim yok. Kendisi hakkında bugüne kadar yapılan yayınlarda yer almadığı bazı diploma ve belgeleri bu yazıya ek olarak yayınlıyorum.
- 2 Füsun Oralalp, "Bir «Çalıküşü öyküsü» ... İlk kadın kimyacımız Remziye Hisar," *Bilim ve Teknik* sayı 333 (Ağustos 1995): 56-63.
- 3 Taha Toros, "Türkiye'de kimya biliminin öncülerinden Remziye Hisar," *Tarih ve Toplum* sayı 156 (Aralık 1995): 19-23. Füsun Oralalp'ın iddialı bir biçimde "ilk kadın kimyacımız" nitelemesini kullanmasına karşılık Taha Toros gerçeğe daha yakın olan "Türkiye'de kimya biliminin öncülerinden" ifadesini kullanmıştır.
- 4 Günseli Naymansoy, *Remziye Hisar (Türk Kimyasının Ana Kraliçesi)* (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2012), VII + 80 s.

Remziye Hisar'ı ve onun Türk kimyasındaki yerini objektif olarak değerlendirebilmek için efsaneleri gözden geçirip ilklerin yani ilk Türk kadın kimyacının, Avrupa'da doktora yapan ilk Türk erkek ve kadın kimyacının, Türkiye'de kimyanın öncülerinin, kraliçe veya baş kraliçesinin kimler olduğunu ortaya koymak gerekmektedir.

İlk Türk kadın kimyacı kimdir? Türkiye'de kimya öğretiminin tarihinden habersiz olan ve bu konuyu da araştırma gereğini duymayan bazı kişiler tarafından Türkiye'nin ilk kadın kimyacısının Remziye Hisar olduğu ileri sürülmüş⁵ ve görüldüğü kadarıyla da Remziye Hisar'ın kendisi de bu efsaneye inanmıştır. Türkiye'de kimyagerlik meslek eğitimi İstanbul Darülfünunu Fen Fakültesi içinde 1917'de başlamış ve ilk yıl Fen Fakültesi'nin diğer bölümlerinden gelen üç erkek öğrenci ile öğretim sürdürülmüştür. 1918-1919 ders yılında ilk kez birinci sınıfa kayıtlı öğrenci alınmıştır. Bu öğrenciler sekiz kişi olup bunların dördü erkek ve dördü de Aliye (Rıfat), Hasibe (Sami), Meliha (Ali) ve Übeyde (Kâmil) Hanımlardır. Bunlar 1920-1921 ders yılı sonunda mezun olup çalışma yaşamına katılmışlardır. (Şekil 3). 1933 yılı başında Aliye Hanım Kimya Enstitüsü'nde Gayr-ı Uzvî [Anorganik] Kimya asistanı, Hasibe Hanım İstanbul Belediye Kimyahanesi'nde kimyager, Meliha Hanım Kız Yüksek Muallim Mektebi Müdüresi ve Übeyde Hanım kimya muallimi olarak görev yapmaktadır.⁶

Şekil 3. 1918-1919 ders yılında kaydolun ilk kimya öğrencileri 1919-1920 ders yılında hocaları ile birlikte. Arka sırada soldan sağa Übeyde, Meliha, Aliye ve Hasibe Hanımlar. [Türkiye Kimya Derneği Arşivi].

5 “İlk kadın kimyacıımız Remziye Hisar” [Fusun Oralalp, s. 56]; “Türk kimyasının kraliçesi Remziye Hisar'ın şiiire düşen yaşamı” [Doç. Dr. Sema Çetin Baycanlar'ın konuşma başlığı, Adana 26 Aralık 2018].

6 *Kimya ve Sanayi*, sayı 2 (Haziran 1933), Ek s. 1.

Dolayısıyla, Remziye Hisar'ın mezun olduğu 1930 yılına kadar Türkiye'de toplam 49 kız öğrenci kimyager olarak mezun olmuştur İstanbul Darülfünunu/Üniversitesi Fen Fakültesi Kimya Bölümü'nden 1920-1939 döneminde 124 kız ve 199 erkek olmak üzere 323 öğrenci mezun olmuş olup kızların oranı %38,4'dür.⁷ Bütün bunların sonucunda, **Türkiye'nin ilk kadın kimyacıları Aliye, Hasibe, Meliha ve Übeyde Hanımlar olup eğer bir kraliçelik söz konusu ise kimyanın kraliçeleri de bu hanımlardır.**

Türkiye'de doktora yapan ilk kimyacı kimdir? Osmanlı döneminde Avrupa'da kimya öğrenimi görmüş olan ilk kişi olmamakla birlikte, kimya alanında doktora yapmış olan ilk kişi Joseph Zanni (1854-1934)'dir. Joseph Zanni doktarasını Heidelberg Üniversitesi'nde dönemin ünlü kimyacı Robert Wilhelm Bunsen'in (1811-1899) yanında 1876'da tamamlamıştır. Bundan sonra, 1885-1918 yılları arasında 5 Türk Avrupa'da kimya doktora yapmıştır. (Çizelge 1).

ÇİZELGE 1

1940 öncesinde Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde Türklerin yaptığı kimya doktoraları [*]

Yıl	Doktora yapan	Üniversite
Osmanlı dönemi		
1876	Joseph Zanni	Heidelberg Üniversitesi
1885	Halil Edhem Eldem	Bern Üniversitesi
1891	Mehmed Arif Beylikçi	Wittenberg Friedrichs Üniversitesi
1917	Mustafa Azmi Sümen	München Technischen Hochschule
1917	Osman Nuri Somer	Berlin Üniversitesi
1918	Avni Refik Bekman	Berlin Üniversitesi
Cumhuriyet dönemi		
1930	Naci Bekir Ortabaşı	Breslau Üniversitesi
1931	Muammer Enver Öztekin	Strasbourg Üniversitesi
1932	Saffet Rıza Alpar	Hamburg Üniversitesi
	Tahsin Rüştü Beyer	Lyon Üniversitesi
	Sarım Hüsnü Çelebioğlu	Berlin Üniversitesi
	Mecit İbrahim Okay	Berlin Landwirtschaftlichen Hochschule
	Turhan Şeşbeş	Dresden Technischen Hochschule
1933	Remziye Hisar	Paris (Sorbonne) Üniversitesi
1936	Cemil Dikmen	Würzburg Üniversitesi
	Ekrem Eraş	Institut Pasteur (Paris)
1939	Ali Rıza Berkem	Montpellier Üniversitesi
	Hüseyin Nural	Braunschweig C. Wilhelmina Üniversitesi
1940	Rasim Tulus	Frankfurt Üniversitesi

[*] Erdal İnönü, *1923-1966 Dönemi Türkiye Kimya Araştırmaları Bibliyografyası ve Bazı Gözlemler*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, 1982, 72-74.

7 Emre Dölen, "Cumhuriyet'in ilk on beş yılında İstanbul Üniversitesi'nde kız öğrenciler," *Sağlık Alanında Türk Kadını*, editör Nuran Yıldırım (İstanbul: Novartis Yayınları, 1998), 23-24.

Remziye Hisar'ın Osman Hamdi Bey (1842-1910) konusunda verdiği bilgiler (s. 51-53) bütünüyle yanlıştır. Burada “benden çok önce müze müdürü Osman Hamdi Bey bir devlet lisansı yapmış, benden evvel devlet doktorası yapan Sorbonne’da bir tek o var ... jeoloji doktorası yaptığı muhakkak” demektedir. Oysa, Osman Hamdi Bey devlet adına hukuk öğrenimi görmek üzere 1860’da Paris’e gönderilmiş, burada dokuz yıl kalarak hukuk öğreniminin ardından Paris Güzel Sanatlar Okulu’na devam edip resim öğrenimi görmüş, dönemin ünlü ressamlarının atölyelerine devam etmiş ve arkeoloji konusunda dersler almıştır. Remziye Hisar’ın fen bilimleri öğrenimi görüp doktora yaptığını söylediği kişi, Osman Hamdi Bey’in kardeşi Halil Edhem Eldem (1861-1938)’dir. Halil Edhem Bey kendi hesabına İsviçre’de kimya ve Viyana’da jeoloji ile mineraloji öğrenimi görmüş ve 1885’de Bern Üniversitesi’nde kimya alanında doktora yapmıştır. Kendisinin ne Sorbonne Üniversitesi ve ne de Fransa ile hiçbir ilgisi yoktur. Remziye Hisar iki kardeşi ve bunların çalışma alanlarını birbirine karıştırmaktadır.⁸

Doktora yapan ilk kadın kimyacı kimdir? Saffet Rıza Alpar (1904-1981) İstanbul’da doğar, ilkokulu 1913-1916 arasında Almanya’da okuduktan sonra İstanbul’a döner ve Kandilli Kız Lisesi’ne girerek 1924’de mezun olur. Açılan sınavı kazanarak devlet hesabına kimya öğrenimi görmek üzere 1925’de Almanya’ya gönderilir. Burada Hamburg Üniversitesi’nde kimya öğrenimi gördükten sonra Prof. Dr. Paul Rabe’nin (1869-1952) yanında doktorasını hazırlayarak Şubat 1932’de sınavını verir. Doktora tezinin başlığı “Die Synthese der Muttersubstanz der China-Alkaloide” [Kina alkaloidlerinin ana maddesinin sentezi] olup kinin molekülünün yapısının aydınlatılması ve sentezine katkı niteliğindedir. (Şekil 4 ve Şekil 5). 1932-1933 döneminde Erenköy Kız Lisesi’nde kimya öğretmenliği yaptıktan sonra 1933’de yeni kurulan İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi’ne Sinaî Kimya doçenti olarak atanır ve 1950’de profesörlüğe yükseltilir.⁹ Buna göre, ***doktora yapan ilk Türk kadın kimyacı Saffet Rıza Alpar’dır.***

8 Kitapı yayına hazırlayan Mehmet Ali Alpar’ın bu konularda bilgisinin olmadığı ve bu nedenle anlatılanları doğru olarak kabul ettiği görülmektedir. Uzun bir kaynak araştırmasına gerek kalmadan basit bir ansiklopediye baksaydı buradaki bilgileri bulabilir ve anlatılanların yanlış olduğunu görebilirdi.

9 Sevtap İshakoğlu Kadioğlu, *İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Tarihçesi (1900 – 1946)* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1998), 177-178; Ali Rıza Berkem, “İyilik sembolü değerli arkadaşım Saffet Rıza Alpar’ı anarken,” *Kimya ve Sanayi* 27 (1981): 125-128 içinde 107-111.

Şekil 4. Saffet Rıza Alpar'ın doktora tezinin kapak sayfası (solda) ve Dekanın onayı (sağda). [Emre Dölen Arşivi]

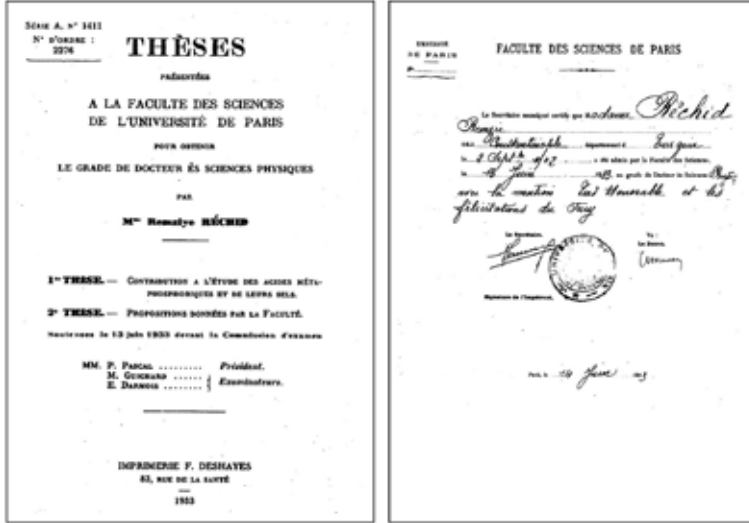

Şekil 5. Prof. Dr. Saffet Rıza Alpar'ın bir yaşlılık fotoğrafı. [Emre Dölen Arşivi].

Remziye Hisar'ın doktora tezinin başlığı "Contribution à l'étude des acides méta-phosphoriques et de leurs sels" [Metafosforik asitler ve tuzlarının incelenmesine katkı] olup Prof. Paul Pascal'ın danışmanlığında hazırlanmıştır.¹⁰ (Şekil 6). Doktora sınavının tarihi 13 Haziran 1933'dür ve sınavda çok başarılı bulunduğuna ilişkin jurinin tebrikleri Dekanın 14 Haziran 1933 tarihli yazısı ile kendisine bildirilmiştir. (Şekil 7). **Remziye Hisar, Avrupa'da kimya alanında doktora yapanları Osmanlı döneminden itibaren sayarsak on dördüncü**

10 Remziye Réchid, *Contribution à l'étude des acides méta-phosphoriques et de leurs sels*, Paris 1933, VIII + 62 s. Doktora tezini eski okulu ve hocalarına "İstanbul Kız Muallim Mektebine, Eski bir mezunun yetiştiği müesseseye ve hocalarına en samimi hürmetlerle" sözleriyle ithaf etmiştir.

ve Cumhuriyet döneminden itibaren sayarsak sekizinci kişi olduğu gibi kadın kimyacı olarak da ikinci kişidir. Remziye Hisar, “Fen alanında doktora yapan ilk Türk kadını sizsiniz galiba” sorusuna karşılık “İkinci. İlk Saffet Rıza Hanım, yirmi gün farkımız var ... ama onun doktorası biliyorsunuz Almanya’dan” cevabını vermektedir (s. 52).¹¹

Şekil 6. Remziye Hisar’ın doktora tezinin kapağı. [Emre Dölen Arşivi].

Şekil 7. Paris Fen Fakültesi Dekanı’nın doktora jürisinin tebriklerini belirten yazısı. [Emre Dölen Arşivi].

Remziye Hisar yurda dönüşünde 1933’de yeniden düzenlenen İstanbul Üniversitesi’nin Fen Fakültesi’nde Umûmî Kimya Enstitüsü’ne doçent olarak atanmıştır. 1934’de bu enstitünün başına getirilen Alman Prof. Fritz Arndt’ın Fransa’da öğrenim görmüş olanları enstitüden uzaklaştırma politikası sonucunda buradan ayrılarak “bir Alman yerine bir Fransız hocayla daha iyi anlaşırım” diyerek Fizikî Kimya Enstitüsü’ne geçmiştir. 1935-1938 yılları arasında enstitünün başında bulunan Fransız Prof. Jean Savard için “bu zat umduğum gibi çıkmadı, gayet kabaydı. Yanındaki Türk yardımcılara, asistanlara hakaretle muamele ediyordu. Onun kaba muamelelerine uzun müddet dayanamadım” (s. 30) demektedir. Bunun üzerine Ankara Merkez Hıfzıssıhha Enstitüsü’ne geçerse de burada da şefi gene bir Alman profesördür. Bu kişinin kendisinin araştırma ve yayın yapmasını engellediği ileri süren Remziye Hisar, 1942’de yeniden İstanbul Üniversitesi Eczacı Mektebi’nin Farmasötik Kimya Enstitüsü’ne doçent olarak gelir. Bu dönemde Farmasötik Kimya, Analitik Kimya, Gıda Kimyası ve Toksikoloji bu enstitünün kapsamındadır ve enstitünün başında 1940-1945 arasında Fransız Prof. Pierre Duquenois (1904-1986) bulunmaktadır. Remziye Hisar kendisinden “Bir Fransız

11 Saffet Rıza Alpar’ın doktora tarih Şubat 1932 olup aradaki zaman farkı yirmi gün olmayıp bir yıldan fazladır. Remziye Hisar burada Sorbonne’da yapılmamış olan doktoraları küçümsemektedir.

hoca vardı, vesait mevcut değil diye “Burası üniversite değil, ahır” diyerek ne talebeyle alakadar olurdu ne de laboratuvar yaptırıyordu” (s. 55) diye söz etmektedir. Bu sözler de gerçeği yansıtmamaktadır.¹²

Eczacı Mektebi'ne başvurunca kendisinin doçentlik sınavına girmesi istenmiştir. Bunu kendisine karşı özel bir davranış olarak algılayan Remziye Hisar “vaktiyle doçent olduğum halde beni yeni baştan doçent olarak tayin etmek için imtihana soktular” (s. 34) demektedir. Oysa bu özel bir durum değildir. 1933'de doçentler herhangi bir sınava tabi tutulmadan doğrudan doçent olarak atanmışlardır. Daha sonra doçentlik için sınav ve mevcut doçentlere de belirli bir süre içinde bu sınava girme zorunluluğu getirilmiştir. Remziye Hisar geçmişte bu sınava girmeden İstanbul Üniversitesi'nden ayrılmış olduğundan geri dönüşünde bu sınava girmek zorunda kalmıştır. Remziye Hisar, Eczacı Mektebi'nde birinci ve ikinci sınıflara Analitik Kimya ve son sınıflara da Toksikoloji dersleri vermiş ve uygulamalarını yaptırmıştır. Burada da aradığını bulamamıştır. Müdürün eziyet ettiğinden, asistanının laboratuvardaki terazilerin ayarlarını bozarak kendisini sabote ettiğinden söz etmektedir.

1947'de İstanbul Teknik Üniversitesi Makine Fakültesi'ne Prof. İlhami Cıvaoğlu'nun yanına doçent olarak geçen Remziye Hisar “Burada analitik kimya tatbikatını yaptırıyordum. Bana bir iki sene ders verdirilmedi; yalnız laboratuvarlarda çalıştım” (s. 40) demektedir. Bu durumu kendisine karşı yapılmış bir haksızlık olarak algılamaktadır. Oysa o yıllarda üniversitelerde her kürsünün bir veya iki dersi vardı ve bu dersler kürsünün başındaki hoca tarafından verilirdi. Diğer bütün öğretim elemanları kürsü derslerinin uygulamasını yürütmekle yükümlüydü. Dolayısıyla bu durum o dönemdeki üniversite düzenine uygun bir durumdur.

1959 yılında yeni açılan Maden Fakültesi'ne¹³ geçtiğini 1959-1962 yılları arasında Makine ve Maden Fakültelerini Prof. İlhami Cıvaoğlu'nun ders kitabını izleyerek Yakıt Kimyası dersini verdiğini anlatan Remziye Hisar bunun için “Yakacak Kimyası benim için kimyayla hiç alakası olmayan, cazibesi son derece az, sadece bir denklem yazıp şu kadar kalori çıkıyor diye söylemekten ibaret. Pedagojik bakımdan talebeyi cezp etmeyen bir dersti ... İlhami Bey'in yazdığı yakacak kitabını okutmaya mecburdum ... bu dersi cazip hale getirmek hemen hemen imkânsızdı. Yalnız petrol bahsinde kitapta mevcut olmadığı için, bu programdan dışarı çıkabiliyor ve dinleyicilerin alakasını uyandıracak petrol keşfine ait fıkralar ve tarihi bilgiler koyarak dersimi dinlenebilir hale getirmeye çalışıyordum” demektedir. (s. 44-45). Bu eleştirilerinde kısmen haklı olabilir. Ancak daha sonra kendisinin yayınlamış olduğu Metal

12 Prof. Pierre Duquénois İstanbul'da bulunduğu süre içinde iki doktora ve bir doçentlik tezi yönetmiş, tek başına ve Türklerle birlikte üçü yurtdışında olmak üzere on beş yayın yapmış ve *Gıda Kimyası Teknikleri* adlı bir kitap yayınlamıştır. [Asuman Baytop, “İstanbul Üniversitesi Eczacı Mektebi'nde (1933-1962) görev almış yabancı öğretim üyeleri,” *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 12, 2 (2011): 5-8.].

13 Remziye Hisar bu fakülteye 1959 yılında geçmiş olmakla birlikte Maden Fakültesi 1953'de kurulmuştur.

Kimyası ve Analitik Kimya kitaplarına baktığımızda bunların son derece sıradan, basit ve çekiciliği bulunmayan kitaplar olduğu ve kendisinin İlhami Cıvaoglu'nun kitabına yönelttiği eleştirilerin kendi kitaplarına da rahatlıkla yöneltilebileceğini söylemek mümkündür. (Şekil 8, Şekil 9 ve Şekil 10).

Şekil 8. Remziye Hisar'ın çevirdiği fizikokimya kitabının kapağı.

Şekil 9. Remziye Hisar'ın *Anorganik Kalitatif Analize Giriş* adlı kitabının kapağı.

Şekil 10. Remziye Hisar'ın metal kimyasına ilişkin kitaplarının kapakları.

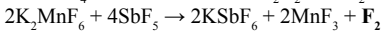
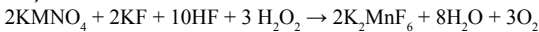
Remziye Hisar yaptığı bir deneyden söz etmektedir (s. 40-41). Ancak. Buradaki anlatımından yaptığı reaksiyonu çözmek mümkün değildir. Daha sonraki bir ifadesinden ve bu konuda yaptığı yayının adından anlaşıldığına göre, sodyum metafosfatı sodyum fluorür ile kuru kuruya ısıttığında elementel fluor gazının çıktığını ileri sürmekte ve bunun silisten (silisyum dioksit) yapılmış krözenin kapağını şerareler çıkararak tahrip ettiğini söylemektedir. Redoks gerilimleri göz önüne alındığında böyle bir reaksiyonun olabilmesi mümkün değildir. Kendisi de bunu açıklayamadığını belirtmektedir.¹⁴

M. A. Alpar'ın yayına hazırladığı *Bilimin Öncü Kadını Remziye Hisar* kitabındaki yanlışlardan ilk bakışta göze çarpan bazıları aşağıda sıralanmıştır. Sayfa 39'daki 57 numaralı dipnotta bulunan "İstanbul Üniversitesi Makine Fakültesi" ifadesi "İstanbul Teknik Üniversitesi Makine Fakültesi" olmalıdır. Sayfa 41'deki "sodyak florür" ve "sodyak metafosfat" maddeleri "sodyum fluorür" ve "sodyum metafosfat" olmalı ve ayrıca "flor" yerine "fluor" kullanılmalıdır. Sayfa 17'deki "İşte böylece bir kimya sertifikasını da yaptım" cümlesindeki "bir" kelimesi "biyo" olmalıdır.

Remziye Hisar'ın 1933'de Üniversite'ye birlikte atandıklarını belirttiği kişilerden Tahsin Bey (s. 53), Tahsin Rüştü Beyler (1905-1958) olup 1924'de Eczacı Mektebi'nden eczacı ve ardından Fen Fakültesi Kimya Şubesi'ne devam ederek 1928'de kimyager olarak mezun olmuştur. Açılan sınavı kazanarak 1929'da doktora yapmak üzere Fransa'ya gönderilmiş ve Lyon Üniversitesi'nde organomagnezyum kimyasının kurucusu ve 1912 Nobel Kimya Ödülü sahibi Prof. Victor Grignard'ın (1871-1935) yanında 1932'de doktorasını tamamlamıştır. Yurda dönüşünde önce Adana Lisesi'ne kimya muallimi ve 1933'de İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi'ne Umûmî Kimya doçenti olarak atanmıştır. Prof. Fritz Arndt ile anlaşamayarak 1937'de kimya öğretmeni olarak ortaöğretime geçmiştir.¹⁵

Bu tür anıları yayınlarken izlenecek yöntem, efsaneleri ortadan kaldırıp yanlışları belirterek gerçekleri ortaya koymak yani kapsamlı bir editörlük yapmak olmalıdır. "Bilimin öncü kadını", "Türk kimyasının kraliçesi", "Türk kimyasının ana kraliçesi", "ilk kadın kimyacı" ve daha ileri giderek "Marie Curie'nin asistanlık teklif ettiği, Türkiye'nin ilk kadın kimyageri: Remziye Hisar" gibi nitelendirmeleri ortaya atanlar bunların kanıtlarını da ortaya koymak zorundadırlar.¹⁶ Aksi halde yarın birileri bu anıları kaynak olarak alıp "Nobel

14 Fluor elementel olarak ilk kez 1886'da Fransız kimyacı Henri Moissan tarafından potasyum hidrojen fluorürün elektrolizi yoluyla elde edildi. Bundan yüz yıl sonra 1986'da Karl O. Christe tarafından fluor elde edilmesi için basit bir laboratuvar yöntemi geliştirildi. Bu yöntem geçiş metallerinin yüksek oksidasyon basamaklarına karşılık olan fluorürlerin termodinamik olarak kararsız olmasına dayanır:

15 [Türk Artel], "In memoriam Dr. Tahsin Rüştü Beyler," *Kimya ve Sanayi* 7, 34 (1958): 55-57; İshakoğlu Kadioğlu, *İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Tarihçesi*, 205-206.

16 Ben bugüne kadar bu konularda bir kanıt rastlayamadım eğer rastlayan varsa ve bana bildirirse memnun olurum.

Ödülü fluor elde edilmesini bulan Türk kimyasının baş kraliçesinden nasıl esirgendi” başlığı altında bir kitap yazabilirler.

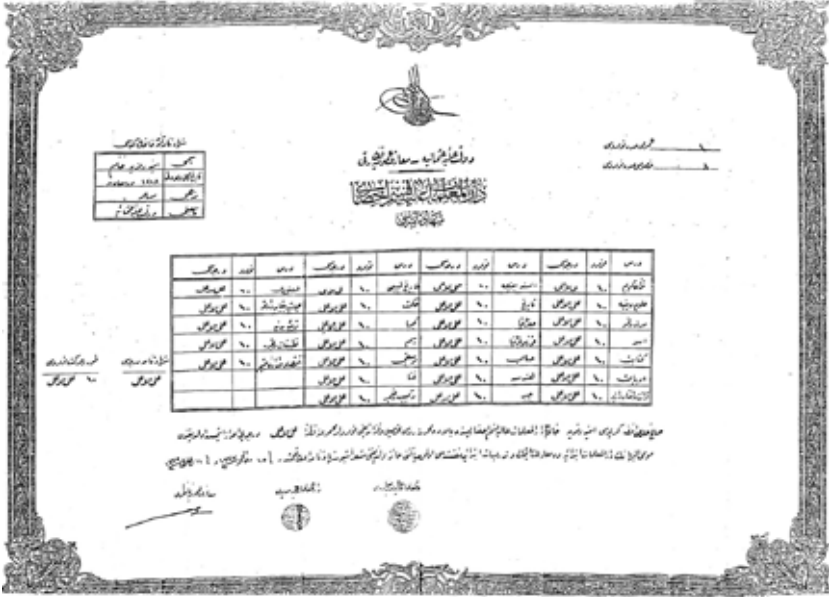
Remziye Hisar’ın bilimdeki konumunu daha iyi ortaya koyabilmek için kitaba eklenen eksik yayın listesi yerine en azından Günseli Naymansoy’un verdiği tama yakın yayın listesi konulmalıydı.¹⁷ Anılardan bir Remziye Hisar profili çıkarmak mümkündür. Sorbonne’da doktora yaptığı için kendini üstün gören ve önündeki kapıların hemen açılmasını bekleyen, herkesin kendisine karşı olduğunu ifade eden, çevresindekilerle iletişim kurmayan veya kuramayan, uyumsuz ve geçimsiz bir portre ortaya çıkmaktadır.

Akademik dünyamızda bazı “akademik hastalıklar” ortaya çıkmaktadır. Emeklilikleri yaklaşan veya emekli olan öğretim üyeleri birdenbire bilim tarihine ilgi duymaya başlamakta, bu alanda yeterli birikimleri ve gerekli altyapıları olmadığı halde, araştırma yapmadan çeşitli ürünler ortaya koymaktadırlar. Doğal olarak ortaya çıkan ürünler genellikle o kişilerin kendi bilim alanlarındaki performanslarına oranla çok düşük profilli olmakta ve bazen de ciddi yanlışları içerebilmektedir.

Remziye Hisar’ın anılarını değerlendirebilmek için Türkiye’de kimyanın ve kimya öğretiminin tarihini iyi bilmek ve kimyacı olmak gerekir. Bir astrofizikçi olan Mehmet Ali Alpar Remziye Hisar’ın anılarını sadece bazı kişiler hakkında dip notları – çoğu kere kaynak göstermeden – koyup anlatılanların doğruluğu veya yanlışlığı konusunda bir yorum yapmadan yayınlamıştır. Yayına hazırlayan kişinin “Bilim Akademisi Başkanı” sıfatını taşıması ve kitabın Bilim Akademisi logosu ile yayınlanmış olması okuyucuda kitabın içindeki bütün bilgilerin doğru olduğu kanısını yaratmaktadır.¹⁸

17 Naymansoy, *Remziye Hisar*, 23-27.

18 *Cumhuriyet Kitap* ekinde (Sayı 1522, 18 Nisan 2019, s. 20) kitabın tanıtımı yapılırken “Osman Hamdi’den sonra bu toprakların ilk doktoru ismi. Üstelik bu çalışmasını Fransa’da Sorbonne Üniversitesi’nde iki çocuklu yalnız bir anne olarak tamamlamış Türkiye’nin ilk kimyageri bir kadın ... M. Ali Alpar, zorluklar, imkânsızlıklar ve engellere rağmen yaptığı bilimsel çalışmalarla birçok başarıya imza atan Remziye Hisar’ın hayatını tüm yönleriyle anlatıyor” denilmesi bu yargımızı kanıtlamaktadır.

EK 1: Remziye Hisar'ın Darülmualimât [Kız Öğretmen Okulu] diploması. [Emre Dölen Arşivi].

EK 2: Remziye Hisar'ın Paris Fen Fakültesi'nden aldığı lisans diploması. [Emre Dölen Arşivi].

EK 3: Remziye Hisar’ın Paris Fen Fakültesi’nden aldığı fiziksel bilimler doktora diploması. [Emre Dölen Arşivi]

Editörün notu:

Remziye Hisar, yukarıda tanıtılan kitabının 37. Sayfasında, 1942-1947 yılları arasında doçent olarak görev yaptığı Eczacılık Okulu söz konusu olduğunda şu değerlendirmeyi yapmıştır: “Doktora yapan yoktu eczacılıkta, fakat pratik bilgileri olanlar vardı. Yani araştırma Eczacılık Mektebi’nde de yoktu.” Bu ifade düzeltilmeye muhtaçtır. Zira 1942-47 yılları arasında Eczacı Okulu’nda 4 doktora yapılmıştır. Farmasötik ve Analitik Kimya Enstitüsü direktörü Pierre Duquenois’nın öğrencileri Hayriye Âmal 1942’de, Zehra Sezer 1944’te doktoralarını bitirmiştir. Galenik Farmasi Enstitüsü direktörü Leopold Rosenthaler’in doktora öğrencileri Kemal Erali 1943’te, Semiha Bayraktar 1947’de tezlerini tamamlamıştır. Doktoraların yapıldığı bir kurumda araştırma yapılmadığından bahsetmek mümkün müdür? (İstanbul Üniversitesi’nde yapılan eczacılık doktoraları için bkz. Emre Dölen ve Çağlar Demirbağ, “Türkiye’de Eczacılık Doktoralarının Başlaması ve 1983 Öncesinde İstanbul Üniversitesi’nde Yapılan Eczacılık Doktoraları,” *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 12, 2 (2011): 23-80).

Osmanlı Biliminin Tartışmalı Bir Yorumu Üzerine

Miri Shefer-Mossensohn, *Osmanlı'da Bilim: Kültürel Yaratı ve Bilgi Alışverişi*. Çeviren Kübra Oğuz. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018, 300 sayfa. ISBN 978-605-295-675-5.

Atilla Polat¹

¹Arş. Gör., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Bilim Tarihi Bölümü, İstanbul, Türkiye

ORCID: A.P. 0000-0002-4300-4381

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Atilla Polat, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Bilim Tarihi Bölümü, İstanbul, Türkiye

E-mail/E-posta: atilla.polat@istanbul.edu.tr

Başvuru/Submitted: 16.04.2019 • **Kabul/Accepted:** 10.05.2019 • **Online Yayın/Published Online:** 03.07.2019

Atf/Citation: Polat, Atilla. "Osmanlı Biliminin Tartışmalı Bir Yorumu Üzerine" *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 20, 2 (2019): 147-156. <https://doi.org/10.26650/oba.554545>

Osmanlı'da Bilim: Kültürel Yaratı ve Bilgi Alışverişi başlığıyla Türkçe'ye çevrilen *Science among the Ottomans: The Cultural Creation and Exchange of Knowledge* (Austin: University of Texas Press, 2015), hem seçilen başlık, hem kapak resmi hem de arka-kapak yazısı itibariyle okur (adayı) için cezbedici gözüküyor. Eser, önsözün ardından gelen 'Bilim Tarihi Nedir?' başlıklı bir girişle (ss. 1-23) başlıyor. Ardından ise Osmanlı İmparatorluğu'nda 'Bilgi'yi Kavramsallaştırmak' (ss. 25-69), 'Öğrenim Nasıl ve Nerede Gerçekleşir?' (ss. 71-106), 'Osmanlı İmparatorluğu İçine, İçinden ve İçinde Bilgi Aktarımı' (ss. 107-154) ve 'Bilim İçinde Devlet: İmparatorluk, İktidar, Altyapılar ve Finansman Üzerine' (ss. 155-194) başlıklı dört bölüm geliyor ve 'Osmanlı Bilimi' başlıklı bir sonuç bölümüyle (ss. 195-207) eser son buluyor. Referanslar—her bölümün ayrı olmak üzere—kitabın sonunda, kaynakça ve dizinden hemen önce verilmiş. Bu, kimi okuru oldukça yoran bir durum olsa da, muhtemelen yayınevinin tercihi olması

nedeniyle eserin içeriğine yönelik olumlu veya olumsuz bir eleştiri sebebi olarak görülmesi gerek.

Eser hakkında şimdiye kadar birçok tanıtım ve eleştiri yazıldı. Belirleyebildiğimiz isimler şunlardır: Hasan Umut, Kenan Tekin, George Saliba, Tuncay Zorlu, Daniel A. Stolz, M. Alper Yalçinkaya, Duygu Yıldırım, Birsen Bulmuş ve Alper Bilgili.¹ Bu yazarların hemfikir olduğu nokta eserin Osmanlı’da bilim hakkında bir sentez yapma gayretinde olması gibi gözüküyor. Shefer-Mossensohn’un bu çabası, kullandığı kaynakların çeşitliliği ile de açıkça belli oluyor. Ancak yazar, her ne kadar çok fazla kaynak kullansa da bazı noktalar, bu kaynakların dikkatli okunmadığı ve değerlendirilmediği izlenimini veriyor. George Saliba ve Kenan Tekin de ilgili yazılarında bununla ilgili somut birer örnek göstermişler. Yazar, bazı yerlerde de kaynaklardan aldığı bilgileri kendisine uygun, muhtemelen tezini doğrulayacak biçimde kullanmaya çalışıyor. Bu önemli bir sorun, zira yazar bu kitabıyla Osmanlı’da bilim denildiğinde ne anlaşılması gerektiği ile ilgili yeni bir anlayış getirme iddiasında. Ancak, kaynakları kullanmadaki sorunlar, yazarın çabalarını kimi yerlerde gölgeleyecek noktaya ulaşıyor. Yine bunun yanında, kitaptaki tespitlerin bir kısmı da tartışmaya açık, bir anlamda sağlam bir temele oturmamış gözüküyor.

Aşağıda, eserin üzerinde tartışılabilir hususlarından bazıları verilecektir. Bunu yaparken gerektiği yerlerde yazarın referanslarına ulaşılarak verdiği bilgiler kontrol edilmeye çalışılmıştır. Referans verilmemiş bazı konularda ise yazarın bunları neye dayanarak verdiğini anlamaya çalışırken kimi zaman çıkmaza düşülmüş ve sadece yazarın fikirlerine

1 Hasan Umut, “Miri Shefer-Mossensohn. Science Among the Ottomans: The Cultural Creation and Exchange of Knowledge. Austin: University of Texas Press, 2015. Xvi 246 Pages, Preface, Note on Transliteration, Notes, Bibliography, Index. Cloth US\$ 55.00 ISBN: 978-1-4773-0359-7,” *Review of Middle East Studies* 50, 2 (2016): 216–19. DOI:10.1017/rms.2016.150; Kenan Tekin, “Miri Shefer-Mossensohn, Science among the Ottomans: The Cultural Creation and Exchange of Knowledge, Austin: University of Texas Press, 2015, 260 p., 978-147-7303-59-7,” *Osmanlı Araştırmaları*, 50 (2017): 270-74; George Saliba, “Science among the Ottomans: The Cultural Creation & Exchange of Knowledge. By Shefer-Mossensohn, Miri. (Austin, TX: University of Texas Press, 2015. Pp. xvi, 246, \$55.00.),” *The Historian* 79, 4 (Winter 2017): 831-32. DOI:10.1111/hisn.12679; Tuncay Zorlu, “Miri Shefer-Mossensohn. Science among the Ottomans: The Cultural Creation and Exchange of Knowledge. Austin: University of Texas Press, 2015. 262 sayfa. ISBN: 9781477303597,” *Nazariyat* 2, 4 (2016):157-162; Daniel A. Stolz. *Review of Shefer-Mossensohn, Miri, Science among the Ottomans: The Cultural Creation and Exchange of Knowledge*. H-Sci-Med-Tech, H-Net Reviews. July, 2017. URL: <http://www.h-net.org/reviews/showrev.php?id=48665>; M. Alper Yalçinkaya. “Miri Shefer-Mossensohn, Science among the Ottomans: The Cultural Creation and Exchange of Knowledge. Austin: University of Texas Press, 2015. Pp. 262. ISBN 978-1-4773-0359-7. \$55.00 (Hardback),” *The British Journal for the History of Science* 50, 3 (2017): 547–48. DOI:10.1017/S0007087417000681; Duygu Yıldırım, “Science among the Ottomans: The Cultural Creation and Exchange of Knowledge (Austin: University of Texas Press, 2015), pp. 262, \$55 (hardback), ISBN 978 1 4773 1221 6,” *Early Science and Medicine* 22, 4 (2017): 396-98; Birsen Bulmuş, “Miri Shefer-Mossensohn. Science among the Ottomans: The Cultural Creation and Exchange of Knowledge. Austin: University of Texas Press, 2015. Pp. xiv, 246. \$55.00,” *The American Historical Review*, 122, 2 (2017): 607-608, <https://doi.org/10.1093/ahr/122.2.607>; Alper Bilgili, “Science Among the Ottomans: The Cultural Creation and Exchange of Knowledge.” *Annals of Science* 73, 4 (2016): 449-450. DOI: 10.1080/00033790.2016.1211736.

şerh koymakla yetinilmiştir. Burada ilk olarak arka-kapak yazısı ve ardından kitabın başına dönülerek önsözden sonuç bölümüne doğru ilerlenecektir. Aslında burada gösterilmeye çalışılan kısmi sorunların da ötesinde daha önemli noktalar vardır. Eserin başında verilen bilim tarihi yaklaşımlarıyla ilgili bölüm ve ayrıca sonuç olarak verilen iki âlimin seçimi de dâhil olmak üzere eser daha dikkatli incelenmeyi hak ediyor. Şimdiye kadar eser üzerine yazılan tanıtım/eleştiri yazıları eseri pek de tartışmaya açmamış gözüküyor. Türkçe çevirinin de yayımlanmasıyla bu konuda yeni bir hareketlilik olması muhtemeldir. Her şeye rağmen Shefer-Mossensohn'un büyük bir emek ürünü olan bu eseri *Osmanlı'da bilim* mefhumunu inceleme, irdeleme, tartışma ve bir senteze girişme yolunda derli toplu bir eser olmasıyla büyük bir takdiri hak ediyor.

Sorular-Eleştiriler

Kitabın arka kapağındaki tanıtım metninde şu ifadeleri okuyoruz:

Bu alanda son 60 yılda İngilizce yazılmış ilk eser olma özelliğini taşıyan *Osmanlı'da Bilim* kitabında Miri-Shefer Mossensohn, Osmanlı toplum ve kültürünün zengin bir bilimsel hayatı mümkün kılacak bereketli ortamı sağladığını öne sürmektedir... Sonuç olarak Osmanlı'nın bilimle olan ilişkisi, imparatorluğun altı yüz yıl sürmesini sağlayan dinamik unsurlardan biridir (arka kapak).

Bu ifadelerden, ilgili alanda son 60 yılda İngilizce yazılmış ilk eserin Mossensohn'un bu eseri olduğu anlaşılıyor. Bu vurgu, 60 yıldan daha önce yazılan başka İngilizce eser/ eserler olabileceğini düşündürüyor. Aydın Sayılı'nın 1960 tarihli *Observatory in Islam*'nın kastedildiğini düşünsek bile o, Osmanlı'ya has bir eser değildir. Adnan Adıvar'ın *Osmanlı Türklerinde İlim*'i de önce Fransızca (1939), ardından ise Türkçe (1943) olarak basılmıştır. Acaba bu muhtemel İngilizce eser hangisidir? Diğer taraftan, yazarın öne sürdüğü zengin bir bilimsel hayatın mümkünlüğü konusu okuyucu için büyük bir beklenti unsurudur. Son cümle, Osmanlı'nın bilimle olan ilişkisinin gayet uyumlu olduğu, başarılı sonuçlara götürdüğü izlenimini veriyor. Ancak, İmparatorluğun altı yüz yıl sürmesini bilimle ilişkilendirmek tartışmaya açık olsa gerek.

Önsöz'ün aşağıdaki paragrafi da, bazı soruları beraberinde getirmektedir:

Bu kitap Osmanlı'da bilimsel uğraşın hikâyesine ışık tutar. Osmanlı İmparatorluğu 1877 yılında dünyanın en uzun yedinci telgraf ağına sahip olmanın gururunu yaşıyordu ... Bu kitapta anlatılan, son derece nadide ve canlı bir bilimsel ve teknolojik faaliyetler tablosudur. Gerçekten de Osmanlı toplumu yeni teknolojilere başarıyla uyum sağlayan ve onları kendi ihtiyaçlarına uyduran medeniyetlerden biriydi. Osmanlılar bunun yanında bilimsel açıdan bağımsızlıklarıyla da gurur duyabilirlerdi. Zira nihai ürün temin etmek için yabancı kaynaklara başvurmaktansa kendi teknolojilerini de başarıyla üretmekteydiler. Her ne kadar Osmanlılar dünyaca ünlü bir buluşa veya yeniliğe imza atmamışlarsa da bilimsel ve teknolojik açıdan sahip oldukları birçok yeti sayesinde altı yüz yıllık bir imparatorluğu

yaşatmayı başarmışlardı... Olağanüstü dâhiler ve büyük keşifler, tanımları gereği nadir görüldüklerinden ve dönemlerini yansıtmadıklarından, bu kitapta bu isimlerden özellikle kaçınılmıştır (önsöz).

İkinci cümlede geçen “uzun telgraf ağıyla gurur duyulması” durumunun Osmanlı’da bilim ile ne şekilde ilişkilendirildiği, ayrıntılı bir açıklamayı hak ediyor. İthal edilmiş ve hem teknolojisinden hem de arka planındaki “bilim”den mahrum olunan büyük bir telgraf ağına sahip olmanın gururu nasıl yaşanabilir? Hemen ardından gelen cümleden de yazarın eser için bir seçmece hazırlamış olduğunu, yani Osmanlı’da canlı bir bilimsel ve teknolojik faaliyetler tablosu olduğunu doğrulayacak örneklerle eserde yer verileceğini anlıyoruz. Peki bu, objektif bir değerlendirmeyi ne ölçüde sağlayacak? Nihai ürün temin etmek için yabancı kaynaklara başvurmaktansa kendi teknolojilerini de üreten bir Osmanlı’dan söz ediliyor; fakat ne zaman, hangi dönemde, ve bu hep mi böyleydi? Yazar kendini gerçekleştirecek bir kehanet misali, kendi tezini doğrulayacak örneklerle kitabı taçlandıracakmış gibi gözüküyor. Osmanlı’da dünyaca ünlü bir buluş ve yenilik yok diyen yazar, bu yokluğa rağmen imparatorluğun altı yüz yıl ayakta kalmasını bilimsel ve teknolojik açıdan sahip olduğu birçok yetiye bağlıyor. Osmanlı’nın ayakta kalmasını sağlamış başka durumlar/ yetiler olamaz mı? Olağanüstü dâhiler ve büyük keşiflerden bu kitapta özellikle kaçınacağını belirten yazar neden ileriki sayfalarda eldeki bir avuç isme (Ali Kuşçu, Takiyüddin ve Kâtip Çelebi gibi) başvuruyor? Bu, küçük ve önemsiz bir soru olarak görülebilir ise de, okuyucu bunu sormadan edemiyor.

Yine Önsöz’den aşağıdaki cümleler üzerinde düşünelim:

Kitapta üç temel sav öne sürülmüştür. Bunlardan ilkinе göre, kendine özgü özellikleriyle dönemin diğer bilimsel sistemlerinden ayrılan “Osmanlı bilimi” diye bir olgu gerçekten de vardı ... Kitabın ikinci temel savı şudur: Osmanlı toplumu ve kültürü, türlü bilimsel faaliyetler için verimli bir zemin sunmuştur ... Osmanlı bilimini inceleyen bu kitap 14. Yüzyıldan 20. Yüzyılın başlangıcına kadar olan süreçte Müslüman bir toplumdaki bilimsel faaliyete dair farklı bir bakış açısı sunmaktadır. Osmanlıların doğaları itibarıyla buluşlara ve yeniliklere karşı oldukları kabulüne itiraz edilmektedir ... Üçüncü ve daha genel sava göreirse, Osmanlı bilim faaliyeti, dönemin mükemmellik ve yenilik algısının, bugün ileri düzey yaratıcı atılımlar olarak gördüğümüz buluş anlayışına tıpatıp benzemeyebileceğini gösterir (önsöz).

Eğer biri “Osmanlı bilimi diye bir olgu vardır ve kastettiğim de şudur derse” kimsenin buna itiraz etmesi mümkün olmaz. Ancak ne derece ciddiye alınacağını, önermenin akabinde vereceğiniz kanıt benzeri unsurlar belirleyecektir. Şimdilik, henüz önsözde olduğumuzdan, yazarın “gerçekten de vardı” ifadesini göz önünde bulundurarak kitabı okumaya devam edeceğiz. İkinci savda gördüğümüz bilimsel faaliyetler için verimli bir zeminin sunulması da, kişinin bilimden ne anladığına bağlı olsa gerek. Yazarın Osmanlıların ‘doğaları gereği’ buluşlara ve yeniliklere karşı oldukları kabulüne itiraz ettiğini görüyoruz. Buradaki “doğa”

ifadesi biraz kapalı. Acaba Kâtip Çelebi ve çocuklarının şikâyetlerini, kadim olanın iyi olduğu anlayışını ve daha başkalarını bu “doğa” ile ilişkilendirebilir miyiz? Üçüncü savda yine yuvarlak ve kabul edilebilir bir ifade görüyoruz. Zaten konumuz tarih ise en azından anakronizmden kaçınmak için farklı şekilde okumamız, bugünün anlayışıyla doğrudan paralellik kurmamamız gerektiğinin farkındayız. Ama keşke 1800’lerde hâlâ teslis-i zaviye (açının üç eş parçaya bölünmesi) ile uğraşıp da “yaptım!” diye övünenlerin veya Galata’dan Üsküdar’a “uçurulanların” ve hatta lineer cebiri “keşfettirilenlerin” hikâyesini de bu çerçeveye oturtabilseydik.

Ne var ki günümüz İslam bilimi araştırmalarındaki başka bir iddia Avrupa’nın başarısını İslami kökenlere bağlar ve Batı’nın bilimsel atılımının, İslam biliminin belirleyici katkısı olmaksızın gerçekleşmeyeceğini öne sürer. Bilim insanları bu bağlamda, matematik, astronomi ve Rönesans dönemi Avrupa kozmolojisinin İslami kaynaklarını inceler. Bu iddia, İngiltere’deki Bilim, Teknoloji ve Uygurluk Vakfı (FSTC) tarafından hazırlanan 1001 Inventions (1001 Buluş) isimli sergide olduğu gibi, hem akademik hem de kamusal alanda dillendirilmektedir. Bunlar, akademinin içinden ve dışından birçok kişinin “atılımlar”, “süreğiden miraslar” ve “dünyaya iz bırakmak” gibi kavramlar üzerinden düşündüğünü gösteriyor (s. 10).

Burada bahsedilen iddianın referansı olarak George Saliba veriliyor. Ancak ardından gelen 1001 Buluş sergisi ile Saliba’nın ne ölçüde yan yana tutulabileceği tartışılır. Gerçi yazar, kitabın sonundaki notlarda 1001 Buluş sergisinin eleştiri aldığı kısaca belirtiyor. Fakat akademik yönü ve bilimsel temeli sorunlu bir sergiyi Saliba’nın görüşünü doğrular bir kanıt gibi sunmak akıllarda soru işareti bırakıyor.

Adnan Adıvar’ın Osmanlı’da bilim hakkında 1930’ların sonundan 1940’ların başına dek yazdığı ve halen bu alanda temel Türkçe ders kitaplarından sayılan eseri açıkça milli, Batılı ve seküler siyasi ajandanın ürünüdür. Adıvar’ın monografisi buna uygun biçimde *Osmanlı Türklerinde İlim* başlığını taşır (s.14).

Yazar, Adıvar’ın eserini çok kişinin kabul ettiği gibi siyasi bir ajandanın ürünü olarak nitelendirmektedir. Ancak Adıvar’ın eserini, başındaki önsöz ve sonundaki sonsözlerden bağımsız okumak hatalı olabilir. Bu nedenle en doğrusu *Osmanlı Türklerinde İlim*’e başvurarak Adıvar’ın kitabıyla ilgili kendi açıklamalarına bakmak olur. Bunun yanında Feza Günergun’un “Adnan Adıvar’ın Bilim Tarihi Çalışmaları: Osmanlı Türklerinde İlimden Önce ve Sonra” adlı makalesinin (*Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, c.7, 2006) ve Turhan Ada’nın *Adıvar’ın Hayatı ve Kişiliği* adlı kitabının (İstanbul, 2010) ilgili kısımları, Adıvar’ın bu eserini ve dönemindeki etkisini biraz daha yakından görmek için okunabilir.

Takiyüddin’in rasathanesi, padişahın ve diğer saray mensuplarının geçici bir hevesi olarak değil, İstanbul’da ve hatta şehrin sınırlarını aşan boyutta yaygın bir olgunun parçası olarak inşa edilmişti (s. 60).

Yukarıdaki cümlede akla gelen sorular: Bu rasathane geçici bir heves olarak inşa edilmediyse neden yıkıldı? Benzer şekilde bir olgunun parçası olarak inşa edilen rasathaneler arasında benzer akıbete uğrayanlar da olmuş muydu?

Kuyruklu Yıldızın belirmesi üzerine Takiyüddin padişaha iyimser bir kehanette bulunmuştu. Zira Takiyüddin sadece bir gökbilimci ve imparatorluk rasathanesinin yöneticisi olarak değil, aynı zamanda –sarayda bir mevki olan – *müneccimbaşı* (imparatorluk astroloğu) olarak da çalışmaktaydı. Bu durum Osmanlı'nın astrolojiye ve onu meslek edinene olan desteğine işaret eder. O dönemde astrolojik kehanetler astronomi açısından hâlâ önem taşırdı (s. 61).

Yazar, Takiyüddin için “gökbilimci ve rasathane yöneticiliğinin yanında müneccimbaşı” demektedir. Takiyüddin için “müneccimbaşılığın yanında gökbilimci ve rasathane yöneticisi” dersek yazarınkiyle eşdeğer bir ifade kullanmış olur muyuz? Bunun yanında, astrolojik kehanetlerin astronomi açısından önem taşıması da açıklanması gereken bir husustur.

Her ne kadar rasathane yıkılmış olsa da İstanbul'da ve imparatorluğun diğer şehirlerinde gökbilimcilerin ve astrologların çalışmaları son bulmadı. İki alan üzerine de yüzlerce eser kaleme alındı ... Müneccimbaşılar Takiyüddin'den epey sonra bile sarayda çalışmaya devam etti (s. 62).

Yazar, rasathanenin yıkılmasının müneccimbaşılık üzerine ne gibi bir etkisi olduğu hakkında bilgi vermiyor. Rasathanenin yıkılmasını siyasi bir olay olarak okursak gökbilim ve astroloji çalışmalarının kesintisiz devam etmesine pek şaşırırmaya gerek kalmayacaktır. Ancak büyük ve önemli bir rasathane olmaksızın ve yeterli gözlem yapmadan yapılan çalışmaların niteliği sorgulanmalıdır.

Batılılaşma süreci her şeyi sınırsız ve sorgusuz kabul etmekten çok daha karmaşıktı. 19. yüzyılda yaşayan Abdullah eş-Şükrî bin Seyyid Abdülkerim el-Konevî tarafından Avrupa astronomisi üzerine erken modern dönemde yazılan eser bunu ortaya koyar. *Tenkihü'l-eşkâk 'en tevdihü'l-idrâk* (Algının Netleştirilmesine Dair Şüphelerin Giderilmesi) adlı bu eserini Osmanlı medreselerindeki öğretmenler için yazar ve onlara yeni kozmolojiyi (hey'et-i cedîde), yani Copernicus'un Güneş'i, Güneş Sistemi'nin merkezine oturtan günmerkezli modelini tanıtır... Her ne kadar Osmanlı yazarları Copernicus'un sistemini kabul etmiş olsa da, el-Konevî günmerkezli analizi reddeder ve merkezine Dünya'yı alan geleneksel yermerkezli modeli savunurdu (s.68-69).

el-Konevî'nin *Tenkihü'l-eşkâk 'alâ tevdihü'l-idrâk* başlıklı eseri için “Avrupa astronomisi üzerine erken modern dönemde” yazıldığı bilgisi verilmiş. Muhtemelen kastedilen “erken modern dönem Avrupa astronomisi” olacaktır. Ancak ifadeden böyle anlaşılıyor. Eserin doğrudan Avrupa astronomisi üzerine olduğunu söylemek yerine içeriğinden biraz daha bahsedilebilirdi. Son cümlede geçen Osmanlı yazarlarının Kopernik'in sistemini kabul ediyor oldukları gibi genel ifadeler ve Konevî'nin buna karşı duruşu da okurken dikkatli

olunması gereken noktalardan biri. Belirtilen dönemde Osmanlı’da Kopernik sisteminin tam manasıyla kabul görüp görmediğini anlamak için okunmayı ve analiz edilmeyi bekleyen birçok astronomi eseri mevcut. Yazarın Konevî üzerine olan bu paragrafı Robert Morrison’un makalesine dayanıyor. Morrison’un makalesi okunduğunda ise birçok nokta aydınlığa kavuşuyor. Bu arada, Morrison’un makalesi için düzeltilmesi gereken önemsiz bir husus da, Konevî’nin eserinin başlığında ‘an yerine ‘alâ olması gerektiğidir.

Osmanlılarda eğitime dair ölçülebilir verilerin yokluğunda, Osmanlılar’ın ve Avrupalıların izlenim ve tahminlerine yönelmek durumundayız. 16. ve 17. yüzyıllarda Türkçe konuşulan bölgelere dair kaynaklar kent nüfusunun en az dörtte birinin Türkçe okuyup yazdığını ve en kötü ihtimalle Arapça kuran surelerini bildiğini gösterir (s.71).

Yazar, elde yeterli veri olmadığını kabulde birlikte iki uzlaşmaz tahmini okuyucuya bildiriyor. Kent nüfusunun dörtte biri ifadesinin üzerinde hiç durmayalım; ancak *Türkçe okuyup yazmak* ile *Arapça kuran surelerini bilmek* arasında büyük bir derece farkı var. Bahsedilen kent nüfusuna kadınlar ve çocuklar dâhil mi gibi soruları da sorabiliriz. Bunun yanında yazarın burada sadece tek bir kaynağa dayandığı gözüküyor: Selçuk Akşin Somel’in 1839-1908 arası dönemi anlattığı *The Modernization of Public Education in the Ottoman Empire*.

Osmanlı’da birçok kişi çocukluğu boyunca özel bir öğretmenden, ergenliği dönemindeyse bireysel ya da gruplar halinde eğitim gördü (s.73-74).

Çocukluğu boyunca özel öğretmenden ders alan “birçok kişi” ile kimlerin kastedildiği ayrıntılı açıklama gerektiriyor.

Osmanlı medreselerinde, hatta Sufilerin *tekke* ve *zaviyelerinde* astronomi ve matematik eğitimi verildiğine dair somut deliller bulunur (s.76).

Bu bilginin kaynağı olarak gösterilen Cevat İzgi’nin ilgili makalesine baktığımızda, İzgi’nin bu çıkarımı sadece *hesap* için yaptığını, bu noktada da tekke ve zaviyelerde istinsah edilmiş olan iki esere dayandığını görüyoruz. Sadece iki eserin istinsahının tekke ve zaviyelerde yapılmasına dayanarak buralarda hesap eğitimi verildiğini söyleyebilmek için daha başka verilere de ihtiyaç vardır.

Bununla birlikte 18. yüzyıl Osmanlısı’nda Batı Anadolu şehri Uşak’ta *müderreslik* (medrese öğretmeni) yapan Nebî Efendizâde, standart müfredata dair tuttuğu kayıtlarda bu durumun aksini gösteren kanıtlar sunar ... İlginç bir şekilde müspet ve rasyonel bilimler bu listelerin hiçbirinde yer almıyordu (s. 76).

Yazar burada Nebî Efendizâde’nin vermiş olduğu bir listenin müspet ve rasyonel bilimleri içermediğini öne sürüyor. Yazarın verdiği kaynaklara baktığımızda Şükran Fazlıoğlu’nun iki makalesiyle karşılaşıyoruz. Fazlıoğlu’nun makalelerini okuduğumuzda

ise Shefer-Mossensohn'un bilgileri hatalı bir biçimde naklettiğini görüyoruz. Yani Nebî Efendizâde'nin kaydında müspet ve rasyonel bilimler yer alıyor. Eser hakkında daha evvel bir değerlendirme yazan Kenan Tekin de bu durumu fark etmiş ve Shefer-Mossensohn'un anonim bir manzume ile Nebî Efendizade'ninkini karıştırdığını söylemişti. Bu durumu daha iyi anlamak için Fazlıoğlu'nun çalışmasının sonuç bölümünü okuduğumuzda ise bahse konu anonim manzumede müspet ve rasyonel bilimlerden açıkça bahsedilmese bile dolaylı olarak bahsedildiğini anlıyoruz.

[Katip Çelebi] Burada muhasebe ve siyâkat (maliye görevlilerince hassas mali bilgileri yetkili olmayan kişilerden gizlemek için kullanılan şifreli yazı) öğrendi (s. 81).

Siyakat için parantez içinde verilen açıklama yanıltıcı olabilir. Zira siyakat rakamlarıyla ilgili eserler ulaşılabilir durumda gibi gözüküyor. Siyakat belki Arap (Hint) rakamlarıyla oluşturulmuş sayılara ekleme çıkarma yapılmasına engel olmak ve rakamların hatalı yazılmasıyla muhasebe kayıtlarında oluşması muhtemel yanlışlıkları önlemek için kullanılıyordu. Sayıların okunuşlarından bozularak oluşturulan siyakat pek de şifreli bir yazıymış gibi gözüküyor.

[Katip Çelebi] Engin bilgisi ve çok sayıda alana ilgi duymasıyla olağandışı bir örnek teşkil eder. Bu açıdan onun eğitim geçmişi erken modern dönem standart Osmanlı eğitimini temsil etmez. Bununla birlikte Kâtip Çelebi, Osmanlı'da bir memurun yeteneklerinin medrese eğitiminin getirileriyle nasıl birleştirilebileceği konusunda ilginç bir örnek sunar. Bu bakımdan Kâtip Çelebi aslında tam da yaşadığı dönemin ürünüdür. (s.82)

Katip Çelebi hem “olağandışı bir örnek” olarak sunuluyor hem de “tam da yaşadığı dönemin bir ürünü” olduğu söyleniyor. Yazar burada biraz daha ayrıntılı bilgi verebilirdi. Çelebi'nin, yaşadığı dönemin bir ürünü olduğu açık bir bilgidir; yine *Mizanü'l-Hakk*'ta bahsedilen Kadızadeliler ve Sivasîler'in de aynı dönemin birer ürünü olmaları gibi.

16. yüzyıldan bu yana Osmanlı kaynaklarında *softalardan* (medrese öğrencileri) başkentteki ayaklanmalara katılan hatta bunları başlatan, kimi zaman kontrol edilemeyen bir grup olarak bahsediliyor. Nitekim softalar, 1703 yılında Şeyhülislam Feyzullah Efendi ve hamisi Sultan II. Mustafa'ya (hd. 1695-1703) karşı düzenlenen ayaklanmada yer aldı ... Bunun yanında softalar 1909 baharında Jön Türkler'e ve onların siyasi örgütü İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı girişilen ayaklanmada da yer aldı (s. 82-83).

Softaların faaliyetleri bir anda 16. yüzyıldan 1703'e ve oradan da 1909'a geliyor. Aslında bu bilgilerin yanında softaların isyan ve eylemlerinin nedenleri detaylandırılabilir. Zira yazarın kullandığı iki kaynağın dışında da softa meselesini ele alan kaynaklar mevcuttur.

İmparatorluk önemli bir bilim merkezine dönüştüğünde İslam dünyasının dört bir yanından başkentin keyfini sürmek ve belki de padişahın gözüne girmek isteyen entelektüeller için İstanbul bir mıknaş haline geldi. Bunun en önemli örneği 15. yüzyılda Maverâünnehir'de doğan parlak matematikçi ve gökbilimci Alâeddin Ali bin Mehmed Kuşçu'dur (s. 93).

Ali Kuşçu “başkentin keyfini sürmek ve belki de padişahın gözüne girmek isteyen bir entelektüel” miydi? Yoksa ilminden ötürü Fatih Sultan Mehmet tarafından mı davet edilmiş, tören ve armağanlarla mı karşılanmıştı? Yazar, Ali Kuşçu ile ilgili verdiği bilgilerin büyük kısmını Adivar’ın eserlerinden (1939, 1943 veya sonraki baskılar) naklediyor, ancak bu kendisinin yorumu olmalı.

Süleyman Ağa ordunun yeni ihtiyaçlarına cevap veren yeni “matematikçiler sınıfı”nı kurdu (s.100).

Buradaki “cevap veren” ifadesi yerine “cevap vermesi beklenen” gibi bir ifade daha uygun olabilir. Ayrıca, bu “matematikçiler sınıfı”nın ne olduğundan kısa da olsa bahsedilebilirdi. Bunun yanında, askeri okullarla ilgili olan bu bölüm oluşturulurken konuyu derinlemesine inceleyen kaynakların tercih edilmemiş olduğu göze çarpıyor.

Osmanlı Türkçesi kitaplar basan tek kişi İbrahim Müteferrika değildi. III. Ahmed’in matbaa kurulmasına izin veren fermanı yalnızca Müteferrika’ya özel değildi. Söz konusu fermanın yararlanan bir başka kişi, Osmanlı diplomati, meşhur Fransa elçisi Yirmisekiz Mehmed Çelebi’nin (ö. 1732) oğlu Said Efendi’ydi. Said Efendi –daha sonra İsveç ve Fransa’da elçilik yapacak ve sadrazam olacaktı- babasına Paris’teki görevlerinde eşlik etmiş ve Ekim 1721’de imparatorluğa geri döndüğünde yanında bir matbaa makinesi getirmişti. 18. yüzyılın ilerleyen yıllarında Müteferrika’nın matbaasının ilk faaliyetleri durduktan ve kendisi öldükten sonra dahi başkaları onun matbaasında çalışmaya devam etti (s.122-123).

Buradaki ilk cümle Müteferrikanın matbaası dışında başka bir matbaa daha olduğunu düşündürüyor. Matbaa kurulması için izin verilen iki kişi olan Müteferrika ve Said Efendi bir nevi ortaklık yapmışlardı. Diğer bir ifadeyle, Müteferrika ve Said Efendi ayrı matbaalar kurmadılar. Ayrıca Said Efendi’nin Paris’ten İstanbul’a bir matbaa makinesi getirdiği bilgisi için de kaynak verilmesi yerinde olurdu.

Çevirmenlerin ortak noktası hepsinin birer Osmanlı seçkini olmasıydı (s.138).

Osmanlı seçkini kimdi? Mesela Öklit’in *Elementler*’ini İngilizceden çeviren Mühendishane hocası Hüseyin Rıfki Tamani, Avrupa kaynaklarından derleme yoluyla *Mecmua-i Ulum-ı Riyaziye*’yi hazırlayan Hoca İshak Efendi, Humbaracı Ocağında mühendis hocası olan Mehmed Said Efendi ve benzerlerinin tümü birer seçkin miydi? Burada verilen cümle, öncesindeki paragrafla birlikte düşünüldüğünde sanki 1800’lerde açılan *Tercüme Odası* ile ilişkilendiriliyor gibi gözükse de, devamında gelen ifadeler bir genelleme ile karşı karşıya olduğumuzu düşündürüyor.

[Ez-Zebîdî ve El-Cebertî’nin] Kariyerleri de bir o kadar özgündü: Eğitimli Osmanlıların kaç bütünü hayatını bilime adanmıştır ki? Bu yalnızca bir mali kaynak değil, aynı zamanda kültürel norm meselesiydi. Bu kitaptaki sayısız örnek, entelektüel faaliyetin kişinin geçimini sağlayacağı bir işle birlikte, yürütüldüğü (söz konusu işin ekonomik bir ihtiyaçtan

kaynaklanmadığı örnekler de dahil) normatif pratiği ortaya çıkar. Dahası birçok Osmanlı, geçimini muhakkak kendi ilgi alanlarından sağlamıyordu. Bu yüzden araştırma için ayıracakları vakti ertelemek ve araştırmalarını kısıtlı boş vakitlerine sıkıştırmak zorunda kalıyorlardı. (s. 200-201).

Yazar sonuç bölümünde ez-Zebîdî ve el-Cebertî isimli iki âlim üzerinden bir değerlendirme yapmaya çalışıyor. Değerlendirmeye konu bu âlimlerin neden seçildiği ve bunların Osmanlı'da bilimsel faaliyet kalıplarını ne ölçüde yansıttıkları sorgulanabilir. Yine de “bilim”i Osmanlı için yeniden tanımlayan yazarın bu seçiminin kendi içinde tutarlı gözüktüğü söylenebilir. Bu iki isim yerine aynı dönemden matematiksel bilimlerle uğraşan iki âlim portresi verilseydi acaba nasıl değerlendirmeler yapılırdı? Bu belki de Osmanlı'da bilimi biraz daha farklı boyutlarıyla ele alan benzer başka çalışmalarda görülecek.

Âlimler sarayda ve bürokraside resmi makamlara getirildi. Bu makamlardan bazılarının bu kişilerin bilimsel ilgi alanlarıyla hiçbir bağlantısı yoktu (Kâtip Çelebi'nin ordu kâtibi olması gibi). Bazı örneklerde ise bu bağlantı oldukça açıktı (Takiyüddin'in sarayda münecimbaşı olması ve İstanbul'daki rasathaneyi idare etmesi gibi). (s. 203)

Kâtip Çelebi'nin makamı olan “kâtiplik” ile bilimsel ilgi alanı arasında bağlantı olduğu düşünülemez mi? Yazar burada makamıyla bilimsel ilgi alanının bağlantısı olmayan ve olan âlimlere birer örnek veriyor. Ancak bu ikili sınıflandırma pek açıklayıcı gözüküyor. Bilimsel ilgi alanına uygun makamların ne ölçüde var olduğundan bahsedebilirdi.

Büyük bir emek ürünü olan *Osmanlı'da Bilim* adlı eserin, gerek kullanılan kaynaklar yeniden gözden geçirilerek gerekse yeni kaynaklar eklenerek, yeni bir baskısının yapılması yerinde olacaktır. Bunun yanında, burada tartışmaya açmadığımız yazarın tezleri üzerine yeni tartışmalar yapıldığı ve ortaya çıkması muhtemel yeni sonuçlar ışığında bu tezlerin güçlü yönleri kuvvetlendirildiği ve zayıf yönleri ayıklandığı takdirde, daha objektif ve ayakları yere basan bir eserin ortaya çıkacağı şüphesizdir.

Kimya Tarihi Konusundaki Bir Kitap Üzerine Eleştiriler

Ayten Koç Aydın, *Onsekizinci Yüzyıl Osmanlıda Kimya*. Editörler Melek Alpar ve Ümran Türkyılmaz. Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 2017. 131 s. ISBN-13: 978-605-9636-24-7.

Emre Dölen¹

¹Prof. Dr., Marmara Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Emekli Öğretim Üyesi, İstanbul, Türkiye

ORCID: E.D. 0000-0002-3670-3627

Sorumlu yazar/Corresponding author:

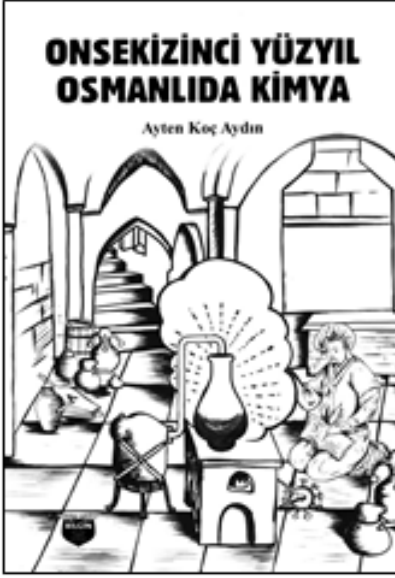
Emre Dölen, Marmara Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Emekli Öğretim Üyesi, İstanbul, Türkiye

E-mail/E-posta: emredolen@gmail.com

Başvuru/Submitted: 21.04.2019 • **Kabul/Accepted:** 10.05.2019 • **Online Yayın/Published Online:** 03.07.2019

Atıf/Citation: Dölen, Emre. "Kimya Tarihi Konusundaki Bir Kitap Üzerine Eleştiriler" *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 20, 2 (2019): 157-162.
<https://doi.org/10.26650/oba.556556>

Kitabın yazarı olan Doç. Dr. Ayten Koç Aydın, Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü mezunu olmakla birlikte kimyaya ilgi duymuş, bu alanda eğitimi olmadığı halde yüksek lisans ve doktora tezleri yapmıştır. Daha sonra profesörlüğe yükseltilmek için bir kitap istendiğinde iki tezinin özetlerinin başına kimya tarihine ilişkin bir bölüm ekleyerek anılan kitabı yayınlamış ve profesörlüğe yükseltilmiştir. Gerek kimya ve gerekse Türk dili ile ilgileri bulunmayan Fransız Dili ve Edebiyatı doçenti Ümran Türkyılmaz ile Fransız Dili Eğitimi doçenti Melek Alpar'ın yaptıkları kaydedilen editörlüğün kitapta izini görmek mümkün değildir. Muhtemelen akademik performans puanı almaları için yazarın arkadaşı olan bu kişilerin adları editör olarak kitaba eklenmiştir.

Tarafımızdan kitabın olumlu bir yanı görülemediğinden sadece eleştirmekle yetinilecektir. Kitabın tümünün ayrıntılı bir eleştirisinin hacmi, kitabın kendisi kadar olacağından ve bunun için büyük bir emek harcanması da gereksiz olduğundan, burada kitaptaki eksik ve yanlışlara örnekler vermekle yetinilecektir. Kitaptaki yanlışlar birkaç grup altında toplanabilir. Bunlar (1) Dil ve anlatım yetersizlikleri ile tekrarlar, (2) Terminoloji konusundaki yanlışlar, (3) Kavramlar ve bilgi konusundaki yanlışlar ve (4) Dipnotları ve kaynaklar konusundaki karmaşa olarak sıralanabilir.

Dil ve anlatım yetersizlikleri ile tekrarlar: Kitapta çok sayıda düşük tamlama ve cümleler olduğu gibi anlamsız cümleler de vardır. Öncelikle kitabın adı düşük bir tamlamadır ve doğrusu “Onsekizinci Yüzyılda Osmanlı’da Kimya” olmalıdır. “Çinkoyu bir potada ısıtarak metal çinko üretmişlerdir” (s. 15) gibi bir cümlenin ne anlama geldiğini anlamak mümkün değildir. “Mumya sargılarının üzerinde bir çiçekten elde edilmiş sarı boyalar bulunmuştur. Sarının çeşitli tonları için demir bileşiklerinden yararlanılmıştır” (s. 13) ifadesine göre sargıdaki boyalar bitkisel kökenli midir yoksa mineral kökenli midir?

Bilindiği gibi İyonya’da önce doğanın su, hava, ateş ve toprak gibi tek bir unsurdan oluştuğu düşüncesi ortaya atılmış ve daha sonra Empedokles tarafından doğanın tek bir unsur yerine bu dört unsurdan oluştuğuna ilişkin dört unsur teorisi ortaya konulmuştur. Bu teori önce Platon ve ardından Aristoteles tarafından yeniden biçimlendirilmiştir. Bundan bağımsız olarak tıp alanında hastalık nedenleri olarak beden sıvıları ortaya konulmuş ve bunlar da dört sıvıya indirgenmiştir. Bunlar arasındaki denge sağlığa ve dengenin bozulması da hastalığa karşılıktır ve tedavi yöntemi bozulan dengenin yeniden kurulması olmalıdır. Demokritos’un “insan bir küçük evrendir” ilkesinden yola çıkan Hippokrates bu iki teoriyi birleştirerek dört unsur – dört beden sıvısı (hilt) teorisini kurmuştur. Teori bundan sonra giderek gelişmiş, metalleri açıklamak için cıva, kükürt ve tuz ilkeleri eklenmiş ve bu haliyle hem kimya ve hem de tıp alanında geçerli olarak varlığını on sekizinci yüzyıl ortalarına kadar sürdürmüştür. Bu uzun zaman dilimi içinde teori herkes tarafından kabul edilmiştir. Yazar, bu gerçeği göz ardı ederek söz ettiği her kişi için (örneğin s. 26’da Câbir, s. 59 – 60’da Ali Çelebi, s. 88 ve 102’de Ömer Şifâî ve s. 112’de Abbas Vesim) bu teoriyi özetleyerek tekrarlamaktadır. Ayrıca yazarın açıklamalarından bu teoriye göre uygulanan tedavi yöntemini de tam olarak kavramamış olduğu anlaşılmaktadır.

Terminoloji konusundaki yanlışlar: Kimyanın temellerinden biri adlandırma sistemidir (nomenklatur) ve bu sistem, eski çağlardan beri kimya ile ilgilenenlerin uğraşlarından biri olmuştur. Eski metinler üzerinde çalışırken en önemli sorun buralarda adı geçen maddelerin kimyasal karşılıklarının bulunması ve bu maddelerin adlarının da doğru yazılmasıdır. Aşağıda maddelerin adlarının ne kadar yanlış yazıldığına ilişkin bazı örnekler verilmiştir: “Sodyum karbonat” (s. 13) [karbonat olacak], “sodyum klorik [klorür olacak], potasyum klorik” [klorür olacak] (s. 5), “orpiment (arsenik sülfat [sülfür olacak])” (s. 35), “kükürt kurşunu” ve “yeşil sülfürik asit” [yeşil vitriol = demir(II) sülfat olacak] (s. 37). Bunların yanında tercüme yoluyla “altınlı magnezyum karbonat kükürtü” (s. 87), “civalı magnezyum taşı” (s. 98), “magnezyumlu damıtılmış sirke” ve “üçlü magnezyum tozu” (s. 99) gibi garip madde adları verilmiştir. Bütün bu maddelerin ne olduklarının çözümlenmesi gerekir. Ayrıca, magnezyum on dokuzuncu yüzyılda bir element olarak tanımlanıp magnezyum karbonat ile kalsiyum karbonat birbirinden ayırt edilebildiğine göre bu bileşik adlarındaki “magnezyum” sözcüğü nereden kaynaklanmaktadır?

Kavramlar ve bilgi konusundaki yanlışlar: Yazarın kimyasal teknoloji, simya, ilkel kimya (elkimya) ve modern kimya kavramlarının tanımları, bunların birbirlerinden olan farkları, aralarındaki sınırların nereden geçtiği konusunda yeterli ve net bir bilgiye sahip olmadığı görülmektedir. Buna rağmen yazar kitabın başında bilgi sahibi olmadığı kimya biliminin tarihinin nasıl yazılması gerektiğini tartışmaktadır. Yazarın yazılarının eksenini oluşturan ve kimyanın bir dalı gibi sunulan “iatrokimya” kimyanın bir dalı olmayıp tedavi yöntemine ilişkin bir tıp terimidir.

Paracelsus on altıncı yüzyılın ve Ömer Şifâ ile Ali Münşî de on sekizinci yüzyılın ilk yarısında yaşamışlardır ve aralarında iki yüz yıl fark vardır. Osmanlı hekimleri Paracelsus’u keşfedip ona sarıldıkları dönemde onun adı Avrupa’da neredeyse unutulmuştu. Bu iki yüz yıl içinde köprülerin altından çok sular akmış, atomculuk yeniden canlanarak Robert Boyle tarafından yaşama geçirilmiş ve modern element tanımı ortaya konularak modern kimyanın temelleri atılmıştır. on yedinci yüzyılın son çeyreğinden on sekizinci yüzyılın son çeyreğine kadar geçen yüz yıllık dönem modern kimyanın kuruluş dönemidir ama Osmanlıların bu gelişmelerden pek haberleri yoktur.

Yazar kimyasal ayırma yöntemleri, bunların temelleri, nerede ve nasıl uygulandıkları veya kullanıldıkları konusunda yeterli bilgiye sahip olmadığından sürekli yanlış ifadeler kullanmaktadır. Aşağıda bunlara bazı örnekler verilmiştir. “Maria, ... günümüzde hala (bain-marie) olarak kullanılan *pişirme yöntemini* bulan kişidir” (s. 21). Burada sözü edilen “pişirme” ile ilişkisi bulunmayan su banyosudur. Su banyosu sıvıların belirli sıcaklıkta veya 100 °C de ısıtılması veya çözücülerin uçurulması için kullanılır. “Asetik asidin yoğunlaştırılması için sirke damıtılması” (s. 31) ifadesi Türkçe olarak düşük olduğu gibi (sirkenin olması gerekir) damıtma bir ayırma yöntemidir ve burada yapılan iş sirkenin damıtılması yoluyla asetik asidin

yoğunlaştırılması değil ayrılmasıdır. “Buharlaştırma işlemi” (s. 95) süblimleştirme işlemidir. Süblimleşme bazı maddelerin katı halden doğrudan buhar haline geçmesi ve bu buharın da tekrar katı olarak yoğunlaşmasıdır. Ayrıca yazar solüsyon, eriyik ve çözelti terimlerini yan yana kullanmaktadır. Bu da muhtemelen alıntı yaptığı kaynaklar arasında terim birliği sağlayamamasından kaynaklanmaktadır.

“Metaller doğal hallerinin yanı sıra metal filizlerinin kimyasal işleme tabi tutulmalarıyla elde edilen bileşikleri olarak kullanılmıştır.” (s. 12) Başlangıçta özellikle doğal metalik bakır toplanarak kullanılırken daha sonra metal filizlerinin kömür ile indirgenmesi ile metallerin bileşikleri değil metallerin kendileri elde edilmiştir. Altın ve gümüşün “kap-kacak yapımında ve süs eşyası yapımında kullanılması altın ve gümüş işçiliğinin gelişmesini, topraktan mekanik yollarla ayrıştırıldıktan sonra uygun miktarlarda kurşun, tuz ve kalayla karıştırılarak da kullanılması yöntemlerinin gelişmesini sağlamıştır.” (s. 12). Burada uygulanan işlem altın ve gümüşün çeşitli maddeler katılarak kullanılması olmayıp doğadan elde edilen altın ve gümüşün kupelasyon yöntemi ile saflaştırılmasıdır. “Belucistan’da polikron, kırmızı, siyah ve tekerlekle yapılmış çanak-çömlekler bulunmuştur. Çanak-çömlek yapımında alçı, kum ve tekerlekte çömlek yapımın kolaylaştıran mika kullanılmıştır. Bunlardaki kırmızı renk demirin, siyah renk veya kahverengi renk hematitin mevcudiyetini gösterir” (s. 14). Burada sözü edilen “tekerlek” araba tekerleği olmalıp “çömleği çarkı”dır. Kırmızı rengi veren demir değil demir(III) oksit (Fe_2O_3) ve siyah rengi veren de hematit yani demir(II,III) oksittir ($FeO \cdot Fe_2O_3 = Fe_3O_4$). “Cam yapımında zamk gibi organik maddeler kullanılmaktadır” (s. 14). Böyle bir ifade bütünüyle yanlış ve anlamsızdır. “Câbir’in hem maddî simya hem de manevî simya yönünde ilerleyen çalışmaları” (s. 33) ifadesindeki “manevî simya”nin ne olduğu belli değildir. “Yağlardan seyreltik sıvı” (s. 84) ifadesindeki konsantrasyonu düşük anlamına gelen “seyreltik” sözcüğü yerine “yoğunluğu daha düşük” teriminin kullanılması gerekir.

Çin uygarlığında “Bronz M.Ö. 1000 yıllarında demirle birlikte kullanılmıştır. Çin’de tunç yapımı yaklaşık M.Ö. 300’lerde görülmektedir” (s. 15) cümlesi yazarın “bronz” ile “tunç”un aynı bakır – kalay alaşımının farklı adları olduğunu bilmediğini ve bunları farklı iki madde sandığını göstermektedir. Yazar Van Helmont için “Görüşlerinin doğruluğunu kanıtlamak için *boylamsal* bir deney gerçekleştirmiştir” (s. 48) diye yazmaktadır. Böylece ben 50 yıldan fazla bir süre laboratuvarında deney yapmış bir kişi olarak deneylerin boylamsal ve enlemsel olarak ikiye ayrıldığını öğrenememişim. Bunların dışında belki bir de dönencesel deneyler olabilir. İfade bu kadar anlamsız olunca onun eleştirisi de ister istemez böyle oluyor.

Dipnotları ve kaynaklar konusundaki karmaşa: Örneğin dipnot 4 (s. 18), dipnot 12 ve 13 (s. 22) ile dipnot 133 (s. 81)’deki kaynaklar gibi dipnotlarda belirtilen kaynakların bir bölümü kitabın arkasındaki bibliyografyada yer almamaktadır Bazı dipnotlarında alışılmışın dışında bütün bir kitabı kapsayan [R. Boyle, *The Sceptical Chemist*, London 1661, s. 1 – 436]

dipnotları verilmiştir. Ayrıca, bu kitabın adındaki “Chemist” sözcüğü “Chymist” olacaktır. Bazı dipnotlarda verilen kaynak ve sayfalar gerçeği yansıtmamaktadır. Örneğin 4 numaralı dipnotta (s. 18) “J. R. Partington, *A History of Chemistry*, London 1970, c. I” kaynak olarak verilir buraya gönderme yapılmaktadır. Daha ilerde s. 48 ve 49’da “Partington, a.g.e.” denilerek yeniden göndermeler yapılmaktadır. Oysa burada I. cilt gibi gösterilen kaynak Partington’un kitabının 1961’de yayınlanmış olan II. cildir. Ayrıca, 53. dipnotta (s. 48) belirtilen ve Partington’un II. cildi olan kaynağın 222. sayfasında Van Helmont’un söğüt ağacı deneyinden söz edilmemektedir. Gene burada 56 numaralı dipnotta belirtilen konu kaynağın 343. sayfasında olmayıp 341 ve 352 – 353. sayfalarında yer almaktadır. Bunların yanında 71 ve 72 numaralı dipnotlarda (s. 64) belirtilen kaynağın [Partington, a.g.e.. c. I, s. V] zikredilen sayfasında metindeki konu ile ilgili bir bilgi söz konusu değildir. Kitabın arkasındaki “Kaynaklar”ın yazar adına göre mi yoksa soyadına göre mi düzenlendiği belli olmayıp ikisi birbirine karışmıştır. Bazı kitap adları eksik veya yanlıştır. Örneğin, Cevat İzgi’nin kitabının adı “Osmanlı Medreselerinde Bilim” değil *Osmanlı Medreselerinde İlim*’dir. “Crosland, Mauricio P., *Historical Studies in Chemical Terminology*” adlı kaynakta yazarın adı “Mauricio” değil “Maurice” olduğu gibi kitabın adı da “*Historical Studies in the Language of Chemistry*”’dir ve bu kitap Zeki Tez tarafından *Kimya Dili Üzerine Tarihsel İncelemeler* adı altında Türkçeye çevrilmiştir. (Nobel Yayınları, Ankara 2000). Yazar bu çeviriyi iyice inceleyeydi terminoloji konusunda düştüğü hataların en azından bir bölümünden kurtulabilirdi. Kaynaklardaki Holmyard, E. J., *Alchemy*, Great Britain, 1968” biçimindeki künye “Holmyard, E. J., *Alchemy*, Harmondsworth: Penguin Books, 1968” olmalıdır. Gerek dipnotlardaki ve gerekse kaynaklardaki eksiklik ve düzensizlikler yazarın bizzat görmediği bazı kaynakları başka yerlerden aktararak metne eklediği kanısını uyandırmaktadır.

Kimya tarihi konusundaki kitaplar on dokuzuncu yüzyıl ortalarından itibaren yazılmaya başlanmış ve günümüzde de yazılmaya devam edilmektedir. Kimya tarihi ile ilgilenen bir kişi olarak bugüne kadar kimyacı olmayan bir kişi tarafından yazılmış bir kimya tarihi kitabına rastlamadım. Çünkü böyle bir kitabı yazabilmenin ön koşulu kimya bilgisine sahip olmaktır. Kimya çok özel bir bilim alanıdır ve onun tarihi ile uğraşmak demek eski metinlerdeki işlemleri çözebilmeye ve sözü edilen maddelerin neler olduğunu saptamaya dayanır ve bunun için de kimya eğitimi almış olmak ön koşuldur.

Uzun yıllar önce Prof. Dr. Esin Kâhya ile yaptığım bir görüşmede bana “Bir kız var, onunla kimya tarihi çalışıyoruz” dediğinde ben de “Bir kimyacı mı buldun?” diye sorunca bana “Hayır, Felsefe mezunu ama Fen Fakültesi’nden bir Genel Kimya dersi aldı” cevabını vermişti. Ben de kimyacı olmayan birisinin eski kimya metinlerinin içinden çıkamayacağını belirtmiştim. Yıllar sonra benim ne kadar haklı olduğum ortaya çıkmış bulunuyor. Burada yaptığımız eleştirilerin çok daha fazlasını yazarın yüksek lisans ve doktora tezlerine de yöneltmek mümkündür.

Yazar, Giriş bölümünde “Kitap, sonraki çalışmalar açısından ilham verici olması umuduyla, on sekizinci yüzyıl Osmanlı tıbbının içine yerleşmiş olan kimya unsurlarını ortaya çıkarma, ayırıştırma ve modern kimya öncesi dönemde Osmanlı kimyasının seyrini ortaya koymaya yönelik bir denemedir” (s. 7) demektedir. Burada “Osmanlı kimyası”nın anlamı nedir? Eğer varsa, Osmanlılar tarafından geliştirilerek ortaya konulmuş olan kimya bilgisi Osmanlı kimyası olarak anılabilir. Böyle bir şey olmadığına göre “Osmanlılarda kimya bilgisi” denilmesi gerekir. Kitap “ilham verici olması” bir yana, içerdiği yanlışların çokluğu ile bir “bilgi kirlenmesi” meydana getirmektedir.

Botanik Araştırmalarının Türkiye'deki Tarihine Bir Katkı: Ulusal Botanik Bahçeleri, Arboretumlar, Herbaryumlar, Botanik Bahçeleri Çalıştayı (Düzce, 2019)

Gönenç Göçmengil¹ , Feza Günergun²

¹Dr., İstanbul Teknik Üniversitesi Maden Fakültesi Jeoloji Mühendisliği Bölümü, İstanbul, Türkiye

²Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Bilim Tarihi Bölümü, İstanbul, Türkiye

ORCID: G.G. 0000-0002-1955-8026; F.G. 0000-0002-8996-4863

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Feza Günergun, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Bilim Tarihi Bölümü, İstanbul, Türkiye

E-mail/E-posta: fezagunergun@yahoo.com

18-21 Nisan 2019 tarihlerinde Düzce Üniversitesi Orman Fakültesi, 'Ulusal Botanik Bahçeleri, Arboretumlar, Herbaryumlar, Botanik Bahçeleri Çalıştayı'na ev sahipliği yaptı. Bu toplantı, 26-27 Mayıs 2005 tarihinde Ege Üniversitesi Botanik Bahçesi & Herbaryum Araştırma ve Uygulama Merkezi tarafından İzmir'de düzenlenen 'I. Ulusal Botanik Bahçeleri Sempozyumu'ndan sonra Türkiye'de bu konuda gerçekleştirilen ikinci bilimsel toplantıydı. İzmir'de botanik araştırmalarının kurucularından Yusuf Vardar ve Necmettin Zeybek tarafından düzenlenen sempozyum, ilk toplantı olmasına rağmen 31 bildiriye bir araya getirmişti. On dört yıl sonra, Düzce'de düzenlenen 'Çalıştay,' botanik ve ilgili konularındaki araştırma ve çalışmaların yükselişine tanıklık etmesi bakımından önemliydi. Bu Çalıştay, Türkiye'nin değişik il ve kurumlarından gelen ormancı, botanikçi, biyolog, bitki yetiştiricisi, mimar, ekolog, grafik sanatçısı, arkeolog, etnolog, jeolog, tarihçi ve diğer mesleklerden uzmanları bir araya getirme konusunda çok başarılıydı. Aslında toplantı başlığında 'çalıştay' terimi kullanılmış ise de, geniş katılımlı bu toplantı 15 oturumdan (84 sözlü sunum), 11 tematik çalıştaydan, 12 atölye çalışmasından, poster sunumlarından, sergilerden ve müze-doğa gezilerinden oluşan çok boyutlu ve çok etkinliktir bir organizasyondur, ve bir konuşmacının doğru olarak vurguladığı gibi, kongre olarak adlandırılabilir.

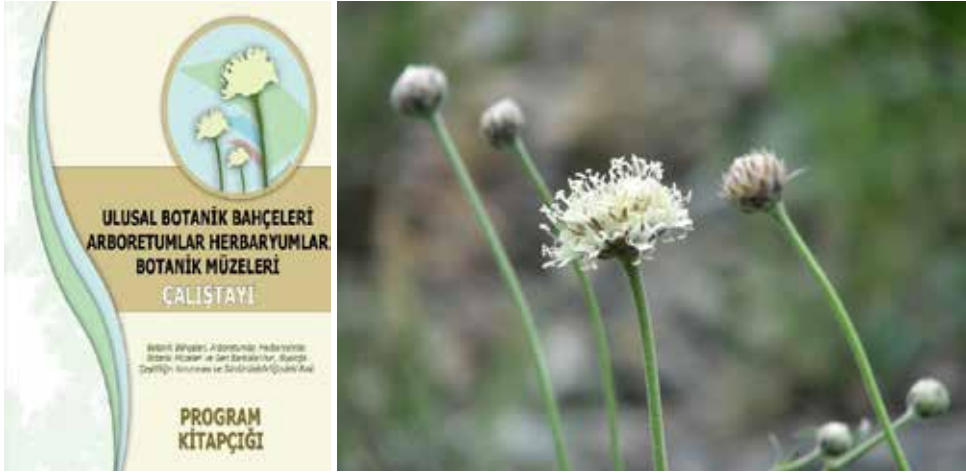
Toplantı, Düzce Üniversitesi Orman Fakültesi'nin (DÜOF) Eğitim ve Öğretim Başlamasının 25. Yılı ve DÜOF Herbaryumu'nun (Düzce Üniversitesi Orman Fakültesi Herbaryumu) açılışının 10. yılı anısına düzenlenmişti. Yirmi yıl önce, 12 Kasım 1999

tarihinde 7.2 byklgnde bir depremlle sarsılmış olmasına rağmen Düzce'de ormancılık eğitiminin süregelmesi, DOF içinde flora araştırmalarının vazgeçilmez olan bir herbaryumun kurulması ve 10. yılına ulaşması, Türkiye'de orman botanikilerinin botanik araştırmalarındaki yerini ve önemini ortaya koymaktaydı.

DUOF Herbaryumu, Düzce Üniversitesi Ss ve Tıbbi Bitkiler retim Uygulama ve Araştırma Merkezi ile Flora Araştırmaları Derneği'nin ortak çalışmasıyla düzenlenen alıştay, muhakkak ki çok kişinin emeği ile gerçekleştirildi. Ancak toplantının başarısının asıl kaynağı, DUOF Herbaryumunu kuran, botanik araştırmalarını uluslararası düzeyde sürdüren Prof. Dr. Necmi Aksoy'un titiz ve dikkatli çalışması idi. Onun, değişik mesleklerden bilim insanlarını, sanatçıları, yöneticileri doğa bilimleri şemsiyesi altına toplayabilmesinin bu başarıdaki payı büyüktü. Toplantıya katılanlar arasında doğayı tanıma, anlama ve koruma konusuna ömrünü vermiş akademisyenler ve uzmanlar bulunduğu gibi, bu yola girmiş geç araştırmacılar ve öğrenciler de vardı. Hepsinin ortak özelliği olan doğa sevgisi ve evre bilinci, açılış oturumunda ekolog ve sinema sanatçısı Dr. Ediz Hun tarafından etkileyici bir biçimde dile getirildi.

Toplantının logosu olarak, Düzce şehrinin adını taşıyan *Cephalaria dzceensis* N.Aksoy & R.S.Göktürk seçilmişti. Tehlike altında bulunan bir *Cephalaria* (Pelemir otu) türü olan bu endemik bitki, Necmi Aksoy tarafından doktora çalışması sırasında Elmacık Dağları Aksu Vadisi'nde (Düzce) toplanmış ve R. Süleyman Göktürk ile birlikte yeni bir tür olarak adlandırılmış ve bilim dünyasına tanıtılmıştı (2007).

Sağda: *Cephalaria düzceensis* N.Aksoy & R.S.Göktürk. Elmacık Dağları, Düzce. Fotoğraf Necmi Aksoy.

Çalıştayın düzenlendiği Düzce Orman Fakültesi koridorlarından yer alan ve öğrencileri bilgilendirmek için hazırlanmış kalıcı sergiler (bitki fosilleri, mineraller, herbaryum örnekleri, taksidermi edilmiş kuşlar, tohum örnekleri vd.) Fakültenin bir eğitim kurumu olarak doğa bilimleri ile iç içe çalışmakta olduğunu kapsamlı ve düzenli bir şekilde anlatmaktaydı. Bunun yanı sıra, Çalıştay kapsamında gerçekleştirilen geçici sergilerden özellikle ANG Vakfı & Nezahat Gökyiğit Botanik Bahçesi tarafından hazırlanan “İstanbul’da Bahçe ve Çiçek Sergisi”, Osmanlı’dan günümüze toplumun botanik ve bitkilerle kurduğu ilişkiyi ve bunların yansımalarını anlatan görsel ve bilgi açısından oldukça kapsamlı bir sergiydi.

Toplantının konuları büyük çeşitlilik göstermekteydi. Program kitapçığında arboretumlar, botanik bahçeleri, herbaryumlar yanında gen bankalarından ekolojik restorasyon ve korumaya, eylem planlarına uzanan 45 çalıştay konusu bulunmaktaydı. Ancak bu tanıtım yazı, yalnızca doğa bilimlerinin tarihiyle ilgili sunumlara yönelik olacaktır. Açılış oturumunda, Feza Günergun, Türkiye’de Botanik Tarihi Üzerine Düşünceler” başlıklı sunumunda, Türkiye’de botanik tarihi araştırmalarının geçmiş ve geleceğini ele aldı. Günergun, Türkiye’de botanik araştırmacılarının 16. yüzyılda Anadolu’ya gelen yabancılar tarafından başlatıldığını, Türk araştırmacıların herbaryum oluşturmak için bitki toplamasının ve flora araştırmalarına girişinin Türkiye Cumhuriyeti’nin aydınlanma politikası çerçevesinde 1933’te kurulan Yüksek Ziraat Enstitüsü, İstanbul Üniversitesi ve ardından Ege Üniversitesi gibi kurumların bünyesinde başladığını açıkladı. Botanik Tarihi konusundaki yayınların da bu kurumlara mensup araştırmacıların (özellikle A. ve T. Baytop’un) kendi mesleklerinin tarihine ilgi duymasıyla başladığına dikkat çekti. Diğer taraftan, Avrupa’da 17. Yüzyıl ortasında kurulmuş botanik bahçelerinin günümüze kadar gelebilmesine rağmen, Türkiye’dekilerin yangınlar veya içinde buldukları askeri ve sivil tip fakültelerinin sık yer değiştirmesiyle kısa ömürlü kaldıklarını belirtti. Yeterli malzeme

yokluğundan Türkiye'de 20. yüzyıl botanik araştırmaları tarihinin yazmada zorluklarla karşılaşıldığına işaret ederek, ileride kendi çalışmalarının tarihinin doğru yazılmasını isteyen günümüz botanikilerinin, ellerindeki malzemeyi (slayt, gezi notları, fotoğraf vd.) biriktirme ve düzenleme yolunda çaba göstermeleri gerektiğini bildirdi; bazı yabancı ülkelerdekine benzer olarak Türkiye'de de bir "Botanikiler Arşivi"nin kurulmasını önerdi.

alıştay'ın 6. Oturumu, ağırlıklı olarak, doğa bilimlerinin Türkiye'deki tarihini konu alan bildirilerden oluşmuştu. Oturumun ilk sunumunda Mehmet Sakınç, İstanbul'daki Saint-Joseph Fransız Lisesi'nin bitki koleksiyonunu tanıttı. 1905 yılından itibaren, fen bilimleri derslerini veren frerler ve öğrenciler tarafından Adalar'dan, İstanbul Boğazı'nın iki yakasından ve İstanbul'un başka ilçelerinden toplanan bitki örneklerinden oluşan bu koleksiyondaki örneklerin İTÜ'de tarandıktan sonra Türkiye İş Bankası'nın desteği ile fotoğraflanarak 2 cilt halinde kitaplaştırıldığını (2013) anlattı. Bu koleksiyon, İstanbul flora araştırmalarına bir katkı olduğu gibi, Osmanlı İmparatorluğu topraklarında faaliyet gösteren yabancı orta ğretim okullarının doğa bilimleri çalışmalarına da ışık tutmaktaydı.

Bir diğer sunum, 1886-1918 arasında zengin bir doğa bilimleri koleksiyonu oluşturan Merzifon'daki Anadolu Koleji zerineydi. Gönenç Göçmengil, şeref Etker, Semih Bilgin, Nihat Taner imzalı bu sunumda ("Tarsus Amerikan Koleji Doğa Bilimleri Araştırma Merkezi Koleksiyonunun Tarihsel Oluşumu ve Geleceği") Merzifon'daki koleksiyonun oluşumu, Tarsus'a gönderilişi ve Tarsus'ta yapılan çalışmalar konusunda yeni bilgiler ğrendik: Anadolu Koleji'nin müze küratörü Prof. O. A. Manisacıyan ve Dr. C. C. Tracy, öncülüğünde ğretmen ve öğrenciler tarafından oluşturulan koleksiyon, Merzifon Anadolu Koleji'nin 1938 yılında kapanışından sonra, Türkiye'deki Amerikan okulları ile farklı üniversitelere dağılmış. TAC-68 mezunlarının girişimiyle, Tarsus Amerikan Koleji'nde bulunan örneklerinin (mineral-fosil-kelebek ve böcek örnekleri) düzenleme, tanımlama ve koruma altına alma çalışmaları başlatılmış. Örnekler orijinal vitrinleri içinde Kolej'e ait olan ve 2018 yılında restorasyonu tamamlanan Sadık Paşa Konağı'nda sergilenmeye başlanmış. Ayrıca bu tarihsel koleksiyonun bilimsel çalışmalarda kullanılması, öğrenciler tarafından koleksiyonun zenginleştirilmesi yönünde girişimler başlatılmış ve bu doğrultuda TAC içinde bir Doğa Bilimleri Araştırma Merkezi kurulmuş.

Burçak Delikan ve Nurdan Atalan ayırezmez'in ortak bildirisinden İngiliz Arkeoloji Araştırma Enstitüsü 'British Institute at Ankara'da (BIAA) bir doğa tarihi koleksiyonunun varlığını ğrendik. Yazarlar, 1947 yılında, İngiliz akademisyenlerin Türkiye'deki araştırmalarını desteklemek için kurulan bu enstitüde halen 2792 rnekli bir tohum referans koleksiyonu, 2568 bitki rnekli bir herbaryum, 80 örneklik bir Türkiye ağaç referans koleksiyonu yanında zengin bir fotoğraf arşivinin bulunduğunu bildirdiler. Az tanınan bu koleksiyonun sayısallaştırma çalışmaları tamamlandığında geniş bir araştırmacı grubuna hizmet edeceğine şüphe yoktur.

Toplayıcıların yazdığı seyahatnameler, botanik tarihinin önemli kaynaklarıdır. Özal Güner, Çek botanikçi František Nábělek'i (1884-1965), seyahatnamesini (*IterTurcico-Percicum*), herbaryumunu ve çalışmalarını tanıttı. Güner, Laminaceae familyası üzerinde çalışırken Nábělek'in topladığı Laminaceae örneklerine ilgi duymuş ve bu botanikçiyi araştırmaya başlamış. 1910 yılında Türkiye'den (Hakkâri – Kilis arasından ve Güney Anadolu'daki diğer illerden) bitki topladığını belirlemiştir. Güner, Nábělek ve seyahatleri hakkında internette iyi hazırlanmış bir arşiv sitesinin bulunduğunu da bildirdi.

İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Alfred Heilbronn Botanik Bahçesi, Çalıştay'da hem bir bildiriye hem de bir digital sergiye (Unutma Bahçesi: Bir Herbaryumun İzinde) konu oldu. Dilşad Aladağ ve Eda Aslan'ın "Unutma Bahçesi: Yerin Belleği, Yıkımın Topografyası" başlıklı ortak bildirisi, 1935 yılında kurulan ve geçtiğimiz yıllarda İstanbul Üniversitesi tarafından İstanbul Müftülüğü'ne devredilen bu bahçenin günümüzdeki durumu ve geçmişi üzerine başlatılan çok boyutlu bir projeyi tanıtmaktaydı. Yazarların gerek bahçeden kaydettikleri görsel malzeme (fotoğraf ve videolar) gerekse arşiv ve kütüphanelerden elde ettikleri bulgular, botanik ve bilim tarihimizin bu önemli bir girişiminin yaşam savaşına ışık tutar nitelikteydi. Yazarların meslekleri, konuya hem tarih hem de sanatsal açıdan yaklaşımlarını mümkün sağlamıştı. Bu proje tamamlandığında bahçeyi, insanların ve bitkilerini öyküleriyle birlikte geleceğe taşıyacak önemli bir belge olacaktır.

Çalıştay'a sunulan posterlerin ikisi, Cumhuriyet Türkiye'si'nin botanik tarihi açısından önemliydi. İlk poster (Tuğrul Körüklü, *Ankara Üniversitesi Botanik Enstitüsü Herbaryumu (ANK) "HerbariumTurcicum"*), Yüksek Ziraat Enstitüsü'nün kuruluşu, Botanik Enstitüsü direktörü Kurt Krause ve çevresindeki Türk araştırmacıların bitki toplamaya başlamasıyla Cumhuriyet'in ilk herbaryumunun oluşumunu, bu herbaryuma bitki örnekleri veren Türk ve yabancı araştırmacıları tanıtmaktaydı. Diğer posterde (Tuğrul Körüklü ve Mutlu Kart Gür, *Prof. Dr. Hikmet Birand ve Türkiye Florasının İlk Demirbaş Listesi*) H. Birand'ın kısa biyografisini, Ankara Üniversitesi Fen Fakültesi Dekanlığına yazdığı ve fitososyolojik araştırmalara başlayacağını bildiren mektubunu okuduk. Ayrıca H. Birand'ın, 1933 yılında YZE Botanik Enstitüsü'nün kuruluşundan 1952 yılına kadar 'Herbarium Turcicum'da toplanan bitki örneklerinin listesini içeren bir katalog hazırladığını öğrendik: *Türkiye Bitkileri – PlantaeTurcicae, A preliminary list of species collected in Turkey* (1952).

Benan Kapucu'nun "Botanitopya: Bir Radyo Programında Bitkilerin Hikayesini ve Botanik Kültürünü Anlatmak" isimli bildirisi de doğa bilimlerinin medya ile ilişkisini gösteren önemli bir çalışmaydı. Kapucu, bitki biliminin kökenlerini temel alarak hazırlanan Botanitopya programında, bitki bilimini geliştiren ilk toplayıcı ve kâşiflerin yaşam ve çalışmaları, botanik tarihi, bitki ressamlarının çalışmaları ve bunları yaparken geliştirdikleri düşünceler, tutkular ve bilimsel meraklarını ele aldığı programının öyküsünü aktardı. "Bitkiler aleminin tuhaf ve muhteşem dünyasını anlatan sesli doğa tarihi müzesi" üst başlığı

ile tanıtılan programın interaktif yapısı ve sosyal medyayı kullanım biçimi, botanik ve bilim tarihinin topluma aktarımı ve geniş kitlelere tanıtılması açısından eşsiz bir örnek olarak dikkat çekici bir çaba özelliği taşıyor.

Emine Alçıtepe ve M. Ali Galip Alçıtepe tarafından hazırlanan “Anadolu'nun Kayıp Herbarium ve Bahçeleri” bildirisi kapsamındaki sunumda, M. Ali Galip Alçıtepe Osmanlı döneminde Amerikan ve Ermeni orta öğrenim kurumlarında oluşturulmuş herbariumlar hakkında genel bir sunum yaptı. Bu sunumda Antep'de yer alan Merkezi Türkiye Koleji, Erzurum'daki Sanasaryan Koleji, Merzifon Anadolu Koleji ve Tarsus'daki Aziz Paul Enstitüsü'nde yer alan eski herbarium koleksiyonların tarihi hakkında genel bilgiler verildi. Özel olarak Merzifon Anadolu Koleji'nin koleksiyonu üzerinde duran Alçıtepe, bildirisinde Anadolu Koleji Doğa Tarihi Müzesi Kataloğu'nun ilk defa tanıtıldığını belirterek, bu kataloğu Prof. Manisacıyan'ın 'kayıp herbarium defteri' olarak niteledi. Halbuki, bu katalog, 6 Nisan 2016 tarihinde İstanbul'da SALT Galata'da açılan “Boş Alanlar” sergisinde tanıtılmış ve (eksik sayfaları henüz bulunamayan) defter SALT ARAŞTIRMA'nın web sitesine yüklenerek internette araştırmacıların kullanımına sunulmuştu. Bunun dışında, G. Alçıtepe O. A. Manisacıyan'ın biyografisini yazmış olduğu ve yakında basılacağını duyurdu.

Füsun Ertuğ “Sepethane: Bir Sepet Koleksiyonun Hikayesi” isimli sunumda etnobotanik konusunda Türkiye'de benzeri olmayan bir mekânın, Sepethane'nin (İzник), öyküsünden bahsetti. Ertuğ'un yıllar boyu emekle topladığı Anadolu sepetlerinden oluşan bu müze aynı zamanda bir araştırma merkezi özelliğini taşımaktadır. Bu koleksiyon ve Ertuğ'un araştırmaları, Anadolu'da geçmişten günümüze sepet örmede 70-80 çeşit bitkisel malzeme ve 5 farklı örme tekniği kullanıldığını ortaya çıkarmıştır. Sepethane, çeşitli amaçlarla (örneğin safran toplamak için) üretilmiş 200'e yakın sepet ile tanışmak ve insanların geçmiş çağlarda bunlarla kurdukları ilişkiyi irdelemek ve sepet örme tekniklerini öğrenerek bu sanatı yaşatmak isteyenleri İzник'e davet etmektedir.

Botanik bahçeleri konusundaki sunumların bir kısmında dünya botanik bahçelerinden çok sayıda resim gösterildi. Sunumları izlerken neredeyse bütün ünlü botanik bahçelerini gezmiş olduk. Türkiye'deki mevcut ve hazırlanmakta olan botanik bahçelerini konu alan sunumlar sayesinde, Türkiye'deki durum hakkında da bilgi sahibi olduk. Bu sunumlardan, bazı botanik bahçelerinin (daha doğrusu parklarının) yer seçimindeki yapılan yanlışları, projelerin çeşitli sebeplerle iptalleri ve bu bahçelerin farklı yerler ve alan büyüklükleri için yeniden projelendirildiğini öğrenmek, önemli ölçüde emek, para ve zaman israfına düşldüğu izlenimini verdi. Diğer taraftan, tasarım kriterlerine uyumluluk sorunlarının varlığını, dikilecek bitkilerin seçimine karar veren mekanizmalarda botanikçilerin bulunmadığını öğrenmek de dikkat çekiciydi. Botanik bahçelerinin bakımının masraflı, getirisinin düşük olduğu bilinen bir gerçektir. Özellikle üniversite botanik bahçelerinin bakımına ayrılan ödenek genellikle yetersizdir. Bir Ege şehrimizin turizm rehberinde yer alan üniversite

bahçesine götürülen turistlerin, “Bizi bu bakımsız yere niçin getirdiniz? Burayı rehberden çıkarın” şeklinde şikâyetle bulunmaları, bu durumun kanıtıdır. Diğer taraftan maddi imkânları yüksek belediyelerin kurdukları veya kurmakta oldukları “botanik bahçeleri” anlaşıldığı kadarıyla gösterişli birer park özelliğindedir. Durum böyle olunca, “şartnameye uygun” yani uluslararası nitelikte botanik bahçelerinin kurulması ve yaşatılması için üniversite-belediye işbirliğine gidilmesi bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır.

Kapanış oturumunda Çalıştay’ı düzenleyenlerden Prof. Dr. Necmi Aksoy’un dünyada ciddi bir sorun olarak algılanan, fakat ülkemizde botanik-orman-ziraat-ekoloji çalışanların nasıl önlemler ve politikalar güdeceği çok net olmayan iklim değişikliği konusuna dikkat çekmesi de önemli bir ayrıntıydı. İklim değişikliği sonucunda tarım ve bitki örtüsünün dışında, botanik alanlarının da ciddi bir risk altına girebileceğini belirten Aksoy’un uyarısı, Anadolu’da gittikçe azalan su kaynakları ile birlikte ciddiye alınması gereken bir söylem olarak dikkatimizi çekti. Bir Çalıştay bildirgesi yayımlanmamış olmakla birlikte dile getirilen görüşlerin toplantı kitabı içinde derleneceğini düşünüyoruz.

Çalıştay sunumlarının başlıklarının hepsinde “botanik bahçesi” terimi kullanılmakla birlikte, bazı sunumlarda tanıtılan yeşil alanların gerçekten birer botanik bahçesi mi yoksa park mı olduğu tartışıldı; “botanik parkı” teriminin sıklıkla Türkiye’de kullanıldığına ve bunun bir kavram kargaşası yarattığına dikkat çekildi. Sözlü oturumlarda bu ve benzeri meselelerin tartışılmaması bir eksiklikti. Toplantının tek eleştirilecek yönü, sözlü sunumların 15 dakika ile sınırlandırılmış olması ve tartışmaya zaman kalmamasıydı. Bu durum, toplantıya olan büyük ilginin, çok sayıda sözlü sunum yapılmasının doğal bir neticesi olduğu gibi, sunucuların kendilerine ayrılan süre ile yetinmemeleri ve bu süre içinde bildirimlerinin özüne odaklanmamalarıydı. Giriş bölümleri uzun tutulunca, bildiri konusuna sıra geldiğinde sunucuya ayrılan süre neredeyse bitmişti. Neyse ki çay-kahve molaları imdada yetişti ve katılımcıların birbirlerine soru sormasını, görüş alışverişinde bulunmasını sağladı.

Neticede bu toplantı, Türkiye’de doğa bilimleri tarihi yazıcılığının geleceği bakımından önemli bir etkinlik olmuştur. Toplantıya sunulan bildirimlerde, posterler ve sergilerde verilen ve günümüzdeki durumu sergileyen bilgiler, gelecekte botanik tarihimizin çeşitli yönlerini yazacaklara ilk el malzeme, botanik araştırmalarının gelişim süreci konusunda ipuçları ve belge sağlamıştır.

Toplantı ile ilgili bağlantılar (karışık halde):

Çalıştay Program Kitapçığı: <http://www.of.duzce.edu.tr/Dokumanlar/of/2018-2019/%C3%87a1%C4%B1%C5%9Ftay%20Program%C4%B1%20.pdf>

Çalıştay Bildiri Özetleri Kitabı: http://ubahcalistayi.duzce.edu.tr/Dokumanlar/ubahcalistayi/Dosyalar/ozet_kitapcik.pdf

Düzce niversitesi alıştay duyurusu: <https://duzce.edu.tr/14948-duyurus-universitemizde-%E2%80%99Culusal-botanik-bahceleri-arboretumlar-herbaryumlar-ve-botanik-muzeleri-calistayi%E2%80%9D-basladi>

Tabiat Tarihi Müzeleri: <https://tabiattarihimizleri.blogspot.com/2019/04/duzce-ulusal-botanik-bahceleri.html>
<http://acikradyo.com.tr/botanitopya/botanik-bahceleriyle-iligili-duzenlenen-ilk-ulusal-calistayi-prof-dr-necmi-aksoy-ve-prof>

Botanitopya (Sesli Doğa Tarihi Müzesi) programı arşivi: acikradyo.com.tr/program/botanitopya

Iter Turcico-Persicum Frantişek Nblek internet arşivi: <http://nabelek.sav.sk/>

Boş Alanlar Sergisi: <https://saltonline.org/tr/1364>

Boş Alanlar Sergi Kataloğu: https://saltonline.org/media/files/bos-alanlar_sergi-brosuru-1.pdf

İngiliz Arkeoloji Araştırma Enstitüsü websitesi: <https://biaa.ac.uk/>

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Bilim Tarihi Bölümü 2018-2019 Seminer, Konferans, Ziyaret ve Buluşmaları

Bilim Tarihi Bölümü

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Bilim Tarihi Bölümü, 2018-2019 eğitim-öğretim dönemi seminer ve konferansları vesilesiyle 4 öğretim üyesini ağırladı. Bu etkinliklerin dışında, yerli ve yabancı bilim insanları Bölüm’de bir araya gelerek bilim tarihinin değişik konularında verimli görüşmeler gerçekleştirdi. Bunlardan birincisi, Osmanlı modernleşme dönemini bir sosyolog gözüyle incelemiş olan, Ohio Wesleyan Üniversitesi öğretim üyelerinden Alper Yalçinkaya idi. İkincisi, Türk eczacılık tarihi alanındaki araştırmaları ve koleksiyonu ile tanınan Yüksek Mühendis Mert Sandalcı; üçüncüsü Osmanlı astronomu Takiyüddin’in eserleri ve aletleri üzerindeki araştırmalarıyla tanıdığımız Prof. Dr. Atilla Bir ve dördüncüsü Alman Havacılık ve Uzay Merkezi araştırmacılarından ve Hanover Üniversitesi misafir öğretim üyesi Dr.-Ing Emir Öngüner idi. Seminer ve konferanslara Bilim Tarihi Bölümü’nün lisans ve lisansüstü öğrencileri ile Bölüm elemanları katıldı. Prof. Dr. Emre Dölen, Dr. Şeref Etker ve Denis Beaudouin’in Bilim Tarihi Bölümü üyeleriyle buluşması, Türkiye’de kimya ve tıp tarihi, Fransa’da bilimsel aletlerin üretim tarihi konularında bilimsel sohbetleri de beraberinde getirdi.

Bilim Sosyolojisinin Osmanlı Bilim Tarihi Çalışmalarına Uygulanabilirliği

Bilim sosyolojisi alanında çalışmalarını ABD’de Ohio Wesleyan Üniversitesi’nde sürdüren M. Alper Yalçinkaya’nın, Türkiye’de bilim tarihi, bilim sosyolojisi ve STS (Science Technology Studies) alanındaki akademisyenlerle güçlü bir irtibatı bulunmaktadır. Kendisi aynı zamanda *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* dergisinin Yayın Kurulundadır. Yalçinkaya, 11 Aralık 2018 tarihinde Bilim Tarihi Bölümü ziyaret etti. Bilim Tarihi araştırmalarının genel durumu ve *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* dergisi hakkında sohbet edilen bu kısa ziyaretin ardından Bilim Tarihi Bölümü öğretim üyeleriyle birlikte İ.Ü. Profesörler Evi’nde öğle yemeği yenildi.

Yalçinkaya'nın bilim-din ilişkisi üzerine ilgi çekici araştırmaları bulunmaktadır. Ancak özellikle *Learned Patriot* kitabı, Osmanlı modernleşme dönemi incelemeleri arasında son zamanlarda yayınlanmış en ufuk açıcı çalışmadır. Bilim Tarihi Bölümü araştırmacılarının ilgi gösterdiği bu kitap, lisansüstü derslerinde okunmuş ve tartışılmıştır. Ziyareti sırasında, öğrencilerle Yalçinkaya'yı buluşturup ondan bilim sosyolojisinin Osmanlı bilim tarihi çalışmalarına uygulanabilirliği ve kitabı üzerine karşılıklı konuşmalarla şekillenen bir seminer vermesini rica ettik. Bu isteğimizi kırmayan Yalçinkaya, 13 Aralık 2018'de Meltem Kocaman'ın ve Bölüm'ün lisanüstü öğrencileri Özge Hazar, Yunus Emre Fenerci ve Solmaz Ceren Özdemir'in katılımıyla bir seminer gerçekleştirdi. Yalçinkaya, Weber'in *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu* eserinden başlayarak, Weberci perspektifte şekillenen Robert K. Merton'un çalışmalarını, buradan da Steven Shapin gibi bilim insanlarını dahil ederek bilim sosyolojisi alanının kısa bir tarihçesini anlattı. Bilim Sosyolojisi ile Bilim Tarihinin etkileşiminden bahsetti. Öğrenciler, kendi araştırmalarında, sosyolojiyi bilim tarihi çalışmalarına nasıl uyguladığına dair sorular sordular. Özellikle Osmanlı bilim tarihinden bazı örnekler üzerinden bilim sosyolojisinin yaklaşımlarını kullanmanın nasıl fark yaratabildiğini tartışmak öğrencilere çok ilgi çekici geldi.

Koleksiyoncu - Bilim İnsanı İşbirliği Üzerine

Eczacılık tarihi, kartpostal, kurum tarihi ve diğer konulardaki koleksiyonları ile tanınan Mert Sandalcı, 6 Mart 2019 tarihinde İstanbul Üniversitesi Bilim Tarihi Bölümü IV. Sınıf öğrencilerine, koleksiyonundaki efemera, kartpostal ve objeleri tanıtan çok ilgi çekici bir seminer verdi. Sunumuna, aslen inşaat mühendisi olduğunu, bir süre fiilen mühendislik yaptıktan sonra 1989 yılında istifasını verip kendini bütünüyle koleksiyon çalışmalarına verdiğini anlatarak başladı. On yıldan fazla bir süre üzerinde çalıştığı Türk eczacılık tarihi koleksiyonu (posta kartları, kartpostallar, mektup zarfları, posta havaleleri, telgraflar, faturalar, başlıklı kâğıtlar, müstahzar kutuları, şişeler, eczacı biyografileri, ecza depoları tarihi vd.) ile büyük ilgi topladı. Bu koleksiyonunu, 1997-2006 arasında *Belgelerle Türk Eczacılığı* adı altında eşi Gülnur Sandalcı ile birlikte dokuz cilt olarak yayınladı. Max Fruchtermann kartpostallarından oluşan koleksiyonu ise 2005'te basıldı. Işık Lisesi'nin 1885-2005 arasındaki tarihini *Feyz-i Sıbyan'dan Işık'a, Feyziye Mektepleri Tarihi* adlı kitabında (3. baskı 2015) yazdı. *Eskişehir Eczacılık Tarihi* (2013) adlı kitabında ise, bu Anadolu şehrinden hangi eczacıların gelip geçtiğini, neler yaptıklarını belgelere sadık kalarak aktardı. <https://www.mertsandalcı.com/> sitesi Sandalcı'nın yayınları tanıtmanın yanı sıra Türkiye eczacılık ve kültür tarihini öğrenmek isteyenler için de bir bilgi havuzudur. Sandalcı halen Yeni Yüzyıl Üniversitesi Eczacılık Fakültesi'nde Öğretim Görevlisi olarak çalışmakta ve Eczacılık Tarihi derslerini vermektedir.

Sandalcı'nın "Efemera nedir?" sorusuyla başlayan sunumun ana fikri örnekler ile koleksiyoner - bilim insanı işbirliğinin önemini vurgulamaktı. İlk olarak Osmanlı dönemi

ve erken Cumhuriyet dönemi kartpostallarından, tebrik kartlarından, bayram kartlarından örnekler verdi. Fevziye mektepleri tarihini yazarken bulunduğu ve Selanik'te Zati Bey tarafından bestelenen ve tek bir icra yapılan okulun ilk marşını dinletti. Ayrıca, söz yazarının Tevfik Fikret olduğunu kartpostallardan belirlediği Osmanlı Milli Marşı'nı dinletti; Sandalcı, bu marşın notalarını bulup müzisyenlere vermiş ve kendi çabalarıyla marşın sesli kaydını yaptırmıştı. Konferansında marş dinletisine sözlerini söyleyerek sesiyle de eşlik etmesi, sunumun bir başka hoş sürprizi oldu. Konferansta sunduğu dikkat çekici belge ve fotoğraflar arasında, ondokuzuncu yüzyılın sonunda Sakız Adası'nda çekilmiş bir simitçi fotoğrafı (kartpostal) da vardı. Fotoğraftaki simitler "İstanbul Simiti" olarak adlandırılmıştı. Bu simitler, günümüzde İstanbul'da satılan simitlerden büyük ve incedi. İstanbul'da bu simitlerden satılmaması şartıydı. Bu simitler halen Yunanistan'da "İstanbul simiti" olarak satıldığı bilgisini paylaştı. Ayrıca, ilk Türk diş macunu olan "Radyolini"i, Türk eczacıların kendi adına ürettikleri birçok ilacı belge ve fotoğraflar eşliğinde tanıttı. Öğrenciler sunumu 'eğlenceli' olarak nitelediler. Acaba bu sunumdan sonra öğrenciler efemera toplamaya başlayıp, ileride birer koleksiyoncu olacaklar mı?

Mert Sandalcı, konferansı sonrasında Bilim Tarihi Bölümü IV. Sınıf öğrencileriyle. 6 Mart 2019.
Fotoğraf: Nilhan Aktaş.

Takiyüddin ile Gauss arasında nasıl bir bağlantı olabilir?

2019 Prof. Dr. Fuat Sezgin yılı etkinlikleri kapsamında 21 Mart 2019 tarihinde 14.00-16.00 saatleri arasında Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi öğretim üyelerinden Prof. Dr. Atilla Bir "Takiyüddin er-Rasid (1521-1585) ve Carl Friedrich Gauss'un (1777-1855) İlkokul Cezası" başlıklı konferansını vermek üzere Bilim Tarihi Bölümü'nün misafiri oldu. Konferansın gün-tün eşitliğinin olduğu 21 Mart 2019 gününde yapılması hoş bir tesadüftü. Uzun yıllardır Takiyüddin er-Rasid ve eserleri üzerine çalışan Prof. Bir, Takiyüddin'in

kariyeri ve İstanbul'da kurduğu rasathane hakkında bilgiler verdikten sonra; özellikle onun tasarladığı mekanik saat üzerine değerlendirmelerde bulundu. Bu saatin Osmanlı dünyasındaki önemine özel vurgu yapan Bir, Takiyüddin'in saatinin vuruş mekanizmasının vuruş sayısının toplamını hesaplamak için kullandığı formülün, Carl Friedrich Gauss'un ismiyle ünlenen toplam formülünün bir uygulaması olduğunu belirtti. Yaygın anlatıya göre Carl Gauss, bu formülü henüz ilkokuldayken öğretmeninin sınıftan 1'den 100'e kadar sayıların toplamını bulmalarını istediğinde kullanarak öğretmenini ve asistanını şaşırtmıştı. Bunun yanı sıra, Takiyüddin'in bu saatinin teknik çizimlerini ve modellemesini dinleyicilerle paylaşan Bir, Takiyüddin hakkında çalışmalarının devam ettiğini ve onun kimi eserlerinin edisyonlarını yayınlama hazırlığında olduğunu ifade etti.

Konferansın ikinci bölümünde ise Atilla Bir, Takiyüddin'in kurduğu rasathanenin yıkılmasından sonra Osmanlı eğitiminde matematik, astronomi, geometri ve genel anlamda temel bilimlerin düşük düzeyde ve ancak pratik ihtiyaçlar çerçevesinde öğretildiği vurgusunda bulundu. Bu durumun ise daha sonraları Osmanlı Devleti'nin duraklamasına ve nihayetinde 1770 yılındaki Çeşme yenilgisine sebebiyet verdiğini iddia eden Bir, bu tarihten sonra Osmanlıların bu geri kalmışlığa çare bulma çabalarından kısaca bahsetti. Bu çerçevede Çeşme Savaşı'nı müteakip kurulan ve deflarca ıslahata uğrayan Mühendishanelerden ve Darülfünun kurma çalışmalarından kısaca bahsederek konferansını sonlandırdı.

Poster tasarımı: Kaan Ata

Üstte: Prof. Dr. Atilla Bir (sağ başta), İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Genel Kurul Salonu'ndaki konferansında (21.03.2019). Fotoğraf F. Günergun.

Göttingen Üniversitesi Arşivi'ndeki belgelere göre Cahit Arf - Helmut Hasse - Halide Arf mektuplaşması

Matematikçi Cahit Arf'ın (1910-1997) yaşam öykülerinde, onun doktorasını Göttingen Üniversitesi'ne Helmut Hasse (1898-1979) ile yaptığı yazılıdır. Bu bilgi, Göttingen'deki Alman Havacılık ve Uzay Merkezi Aerodinamik ve Akışkanlar Teknolojileri Enstitüsü araştırmacılarından Dr.-Ing Emir Öngüner'i Göttingen Üniversitesi Kütüphanesi'nden Cahit Arf hakkında belge aramaya yöneltir. Öngüner, birkaç belge bulmayı beklerken, kütüphane yöneticisinin kendisine 8 klasör dolusu belge getirmesiyle, konuyu derinlemesine araştırmaya karar verir. Söz konusu klasörlerde yer alan Helmut Hasse'nin, Cahit Arf'ın ve Halide Arf'ın mektupları üzerindeki incelemelerinin ilk sonuçlarını çevresiyle paylaşmaya başlar. Bulgularını ilk olarak 15 Şubat 2019'da Türk-Alman Akademisyenler Birliği-Göttingen'in (D-TAB) düzenlediği Göttingen Üniversitesi'nde verdiği bir konferans ile oradaki akademisyen ve öğrencilerle paylaşır. İstanbul'daki ilk konferansını 21 Nisan 2019'da İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi'nde verir. Fen Fakültesi öğretim üyelerinden ve Bilim Tarihi Bölümü'nde Matematik dersini veren Dr. ögr. üyesi Özkan Değer'in bu konferanstan Bilim Tarihi Bölümü'nü haberdar etmesi sayesinde Bölüm ile Dr. Öngüner'in yolu kesişir. Öngüner ve Değer'in 21 Nisan günü Bilim Tarihi Bölümü'nü ziyareti sırasında Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk on yıllarında öğrenim için devlet bursu ile yurtdışına gönderilen Türk gençleri üzerine yoğunlaşan sohbet, Öngüner aynı konferansı 29 Nisan 2019 tarihinde Bilim Tarihi Bölümü öğrencileri için Edebiyat Fakültesi'nde vermeyi kabul etmesiyle sonlanır. Öngüner bu arada Ankara'da ODTÜ'de konferansını tekrarladı.

Emir Öngüner, Bilim Tarihi Bölümü'ndeki konferansta. 29.04.2019. Fotoğraf F. Günergun.

Öngüner'in konferansının tam başlığı “Halide ve Cahit Arf'ın Almanya Mektupları: Alman Matematikçi Helmut Hasse'nin Hususi Evraklarında Türk Alman İlişkileri (1939-1975)” idi. Sunumu üç ana bölümden oluşmaktaydı. İlk bölümde Cahit Arf'ı tanıttı ve onun Almanya'ya doktora yapmak üzere gidişinin ayrıntıları üzerinde durdu. İkinci bölüm, bilimsel konularda fikir alışverişine hasredilmiş olan Hasse - Cahit Arf mektuplaşmasına ayrılmıştı. Üçüncü bölüm ise Hasse ile Halide Arf arasındaki ve daha ziyade kültürel konuların ele alındığı mektuplaşmayı tanıtmaktaydı. Öngüner, bu üçlü arasındaki gidip gelen mektupları çok boyutlu olarak sundu: İçerdikleri konular, yazılış aralığı, zamanla değişen hitap şekilleri gibi özellikleri üzerinde durdu. Bu mektuplar ayrıca üçüncü kişiler hakkında da basılı kaynaklarda az rastlanan bilgileri içermektedir. Örneğin Orhan İcen'in doktora sonrası çalışması için Hamburg'a gidişine Cahit Arf'ın önyak olduğu, kadro arayan Martin Eichler ve Alfred Stöhr gibi Alman matematikçilerin Türkiye'ye davet edildikleri, Hasse'nin seminer vermek için İstanbul Üniversitesine gelişi (1955), Hasse'nin II. Dünya Savaşı sonrası memuriyetten atılması sonrası Cahit Arf ve Kerim Erim aracılığı ile İstanbul Üniversitesi'ne resmi olarak davet edilmesi fakat Göttingen'deki İngiliz Askeri Yönetimi'nin kendisine ülkeden çıkış izni vermemesi sebebiyle bu istihdamın gerçekleşmediği (1948), Hasse'nin ikinci gelişinin İngilizlerin İzin vermemesi sebebiyle gerçekleşmediği, Alman hocalara teklif edilen ücretler vb. bilgiler. Sunumdan öğrendiğimiz başka bir bilgi de Hasse'nin Hamburg'da Ali Sevim ve Baki Ögün'den Türkçe öğrendiği ve Halide Arf'e yazdığı mektupların çoğunu Türkçe kaleme alması idi. Öngüner'e göre gerek Hasse'nin Türkçe öğrenmesi, gerek mektupların içeriği Türkiye'nin 1950'li yılların başında Alman bilim insanlarının gelip

çalışmayı düşündükleri, bilim insanlarını çeken bir ülke olduğu idi. Anılan mektuplar, Türk ve Alman bilim insanları arasındaki ilişkilerin geçmişinin düşündüğümüzden ve bildiğimizden daha derin olduğunu göstermektedir. Öngüner'in konferansında paylaştığı bulguları en kısa zamanda kitaplaştırmasını bekliyoruz.

Soldan sağa: Sevtap Kadioğlu, Kaan Üçsu, Feza Günergün, Emir Öngüner, Barışcan Ersöz, Özkan Değer, Bilim Tarihi Bölümü'nde. Fotoğraf Elif Esatoğlu.

Prof. Dr. Emre Dölen ve Dr. Şeref Etker'in Bilim Tarihi Bölümü'nde Buluşması.

Osmanlı Bilimi Araştırmaları dergisi hakemlerinden Prof. Dr. Emre Dölen ile Dr. Şeref Etker 13 Mart 2019 Çarşamba günü Bilim Tarihi Bölümü'nde buluştular. Bu buluşmada Emre Dölen beraberinde Mehmet Arif Beylikçi'nin ailesinden aldığı özgün belgeleri de getirmişti. Mehmet Arif, bilindiği gibi, Halil Edhem Eldem'den sonra kimya konusunda doktora yapan ikinci Türk'tür. Halil Edhem doktorasını 1885'te İsviçre'de Bern Üniversitesi'nde, Mehmet Arif ise doktorasını 1891 yılında Almanya'da, Halle-Wittenberg Friedrichs Üniversitesi'nde yapmıştır. Türkiye'ye döndükten sonra 1907 yılına kadar Halkalı Ziraat Mektebi'nde Kimyayı Umumi ve Zirâi dersleri vermiş, ardından Zonguldak'taki Maden Yüksek Mühendis Mektebi'nin kurucu ve hocaları arasına katılmıştır. Prof. Dölen'in elindeki belgelerin büyük kısmı Arif Bey'in Almanya'daki öğrenimi sırasında okuduğu derslerin listesi, tuttuğu derslerin çizimli notları ve aldığı belge ve sertifikalardı. Bilim tarihimiz bakımından bu değerli malzemeyi ilk defa görmek, incelemek Bölüm üyeleri arasında heyecan yarattı. Bu buluşma aynı zamanda bilgi alışverişine sahne oldu. Prof. Dölen, Arif Bey'in zor okunur

Soldan sağa Şeref Etker, Atilla Polat, Meltem Kocaman, Emre Dölen Bilim Tarihi Bölümü'nde.
13.03.2019. Fotoğraf F. Günergun

bir elyazısı ile yazılmış ders karnesindeki bir ders isminin nasıl okunması gerektiğini sordu. Ders karnesi elden ele dolaştı ve sonunda Dr. Etker, ders isminin *Ausgewählte Kapital von organischen Chemie bei Pf. Dr. Doebner* şeklinde okunması gerektiğini açıkladı. Dolayısıyla Mehmet Arif'in 1888 kış sömestresinde "Prof. Dr. Oskar Gustav Doebner'den organik kimyanın seçilmiş konuları"nı okuduğu ortaya çıktı. Bu arada Dr. Şeref Etker'in çantasından Wiesbaden Üniversitesi Kimya profesörü Carl Remigius Fresenius'un (1818-1897) *Traité d'analyse chimique quantitative* (Paris, 1867) adıyla Fransızcaya çevrilmiş olan kitabını çıkarıp Prof. Dölen'e vermesi, bütün dikkatleri bu kitaba çevirdi. Mükemmel ciltlenmiş bu kitabın orijinalitesi, sırtında "Faculté Impériale de Médecine de Constantinople" yazısını taşımasıydı. Diğer bir ifadeyle kitap, Mekteb-i Tıbbiye-yi Şahane'nin kitaplığından çıkmıştı ve belki de Prof. Dr. Emre Dölen'in biyografisini yayımladığı (Nisan 2019) kimyacı Dr. Kıvrımlı Aziz Bey'in (1840-1878) elinden geçmişti. Üzerinde başka bir kitaplık damgası bulunmayan bu cilt, bize diğer ciltlerin nerede olduğunu düşündürdü. Acaba, döneminde Tıp Fakültesi için özel ciltlenmiş bu kitap gibi, sahaflara mı düşmüş, yoksa yitip gitmiş miydi veya bilmediğimiz bir yerde keşfedilmeyi mi bekliyordu? Dr. Etker ayrıca, hazırladığı iki çeviri yazıyı da Prof. Dölen'e verdi. Bunlardan birincisi Ligor Taranakidis/Kimyacı'nın *Kimya-yı Gayr-ı Uzvi Dersleri* (1921, 1924) adlı eserinin başındaki kimya tarihi bölümünün, diğeri aynı yazarın *Nazari ve Ameli Fenn-i İspençiyari Dersleri*'nin (1910, 1924) girişindeki eczacılık tarihi bölümünün çeviri yazısıydı. Daha önce, Eczacı Kimyager Anorganik ve Analitik Kimya Müderrisi Ligor Bey (1877-1956) üzerine bir çalışması yayımlayan Prof. Dölen bu metinlere birer değerlendirme yazdığı takdirde, bilim tarihi metinlerinin eski fen kitaplarının içinden nasıl doğduğuna tanıklık edeceğiz. Diğer taraftan, Prof. Dölen'in kaleminden, elindeki

Mehmet Arif arşivini her yönüyle tanıtan bir Mehmet Arif biyografisi bekliyoruz. Bu kitap, özellikle 20. Yüzyıl başında Türkiye’ye yeni kimya bilgilerinin giriş sürecini öğrenmemize ve çağın düşünce dünyasını değerlendirmemize önemli bir katkı sağlayacaktır.

Denis Beaudouin’in İstanbul Ziyareti

Osmanlı Bilimi Araştırmaları dergisinin “Savaş ve Bilim Özel Sayısı”na, Dominique Bernard (Université de Rennes 1) ile birlikte Birinci Dünya Savaşı sırasında Fransız bilim insanlarının çalışmasını tanıttığı bir makale ile katkıda bulunan École des Hautes Études Commerciales mezunu Denis Beaudouin 26-30 Nisan 2019 tarihleri arasında İstanbul’da idi. 1914 öncesinde başladığı bilimsel alet üretimini 1970li senelere kadar sürdüren “Maison Charles Beaudouin”i kuran ve uçaklardaki kara kutuları ilk imal eden (ilk prototip 1940) sanayici ailesinden gelen Denis Beaudouin, ziyareti sırasında üç kitabını İstanbul’daki meslektaşlarına hediye etme nezaketini gösterdi: *Charles Beaudouin: Une histoire d’instruments scientifiques, L’invention de la mémoire* (Michel Laguës ve Georges Chapouthier ile), *L’Expérience retrouvée* (Loïc Barbo ve Michel Laguës ile). Bunların dışında Fransız Milli Kütüphanesinde 16 Nisan -21 Temmuz 2019’da açılan *Le Monde en sphères* sergisinin bir kataloğunu da hediye etti. Dominique Bernard daha önce *Un trésor scientifique redécouvert* kitabını İstanbul’a yollamıştı. Bu ziyaretin, Bilim Tarihi Bölümü ile bilimsel aletler tarihi konusunda çalışan Fransız bilim insanları ile ilişkilerin geliştirmesine katkıda olacağı inancıyla kendilerine teşekkürlerimizi sunarız.

Denis Beaudouin ve Feza Günergun, İstanbul, 30.04.2019.

Fotoğraf Monique Beaudouin

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Bilim Tarihi Bölümü V. Öğrenci Kongresi (İstanbul, 10 Mayıs 2019)

Ahmet Sanıyar¹, Burcu Buyurman¹, Elif Çınar Esatođlu²

¹İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Bilim Tarihi Bölümü IV. Sınıf öğrencisi

²İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Bilim Tarihi Bölümü III. Sınıf öğrencisi

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Burcu Buyurman, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Bilim Tarihi Bölümü IV. Sınıf öğrencisi

E-mail/E-posta: bburcubuyurman@gmail.com

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Bilim Tarihi Bölümü öğrenci kongrelerinin beşincisi, 10 Mayıs 2019 tarihinde öğrenci ve akademisyenlerin katılımıyla Edebiyat Fakültesi Kurul Odası'nda gerçekleştirildi. Bu yılki kongrenin özelliği, bölüm hocalarının desteği alınarak tamamen öğrencilerin katkılarıyla düzenlenmiş olmasıydı. Kongre posterleri bölüm öğrencilerinden Sedanur Atmaca tarafından tasarlandı.

Kongre, Bilim Tarihi Bölümü Başkanı Prof. Dr. Feza Günergun'un konuşmasıyla açıldı. Bilim Tarihi Bölümü öğrencilerinin bir kısmı dinleyici olarak, bir kısmı da bildirimleriyle kongreye katıldılar. Marmara Üniversitesi Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı Başkanı Prof. Dr. Şefik Görkey'in desteğiyle, Marmara Üniversitesi Tıp Fakültesi öğrencileri de kongreye katkıda bulundular ve 4. Oturumda dört bildiri sundular. Kongrede, eski çağdan günümüze kadar uzanan farklı konular ele alındı. Öğrencilere oturum sonunda katılımcılar tarafından sorular sorularak sunumları tartışıldı. Tartışmalar, ilginin göstergesi olduğu gibi, yeni bilgiler edinilmesini de sağladı.

Etkinliğin sonunda, Bilim Tarihi Bölümü Başkanı Prof. Dr. Feza Günergun, Edebiyat Fakültesi Dekan Yardımcısı ve Bilim Tarihi Bölüm Başkan Yardımcısı Prof. Dr. Sevtap Kadioğlu, Marmara Üniversitesi Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı Başkanı Prof. Dr. Şefik Görkey ve İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Matematik Bölümü Analiz ve Fonksiyonlar Teorisi Anabilim Dalı Dr. Öğr. Üyesi Özkan Değer kongreye bildirimleriyle katılan öğrencilere katılım belgelerini verdiler. Kongrenin programı aşağıda verilmiştir.

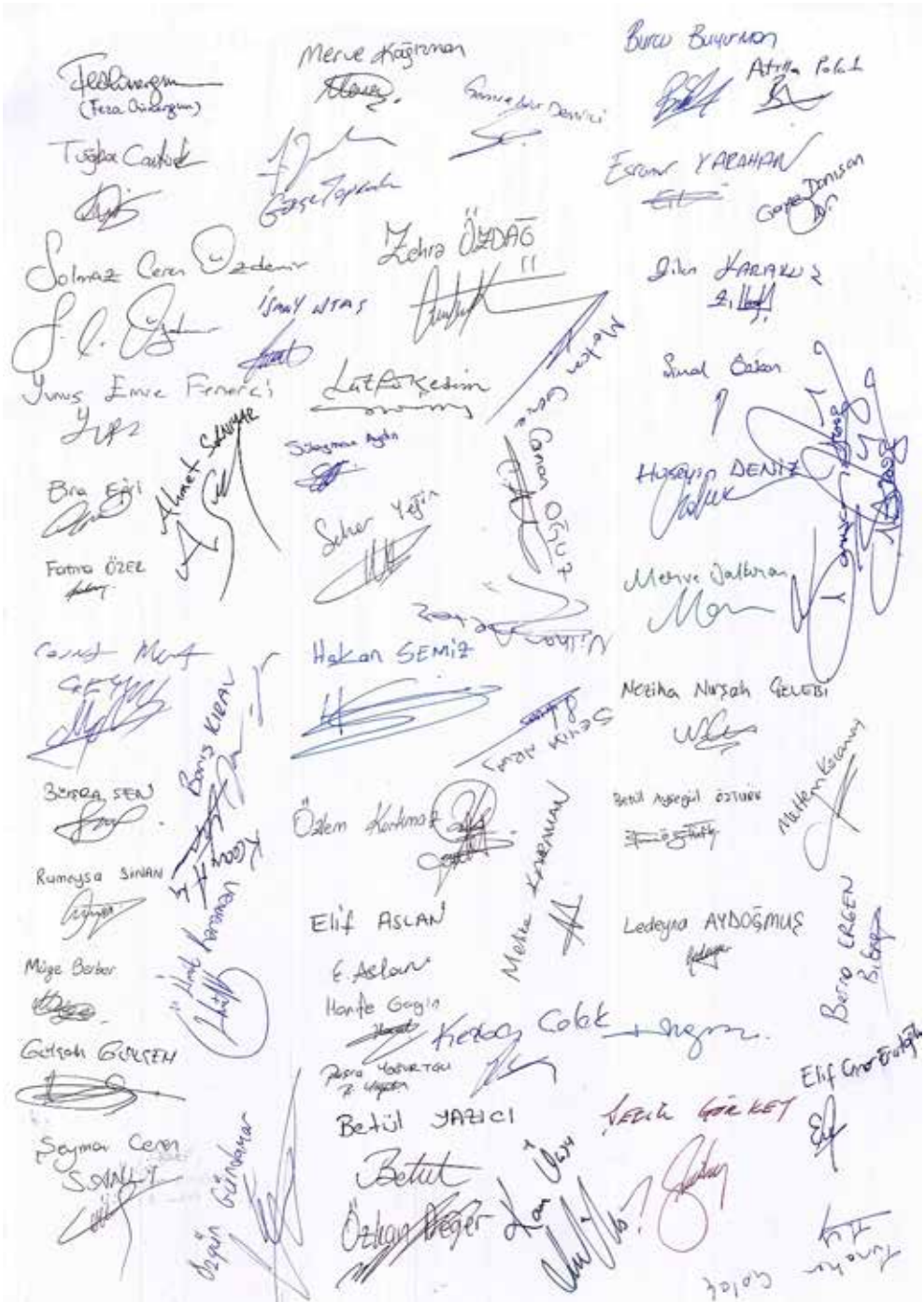
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
EDEBİYAT FAKÜLTESİ
BİLİM TARİHİ BÖLÜMÜ

BİLİM TARİHİ V. ÖĞRENCİ KONGRESİ

Yer: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kurul Odası
Tarih: 10 Mayıs 2019 Saat: 10:00 - 17:45

Istanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Bilim Tarihi Bölümü V. Öğrenci Kongresi katılımcıları.

1. Oturum, 10.00-11.00, Oturum Başkanı: Ayşegül Doğan

Elif Çınar Esatoğlu, Beşinci Postulat Sorunu

Özlem Korkmaz, Zamana Kafasını Takan Bilim, Bilime Kafa Tutan Zaman

Batuhan Erol, 17. Yüzyıl Bilim Devrimi

Şeyma Ceren Sanlı, Bilimsel Modellemenin Gerçekliğin Tasviri Çalışmalarındaki Önemi ve Tarihsel Gelişimi

2.Oturum, 11.50-13.10, Oturum Başkanı: Esranur Karahan

Zuhal Belli, Urartu Krallığı'nın Mimarisi ve bu Mimaride Kullanılan Teknolojik Aletlerin Değerlendirilmesi

Cevat Mert Çetin, Urartu'da Madencilik

Berna Ergen, Maria Montessori Eğitim Sistemi

Oğün Yeşiltepe, Yapay Zeka: Fırsat mı Felaket mi?

3.Oturum, 14.30-15.30, Oturum Başkanı: İpek Durmaz

Burcu Buyurman, İnsülinin Keşfi ve Cumhuriyet Dönemi'nde İnsülinin Türkiye'ye Gelişi

Elif Aslan, Osmanlı'da Adli Bilimler Üzerine Tespitler

Betül Yazıcı, Osman Hamdi Bey ve Osmanlı Müzeciliği

4.Oturum, 15.45-17.05, Oturum Başkanı: Keziban Çolak

Cem Erat, 17. Yüzyıl Hollanda Resim Sanatında Küre ve Astronomi Betimlemeleri

Ledeyna Aydoğmuş, Mona Lisa Tablosunun Tıp Bilimi Açısından Değerlendirilmesi

Neziha Nurşah Çelebi, Michele Tosini'nin Gece Tablosundaki Meme Kanseri Betimlemesi

Betül Ayşegül Öztürk, Joseph Wright'ın Deney Betimlemesi Tablosundaki Hasta Birey

Kapanış Oturumu, 17.05-17.45

İstanbul Üniversitesi Bilim Tarihi Bölümü Öğrencileri “Cezeri’nin Olağanüstü Makineleri” Sergisinde

Elif Çınar Esatođlu¹

¹İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Bilim Tarihi Bölümü III. Sınıf öğrencisi, Bilim Tarihi Kulübü Başkanı

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Elif Çınar Esatoğlu, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Bilim Tarihi Bölümü III. Sınıf öğrencisi, Bilim Tarihi Kulübü Başkanı

E-mail/E-posta: elifesatoglu58@gmail.com

“Tarihine bak, geleceğini yaz!” ilkesinden hareketle hazırlanan “Cezeri’nin Olağanüstü Makineleri” sergisi 15 Şubat 2019’da İstanbul Maslak’taki UNIQ EXPO’da kapılarını ziyaretçilere açtı. Bu sergide, icatlarıyla modern mekaniğin öncüsü kabul edilen İslam bilgini el-Cezeri’nin (öl. 1206) olağanüstü makineleri, 800 yıl aradan sonra ve 15 yıllık titiz bir çalışmayla yeniden canlandırıldı. Sergi, İstanbul Büyükşehir Belediyesi ve İstanbul Cezeri Müzesi’nin desteğiyle hazırlanmıştı. İstanbul Üniversitesi Bilim Tarihi Kulübü, 23 Mart 2019 tarihinde sergiye bir gezi düzenledi. Geziye, Bilim Tarihi Bölümü I-IV. sınıf öğrencilerinden 40 kişi ve Bilim Tarihi Bölümü eski mezunlarından 5 kişi katıldı. Doktora öğrencisi Alper Coplugil, gezide öğrencilere rehberlik etti.

İstanbul Üniversitesi Bilim Tarihi Bölümü öğrencileri “Cezeri’nin Olağanüstü Makineleri” sergisinde.

Sergi, Cezeri’nin kendinden öncekilerden devraldığı ve sonrakilere devrettiği bilimsel ve teknik miras yanında dönemin kültürel atmosferini de yansıtacak şekilde tasarlanmıştı. Sergi öncesinde ziyaretçiler Cezeri’nin hayatını ve mekanik tarihindeki önemini anlatan bir video izlediler. Ardından, mekanik tarihi konusunda genel bilgiler veren “Antik Mısır Mekanığı”, “Antik Çin Medeniyeti Mekanığı”, “Antik Yunan- Roma Mekanığı” ve “Erken İslam Mekanığı” temalı panoları inceledikten sonra aletler bölümüne geçtiler. Bu bölümde, Cezeri’nin tasarladığı 66 mekanik aletin replikası sergilenmekteydi. Bu aletler, tıp, astronomi, buhar makineleri, savaş aletleri, su saatleri ve şifreli aletler kriptografi (şifreleme) temaları altında gruplandırılmıştı. Her alet için hazırlanan bilgi panosunda aletin ne işe yaradığı ve çalışma ilkesi yazılmıştı. Ayrıca ziyaretçi, panoda yazılı adımları izleyerek aleti çalıştırabilmekteydi. Cezeri’den etkilenen bilim adamlarının (Da Vinci, Galileo, James Watt, Takiyüddin vd.) icat ettikleri makinelerin küçültülmüş modelleri de sergide yer almıştı. Sergilenen replikalar, Cezeri’nin Kitabü’l-Hiyel isimli eserinden faydalanan Mühendis Durmuş Çalışkan (1950-2018) tarafından hazırlanmış, oğlu Mehmet Ali Çalışkan’ın (Cezeri Müzesi Müdürü) çabalarıyla sergilenmişti.

Sergi biz öğrencilere, Cezeri’nin geometriyi iyi bildiğini ve geometri ile sanatı birleştiren eserler yarattığını, çeşitli su saatleri tasarladığını öğretti. Örneğin Cezeri’nin bir saatinde, suyun bir yerden diğer bir yere doğru akarken yeterli seviyeye geldiğinde bir bilyenin düştüğüne, çanların çaldığına ve hatta bir orkestranın zaman değişimini davul çalarak haber verdiğine tanık olduk. Saatin üzerinde zamanı gösteren işaretler de mevcuttu. Cezeri, kriptografi ile de ilgilenmişti. Artuklu Sarayı’nın bilgi güvenliği sağlamak için mekanizmalar geliştirmiş, güvenli kapılar ve şifreli sandıklar tasarlamış ve imal etmişti. Cezeri, Saray’da sultanın hayatını kolaylaştıracak robotlar yapmış, bunları tasarlarken insan ve hayvan figürlerini kullanmıştı. Bu robotlar arasında sultana içecek hazırlayan, abdest alırken sabun ve havlu uzatan cihazlar da vardı. Bilim Tarihi öğrencileri olarak sergiden çıkardığımız başlıca sonuç, tarımda kullanılan su taşıma sistemlerinin, hayatımızı kolaylaştıran robotların, mekanik saatlerin ve şifreleme yöntemlerinin gelişmesinde Cezeri ve Cezeri gibi pek çok bilim insanının katkısı olduğu idi.

AMAÇ-KAPSAM

Osmanlı Bilimi Araştırmaları - Studies in Ottoman Science, bilim, teknoloji ve tıp tarihi konularında hakem değerlendirmesinden geçmiş, Türkçe, İngilizce, Fransızca ve Almanca dillerinde yazılmış orijinal araştırma makaleleri, derleme makaleler, çeviri makaleler yanında, araştırma notları, katkılar, kitap tanıtımları ve toplantı raporları yayımlar. Ocak ve Temmuz aylarında yayınlanır.

Derginin kapsadığı konular arasında, özellikle bilim, teknoloji ve tıp alanında etkin olmuş kurumların tarihi; değişik bilim dallarının ve tekniklerin gelişimi; bilimsel ve teknik bilginin toplumlar arasında aktarımı; bilim ve teknik kitapların çevirileri; bilim eğitimi tarihi; bilim insanlarının özgeçmişleri ve ilgili konular yer almaktadır. Eczacılık tarihiyle ilgili yazılar da kabul edilmektedir. Osmanlı İmparatorluğu döneminde Türkiye'deki bilimsel etkinliklerin tarihi (14-20.yüzyıllar) özellikle dergi kapsamı içinde olup, Cumhuriyet dönemi Türkiyesi'ndeki (1923'ten sonra) bilimsel etkinlikleri inceleyen yazılar da yayımlanmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun yayılmış olduğu bölgelerdeki (Ortadoğu ve Balkanlar) bilimsel faaliyetlerle ilgili yazılar da kabul edilmektedir.

EDİTORYAL POLİTİKALAR VE HAKEM SÜRECİ

Yayın Politikası

Dergiye yayınlanmak üzere gönderilen makalelerin içeriği derginin amaç ve kapsamı ile uyumlu olmalıdır. Dergi, orijinal araştırma niteliğindeki yazıları yayınlamaya öncelik vermektedir.

Genel İlkeler

Daha önce yayınlanmamış ya da yayınlanmak üzere başka bir dergide halen değerlendirmede olmayan ve her bir yazar tarafından onaylanan makaleler değerlendirilmek üzere kabul edilir.

Ön değerlendirmeyi geçen yazılar iThenticate intihal tarama programından geçirilir. İntihal incelemesinden sonra, uygun makaleler Editör (Baş Editör) tarafından orijinaliteleri, metodolojileri, makalede ele alınan konunun önemi ve derginin kapsamına uygunluğu açısından değerlendirilir.

Bilimsel toplantılarda sunulan özet bildirimler, makalede belirtilmesi koşulu ile kaynak olarak kabul edilir. Editör, gönderilen makale biçimsel esaslara uygun ise, gelen yazıyı yurtiçinden ve /veya yurtdışından en az iki hakemin değerlendirmesine sunar, hakemler gerek gördüğü takdirde yazıda istenen değişiklikler yazarlar tarafından yapıldıktan sonra yayınlanmasına onay verir.

Makale yayınlanmak üzere Dergiye gönderildikten sonra yazarlardan hiçbirinin ismi, tüm yazarların yazılı izni olmadan yazar listesinden silinemez ve yeni bir isim yazar olarak eklenemez ve yazar sırası değiştirilemez.

Yayına kabul edilmeyen makale, resim ve fotoğraflar yazarlara geri gönderilmez.

Yazarların Sorumluluğu

Makalelerin bilimsel ve etik kurallara uygunluğu yazarların sorumluluğundadır. Yazar makalenin orijinal olduğu, daha önce başka bir yerde yayınlanmadığı ve başka bir yerde, başka bir dilde yayınlanmak üzere değerlendirmede olmadığı konusunda teminat sağlamalıdır. Uygulamadaki telif kanunları ve anlaşmaları gözetilmelidir. Telifte bağlı materyaller (örneğin tablolar, şekiller veya büyük

alıntılar) gerekli izin ve teşekkürle kullanılmalıdır. Başka yazarların, katkıda bulunanların çalışmaları ya da yararlanılan kaynaklar uygun biçimde kullanılmalı ve referanslarda belirtilmelidir.

Gönderilen makalede tüm yazarların akademik ve bilimsel olarak doğrudan katkısı olmalıdır, bu bağlamda “yazar” yayınlanan bir araştırmanın kavramsallaştırılmasına ve dizaynına, verilerin elde edilmesine, analizine ya da yorumlanmasına belirgin katkı yapan, yazının yazılması ya da bunun içerik açısından eleştirel biçimde gözden geçirilmesinde görev yapan birisi olarak görülür. Yazar olabilmenin diğer koşulları ise, makaledeki çalışmayı planlamak veya icra etmek ve / veya revize etmektir. Fon sağlanması, veri toplanması ya da araştırma grubunun genel süpervizyonu tek başına yazarlık hakkı kazandırmaz. Yazar olarak gösterilen tüm bireyler sayılan tüm ölçütleri karşılamalıdır ve yukarıdaki ölçütleri karşılayan her birey yazar olarak gösterilebilir. Yazarların isim sıralaması ortak verilen bir karar olmalıdır. Tüm yazarlar yazar sıralamasını Telif Hakkı Devir Formunda imzalı olarak belirtmek zorundadırlar.

Yazarlık için yeterli ölçütleri karşılamayan ancak çalışmaya katkısı olan tüm bireyler “teşekkür / bilgiler” kısmında sıralanmalıdır. Bunlara örnek olarak ise sadece teknik destek sağlayan, yazıma yardımcı olan ya da sadece genel bir destek sağlayan, finansal ve materyal desteği sunan kişiler verilebilir.

Bütün yazarlar, araştırmanın sonuçlarını ya da bilimsel değerlendirmeyi etkileyebilme potansiyeli olan finansal ilişkiler, çıkar çatışması ve çıkar rekabetini beyan etmelidirler. Bir yazar kendi yayınlanmış yazısında belirgin bir hata ya da yanlışlık tespit ederse, bu yanlışlıklara ilişkin düzeltme ya da geri çekme için editör ile hemen temasa geçme ve işbirliği yapma sorumluluğunu taşır.

Hakem Süreci

Daha önce yayınlanmamış ya da yayınlanmak üzere başka bir dergide halen değerlendirmede olmayan ve her bir yazar tarafından onaylanan makaleler değerlendirilmek üzere kabul edilir. Gönderilen ve ön kontrolü geçen makaleler iThenticate yazılımı kullanılarak plagiarizm için taranır. Plagiarizm kontrolünden sonra, uygun olan makaleler baş editör tarafından orijinallik, metodoloji, işlenen konunun önemi ve dergi kapsamı ile uyumluluğu açısından değerlendirilir. Editör, makaleleri, yazarların etnik kökeninden, cinsiyetinden, cinsel yöneliminden, uyuşundan, dini inancından ve siyasi felsefesinden bağımsız olarak değerlendirir. Yayına gönderilen makalelerin adil bir şekilde çift taraflı kör hakem değerlendirmesinden geçmelerini sağlar.

Seçilen makaleler en az iki ulusal/uluslararası hakeme değerlendirmeye gönderilir; yayın kararı, hakemlerin talepleri doğrultusunda yazarların gerçekleştirdiği düzenlemelerin ve hakem sürecinin sonrasında baş editör tarafından verilir.

Hakemlerin değerlendirmeleri objektif olmalıdır. Hakem süreci sırasında hakemlerin aşağıdaki hususları dikkate alarak değerlendirmelerini yapmaları beklenir.

- Makale yeni ve önemli bir bilgi içeriyor mu?
- Öz, makalenin içeriğini net ve düzgün bir şekilde tanımlıyor mu?
- Yöntem bütünlüklü ve anlaşılır şekilde tanımlanmış mı?
- Yapılan yorum ve varılan sonuçlar bulgularla kanıtlanıyor mu?

YAZARLARA BİLGİ

- Alandaki diğer çalışmalara yeterli referans verilmiş mi?
- Dil kalitesi yeterli mi?

Hakemler, gönderilen makalelere ilişkin tüm bilginin, makale yayınlanana kadar gizli kalmasını sağlamalı ve yazar tarafında herhangi bir telif hakkı ihlali ve intihal fark ederlerse editöre raporlamalıdır. Hakem, makale konusu hakkında kendini vasıflı hissetmiyor ya da zamanında geri dönüş sağlaması mümkün görünmüyorsa, editöre bu durumu bildirmeli ve hakem sürecine kendisini dahil etmemesini istemelidir.

Değerlendirme sürecinde editör hakemlere gözden geçirme için gönderilen makalelerin, yazarların özel mülkü olduğunu ve bunun imtiyazlı bir iletişim olduğunu açıkça belirtir. Hakemler ve yayın kurulu üyeleri başka kişilerle makaleleri tartışamazlar. Hakemlerin kimliğinin gizli kalmasına özen gösterilmelidir.

AÇIK ERİŞİM İLKESİ

Osmanlı Bilimi Araştırmaları - Studies in Ottoman Science, tüm içeriği okura ya da okurun dahil olduğu kuruma ücretsiz olarak sunulur. Okurlar, ticari amaç haricinde, yayıncı ya da yazardan izin almadan dergi makalelerinin tam metnini okuyabilir, indirebilir, kopyalayabilir, arayabilir ve link sağlayabilir.

Osmanlı Bilimi Araştırmaları - Studies in Ottoman Science makaleleri açık erişimlidir ve Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.en>) olarak lisanslıdır.

ETİK

Yayın Etiği İlke ve Standartları

Osmanlı Bilimi Araştırmaları - Studies in Ottoman Science, yayın etiğinde en yüksek standartlara bağlıdır ve Committee on Publication Ethics (COPE), Directory of Open Access Journals (DOAJ), Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA) ve World Association of Medical Editors (WAME) tarafından yayınlanan etik yayıncılık ilkelerini benimser; Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing başlığı altında ifade edilen ilkeler için adres: <https://publicationethics.org/resources/guidelines-new/principles-transparency-and-best-practice-scholarly-publishing>

Gönderilen tüm makaleler orijinal, yayınlanmamış ve başka bir dergide değerlendirme sürecinde olmamalıdır. Yazar makalenin orijinal olduğu, daha önce başka bir yerde yayınlanmadığı ve başka bir yerde, başka bir dilde yayınlanmak üzere değerlendirmede olmadığını beyan etmelidir. Uygulamadaki telif kanunları ve anlaşmaları gözetilmelidir. Telifle bağlı materyaller (örneğin tablolar, şekiller veya büyük alıntılar) gerekli izin ve teşekkürle kullanılmalıdır. Başka yazarların, katkıda bulunanların çalışmaları ya da yararlanılan kaynaklar uygun biçimde kullanılmalı ve referanslarda belirtilmelidir. Her bir makale editörlerden biri ve en az iki hakem tarafından çift kör değerlendirmeden geçirilir. İntihal, duplikasyon, sahte yazarlık/inkar edilen yazarlık, araştırma/veri fabrikasyonu, makale dilimleme, dilimleyerek yayın, telif hakları ihlali ve çıkar çatışmasının gizlenmesi, etik dışı davranışlar olarak kabul edilir.

Kabul edilen etik standartlara uygun olmayan tüm makaleler yayından çıkarılır. Buna yayından sonra tespit edilen olası kuraldışı uygunsuzluklar içeren makaleler de dahildir.

Araştırma Etiği

Osmanlı Bilimi Araştırmaları - Studies in Ottoman Science araştırma etiğinde en yüksek standartları gözetir ve aşağıda tanımlanan uluslararası araştırma etiği ilkelerini benimser. Makalelerin etik kurallara uygunluğu yazarların sorumluluğundadır.

- Araştırmanın tasarlanması, tasarımın gözden geçirilmesi ve araştırmanın yürütülmesinde, bütünlük, kalite ve şeffaflık ilkeleri sağlanmalıdır.
- Araştırma ekibi ve katılımcılar, araştırmanın amacı, yöntemleri ve öngörülen olası kullanımları; araştırmaya katılımın gerektirdikleri ve varsa riskleri hakkında tam olarak bilgilendirilmelidir.
- Araştırma katılımcılarının sağladığı bilgilerin gizliliği ve yanıt verenlerin gizliliği sağlanmalıdır.
- Araştırma katılımcıların özerkliğini ve saygınlığını koruyacak şekilde tasarlanmalıdır.
- Araştırma katılımcıları gönüllü olarak araştırmada yer almalı, herhangi bir zorlama altında olmamalıdır.
- Katılımcıların zarar görmesinden kaçınılmalıdır. Araştırma, katılımcıları riske sokmayacak şekilde planlanmalıdır.
- Araştırma bağımsızlığıyla ilgili açık ve net olunmalı; çıkar çatışması varsa belirtilmelidir.
- İnsan denekler ile yapılan deneysel çalışmalarda, araştırmaya katılmaya karar veren katılımcıların yazılı bilgilendirilmiş onayı alınmalıdır. Çocukların ve vesayet altındakilerin veya tasdiklenmiş akıl hastalığı bulunanların yasal vasisinin onayı alınmalıdır.
- Çalışma herhangi bir kurum ya da kuruluştaki gerçekleştirilecekse bu kurum ya da kuruluştan çalışma yapılacağına dair onay alınmalıdır.
- İnsan ögesi bulunan çalışmalarda, "yöntem" bölümünde katılımcılardan "bilgilendirilmiş onam" alındığının ve çalışmanın yapıldığı kurumdan etik kurul onayı alındığı belirtilmesi gerekir.

YAZILARIN HAZIRLANMASI

Aksi belirtilmedikçe gönderilen yazılarla ilgili tüm yazışmalar ilk yazarla yapılacaktır. Makale gönderimi online olarak ve <http://oba.istanbul.edu.tr> adresinden erişilen <http://dergipark.gov.tr/> login üzerinden yapılmalıdır. Gönderilen yazılar, makale türünü belirten ve makaleyle ilgili detayları içeren (bkz: Son Kontrol Listesi) kapak sayfası; editöre mektup, yazının elektronik formunu içeren Microsoft Word 2003 ve üzerindeki versiyonları ile yazılmış elektronik dosya ve tüm yazarların imzaladığı Telif Hakkı Devir Formu eklenerek gönderilmelidir. Yazıların üzerinde yazarların kimliğini gösteren herhangi bir bilgi (Ad, soyadı, kurum vs.) bulunmamalıdır.

1. Yazılar, Türkçe, İngilizce, Fransızca ve Almanca olarak hazırlanabilir. Yazıların, 10 000 kelimeyi (dipnotsuz) ve 120 dipnot sayısını aşmaması tercih edilir.
2. Ana metin, çift aralıklı 11 punto ile Times New Roman fontlarıyla MS Word formatında elektronik dosya olarak hazırlanır. PDF dosyası gönderilmemesi rica olunur. Makale başlığı büyük harflerle ve 12 punto koyu; ara başlıklar küçük harflerle ve 11 punto koyu yazılır.
3. Araştırma ve derleme makalelerinin, araştırma notu ve çeviri yazıların ilk sayfasına, en fazla 150 kelimelik (anahtar sözcükler dahil) Türkçe ve İngilizce birer özet eklenir. Özetlerin sonunda, en

fazla 10'ar adet Türkçe ve İngilizce anahtar sözcük bulunmalıdır. Kitap ve toplantı tanıtımları ve editöre mektuplara özet ve bibliyografya gerekmez. Bunlar DergiPark'a yüklenirken "Özet" alanına yazının ilk paragrafı yüklenir.

4. Ekler, ana metnin arkasına, kaynakçanın önüne yerleştirilmelidir. Eklerin kaynakları, ek başlığı altında ve ayrıca kaynakçada belirtilmelidir.
5. Yüzyıllar ve tarihler açık ve tam yazılır: "Onbeşinci yüzyıl", "29 Ekim 1923" gibi. İngilizce metinlerde BCE ve CE, Fransızca metinlerde AEC ve EC, Türkçe metinlerde MÖ ve MS kullanılması önerilir.
6. Kısa alıntılar paragraf içinde çifte tırnak arasında verilir. Uzun alıntılar tırnak işaretleri kullanılmadan sadece soldan iki kez girinti (tab) yapılmış olarak ve 10 punto ile verilir.
7. Resimler ve şekillerin altyazıları bulunmalıdır. Bu altyazılarda görselle ilgili açıklama ve kaynak verilmelidir. Altyazılarda verilen kaynaklar makale sonundaki kaynakçada yer almalıdır. Resimler, şekiller ve altyazıları metnin içine, yayımlanması istenilen yerlere yerleştirilmiş olmalı, hepsi metnin sonunda toplanmamalıdır. Ayrıca bütün resimler ve şekiller DergiPark sistemine ayrı ayrı yüklenmelidir. Resimler ve şekiller ayrı ayrı numaralandırılır. Alt yazıları 9 punto ile yazılır.
8. Not ve bibliyografya derginin benimsediği ve Chicago Manual of Style 16'yı temel alan referans sistemine uygun olmalıdır (Bkz: Kaynaklar)
9. Dipnotlar (8 punto) her sayfanın altında verilir. Dipnot numarası metin içinde üst simge ile belirtilir. Dipnot referans numaraları noktalama işaretlerinden sonra konulmalıdır (³⁵ veya ²³).
10. Gönderilen metin ve özetler, kullanılan dilin (Türkçe, İngilizce, Fransızca, Almanca) dilbilgisi ve yazım kurallarına uygun olarak yazılmış değildir. Editör, gönderilen metnin ve özetlerin Türkçe ve yabancı dil düzenlemesini yapmakla sorumlu değildir. Anadili İngilizce veya Fransızca olmayan yazarlar, metin ve özetlerini dergiye göndermeden önce dil düzenleme hizmetlerinden faydalanmalıdır.
11. Yayınlanmak üzere gönderilen makale ile birlikte yazar bilgilerini içeren kapak sayfası gönderilmelidir. Kapak sayfasında, makalenin başlığı, yazar veya yazarların bağlı oldukları kurum ve unvanları, kendilerine ulaşılacak adresler, cep, iş ve faks numaraları, ORCID ve e-posta adresleri yer almalıdır (bkz. Son Kontrol Listesi).

Kaynaklar

Osmanlı Bilimi Araştırmaları - Studies in Ottoman Science dergisi, tarih, dil bilim ve güzel sanatların da dahil olduğu insan bilimleri konularında araştırma yapanların çoğu tarafından kullanılan "dipnot ve kaynakça" belgeleme sistemini benimsemiştir. Bu sistem, bibliyografik bilgilerin dipnotlarda ve bir kaynakçada gösterilmesine dayanır.

Dergiye katkıda bulunacak yazarların, aşağıdaki örneklere dayanarak dipnotları düzenlemeleri ve kaynakça oluşturmaları rica olunur. Bu örnekler, yazarlara kolaylık sağlamak amacıyla, Chicago Manual of Style kılavuzundan (http://www.chicagomanualofstyle.org/tools_citationguide/citation-guide-1.html) ilavelerle derlenmiştir. Dipnot-kaynakça yöntemi hakkında ayrıntılı bilgi ve çok sayıda örnek Chicago Manual of Style'in 16. baskısının 14. ve 15. bölümlerinde yer almaktadır.

Her özgün araştırma makalesinin, derleme makalenin ve çeviri yazının sonuna bir kaynakça eklenir. Kaynakça dipnotlarda ve resim altı yazılarında verilen tüm kaynakları kapsmalıdır. Kaynakça, Arşiv Kaynakları, Yazma Kaynaklar, Basılı Kaynaklar ve/veya Elektronik Kaynaklar olarak dört ana başlık

altında oluşturulur. Kaynakçada, basılı kaynaklar yazar soyadına göre alfabetik olarak sıralanır. Arşiv malzemesi ve yazma eserler kaynak gösterilirken, arşiv ve kütüphanenin bulunduğu şehir, resmi adı ve tasnifi açık olarak belirtilmeli belge/yazma numarası, varsa tarihi verilmelidir.

Soyadı taşımayan yazarlar (örn. Salih Zeki) bibliyografyada ilk isminin baş harfi altında ve 'Salih Zeki' şeklinde yazılır. Soyadı almış yazarlar kaynakçaya soyadlarıyla girilir (örn. Adivar, A. Adnan).

Örnekler:

İD ilk dipnot, **SD** sonraki/kısa dipnotlar, **K** kaynakça

Kitap, tek, iki ve üç yazarlı

Dört ve daha fazla yazar için Kaynakça'da bütün yazarlar belirtilir, dipnotlarda yalnızca birinci yazar belirtilip ardına "ve diğerleri" anlamında "vd." yazılır.

İD Turhan Baytop, *Türk Eczacılık Tarihi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi, 1985), 55.

SD Baytop, *Eczacılık Tarihi*, 175.

K Baytop, Turhan. *Türk Eczacılık Tarihi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi, 1985.

İD Sevtap Kadioğlu ve Gaye Şahinbaş Erginöz, *Belgelerle İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Mülteci Bilim Adamları* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2017), 35.

SD Kadioğlu ve Şahinbaş Erginöz, *Belgelerle İstanbul Üniversitesi*, 41.

K Kadioğlu, Sevtap ve Gaye Şahinbaş Erginöz. *Belgelerle İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Mülteci Bilim Adamları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2017.

İD İrfan Dağdelen, Hüseyin Türkmen, ve Nergis Ulu, *Türk Kütüphaneciliğinden İzdüşümler: Nail Bayraktara Armağan* (İstanbul: Büyükşehir Belediye Başkanlığı - Kültürel ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü, 2005), 21.

SD Dağdelen, Türkmen ve Ulu, *Türk Kütüphaneciliğinden*, 25.

K Dağdelen, İrfan, Hüseyin Türkmen ve Nergis Ulu. *Türk Kütüphaneciliğinden İzdüşümler: Nail Bayraktara Armağan*. İstanbul: Büyükşehir Belediye Başkanlığı, Kültürel ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü, 2005.

KİTAP, yazara ek olarak çevirmen veya hazırlayan varsa

Hazırlayan varsa, dipnotta "çev." yerine "haz."; kaynakçada "Çeviren" yerine "Hazırlayan" kullanılır.

İD Brian Cotterell ve Johan Kamminga, *Endüstri Öncesi Teknolojilerin Mekaniği*, çev. Atilla Bir (İstanbul: Literatür, 2001), 95.

SD Cotterell ve Kamminga, *Endüstri Öncesi*, 99.

K Cotterell, Brian ve Johan Kamminga, *Endüstri Öncesi Teknolojilerin Mekaniği*. Çeviren Atilla Bir. İstanbul: Literatür, 2001.

KİTAP, çok ciltli

İD Pirî Reis, *Kitab-ı Bahriye*, yay. haz. Ertuğrul Zekâi Ökte (İstanbul: TTT The Historical Research Foundation Istanbul Research Center, 1988), 1:155.

SD Pirî Reis, *Kitab-ı Bahriye*, 2:35.

K Pirî Reis. *Kitab-ı Bahriye*. Yayına hazırlayan Ertuğrul Zekâi Ökte. 4 cilt. İstanbul: TTT The Historical Research Foundation İstanbul Research Center, 1988.

Kitap içinde bölüm veya kitabın bir kısmı

İD Feza Günergun, "Metroloji: Geleneksel Ölçü ve Tartılardan Metre Sistemine," *Osmanlı Uygarlığı 1* içinde, haz. Halil İnalçık ve Günsel Renda (Ankara: Kültür Bakanlığı, 2002), 405.

SD Günergun, "Metroloji," 408.

K Günergun, Feza. "Metroloji: Geleneksel Ölçü ve Tartılardan Metre Sistemine." *Osmanlı Uygarlığı 1*, hazırlayan Halil İnalçık ve Günsel Renda içinde 403-417. Ankara: Kültür Bakanlığı, 2002.

Kitap içinde önsöz, sunuş, giriş ve benzeri kısımlar

İD Gürol İrzık, Kostas Gavroglu'nun *Bilimlerin Geçmişinden Tarih Üretmek* adlı kitabına önsöz (İstanbul: İletişim Yayınları, 2006), 8.

SD İrzık, önsöz, 9.

K İrzık, Gürol. Kostas Gavroglu'nun *Bilimlerin Geçmişinden Tarih Üretmek* adlı kitabına önsöz, 7-11. İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.

Kitap, elektronik olarak yayımlanmış

Eğer kitap birden fazla formatta yayımlanmış ise, kullanılan formatı referans verilir. Online başvurulmuş kitaplar için URL verilir. İstenirse erişim tarihi eklenir. Eğer sayfa numarası yoksa, bölüm başlığını veya başka bir sayı eklenebilir.

İD Ernst E. Hirsch, *Dünya Üniversiteleri ve Türkiye'de Üniversitelerin Gelişmesi I* (Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1998) Erişim 14 Mart 2018, <http://kitaplar.ankara.edu.tr/detail.php?id=847>.

SD Hirsch, *Dünya Üniversiteleri I*, 206.

K Hirsch, Ernst E. *Dünya Üniversiteleri ve Türkiye'de Üniversitelerin Gelişmesi I*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1998. Erişim 14 Mart 2018. <http://kitaplar.ankara.edu.tr/detail.php?id=847>.

Dergi makalesi, telif

İD Asuman Baytop, "İstanbul Üniversitesi Eczacı Mektebi'nde (1933-1962) Görev Almış Yabancı Öğretim Üyeleri," *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 12 (2011), 9.

SD Baytop, "Eczacı Mektebi'nde," 3-5.

K Baytop, Asuman. "İstanbul Üniversitesi Eczacı Mektebi'nde (1933-1962) Görev Almış Yabancı Öğretim Üyeleri." *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 12 (2011): 1-21.

Dergi makalesi, çeviri

İD Gert Schubring, "Hüseyin Tevfik Paşa: 'Lineer Cebir'in Mucidi," çev. Sevtap Kadioğlu, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 7 (2007), 51.

SD Schubring, "Hüseyin Tevfik Paşa," 53.

K Schubring, Gert. "Hüseyin Tevfik Paşa: 'Lineer Cebir'in Mucidi," çeviren Sevtap Kadioğlu. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 7 (2007): 49-54.

Dergi makalesi, elektronik

Eğer DOI (Digital Object Identifier) numarası verilmiş ise eklenir. Eğer yoksa ve yayıncı veya bilim dali gerekli kılıyor ise erişim tarihi eklenir.

İD Gaye Danişan Polat, "Kamal, an Instrument of Celestial Navigation in the Indian Ocean, as Decribed by Ottoman Mariners Piri Reis and Seydi Ali Reis," *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 19 (2017): 3, erişim 2 Mart 2018, doi:10.30522/iuoba.356875.

SD Danişan Polat, "Kamal," 5-6.

K Danişan Polat, Gaye. "Kamal, an Instrument of Celestial Navigation in the Indian Ocean, as Decribed by Ottoman Mariners Piri Reis and Seydi Ali Reis." *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 19 (2017):1-12. Erişim 2 Mart 2018. doi:10.30522/iuoba.356875.

Gazete makalesi, baskı

İD Adnan Adivar, "Fikir Hareketleri ve Yabancı Diller," *Cumhuriyet*, 13 Ağustos 1948, 2.

SD Adivar, "Fikir Hareketleri," 2.

K Adivar, Adnan. "Fikir Hareketleri ve Yabancı Diller." *Cumhuriyet*, 13 Ağustos 1948.

Gazete haberi, elektronik

Gazete makale ve haberleri genellikle kaynakçaya alınmaz. Alındığı takdirde yukarıdaki gösterimler kullanılır. Makalenin veya haberin yazarı belli değilse referansa haber veya makalenin başlığı ile başlanır.

İD "Bugün, Dünyanın En Çekici Sayısı 'Pi'nin Günü," *Cumhuriyet*, 14 Mart 2018, erişim 14 Mart 2018, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/teknoloji/50565/Bugun__dunyanin_en_cekici_sayisi__pi_nin_gunu.html.

SD "Bugün, Dünyanın En Çekici Sayısı 'Pi'nin Günü."

K "Bugün, Dünyanın En Çekici Sayısı 'Pi'nin Günü." *Cumhuriyet*, 14 Mart 2018. Erişim 14 Mart 2018. http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/teknoloji/50565/Bugun__dunyanin_en_cekici_sayisi__pi_nin_gunu.html.

Kitap tanıtımı

İD Feza Günergün, "İkinci Meşrutiyet'in Tabip Örgütleri," Şeref Etker'in *İkinci Meşrutiyetin Tabip Örgütleri* adlı eserinin tanıtımı, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 18 (2017), 122, <http://dergipark.gov.tr/iuoba/issue/30995/335998>.

SD Günergün, "İkinci Meşrutiyet'in," 123.

K Günergün, Feza. "İkinci Meşrutiyet'in Tabip Örgütleri." Şeref Etker'in *İkinci Meşrutiyetin Tabip Örgütleri* adlı eserinin tanıtımı. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 18 (2017): 122-124. <http://dergipark.gov.tr/iuoba/issue/30995/335998>.

Tez

İD Kaan Ata, "Barış İçin Atom Programı'nın Türkiye'de Çekirdek Fizığının Kurumsallaşmasına Etkisi" (Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, 2012), 82.

SD Ata, "Barış İçin Atom," 73.

K Ata, Kaan. "Barış İçin Atom Programı'nın Türkiye'de Çekirdek Fiziğinin Kurumsallaşmasına Etkisi." Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, 2012.

Ansiklopedi maddesi

İD Turhan Baytop, "Eczacılık Öğretimi," *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c.3 (İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 1994), 126-127.

SD Baytop, "Eczacılık Öğretimi," 126.

K Baytop, Turhan. "Eczacılık Öğretimi." *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. 3: 126-127. İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 1994.

Yayımlanmamış bildiri

İD Erdal İnönü ve Harun Doğan, "Türk Bilimcilerinin Adlarıyla Anılan Bazı Buluşlar" (Bilim Tarihi, Felsefesi ve Sosyolojisi Çalışma Grubu'nun II. Ulusal Sempozyumu'nda sunulan bildiri, Assos, 18-20 Haziran 2004).

SD İnönü ve Doğan, "Türk Bilimcilerinin."

K İnönü, Erdal ve Harun Doğan. "Türk Bilimcilerinin Adlarıyla Anılan Bazı Buluşlar." Bilim Tarihi, Felsefesi ve Sosyolojisi Çalışma Grubu'nun II. Ulusal Sempozyumu'nda sunulan bildiri, Assos, 18-20 Haziran 2004.

Yazma eser

İD Feyzi, *Muhadarat-ı Feyzi*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, T6833, 48a.

SD Feyzi, *Muhadarat-ı Feyzi*, T6833, 51b.

K Feyzi, *Muhadarat-ı Feyzi*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, T6833, 1a-70b.

İD Salih b. Nasrullah, *Ghayat al-itqan fi tabdir badan al-insan*, İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya 3682, 26a.

SD Salih b. Nasrullah, *Ghayat al-itqan*, Ayasofya 3682, 23b.

K Salih b. Nasrullah, *Ghayat al-itqan fi tabdir badan al-insan*, İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya 3682, 1a-311a, Kopyalanma tarihi 10 Rebiülevvel 1135 (19 Aralık 1722).

Arşiv belgesi

İD Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Askeriye (C.AS.) 71/3352, 9 Şevval 1211 (7 Nisan 1797).

SD BOA, C.AS. 71/3352.

K Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). Cevdet Askeriye (C. AS) 71/3352, 9 Şevval 1211 (7 Nisan 1920).

İD Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA), E. 3202-2=597-2-7.

SD TSMA, E. 3202-2=597-2-7.

K Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA). E. 3202-2=597-2-7.

Web sitesi

İD "Bilginin İzinde," Bilim Tarihi, erişim 14 Mart 2018, http://www.bilimtarihi.org/bilginin_izinde.html

SD "Bilginin İzinde."

K Bilim Tarihi. "Bilginin İzinde." Erişim 14 Mart 2018. http://www.bilimtarihi.org/bilginin_izinde.html.

E-posta veya metin iletisi

Genellikle yalnızca dipnotlarda verilir. Kaynakçada yer alma zorunluluğu yoktur.

d Gökşin Sanal, yazara e-posta iletisi, 16.10.2015.

SON KONTROL LİSTESİ

Aşağıdaki listede eksik olmadığından emin olun:

- Makalenin türü
- Başka bir dergiye gönderilmemiş olduğu
- İngilizce yönünden kontrolünün yapıldığı
- Yazarlara Bilgide detaylı olarak anlatılan dergi politikalarının gözden geçirildiği
- Referansların derginin benimsediği Chicago Manual of Style'ı temel alan referans sistemine uygun olarak düzenlendiği
- Telif Hakkı Devir Formu (Yazar, makale yayına kabul bilgisini aldıktan sonra göndermelidir.)
- Daha önce basılmamış materyal (yazı-resim-tablo) kullanılmış ise izin belgesi
- Kapak sayfası
 - ✓ Makalenin kategorisi
 - ✓ Makale dilinde ve İngilizce başlık
 - ✓ Yazarların ismi soyadı, unvanları ve bağlı oldukları kurumlar (üniversite ve fakülte bilgisinden sonra şehir ve ülke bilgisi de yer almalıdır), e-posta adresleri
 - ✓ Sorumlu yazarın e-posta adresi, açık yazışma adresi, iş telefonu, GSM, faks numarası
 - ✓ Tüm yazarların ORCID'leri
- Makale ana metni
 - ✓ Önemli: Ana metinde yazarın / yazarların kimlik bilgilerinin yer almaması gerekir.
 - ✓ Makale dilinde ve İngilizce başlık
 - ✓ Özetler: 150 kelime makale dilinde ve 150 kelime İngilizce
 - ✓ Anahtar Kelimeler: Maksimum 10 adet makale dilinde ve 10 adet İngilizce
 - ✓ Makale ana metin bölümleri
 - ✓ Teşekkür, Çıkar çatışması, Finansal destek belirtilmelidir
 - ✓ Kaynaklar
 - ✓ Tablolar-Resimler, Şekiller (başlık, kaynak ve alt yazılarıyla)

İLETİŞİM

Baş editor : Feza GÜNERGUN

E-mail : oba@istanbul.edu.tr

Tel : (212) 455 57 00 - 15978

Adres : İstanbul Üniversitesi Edebiyat
Fakültesi Bilim Tarihi Bölümü
Balabanağa Mah. Ordu Cad. No: 6
Laleli Fatih 34134 İstanbul, Türkiye

AIM AND SCOPE

The journal *Studies in Ottoman Science-Osmanlı Bilimi Araştırmaları* publishes peer-reviewed original research articles (in Turkish, English, French and German), review articles and articles in translation on the history of science technology and medicine. Research notes, addenda, book reviews and reports of scientific meetings in the field are also accepted. The journal is published in January and July.

The journal covers research on the history of science, technology and medicine especially dealing with the historical aspects of scientific institutions; the development of scientific disciplines and techniques; the transmission of scientific and technical knowledge among various societies; the translation of scientific and technical books; the science education; biographies of scientists and many other themes of the history of science. History of pharmacy is also included in the scope. Focus is given on the history of scientific activities in Turkey during the Ottoman Empire (14-20th c.) and occasionally during the Turkish Republic (beginning as from 1923). The historical studies dealing with science in former Ottoman territories such as the Middle East and the Balkans, are also welcomed.

EDITORIAL POLICIES AND PEER REVIEW PROCESS

Publication Policy

The subjects covered in the manuscripts submitted to the Journal for publication must be in accordance with the aim and scope of the Journal. The Journal gives priority to original research papers submitted for publication.

General Principles

Only those manuscripts approved by its every individual author and that were not published before in or sent to another journal, are accepted for evaluation.

Submitted manuscripts that pass preliminary control are scanned for plagiarism using iThenticate software. After plagiarism check, the eligible ones are evaluated by the editor-in-chief for their originality, methodology, the importance of the subject covered and compliance with the journal scope.

The editor hands over the papers matching the formal rules to at least two national/international referees for evaluation and gives green light for publication upon modification by the authors in accordance with the referees' claims. Changing the name of an author (omission, addition or order) in papers submitted to the Journal requires written permission of all declared authors. Refused manuscripts and graphics are not returned to the author.

Author Responsibilities

It is authors' responsibility to ensure that the article is in accordance with scientific and ethical standards and rules. Authors must ensure that submitted work is original. They must certify that the manuscript has not previously been published elsewhere or is not currently being considered for publication elsewhere, in any language. Applicable copyright laws and conventions must be

followed. Copyright material (e.g. tables, figures or extensive quotations) must be reproduced only with appropriate permission and acknowledgement. Any work or words of other authors, contributors, or sources must be appropriately credited and referenced.

All the authors of a submitted manuscript must have direct scientific and academic contribution to the manuscript. The author(s) of the original research articles is defined as a person who is significantly involved in "conceptualization and design of the study", "collecting the data", "analyzing the data", "writing the manuscript", "reviewing the manuscript with a critical perspective" and "planning/conducting the study of the manuscript and/or revising it". Fund raising, data collection or supervision of the research are not sufficient for being accepted as an author. The author(s) must meet all these criteria described above. The order of names in the author list of an article must be a co-decision and it must be indicated in the Copyright Transfer Form. The individuals who do not meet the authorship criteria but contributed to the study must take place in the acknowledgement section. Individuals providing technical support, assisting writing, providing a general support, providing material or financial support are examples to be indicated in acknowledgement section.

All authors must disclose all issues concerning financial relationship, conflict of interest, and competing interest that may potentially influence the results of the research or scientific judgment.

When an author discovers a significant error or inaccuracy in his/her own published paper, it is the author's obligation to promptly cooperate with the Editor-in-Chief to provide retractions or corrections of mistakes.

Peer Review Process

Only those manuscripts approved by its every individual author and that were not published before in or sent to another journal, are accepted for evaluation.

Submitted manuscripts that pass preliminary control are scanned for plagiarism using iThenticate software. After plagiarism check, the eligible ones are evaluated by editor-in-chief for their originality, methodology, the importance of the subject covered and compliance with the journal scope. Editor-in-chief evaluates manuscripts for their scientific content without regard to ethnic origin, gender, sexual orientation, citizenship, religious belief or political philosophy of the authors and ensures a fair double-blind peer review of the selected manuscripts.

The selected manuscripts are sent to at least two national/international referees for evaluation and publication decision is given by editor-in-chief upon modification by the authors in accordance with the referees' claims.

Editor-in-chief does not allow any conflicts of interest between the authors, editors and reviewers and is responsible for final decision for publication of the manuscripts in the Journal.

Reviewers' judgments must be objective. Reviewers' comments on the following aspects are expected while conducting the review.

- Does the manuscript contain new and significant information?
- Does the abstract clearly and accurately describe the content of the manuscript?

INFORMATION FOR AUTHORS

- Is the problem significant and concisely stated?
- Are the methods described comprehensively?
- Are the interpretations and conclusions justified by the results?
- Are references made to other works in the field adequate?
- Is the language acceptable?

Reviewers must ensure that all the information related to submitted manuscripts is kept as confidential and they must report to the editor if they are aware of copyright infringement and plagiarism on the author's side.

A reviewer who feels unqualified to review the topic of a manuscript or knows that its prompt review will be impossible should notify the editor and excuse himself from the reviewing process.

The editor informs the reviewers that the manuscripts are confidential and that this is a privileged interaction. The reviewers and members of editorial board cannot discuss the manuscripts with other persons. The anonymity of the referees is important.

OPEN ACCESS STATEMENT

Studies in Ottoman Science-Osmanlı Bilimi Araştırmaları is an open access journal which means that all content is freely available without charge to users. Except for commercial purposes, users are allowed to read, download, copy, print, search, or link to the full texts of the articles in this journal without asking prior permission from the publisher or the author.

The articles in *Studies in Ottoman Science-Osmanlı Bilimi Araştırmaları* are open access articles licensed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0)(<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.en>).

ETHICS

Standards and Principles of Publication Ethics

Studies in Ottoman Science-Osmanlı Bilimi Araştırmaları is committed to upholding the highest standards of publication ethics and pays regard to Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing published by the Committee on Publication Ethics (COPE), the Directory of Open Access Journals (DOAJ), the Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA), and the World Association of Medical Editors (WAME) on <https://publicationethics.org/resources/guidelines-new/principles-transparency-and-best-practice-scholarly-publishing>

All submissions must be original, unpublished (including full text in conference proceedings), and not under the review of any other publication synchronously. Authors must ensure that submitted work is original. They must certify that the manuscript has not previously been published elsewhere or is not currently being considered for publication elsewhere, in any language. Applicable copyright laws and conventions must be followed. Copyright material (e.g. tables, figures or extensive quotations) must be reproduced only with appropriate permission and acknowledgement. Any work or words of other authors, contributors, or sources must be appropriately credited and referenced.

INFORMATION FOR AUTHORS

Each manuscript is reviewed by one of the editors and at least two referees under double-blind peer review process. Plagiarism, duplication, fraud authorship/denied authorship, research/data fabrication, salami slicing/salami publication, breaching of copyrights, prevailing conflict of interest are unethical behaviors.

All manuscripts not in accordance with the accepted ethical standards will be removed from the publication. This also contains any possible malpractice discovered after the publication. In accordance with the code of conduct the editor will report any cases of suspected plagiarism or duplicate publishing.

Research Ethics

Studies in Ottoman Science-Osmanlı Bilimi Araştırmaları adheres to the highest standards in research ethics and follows the principles of international research ethics as defined below. The authors are responsible for the compliance of the manuscripts with the ethical rules.

- Principles of integrity, quality and transparency should be sustained in designing the research, reviewing the design and conducting the research.
- The research team and participants should be fully informed about the aim, methods, possible uses and requirements of the research and risks of participation in research.
- The confidentiality of the information provided by the research participants and the confidentiality of the respondents should be ensured. The research should be designed to protect the autonomy and dignity of the participants.
- Research participants should participate in the research voluntarily, not under any coercion.
- Any possible harm to participants must be avoided. The research should be planned in such a way that the participants are not at risk.
- The independence of research must be clear; and any conflict of interest or must be disclosed.
- In experimental studies with human subjects, written informed consent of the participants who decide to participate in the research must be obtained. In the case of children and those under wardship or with confirmed insanity, legal custodian's assent must be obtained.
- If the study is to be carried out in any institution or organization, approval must be obtained from this institution or organization.
- In studies with human subject, it must be noted in the method's section of the manuscript that the informed consent of the participants and ethics committee approval from the institution where the study has been conducted have been obtained.

MANUSCRIPT ORGANIZATION AND FORMAT

All correspondence will be sent to the first-named author unless otherwise specified. Manuscript is to be submitted online via <http://dergipark.gov.tr/login> that can be accessed at <http://oba.istanbul.edu.tr> It must be accompanied by a title page specifying the article category (i.e. research article, review etc.) and including information about the manuscript (see the Submission Checklist). Manuscripts should be prepared in Microsoft Word 2003 and upper versions. In addition, Copyright Transfer Form that has to be signed by all authors must be submitted.

INFORMATION FOR AUTHORS

1. The journal publishes manuscripts in Turkish, English, German or French. Preferably, the manuscript should not exceed 10,000 words (not including notes) and 120 notes.
2. Manuscript should be written in MS Word format, double-spaced and in 11 point Times New Roman font. We kindly ask you not to send a pdf file. The title should be written with capital letters (12 point, bold), sub-headings in lower case letters (11 point, bold).
3. Research and review articles, as well as articles in translation should each include on its title page two abstracts (in the language of article and in English) of maximum 150 words each. Key words (max. 10 words each) will also be provided underneath both of the abstracts. No abstract and bibliography are needed for research notes, addendum, book & scientific meeting reviews, and letters to the editor. While uploading addendum, book review and letter to the editor files on the DergiPark system, please enter the first paragraph of the article in the abstract section.
4. Appendixes, with related bibliographical references, are placed after the main text, and before the bibliography. Their references should be included in the bibliography.
5. Centuries and dates should be written in full: fifteenth century, 29 October 1923. For dates please use BCE and CE in English texts, AEC and EC in French texts, and MÖ and MS in Turkish texts.
6. Short quotations should be given between double quotes within the paragraph. Long quotations (10 points) should have double indentation on the left (only), without quotes.
7. Figures and images should include captions with related bibliographical references. Bibliographical references mentioned in the captions should be included in the bibliography. Their captions should be incorporated within the text, and not be collected at the end of the manuscript. Also, they should be separately uploaded to DergiPark system. Captions of images and figures should be numbered separately. Captions should be in 9 points.
8. Notes and bibliography must be in line with journal's reference style based on Chicago Manual of Style (16th edition).
9. Notes (8 point) should be given at the bottom of every page, signalled by superscript numbers in the main text. Reference numbers should follow the punctuation marks (.35 ,23).
10. Submitted manuscripts and abstracts should be conformed with the grammar and orthography of the language (Turkish, English, German and French) in which they were written. English and French language editing will not be provided by the editor. Non-English and non-French speaking authors are kindly invited to consult language editing services before sending their manuscript and abstract.
11. A title page including author information must be submitted together with the manuscript. The title page is to include fully descriptive title of the manuscript and, affiliation, title, e-mail address, postal address, phone, fax number of the author(s) and ORCIDs of all authors (see The Submission Checklist).

References

Studies in Ottoman Science - Osmanlı Bilimi Araştırmaları has adopted the “**notes and bibliography**” documentation system preferred by many in the humanities, including those in literature, history, and the arts. This style presents bibliographic information in notes and a bibliography.

Authors who would send proposals to the journal are kindly invited to follow the examples given below when writing the footnotes and compiling the bibliography. These examples are borrowed from the *Chicago Manual of Style* (http://www.chicagomanualofstyle.org/tools_citationguide/citation-guide-1.html). A few more examples have also been added. Further information and numerous examples about the “notes and bibliography” system are available at the 14th and 15th chapters of the *Chicago Manual of Style* (16th edition).

A bibliography is needed at the end of research (original) articles, review articles and articles in translation. It should include all sources given in footnotes, captions and appendixes. The bibliography can include separate sections such as archival, manuscript, secondary, and/or electronic sources. Secondary sources are listed after the author’s name. When referring to archival material and manuscripts please note the name of the library and the collection, number and date of the document used if available.

Authors who do not have surnames (i.e. Salih Zeki), should be listed according to their first names: Salih Zeki should enter the bibliography under the letter S. Authors with surnames are listed after their surnames (i.e. Adıvar, A. Adnan).

Examples:

fn (first note), sn (subsequent/short notes), bib (bibliography).

Book, one author

fn Zadie Smith, *Swing Time* (New York: Penguin Press, 2016), 315–16.

sn Smith, *Swing Time*, 320.

bib Smith, Zadie. *Swing Time*. New York: Penguin Press, 2016.

Book, two authors

fn Brian Grazer and Charles Fishman, *A Curious Mind: The Secret to a Bigger Life* (New York: Simon & Schuster, 2015), 12.

sn Grazer and Fishman, *Curious Mind*, 37.

bib Grazer, Brian, and Charles Fishman. *A Curious Mind: The Secret to a Bigger Life*. New York: Simon & Schuster, 2015.

Chapter or other part of an edited book

In a note, cite specific pages. In the bibliography, include the page range for the chapter or part.

fn Henry David Thoreau, “Walking,” in *The Making of the American Essay*, ed. John D’Agata

INFORMATION FOR AUTHORS

(Minneapolis: Graywolf Press, 2016), 177–78.

sn Thoreau, "Walking," 182.

bib Thoreau, Henry David. "Walking." In *The Making of the American Essay*, edited by John D'Agata, 167–95. Minneapolis: Graywolf Press, 2016.

In some cases, you may want to cite the collection as a whole instead.

fn John D'Agata, ed., *The Making of the American Essay* (Minneapolis: Graywolf Press, 2016), 177– 78.

sn D'Agata, *American Essay*, 182.

bib D'Agata, John, ed. *The Making of the American Essay*. Minneapolis: Graywolf Press, 2016.

Translated book

fn Jhumpa Lahiri, *In Other Words*, trans. Ann Goldstein (New York: Alfred A. Knopf, 2016), 146.

sn Lahiri, *In Other Words*, 184.

bib Lahiri, Jhumpa. *In Other Words*. Translated by Ann Goldstein. New York: Alfred A. Knopf, 2016.

E-book

For books consulted online, include a URL or the name of the database. For other types of e-books, name the format. If no fixed page numbers are available, cite a section title or a chapter or other number in the notes, if any (or simply omit).

fn Jane Austen, *Pride and Prejudice* (New York: Penguin Classics, 2007), chap. 3, Kindle.

sn Austen, *Pride and Prejudice*, chap. 14.

bib Austen, Jane. *Pride and Prejudice*. New York: Penguin Classics, 2007. Kindle.

fn Brooke Borel, *The Chicago Guide to Fact-Checking* (Chicago: University of Chicago Press, 2016), 92, ProQuest Ebrary.

sn Borel, *Fact-Checking*, 104–5.

bib Borel, Brooke. *The Chicago Guide to Fact-Checking*. Chicago: University of Chicago Press, 2016. ProQuest Ebrary.

fn Philip B. Kurland and Ralph Lerner, eds., *The Founders' Constitution* (Chicago: University of Chicago Press, 1987), chap. 10, doc. 19, <http://press-pubs.uchicago.edu/founders/>.

sn Kurland and Lerner, *Founders' Constitution*, chap. 4, doc. 29.

bib Kurland, Philip B., and Ralph Lerner, eds. *The Founders' Constitution*. Chicago: University of Chicago Press, 1987. <http://press-pubs.uchicago.edu/founders/>.

fn Herman Melville, *Moby-Dick; or, The Whale* (New York: Harper & Brothers, 1851), 627, <http://mel.hofstra.edu/moby-dick-the-whale-proofs.html>.

sn Melville, *Moby-Dick*, 722–23.

bib Melville, Herman. *Moby-Dick; or, The Whale*. New York: Harper & Brothers, 1851. <http://mel.hofstra.edu/moby-dick-the-whale-proofs.html>.

Journal article

In a note, cite specific page numbers. In the bibliography, include the page range for the whole article. For articles consulted online, include a URL or the name of the database. Many journal articles list a DOI (Digital Object Identifier). A DOI forms a permanent URL that begins <https://doi.org/>. This URL is preferable to the URL that appears in your browser's address bar.

fn Shao-Hsun Keng, Chun-Hung Lin, and Peter F. Orazem, "Expanding College Access in Taiwan, 1978–2014: Effects on Graduate Quality and Income Inequality," *Journal of Human Capital* 11, no. 1 (Spring 2017): 9–10, <https://doi.org/10.1086/690235>.

sn Keng, Lin, and Orazem, "Expanding College Access," 23.

bib Keng, Shao-Hsun, Chun-Hung Lin, and Peter F. Orazem. "Expanding College Access in Taiwan, 1978–2014: Effects on Graduate Quality and Income Inequality." *Journal of Human Capital* 11, no. 1 (Spring 2017): 1–34. <https://doi.org/10.1086/690235>.

fn Peter LaSalle, "Conundrum: A Story about Reading," *New England Review* 38, no. 1 (2017): 95, Project MUSE.

sn LaSalle, "Conundrum," 101.

bib LaSalle, Peter. "Conundrum: A Story about Reading." *New England Review* 38, no. 1 (2017): 95–109. Project MUSE.

fn Susan Satterfield, "Livy and the *Pax Deum*," *Classical Philology* 111, no. 2 (April 2016): 170.

sn Satterfield, "Livy," 172–73.

bib Satterfield, Susan. "Livy and the *Pax Deum*." *Classical Philology* 111, no. 2 (April 2016): 165–76.

fn Rachel A. Bay et al., "Predicting Responses to Contemporary Environmental Change Using Evolutionary Response Architectures." *American Naturalist* 189, no. 5 (May 2017): 465, <https://doi.org/10.1086/691233>.

sn Bay et al., "Predicting Responses," 466.

bib Bay, Rachael A., Noah Rose, Rowan Barrett, Louis Bernatchez, Cameron K. Ghalambor, Jesse R. Lasky, Rachel B. Brem, Stephen R. Palumbi, and Peter Ralph. "Predicting Responses to Contemporary Environmental Change Using Evolutionary Response Architectures," *American Naturalist* 189, no. 5 (May 2017): 463–73. <https://doi.org/10.1086/691233>.

News or magazine article

Articles from newspapers or news sites, magazines, blogs, and the like are cited similarly. Page numbers, if any, can be cited in a note but are omitted from a bibliography entry. If you consulted the article online, include a URL or the name of the database.

fn Farhad Manjoo, "Snap Makes a Bet on the Cultural Supremacy of the Camera," *New York Times*, March 8, 2017, <https://www.nytimes.com/2017/03/08/technology/snap-makes-a-bet-on-the-cultural-supremacy-of-the-camera.html>.

sn Manjoo, "Snap."

bib Manjoo, Farhad. "Snap Makes a Bet on the Cultural Supremacy of the Camera." *New York Times*, March 8, 2017. <https://www.nytimes.com/2017/03/08/technology/snap-makes-a-bet-on-the-cultural-supremacy-of-the-camera.html>.

fn Rebecca Mead, "The Prophet of Dystopia," *New Yorker*, April 17, 2017, 43.

sn Mead, "Dystopia," 47

bib Mead, Rebecca. "The Prophet of Dystopia." *New Yorker*, April 17, 2017.

fn Tanya Pai, "The Squishy, Sugary History of Peeps," *Vox*, April 11, 2017, <http://www.vox.com/culture/2017/4/11/15209084/peeps-easter>.

sn Pai, "History of Peeps."

bib Pai, Tanya. "The Squishy, Sugary History of Peeps." *Vox*, April 11, 2017. <http://www.vox.com/culture/2017/4/11/15209084/peeps-easter>.

fn Rob Pegoraro, "Apple's iPhone Is Sleek, Smart and Simple," *Washington Post*, July 5, 2007, LexisNexis Academic

sn Pegoraro, "Apple's iPhone."

bib Pegoraro, Rob. "Apple's iPhone Is Sleek, Smart and Simple." *Washington Post*, July 5, 2007. LexisNexis Academic.

Readers' comments are cited in the text or in a note but omitted from a bibliography.

Eduardo B (Los Angeles), March 9, 2017, comment on Manjoo, "Snap."

Book review

fn Michiko Kakutani, "Friendship Takes a Path That Diverges," review of *Swing Time*, by Zadie Smith, *New York Times*, November 7, 2016.

sn Kakutani, "Friendship."

bib Kakutani, Michiko. "Friendship Takes a Path That Diverges." Review of *Swing Time*, by Zadie Smith. *New York Times*, November 7, 2016.

Encyclopaedia entry

fn Mogens Herman Hansen, "Athenian Democracy," *The Oxford Classical Dictionary*, 3rd ed. (Oxford, UK: Oxford University Press, 1996).

sn Hansen, "Athenian Democracy."

Bib Hansen, Mogens Herman. "Athenian Democracy." *The Oxford Classical Dictionary*, 3rd ed. Oxford, UK: Oxford University Press, 1996.

Interview

fn Kory Stamper, "From 'F-Bomb' to 'Photobomb,' How the Dictionary Keeps Up with English," interview by Terry Gross, *Fresh Air*, NPR, April 19, 2017, audio, 35:25, <http://www.npr.org/2017/04/19/524618639/from-f-bomb-to-photobomb-how-the-dictionary-keeps-up-with-english>.

sn Stamper, interview.

bib Stamper, Kory. "From 'F-Bomb' to 'Photobomb,' How the Dictionary Keeps Up with English." Interview by Terry Gross. *Fresh Air*, NPR, April 19, 2017. Audio, 35:25. <http://www.npr.org/2017/04/19/524618639/from-f-bomb-to-photobomb-how-the-dictionary-keeps-up-with-english>.

Thesis or dissertation

fn Cynthia Lillian Rutz, "*King Lear* and Its Folktale Analogues" (PhD diss., University of Chicago, 2013), 99–100.

sn Rutz, "*King Lear*," 158.

bib Rutz, Cynthia Lillian. "*King Lear* and Its Folktale Analogues." PhD diss., University of Chicago, 2013.

Paper presented at a meeting of a conference

fn Rachel Adelman, "'Such Stuff as Dreams Are Made On': God's Footstool in the Aramaic Targumim and Midrashic Tradition" (paper presented at the annual meeting for the Society of Biblical Literature, New Orleans, Louisiana, November 21–24, 2009).

sn Adelman, "Such Stuff as Dreams."

bib Adelman, Rachel. "'Such Stuff as Dreams Are Made On': God's Footstool in the Aramaic Targumim and Midrashic Tradition." Paper presented at the annual meeting for the Society of Biblical Literature, New Orleans, Louisiana, November 21–24, 2009.

Manuscripts

fn Feyzi, *Muhadarat-ı Feyzi*, Istanbul, Istanbul University Rare Books and Manuscripts Library, MS T6833, 48a.

sn Feyzi, *Muhadarat-ı Feyzi*, MS T6833, 51b.

bib Feyzi, *Muhadarat-ı Feyzi*, Istanbul, Istanbul University Rare Books and Manuscripts Library, MS T6833, 1a-70b.

fn Salih b. Nasrullah, *Ghayat al-itqan fi tabdir badan al-insan*, Istanbul, Süleymaniye Library, MS Ayasofya 3682, 26a.

sn Salih b. Nasrullah, *Ghayat al-itqan*, MS Ayasofya 3682, 23b.

bib Salih b. Nasrullah, *Ghayat al-itqan fi tabdir badan al-insan*, Istanbul, Süleymaniye Library, MS Ayasofya 3682, 1a-311a. Copied on 10 Rabi I 1135 (19 December 1722).

Archival documents

fn Ottoman Archives of the Turkish Prime Ministry (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, BOA), Cevdet Askeriye (C.AS.) 71/3352, 9 Şevval 1211 (7 Nisan 1797).

sn BOA, C.AS. 71/3352.

bib Ottoman Archives of the Turkish Prime Ministry (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, BOA). Cevdet Askeriye (C. AS) 71/3352, 9 Şevval 1211 (7 Nisan 1920).

fn Topkapı Palace Museum Archives(Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, TSMA), E. 3202-2=597-2-7.

sn TSMA, E. 3202-2=597-2-7.

bibTopkapı Palace Museum Archives(Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, TSMA). E. 3202-2=597-2-7.

Website content

fnKatie Bouman, "How to Take a Picture of a Black Hole," filmed November 2016 at TEDxBeaconStreet, Brookline, MA, video, 12:51, https://www.ted.com/talks/katie_bouman_what_does_a_black_hole_look_like.

sn Bouman, "Black Hole."

bib Bouman, Katie. "How to Take a Picture of a Black Hole." Filmed November 2016 at TEDxBeaconStreet, Brookline, MA. Video, 12:51. https://www.ted.com/talks/katie_bouman_what_does_a_black_hole_look_like.

fn "Privacy Policy," Privacy & Terms, Google, last modified April 17, 2017, <https://www.google.com/policies/privacy/>.

sn Google, "Privacy Policy."

bib Google. "Privacy Policy." Privacy & Terms. Last modified April 17, 2017. <https://www.google.com/policies/privacy/>.

fn "About Yale: Yale Facts," Yale University, accessed May 1, 2017, <https://www.yale.edu/about-yale/yale-facts>.

sn "Yale Facts."

bib Yale University. "About Yale: Yale Facts." Accessed May 1, 2017. <https://www.yale.edu/about-yale/yale-facts>.

Personal communication

Personal communications, including email and text messages and direct messages sent through social media, are usually cited in the text or in a note only; they are rarely included in a bibliography.

fn sn Sam Gomez, Facebook message to author, August 1, 2017.

SUBMISSION CHECKLIST

Ensure that the following items are present:

- Confirm that “the paper is not under consideration for publication in another journal”.
- Confirm that final language control is done.
- Confirm that journal policies detailed in Information for Authors have been reviewed.
- Confirm that the references cited in the text and listed in the references section are in line with journals’s reference system based on Chicago Manual of Style.
- Copyright Transfer Form (will only be sent after the article has been accepted for publication)
- Permission for non-published material
- Title page
 - ✓ The category of the manuscript
 - ✓ The title of the manuscript both in the language of the manuscript and in English
 - ✓ All authors’ names and affiliations (institution, faculty/department, city, country), e-mail addresses
 - ✓ Corresponding author’s email address, full postal address, telephone and fax number
 - ✓ ORCIDs of all authors.
- Main Manuscript Document
 - ✓ Important: Please avoid mentioning the the author (s) names in the manuscript.
 - ✓ The title of the manuscript both in the language of the manuscript and in English
 - ✓ Abstracts (150 words) both in the language of manuscript and in English
 - ✓ Key words: maximum 10 words both in the language of manuscript and in English
 - ✓ Manuscript body text
 - ✓ Acknowledgements, grant supports, conflicts of interest should be indicated
 - ✓ References and bibliography
 - ✓ All tables, illustrations (figures) (including title)

CONTACT INFO

Editor-in-chief : Feza GÜNERGUN

E-mail : oba@istanbul.edu.tr

Phone : +90 (212) 455 57 00 - 15978

Address : Istanbul University, Faculty of Letters,
Department of History of Science
Balabanağa Mah. Ordu Cad. No: 6
34134 Laleli, Fatih, Istanbul, Turkey

TELİF HAKKI DEVİR FORMU / COPYRIGHT TRANSFER FORM

Istanbul Üniversitesi
Istanbul University

Osmanlı Bilimi Araştırmaları
Studies in Ottoman Science

Telif Hakkı Devir Formu
Copyright Transfer Form

Sorumlu yazar Responsible/Corresponding author	
Makalenin başlığı Title of manuscript	
Kabul Tarihi Acceptance date	
Yazarların listesi List of authors	

Sıra No	Adı-Soyadı Name - Surname	E-Posta E-mail	İmza Signature	Tarih Date
1				
2				
3				
4				
5				

Makalenin türü (Araştırma makalesi, Derleme, Kısa bildiri, v.b.) Manuscript Type (Research Article, Review, Short communication, etc.)	
--	--

Sorumlu yazarın, Responsible/Corresponding author's,	
--	--

Çalıştığı kurum	(University/company/instituiton)
Posta adresi	(Address)
e-posta	(e-mail)
Telefon no; GSM	(Phone / mobile phone)

Yazarlar kabul ederler:
Sunulan makalenin yazar(lar)ın orijinal çalışması olduğunu ve intihal yapmadıklarını, Tüm yazarların bu çalışmaya aslı olarak katılmış olduklarını ve bu çalışma için her türlü sorumluluğu aldıklarını, Tüm yazarların sunulan makalenin son halini gördüklerini, onayladıklarını ve başvurduklarını Makalenin başka bir yerde basılmadığını veya basılmak için sunulmadığını, Makalede bulunan metnin, şekillerin ve dökümanların diğer şahıslara ait olan Telif Haklarını ihlal etmediğini kabul ve taahhüt ederler. Sunulan makale üzerindeki mali haklarını, özellikle işleme, çoğaltma, temsil, basım, yayım, dağıtım ve İnternet yoluyla iletim de dahil olmak üzere her türlü umuma iletim haklarını İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ yetkili makamlarınca sınırsız olarak kullanılmak üzere İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ'ne devretmeyi kabul ve taahhüt ederler. Buna rağmen yazarların veya varsa yazarların işverenin patent hakları, yazar(lar)ın gelecekte kitaplarında veya diğer çalışmalarında makalenin tümünü ücret ödemesiz kullanma hakkı makaleyi satmamak koşuluyla kendi amaçları için çoğaltma hakkı gibi fikri mülkiyet hakları saklıdır. Bununla beraber yazar(lar) makaleyi çoğaltma, postayla veya elektronik yolla dağıtım hakkına sahiptir. Makalenin herhangi bir bölümünün başka bir yayında kullanılmasına İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ'nin yayımcı kuruluş olarak belirlenmesi ve Dergiye atıfta bulunulması şartıyla izin verilir. Atfı yapılırken Dergi Adı, Makale Adı, Yazar(lar)ın Adı, Soyadı, Cilt No, Sayı No ve Yıl verilmelidir. Yayımlanan veya Yayına kabul edilmeden makalelerle ilgili dökümanlar (fotoğraf, orijinal şekil vb.) karar tarihinden başlamak üzere bir yıl süreyle İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ'nce saklanır ve bu sürenin sonunda imha edilir. Ben/Biz, telif hakkı ihlali nedeniyle üçüncü şahıslarca istenecek hak talebi veya açılacak davalarda İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ ve Dergi Editörlerinin hiçbir sorumluluğunun olmadığını, tüm sorumluluğun yazarlara ait olduğunu taahhüt ederim/ederiz. Ayrıca Ben/Biz makalede hiçbir suç unsuru veya kanuna aykırı ifade bulunmadığını, araştırma yapılırken kanuna aykırı herhangi bir malzeme ve yöntem kullanmadığını taahhüt ederim/ederiz. Bu telif hakkı formu tüm yazarlar tarafından imzalanmalıdır/onaylanmalıdır. Formun ayrı kopyaları (tamamlanmış olarak) farklı kurumlarda bulunan yazarlar tarafından sunulabilir. Ancak, tüm imzaların orijinal veya kanıtlanabilir onaylı olması gerekir.

The authors agree that
The manuscript submitted is his/her/their own original work and has not been plagiarized from any prior work, all authors participated in the work in a substantive way and are prepared to take public responsibility for the work, all authors have seen and approved the manuscript as submitted, the manuscript has not been published and is not being submitted or considered for publication elsewhere, the text, illustrations, and any other materials included in the manuscript do not infringe upon any existing copyright or other rights of anyone. Notwithstanding the above, the Contributor(s) or, if applicable the Contributor's Employer, retain(s) all proprietary rights other than copyright, such as patent rights; to use, free of charge, all parts of this article for the author's future works in books, lectures, classroom teaching or oral presentations, the right to reproduce the article for their own purposes provided the copies are not offered for sale. However, reproduction, posting, transmission or other distribution or use of the article or any material contained therein, in any medium as permitted hereunder, requires a citation to the Journal and appropriate credit to İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ as publisher, suitable in form and content as follows: Title of article, author(s), journal title and volume/issue, Copyright© year. All materials related to manuscripts, accepted or rejected, including photographs, original figures etc., will be kept by İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ for one year following the editor's decision. These materials will then be destroyed. I/We indemnify İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ and the Editors of the Journals, and hold them harmless from any loss, expense or damage occasioned by a claim or suit by a third party for copyright infringement, or any suit arising out of any breach of the foregoing warranties as a result of publication of my/our article. I/We also warrant that the article contains no libelous or unlawful statements and does not contain material or instructions that might cause harm or injury. This copyright form must be signed/ratified by all authors. Separate copies of the form (completed in full) may be submitted by authors located at different institutions; however, all signatures must be original and authenticated.

Sorumlu yazarın; Responsible/Corresponding author's;	İmza/Signature	Tarih/Date
	/...../.....

